

MELLOMROMSERFARINGER.

EN ANALYSE AV KVINNERS FRYKT FOR

SEKSUALISERT VOLD

ANNE BRITT FLEMMEN

Avhandling levert til forsvar for graden dr.polit

Institutt for sosiologi, Det samfunnsvitenskapelige fakultet, Universitetet i Tromsø

April 1999.

FORORD

Når jeg nå befinner meg ved endepunktet av en lang og til tider både strevsom og ensom vandring, er det mange av de menneskene jeg har møtt på min ferd som fortjener takk. En spesiell takk til de mange kvinnene som har delt sine opplevelser med meg, enten gjennom brev eller uformelle samtaler. I perioder da jeg syntes arbeidet virket meningsløst, har kvinners engasjement i forhold til avhandlingens tema igjen gitt meg tillit til at den var viktig å skrive.

Av de mange som på sine spesielle måter har vært kilder til inspirasjon, informasjon, støtte og tidvis irritasjon kan jeg her bare trekke frem de mest langvarige. Som den mest langvarige faglige og personlige diskusjonspartneren fortjener Molle Løken en spesiell takk. Hun har vært med på ferden helt siden prosjektets unnfangelse i 1987. Hennes innsikter og hennes evne til å stille overraskende spørsmål, har vært til uvurderlig hjelp for meg gjennom hele dette arbeidet. En annen viktig faglig støttespiller og diskusjonspartner i de første årene av arbeidet var Rakel Nordseth, som dessverre døde så alt for tidlig.

Min første veileder på prosjektet var Yngvar Løchen. Med sine kritiske spørsmål bidro han til en rekke presiseringer og tydeliggjøringer. Hans faglige tillit og romslighet var av stor betydning for meg. En spesiell takk til Sissel H Eriksen som tok over som veileder i slutfasen, da Yngvar ble syk og senere døde. Med en grunnleggende respekt for mine ideer om tekstens form har hun hjulpet meg med å realisere dem. Gjennom sin grundighet har hun også en stor del av æren for at det har blitt en sammenhengende tekst. Institutt for sosiologi ved Universitetet i Tromsø takkes for å ha gitt meg mulighet til å sette i gang med og gjennomføre prosjektet, og for å ha vist meg tillit underveis. Else Kielland fortjener en spesiell takk fordi hun, i perioder da jeg selv var svært nær ved å miste tilliten både til prosjektet og mine egne evner som vitenskaper, fortsatte å tro på oss begge. Hennes oppmuntringer og 'spark i baken' har vært uvurderlige.

Den tverrfaglige lesegruppen 'Space Girls' har gjennom flere år vært vårt faglige 'lyst-hus'. Gruppen har bestått av Ericka Engelstad, Dikka Storm, Halldis Valestrand, Siri Gerrard, Anniken Greve, Ingvild Flaskerud og meg selv. Vi har møttes hver fjortende dag for å diskutere tekster vi hadde lyst til å lese og diskutere med andre. Jeg takker dere alle for inspirasjon gjennom utallige diskusjoner, og ikke minst for mye latter!

En stor takk også til min gode venninne og tidligere kollega Bente Thomassen som påtok seg den svært tids- og arbeidskrevende jobben med å gå gjennom avhandlingen for å notere litteraturreferansene og lese korrektur.

Randi Abrahamsen har i årenes løp bidratt både med personlig, praktisk og teknisk assistanse. Hennes interesse for avhandlingens tema har også vært til stor inspirasjon for meg. Fordi hun ikke har samfunnsvitenskapelig bakgrunn, har jeg kunnet 'teste ut' deler av teksten på henne. Hun har utvist stor tålmodighet til tross for at hun underveis har vært utsatt for alt fra de mest høytsvevende utlegninger, til de dypeste frustrasjoner. Jeg er henne dypt takknemlig for all hjelp og støtte.

SV-fakultetet,
her

Tromsø, 13.08.99

OVERSIKT OVER RETTELSE I DR.POLIT. AVHANDLING

Jeg gjør oppmerksom på at følgende rettelser er foretatt i avhandlingen
"Mellomromserfaringer. En analyse av kvinners frykt for seksualisert vold", levert til forsvar
for graden dr.polit.

Skrivefeil:

Side 24: ... hendelser der kvinnene ...

Side 26: ... som lar bestemte 'virkeligheter' komme til syne.

Side 51: ...men meget alvorligere anklager.

Side 183: The word 'harassment'...

Side 207: ...physical presence...

Side 207: ...at a restaurant...

Retting av tittel på artikkel i litteraturlisten:

Side 228: Bourdieu, P (1990): 'La Domination masculine'

Vennlig hilsen

Anne Britt Flemmen

INNHOLDSFORTEGNELSE:

Forord		i
Kapittel 1:	Introduksjon til mellomromserfaringer	1
	1.1 Fredløse følelser – reaksjoner på krenkelser	5
	1.2 Om analyseenheten – minner om hendelser	9
	1.3 Eksempel på håndtering av fredløse følelser	11
	1.4 Frykt for vold – et problem?	11
Kapittel 2:	Fra bakrommet – refleksjoner rundt arbeids- og analysemåte	15
	2.1 Problemposisjon	16
	2.2 Om kildene	18
	2.3 Hva kan kildene brukes til å si noe om?	22
	2.4 Hvilken virkelighet?	24
	2.5 Om tekstens form	26
	Passasje: <i>Underet på markedsplassen</i>	30
Kapittel 3:	Takdryppsforneimmelser	36
	3.1 Fysiske krenkelser	37
	3.2 Verbale krenkelser	42
	3.3 Visuelle krenkelser	55
	3.4 Det ligger i luften	60
	3.5 Mellomrommene og umulighetene	67
Kapittel 4:	Erfaringer fra 'De stummes leir'	74
	4.1 Spor i tekster	78
	4.2 Refreng	88

Kapittel 5:	Frykt-elige følelser	90
	5.1 Hysteriker diskurs – et dyp-dykk i frykten	94
	5.2 Frykt og andre følelser	102
Kapittel 6:	Forhandlinger om rom	104
	6.1 Konkrete strategier og gode råd	108
Kapittel 7:	Rettsdiskurser	113
	7.1 Forbrytelser mot sedeligheten - Straffelovens diskurs	113
	7.1.1 Voldtektens strafferettslige historie	115
	7.1.2 Nåtidige definisjoner og debatter	124
	7.2 Seksuell trakassering - Arbeidsmiljølovens diskurs	136
	7.2.1 Definisjoner av seksuell trakassering	139
	7.2.2 Retten til å navngi	142
	7.2.3 Termen seksuell trakassering - noen problemer	144
Kapittel 8:	Fredløse erfaringer – krenkelser fra de fullkomment velkledte	147
	8.1 Forestillinger om voldtektsmenn	155
	8.2 Den mest avskyelige handling	158
	8.3 Tendenser i vår tid	159
Kapittel 9:	Heteroseksuelle forestillinger og praksiser i vår kultur	166
	9.1 Heteroseksuelle praksiser	171
	9.2 Heteroseksuelle forestillinger	173
	9.3 Heteroseksuell dialog?	176
Kapittel 10:	Den umulige offerposisjonen	183
	10.1 Konstruksjonen av offeret	185
	10.2 Voldtektens manuskript	190

	10.3 Oppfatninger om kroppen	195
Kapittel 11:	Å tenke en kroppsliggjort subjektivitet	199
	11.1 Cartesianisme og reduksjonisme	202
	11.2 Den dynamiske og 'ufullstendige' kroppen	203
	11.3 Den levde kroppen	206
	11.4 Subjektivitet	209
	11.5 Begjærsinvesteringer	212
	11.6 Oppsummering	215
Kapittel 12:	Dissonanser – om straff for nattløperi og muligheter for å gjøre seg selv nærværende	218
	Kilder til inspirasjon og informasjon	227

KAPITTEL 1: INTRODUKSJON TIL MELLOMROMSERFARINGER

Retten til å bestemme over egen kropp ser ut til å være 1990-åras kvinnekamp. I den forbindelse kan det være interessant å minne om at kvinners rett til å kontrollere sin egen kropp var et av kvinnebevegelsens nøkkelkrav også på 1800-tallet (Levin 1986). I dagens Norge uttrykker unge kvinnelige skoleelever at et av de temaene som opptar dem mest er seksualisert vold og frykten for slik vold (Fougner 1993). Ei ung kvinne sier at *“Det som virker mest hemmende og undertrykkende på oss i dag er at vi konstant går rundt og er småengstelige, vi er mørkeredde og føler oss truet. Det er med på å innskrenke aksjonsradiusen betraktelig”*. *“Så fint det kan være å gå ute om natta når det er stjerneklart,”* fortsetter hun, *“så mye en kan tenke over og komme fram til. I stedet går en og kikker bak seg og er redd. Jeg krever retten til å gå i egne tanker”* (Brekken 1993:119-120).

Opplevelser av denne spesifikke typen frykt er i stor grad kjønnsavhengig. En undersøkelse av noen amerikanske kvinners erfaringer med ‘gender blending’, en praksis der kvinner utfordrer kjønns grensene ved å se ut som menn (enten frivillig eller ufrivillig) ute i samfunnet, viser dette svært tydelig. Ved å kle seg og bevege seg som menn opplevde disse kvinnene at de kunne nøytralisere noe av det stigmaet deres kvinnelighet medførte (Devor 1989). De følte at de kunne nyte noen av de privilegiene som vanligvis er forbeholdt menn. Det disse kvinnene trekker fram som noen av de viktigste forskjellene mellom å være kvinne og ‘å være mann’, er at de gjennom å bli tatt for å være menn oppnådde en mye større grad av frihet og respekt. Det ga dem en følelse av makt å kunne gå nedover gaten med den samme friheten som en mann. Dette gledet de seg over. På en individuell basis kunne de daglig oppleve en følelse av bevegelsesfrihet og personlig trygghet som var ny for dem. Som kvinner hadde de ikke kjent denne erfaringen. Som kvinner følte de seg ydmyket, begrenset og sårbare overfor aggressive seksuelle tilnærmelser eller seksuell vold. Forkledt som menn oppnådde de en offentlig verdighet og frihet, sier de, men på bekostning av deres kvinnelighet. En av kvinnene uttrykker det slik: *“I guess a lot of it is that men are so in control of the world, and this is an awful thing to say, I don’t think I will, I can’t, I can’t say this. I’m shocked that I even think it. But what I was going to say is, is that men, in this world, are so dominant that everything seems to go towards them, that sometimes to be mistaken, to look like a man can be an advantage...if by accident you can look like a man you have more chances than if you look like a woman”* (Devor 1989:134). Noen av disse kvinnene så den ‘høflige

uoppmerksomheten' som ble innvilget menn i kontrast til den nedverdiggende seksuelle oppmerksomheten de mottok når de ble sett som kvinner. Når det var opplagt at de var kvinner ble de altså behandlet svært annerledes. En av kvinnene forklarer at: *"When I look like a woman, men hassle me. I can't stand it! I absolutely can't stand it! The first time I dressed up in the city was to go to a job interview in the summer, and I almost killed this guy. I was so angry, and I got so upset because I was wearing this tight T-shirt, and it was boiling out, so I took off my sweater. And he was just staring at my tits like, "Really nice," you know? And I'm going "Fuck off! Get away from me!" I just couldn't stand it. And I got home and I ripped the clothes off, like get away from me. I can't stand it that just the difference in clothing will protect me or create a completely different scene, you know?*

I like being feminine on the outside but I don't like doing it in public very much because when I do I just get too many hassles from men. And I just don't want to deal with that. I don't want them looking at my tits. I don't want them, you know, "Hey there." I refuse to go through that I HATE that! I get really angry" (Devor 1989:134-35).

Når denne kvinnen 'ser ut som en kvinne' blir hun plaget av kommentarer fra menn. Hun erfarer imidlertid at en annen type klær bidrar til å beskytte henne, og at de skaper en helt annen situasjon.

Selv om forholdene for kvinner i Norge antakelig ikke er helt sammenlignbare med amerikanske forhold, tror jeg likevel at disse erfaringene kan være interessante å ha i bakhodet. Et annet aspekt ved disse kvinnes erfaringer som jeg ønsker å trekke frem her er at de ved å se ut som menn opplevde at de selv ble de menneskene andre kvinner fryktet. De oppdaget at deres eget nærvær gjorde at andre kvinner følte fare på gatene om kvelden. *"And then I started thinking about how when I see women at night. I've seen the women who see me and just look really scared and walk to the other side of the street. And I think like "Hey, if a guy came and raped you I'd probably kill him, you know, and you're worried about me?" And it really hurts because they can't see it and they see it and they see me and they think there's a man and go to the other side of the street and run away from me. It just really hurts a lot and it makes me really sad"* (Devor 1989:137-38). Det at kvinner kledd som menn også erfarer at de oppleves som skremmende for andre kvinner indikerer at frykten i stor grad avhenger av hva kvinnene tror om situasjonen. De tror det er en mann som kommer gående mot dem, og

krysser gaten for å være 'føre var'. Det denne kvinnen forteller sier oss kanskje også noe om at hvor sårende en del menn opplever slike situasjoner. Frustrasjonen over ikke å kunne ufarliggjøre seg selv, og over å vite at man blir betraktet som en potensiell voldsmann?

Men mens de slapp unna seksuelle krenkelsers fra menn, ble noen av disse kvinnene involvert i det menn oftere enn kvinner utsettes for - slosskamper. *"I have gotten into fights with men because they thought I was a guy. That's a disadvantage, but an advantage in the fact that the chances of me getting raped are very small. That has come up a couple of times where I've been beaten up and I know that if the guys had known I was a woman, they probably would have done a lot more"* (Devor 1989:138).

Kvinnene som periodevis valgte å se ut som menn opplevde kjønnsforskjellen svært tydelig i sin hverdag. Deres opplevelser kan tydeliggjøre for oss hvor forskjellige erfaringer kvinner og menn må ha med verden rundt seg. De møter forskjellige utfordringer og problemer i sine daglige liv. Kvinner møter et sett av problemer i sin hverdag, problemer som i all hovedsak er fremmede for menn. Dette gjelder spesielt seksuell vold og frykten for slik vold.

*

Mitt utgangspunkt i denne teksten er å drøfte kvinners frykt for seksuell vold og spesielt knytte den opp mot handlefrihet og bevegelsesfrihet; handlingsrom. Drøftingen vil først og fremst være knyttet opp til norske kvinners erfaringer, men jeg trekker også veksler på forskning fra andre vestlige land der jeg opplever dette som relevant. Med utgangspunkt i at norske, og skandinaviske, kvinners frykt for denne typen vold har økt de senere årene vil jeg fokusere på hvordan denne frykten skapes og opprettholdes. På hvordan en truende maskulinitet skriver seg inn i mange offentlige rom som for eksempel bysentra, parker, skoger, utesteder og på arbeidsplasser. For å forstå dette betrakter jeg det som nødvendig å ta utgangspunkt i kvinners hverdagserfaringer, og ikke utelukkende fokusere på kvinner som har vært utsatt for grove overgrep. Utgangspunktet er et fokus på relasjoner mellom kjønnene mer generelt, på vår tids kulturelle definisjoner av mannlighet og kvinnelighet, på våre heteroseksuelle symboliseringer og praksiser. Og på hvordan mange menn, mange flere enn de som begår voldtekter i strafferettslig eller genital forstand, i utøvelsen - og konstitueringen - av sin mannlighet bidrar

til å skape frykt hos kvinner.

Tekstens hovedanliggende er å 'bråke med', å intervenere på grensene mellom det vi kulturelt anser som ønskelig kjønnsatferd og det vi anser som klare overgrep. Det er altså først og fremst det jeg velger å kalle *mellomrommene* som vil bli problematisert. Utgangspunktet for problematiseringen er situasjoner kvinner opplever krenkende.

I ulike deler av teksten vil jeg problematisere ulike spektra av dette mellomrommet - fra de hendelsene som ligger nærmest det vi anser som ønskelig til de som ligger tettest opp til det vi anser som klare overgrep. Oppmerksomheten rettes følgelig på den ene siden mot de mer 'banale', alminnelige og 'usynlige' kvinneeferingene, erfaringer som ligger i den enden av mellomrommet som er nærmest det de fleste av oss anser som ønskelig kjønnsatferd. På den andre siden rettes oppmerksomheten mot de erfaringene som ligger tettest opp til det vi oppfatter som klare overgrep, men som likevel ikke udiskutabelt anerkjennes som overgrep.

Jeg søker ikke å etablere en kontinuitet eller en ubrytbar sammenheng mellom seksualitet og vold for å kunne si at all seksualitet er vold. Jeg søker i mellomromserfaringene fordi de for meg bærer i seg det motsetningsfylte; en ambivalens, et ubehag, en diskontinuitet, et brudd. Motsetninger, ambivalenser, brudd og ubehag er viktige fordi de kan vise hen til noe problematisk, noe vi strides om. Jeg tror at et fokus på motsetninger og konflikter også kan gjøre oss i stand til å se noe av det vi i vår kultur tar for gitt.

Menns tanker, begrunnelser og intensjoner i de konkrete situasjonene er ikke av interesse for meg i dette arbeidet. Her er jeg utelukkende opptatt av hvordan menn oppfører seg i forhold til kvinner, og hvordan dette oppleves av kvinnene. Det er viktig å være oppmerksom på at en manns enkeltstående handlinger for en kvinne inngår i et nettverk av tilsvarende handlinger fra andre menn. Den enkelte manns motiver spiller derfor ikke nødvendigvis noen rolle for om kvinnene oppfatter situasjonen som krenkende, ubehagelig eller fryktskapende. Det er hennes opplevelse av situasjonen som er avgjørende, og hvilken kulturell og samfunnsmessig kontekst som bidrar til at hun opplever denne typen situasjoner slik.

1.1 FREDLØSE FØLELSER – REAKSJONER PÅ KRENKELSER

I de kjønnsmessige relasjonene mellom kvinner og menn i vår kultur eksisterer det et stort uklart mellomromsområde. Disse mellomrommene befinner seg innenfor grensene av det vi definerer som 'normal' samhandling mellom kjønnene, eller de utgjør områder vi strides om. De hendelsene jeg er opptatt av her er, som tidligere nevnt, de som oppleves som krenkende av kvinner. Dette fordi jeg tror denne typen erfaringen kan bidra til en forståelse av kvinners frykt for seksuell vold. Hva som er krenkende atferd er imidlertid alltid kontekstavhengig. En gave kan for eksempel i visse tilfeller være krenkende. Små nyanser kan avgjøre forskjellen mellom en gave og en krenkelse, mellom hva vi betrakter med likegyldighet og hva vi opplever som krenkende. Nyanser i tonefall, ansiktsuttrykk, gester og kroppspositur er slike ting som kan ha betydning. Det er derfor ikke mulig å gi noen definisjon av krenkelser som er kontekstuaavhengig.

Men hvorfor skulle vi ta denne typen opplevelser alvorlig? Vi kunne velge å betrakte disse opplevelsene av krenkelser som det Alison M Jaggar (1989) kaller fredløse følelser ('outlaw emotions'). Fredløse følelser er følelser man i følge det rådende synet på situasjonen i det aktuelle samfunnet, ikke burde føle. Følelser samfunnet forviser og gjør landflyktige.¹ Eksempler på dette kan være at kvinner ikke bør bli sinte, føle seg ukomfortable eller bli redde når menn plystrer eller roper etter dem på gata. I følge den rådende diskursen² burde kvinner snarere føle seg smigret av denne typen henvendelser. I spesielle sosiale sammenhenger skal man heller ikke reagere med sinne på visse typer vitser, enten de er sexistiske eller rasistiske. De fleste av oss er svært oppmerksomme på hvilke reaksjoner som forventes av oss. I en studie av effekten av blotting på kvinner, sa for eksempel noen kvinner at de ikke reagerte på blottingen, men flere av dem bemerket imidlertid at dette var den reaksjonen du ble forventet å ha (McNeill 1987/94). Blottene er jo ikke betraktet som farlige i den rådende offentlige diskursen. McNeill kommenterer at sett i lys av at kvinner forventes ikke å reagere, var det mest påfallende ved hennes undersøkelse hvor få kvinner som reagerte slik de da angivelig 'burde gjøre'.

¹ Fredløs betyr også å bli satt utenfor (retts)samfunnet og miste rettsbeskyttelsen (Bokmålsordboka 1994). Jeg skal i kapittel 8, om fredløse erfaringer, knytte termen nærmere opp til mangelen på rettsbeskyttelse.

² Diskurs er nettverket for sirkulasjon av tekster, ment både som materielle, institusjonelle hendelser og som symbolske eller 'usynlige' effekter. En tekst er en term i et nettverk som skaper betydning, verdier og normer og som distribuerer dem i en sosial kontekst (Braidotti 1994:260).

Naomi Scheman (1996) mener at denne typen fredløse følelser bør tas på alvor fordi de kan vise vei til noe viktig. Følelser man ikke bør ha er de beste tegnene på at det foregår noe i situasjonen som er moralsk eller politisk problematisk, mener hun. De er de første indikasjonene på at noe er galt med de aksepterte forståelsene.

Vi kan derfor ta slike fredløse følelser alvorlig og bruke dem som epistemiske ressurser som peker oss i retning av viktige, ofte moralsk viktige, perspektiver. Det å ta dem alvorlig kan også være viktig for å motvirke den tendensen vi har til å undergrave både våre egne og andres persepsjoner. Denne tendensen kan eksemplifiseres ved å tenke på hvordan vi ofte reagerer når noen forteller oss om en slik fredløs følelse, som en reaksjon på for eksempel seksuelle vitser og seksuell oppmerksomhet på arbeidsplassen. I slike situasjoner blir vedkommende ikke sjelden fortalt av andre, og hun/han kan også fortelle seg selv, at det ikke egentlig er noen grunn til å reagere på dette. Hun/han overreagerer, de er bare oversensitive, pripne, 'hysteriske', forstår ikke den gjengse 'tonen' eller 'kulturen' på arbeidsplassen eller lignende. Denne måten å undergrave andres, og egne, opplevelser på bidrar både til å undergrave tilliten til eget sanseapparat, og til å undergrave muligheten for at det er en kritisk brodd i disse følelsene. Når slike ukonvensjonelle følelser erfares av isolerte mennesker kan de bli forvirrede, ute av stand til å navngi sin erfaring og i verste fall tvile på sin egen forstand (Jaggar 1989, se også Miller 1988). Og dersom vår erfaring ødelegges vil vår atferd bli destruktiv, hevder Ronald D Laing (referert i Chestler 1974).

Ødeleggende handlinger overfor andres følelser og erfaringer er som nevnt ganske vanlig i vår kultur. Laing konkretiserer gjennom eksempler hvordan vi ødelegger andres erfaringer. Vi kan, i følge Laing, handle på andre mennesker på mange måter. Vi kan få folk til å *føle seg skyldige* for stadig å bringe på bane og ville snakke om det som er vanskelig for dem. Vi kan også *ugyldiggjøre* folks erfaringer mer eller mindre radikalt. Vi kan for eksempel bare indikere at saken er *uviktig og triviell*, når den er viktig og betydningsfull for den det gjelder. Dersom vi går videre kan vi forandre selve erfaringens form *fra minne til innbilning*: "Alt det der eksisterer bare i din fantasi." Går vi enda videre kan vi *ugyldiggjøre innholdet*: "Det foregikk ikke på den måten." Til slutt kan vi *ugyldiggjøre* ikke bare betydningen, formen og innholdet, men også selve *kapasiteten folk har til å huske* i det hele tatt. Vi kan på toppen av det hele få

det hele få dem til å føle seg skyldige også for dette. Og for å være sikker på at denne typen ugyldiggjøring skal fungere, er det tilrådelig å dekke det hele til med et tykt lag av *mystifisering*. Dette gjøres for eksempel ved å benekte at det er dette vi gjør, og videre ved å ugyldiggjøre enhver persepsjon den andre gjør gjennom tilskrivelser som "Hvordan kan du tenke noe slik?" "Du må jo være helt paranoid!" Eller lignende. I følge Laing gjør vi mennesker slike ting mot hverandre hele tiden, så det er slett ikke uvanlig.

*

"Du mangler humoristisk sans", sa hun bebreidende, når jeg ikke fikk lov til å merke at hun hadde krenket meg" (Müller 1995:44).

*

På hvilken måte kan så fredløse følelser være moralsk viktige? Følelser og verdier er nært forbundet med hverandre. Dersom vi ikke hadde noen følelsesmessige responser i forhold til verden ville det være vanskelig å forstå at vi noen gang skulle komme til å verdsette en type tilstand høyere enn en annen, hevder Jaggar (1989). Slik hun ser det er følelser og vurderingene av dem, logisk og begrepsmessig forbundet med hverandre. Vurderingen av om en situasjon er ønskelig eller farlig medfører ikke en vurdering av om den er universelt ønskelig eller farlig, men vurderingen medfører at det å ønske eller frykte dette generelt sett betraktes som en passende respons på denne situasjonen. Med det mener hun at dersom en person er uredd i en situasjon som generelt betraktes som farlig, så vil denne mangelen på frykt kreve en forklaring. Motsatt gjelder det at dersom noen er redde uten at noen åpenbar fare eksisterer, da krever frykten en forklaring. Dersom vi ikke kan identifisere noen fare vil frykten bli avvist som irrasjonell eller patologisk. På den måten forutsetter enhver følelse en vurdering. Konsekvensen av dette er at menneskelige følelser ikke er instinktive responser på situasjoner eller hendelser, men de er avhengige av hvordan disse situasjonene og hendelsene kulturelt betraktes, og av hvordan vi har lært, eller bestemt oss for, å svare på dem. Følelser hviler derfor på intersubjektive overenskomster som delvis består av delte antakelser om 'normale' eller passende følelsesmessige responser i og på situasjoner. Vi kan da spørre oss om det er kjønnsforskjeller når det gjelder hvordan kvinner og menn har lært, eller bestemmer seg for, å

svare på spesielle situasjoner? Finnes det ulike subjektposisjoner for kvinner og menn med hensyn til hva som er 'passende' følelser? Betraktes posisjonen 'sårbar' og 'fryktsom' kvinne som passende følelsesmessige responser for kvinner, mens de ikke ville betraktes som passende for menn i samme situasjon? Ville menn i tilsvarende situasjoner som kvinnene i denne teksten beskriver, reagere på samme måte? Ville de ha følt seg krenket? Og dersom vi ikke tror det, ville det kanskje føre oss over til forholdet mellom defineringen av 'passende' følelser og makt.³

*

"I could just strangle that guy," I said. "He's so smug, so damned sure that he can get away with this shit. And the truth is, he can. That's what really infuriates me."

"We all hate feeling powerless," Peter said.

"Yeah, but it's different for you. A woman could look at you the way Jorgensen looked at me, it wouldn't mean anything. When a man does that to a woman, it's a reminder that sex is part of the equation. There's an implied threat."

Peter poked at the fish to see if it was done. *"Uh huh,"* he said, as much to the fish as me. I realized he'd never really understand sexual vulnerability and all the emotions it created. How could he? A man's body was his protection; a woman's is too often a liability (Grant 1994:83).

*

Følelser må betraktes som en kompleks enhet (på samme måte som andre komplekse mentale 'tilstander' som trosforestillinger, holdninger, begjær, intensjoner), og ikke som tilstander i individer, hevder Scheman (1996). Å betrakte følelser som en kompleks enhet betyr at dersom de abstraheres bort fra de spesielle sosiale kontekstene de fremkommer i, så ville vi ikke finne noen teoretisk forklarlig sammenheng mellom atferden og de tankene, følelsene og fornemmelsene som inntreffer (Scheman 1996). Det at følelser er komplekse enheter betyr at de er avhengige av fortolkning og sosial betydning. Følelser er dermed sosialt meningsfulle mønstre av tanker, følelser, fornemmelser og atferd. Det er følgelig ikke noen underliggende

³ Dette poenget skal jeg komme tilbake til i kapittel 5.

mekanisme som knytter hver prosess eller tilstand sammen, hvis struktur en fremtidig vitenskap ville kunne håpe på å avdekke. Scheman sier med Wittgenstein at "*processes and states ... [we] leave their nature undecided*". Jeg vil betrakte både opplevelsene av krenkelse, ubehag, sinne og frykt som følelser og dermed som komplekse enheter. Denne typen opplevelser er følgelig kontekstavhengige, og for å bli forstått må de betraktes i lys av den samfunnsmessige sammenhengen de inngår i.⁴

1.2 OM ANALYSEENHETEN – MINNER OM HENDELSER

Analyseenheten i dette arbeidet er minner om hendelser, episoder eller situasjoner, og ikke personer. Dette innebærer at ingen av minnene direkte vil bli forsøkt knyttet opp til den enkelte kvinnes spesifikke livsløp eller biografi. Dersom en slik tilnærming hadde vært valgt ville det krevd en helt annen metodisk tilnærming enn den jeg har i dette arbeidet. Jeg har i dette arbeidet lagt hovedvekten på å beskrive et størst mulig mangfold av erfaringer, eller minner om hendelser, fordi hovedformålet var å forstå frykt for seksuell vold hos kvinner i Norge mer generelt og hvilke samfunnsmessige betingelser som skaper den.

Stanko (1993) hevder at kvinner deler en felles bevissthet om sin spesielle seksuelle sårbarhet. Dette betyr imidlertid ikke at alle kvinner posisjonerer seg på samme måte i relasjon til trygghet og vold. Både seksuell orientering, klasse, rase, fysisk utrustning og direkte erfaring med vold varierer mellom kvinner.

Når jeg skriver at analyseenheten er minner om hendelser er det fordi jeg ønsker å skille fra hverandre minner og hendelser. Et minne refererer til en virkelig hendelse, men det er en konstruksjon av denne hendelsen, og ikke hendelsen selv. Denne konstruksjonen kan forandre seg over tid og ettersom vi reflekterer over den. En konsekvens av dette er at jeg her vil fokusere på selve konstruksjonen av minner, og ikke hvordan ting 'egentlig var'. Konstruksjonen av minner er interessant fordi den kan fortelle oss noe om den måten vi posisjonerer oss selv som subjekter på.

Vi husker ofte det som er motsetningsfylt og som bærer i seg konflikter, hevder Crawford m fl (1992). Kanskje skyldes det at det er disse minnene som spesielt trenger at vi reflekterer over

⁴ Se for eksempel Tyler og Boxer (1996) for eksempler på ulike kulturelle fortolkninger om hva som oppfattes som seksuelt trakasserende atferd.

dem og revurderer dem (se også Wood & Rennie 1994). Vi rekonstruerer alltid minnene våre etter hvert som vi finner nye, andre eller mer tilfredsstillende betydninger av dem. Senere livserfaringer eller vårt forhold til en sosial orden som er i stadig forandring kan påskynde slike omtolkninger. Vi tolker og omtolker ofte gamle hendelser i lys av ny kunnskap vi tilegner oss. Erfaringene våre kan derfor ikke bare tas for gitt som et utgangspunkt for analyse. Det er selve erfaringen vi trenger å problematisere, forklare og produsere kunnskap om (Scott 1992).

De sitatene og tekstutdragene jeg presenterer i denne teksten 'taler ikke for seg selv'. Tekstutdragene må ikke betraktes som selve uttrykkET (i bestemt form entall) for en kvinnes erfaring i forbindelse med dette emnet, for de utelater selvsagt de ubegrensede mengdene ting som kan sies, men som ikke er tatt med. Ingen redegjørelser vil alene kunne fortelle den hele og fulle sannhet fordi antallet mulige redegjørelser er uendelige. De sitatene, eller tekstutdragene, jeg har valgt ut for å tematisere kvinners frykt for seksuelle krenkelser i denne teksten, er derfor redegjørelser som er produksjoner blant et ubegrenset sett av mulige redegjørelser. Spørsmål om sannhet og falskhet vil i denne sammenheng forutsette at vi tror at noen ord og beskrivelser enkelt og nøytralt kan representere virkeligheten, og at vår oppgave er å finne tak i disse.⁵ Men en tekst er alltid konstruert, enten den er skriftlig eller muntlig. Den er konstruert innenfor de til enhver tid tilgjengelige diskursene i en kultur. Språket 'speiler' eller reflekterer derfor ikke en allerede eksisterende erfaring (Hollway 1994).

Redegjørelsene jeg benytter i dette arbeidet er imidlertid ikke fullstendig fiktive, for de har alltid en eller annen relasjon til spesifikke hendelser. Men denne relasjonen er oftest så kompleks at vi trenger å analysere den for å gjøre den forståelig på en god måte. Målet for denne analysen er å forstå de kulturelle og samfunnsmessige betingelsene som produserer disse redegjørelsene, og hvordan vi gir dem mening.

De tekstutdragene jeg benytter er valgt ut fra en bestemt hensikt. Meningen er ikke immanent (iboende) i tekstutdragene, de representerer ikke et uttrykk for immanente ideer som bare venter på å bli uttrykt. Tekstutdragenes betydning ligger i det arbeidet de er satt til å gjøre i min tekst. Tekster produseres – i dette tilfellet for forskning. Gjennom teksten forsøker jeg å bruke et annet sett av regler enn vanlig på fenomenene frykt, seksualitet og krenkelser, for å

⁵ Dette vil bli utdypet i kapittel 2.

skape en ny forståelse av dem. De reglene jeg benytter har ingen essensiell mening i seg selv. Formålet er snarere å forandre måten vi betrakter fenomenene på gjennom å påtvinge dem en annen retning, bøye dem etter en ny vilje og sette dem inn i et annerledes spill enn det de vanligvis er en del av. De grensene som settes rundt diskurser og deler av diskurser som vi bruker i forskningsmessige sammenhenger, er derfor basert på pragmatiske betraktninger.

1.3 EKSEMPEL PÅ HÅNDTERING AV FREDLØSE FØLELSER

Tre jenter foretok i 1995 en undersøkelse blant jentene i første klasse ved Foss videregående skole i Oslo. De tre jentene var opptatt av å belyse hva jenter syntes om sin egen kropp og sitt eget utseende, og om de opplevde seksuell trakassering. Til tross for at over 30 prosent av jentene svarte at de hadde opplevd forskjellige former for trakassering på skolen, så var det bare litt over 10 prosent som uttrykte at de syntes det var et problem (Klassekampen 16.06 1995). Resultatet sjokkerte jentene som foretok undersøkelsen, og de tolker det slik: *"Jeg tror det her bunner i at de fleste tror at seksuell trakassering er naturlig, en slags form for flørt eller at man tror man innbiller seg ting. Det er vanskelig å sette grensene fordi det blir begått overtramp hele tida. Det er også en type forsvarsgreie for jenter, det at man blir tvunget til å venne seg til det. Vi kan ikke la det gå inn på oss hver gang, da blir vi gjerne eller drevet til vanvidd."* De uttaler også at de tror jentene fortrenger mye, fordi det er ubehagelig å huske. Jentene som deltok i undersøkelsen hadde selv gitt uttrykk for at de opplevde det som trist å svare på spørsmålene, fordi de måtte huske ting de helst ville glemme. Jentene snakket heller ikke seg imellom om dette for *"det er jo ikke noe kult å si at man blir trakassert, det er ingen som vil si det."* Andre uttrykte at de ikke reagerte mot trakassering fordi de var blitt lei av å reagere, eller fordi de oppfatter trakassering som er rettet mot deres utseende og kropp som en sannhet: *"Jeg reagerte ikke, fordi jeg visste at det var sant det de sa om kroppen min"*, svarte ei jente. Jentene som utførte undersøkelsen hadde også fått reaksjoner fra guttene når de problematiserte dette temaet. Guttene nektet å bli definert som representanter for gruppen menn. De insisterte på at de bare var individer. *"Hvis du kritiserer gutter når det gjelder jentepolitikk, blir du fort sett på som hysterisk. En slags type hysterisk politisk korrekt,"* forteller jentene til Klassekampen.

1.4 FRYKT FOR VOLD – ET PROBLEM?

"Jeg er student og 22 år gammel", skriver ei kvinne til meg. *"Jeg har snakket mye med*

venninner og kollegaer (på ekstrajobben) om det å gå alene etter mørkets frembrudd. Selv hevder jeg at jeg vil kunne gå mine kveldsturer i ro og mak. Her hvor jeg bor er det også regnet som trygt. Men hver gang en bil sakner farten og 'følger etter' meg, starter hjertebanken. Mine venninner skjønner ikke at jeg tør gå alene hjem midt på natta fra sentrum... Dagens jenter snakker om dette som et PROBLEM. Men de fleste av oss nekter å la det stoppe oss fra å gjøre ting alene."

Et stadig økende antall kvinner i Norge uttrykker i følge Levekårsundersøkelsene at de frykter vold. Tallene fra resten av Skandinavia er også økende. Da spørsmålet for første gang ble tatt med i Levekårsundersøkelsen fra 1983 svarte 2 prosent av mennene at de var urolige for å bli utsatt for vold eller trusler på sitt bosted, mot 14 prosent av kvinnene. Prosentandelen som oppgav at de hadde blitt utsatt for vold eller trusler var i 1983 4 prosent både for menn og kvinner. I 1987 svarte 3 prosent av mennene og 14 prosent av kvinnene at de var urolige for vold eller trusler, mens 6 prosent av mennene og 5 prosent av kvinnene hadde vært utsatt for vold eller trusler. I 1991 var det fortsatt bare 3 prosent av mennene som fryktet vold eller trusler, mens 18 prosent av kvinnene nå uttrykte en slik uro. Det samme året svarte 6 prosent av mennene at de hadde vært utsatt for vold eller trusler, mens 5 prosent av kvinnene svarte det samme.

Vi kan oppsummere med at frykten for vold og trusler, slik den er målt i Levekårsundersøkelsen, hos mennene holder seg relativt stabil og på et ganske lavt nivå, mens kvinners frykt øker noe mer. For både menn og kvinner gjelder det imidlertid at antallet som svarer at de har vært utsatt for vold eller trusler holder seg relativt lavt. Kjønnforskjellene er imidlertid store når det gjelder frykt for vold. Tiby (1990) viser til at svenske kvinner seks ganger så ofte som menn uttrykker at de frykter å bli ofre for vold. Danmark og Norge kan vise til tilsvarende tall, men Finland skiller seg ut med en enda større forskjell mellom kjønnene. Her sier 4 prosent av mennene at de frykter vold mens det tilsvarende tallet for kvinnene er 48 prosent.⁶

Frykt for kriminalitet betraktes generelt som et uttrykk for individers diffuse følelse av fare for at de skal bli fysisk skadet. Denne frykten assosieres med bekymring for å være utenfor

⁶ Jeg har ikke noen forklaring på hvorfor tallene fra Finland er så dramatisk mye høyere. Det kan ha noe med spørsmålsformuleringene å gjøre.

hjemmet, ofte i et urbant miljø, alene og potensielt sårbar for personlig skade (Stanko 1993). Spørsmålene i undersøkelser om frykt for kriminalitet knyttes til hvor trygge folk føler seg. Disse svarene blir så sammenlignet med hvem som har vært utsatt for 'faktiske' voldelig kriminalitet, og hvem som er mest utsatt for den. Det viser seg da at kvinner og eldre, som uttrykker mest frykt, er de som sjeldnest utsettes for denne typen kriminalitet (se også Baldvig 1990). Unge menn rapporterer minst frykt, men er de som oftest utsettes for voldelig kriminalitet. Et metodisk problem i slike undersøkelser kan imidlertid være at kvinner, og menn, assosierer ordet kriminalitet med skade forvoldt av en fremmed. Som for eksempel Wood og Rennie (1994) viser, er det vanskelig å benytte ordet kriminell på personer en kjenner. Og vi vet fra andre undersøkelser at kvinner, barn og eldre oftest utsettes for vold i hjemmet.

For å forklare spriket mellom kjønnene henviser noen til hvordan de to kjønnene rapporterer frykt. Menn antas å dekke over frykt fordi bildet av maskulinitet og maskulint språk ikke inneholder en anerkjennelse av frykt. Kvinner antas lettere å avsløre sin frykt og anerkjenne større sosial og fysisk sårbarhet.

Hypotesen om at de som har vært ofre for vold er reddere enn de som ikke har det, kan ikke redegjøre for den uroen og frykten som rapporteres av de som i følge slike undersøkelser er 'ikke-ofre'; kvinner. Det er få som forsøker å forklare hvorfor kvinners frykt for kriminalitet er større enn menns, skriver Stanko (1993). Kvinners frykt for kriminalitet kan skyldes en større grad av fysisk og sosial sårbarhet, og at de når de blir ofre for kriminalitet føler seg reddere enn menn. Noen har også antydnet at kvinners frykt for kriminalitet, egentlig er en frykt for voldtekt. Gordon og Rieger (1991) går så langt at de kaller kvinners frykt for voldtekt "den kvinnelige frykten".

Men dersom kvinners frykt for kriminalitet er knyttet til kvinners frykt for voldtekt, hvordan skal vi da forklare en slik utbredt frykt i forhold til det lave antallet voldtekter som rapporteres eller anmeldes? Stanko mener at svaret på dette spørsmålet ligger i å ta på alvor at det eksisterer en gjennomtrengende atmosfære av seksuell trussel mot kvinner. I mange undersøkelser overses dagligdagse situasjoner i kvinners liv, som for eksempel tilrop, plystring, å bli forfulgt på gaten, trakasseringer av ulike slag og slibrige telefoner. Denne typen hendelser

betraktes ofte som ubetydelige, og politiet registrerer dem som regel ikke. Fordi de overser denne typen hverdagslige hendelser mener mange at kvinners frykt for voldtekt ikke er fundert i faktiske erfaringer.⁷

Mange feminister har imidlertid studert menns vold mot kvinner (Kelly 1987/94, Hanmer & Saunders 1984, McNeill 1987/94, Stanko 1985, 1990). Alle disse forskerne har inkludert et bredt spekter av kvinners erfaringer med menns vold som sjelden klassifiseres som lovbrudd. Feministiske studier har spesielt vært opptatt av kjønnsmessig, eller seksualisert, vold som en type vold kvinner langt oftere utsettes for enn menn. I mange av disse studiene hevdes det at seksuell vold er en realitet og en del av det å være kvinne, og at denne volden erfarer gjennom et bredt spekter av mer hverdagslige situasjoner. Kvinners hverdagsliv er gjennomsyret av påtrengende og innpåslitne fremmede menn, skriver Gardner (1980, 1990, 1994). Hun undersøkte imidlertid ikke kvinners samhandling med kjente menn, men også her viser andre undersøkelser hvordan menn fysisk og seksuelt krenker kvinner.⁸ Dette kan være på arbeidsplassen, på stevnemøter eller i parforhold.

Ulike undersøkelser indikerer at kvinner på den ene siden til stadighet utsettes for 'banale' krenkelser fra fremmede menn og at kvinners erfaringer med vold oftest er knyttet til kjente menn. Samtidig minnes kvinner om sin sårbarhet som kvinner spesielt i det offentlige rom. Selve begrepet 'frykt for kriminalitet' fanger derfor kanskje ikke opp verken disse mer alminnelige og 'usynlige' krenkelsene, eller den mer private voldens bidrag til å skape frykt blant kvinner.

Gjennom et fokus på mellomromserfaringer ønsker jeg å arbeide videre med antakelsene om at mer hverdagslige og 'usynlige' krenkelser på den ene siden, og vold fra kjente menn på den andre siden, er viktige for å forstå kvinners frykt.

⁷ De lave anmeldelsestallene skyldes også at mange overgrep ikke anmeldes. En forklaringsfaktor kan være at prosessen fram mot å få noe definert og akseptert som et overgrep oppleves som ydmykende av mange kvinner. Innebygd i frykten kan det derfor også ligge en frykt for fornedrelse i forbindelse med møtet med politi og rettsapparat. Dette vil bli behandlet nærmere i senere kapitler.

⁸ Se for eksempel Stanko (1985), Wood & Rennie (1994), Brantsæter og Widerberg red (1992).

KAPITTEL 2: FRA BAKROMMET - REFLEKSJONER RUNDT ARBEIDS- OG ANALYSEMÅTE

I introduksjonskapittelet sa jeg at avhandlingens hovedanliggende er å 'bråke med' grensene mellom det vi i vår kultur anser som ønskelig kjønnsatferd og det vi betrakter som klare overgrep – å intervensere i mellomrommet. For å tydeliggjøre analysemåten vil jeg her eksemplifisere dette gjennom å se nærmere på grensen mot overgrep. Grensen mot overgrep defineres formelt gjennom ulike rettsdiskurser. Dette betyr at hva som regnes som overgrep og vold formelt avgrenses gjennom denne typen diskurser. Når jeg ønsker å 'bråke med' denne grensen, å intervensere i mellomrommet betyr det at jeg anlegger et perspektiv som bryter med de avgrensningene rettsdiskursene setter, og de kriteriene den selv avgrenser seg gjennom.¹ Poenget er imidlertid ikke å bringe inn det motsatte, eller en negasjon, til rettsdiskursene. Med intervensering mener jeg snarere å bringe inn forhold som gjør at det som beskrives kan ses i nye sammenhenger, og dermed på nye måter. Å intervensere på grensene til mellomrommet er å gjøre grensene til gjenstand for et arbeid som kan transformere dem (Utaker 1978). Intervenseringen består i å sette i scene andre spill enn dem rettsdiskursene og våre nåværende heteroseksuelle forestillinger og praksiser gir rom for, spill som lar andre erfaringer komme til syne, som får oss til å se annerledes, se nye ting og spill som forhåpentligvis foruroliger. Vi kan med Espen Schaanning's ord (1997) si at jeg i denne avhandlingen ønsker å trykke på ømme punkter – både i forhold til rettsdiskursene og i forhold til våre heteroseksuelle forestillinger og praksiser mer generelt.

Intervenseringen foregår i avhandlingen på tre nivåer; på diskursivt nivå, på forestillingsnivå og på handlings- og relasjonsnivå (Alvesson og Sköldbberg 1994). På det *diskursive nivået* utgjør språkanvendelsen selve fenomenet. Det interessante er da blant annet hvordan ulike personer i ulike sammenhenger ytrer seg om seg selv, om andre, om hendelser og om relasjoner. På *forestillingsnivået* uttaler jeg meg om forestillinger, vurderinger, ideer og fantasier, ut fra en sammenstilling eller tolkning av utsagn i intervjuer eller dokumenter. På *handlings- og relasjonsnivået* uttaler jeg meg om relasjoner, situasjoner, hendelser, sosiale mønstre og strukturer som, uten at de har noen objektiv robust karakter, allikevel refererer til noe som ikke lar seg redusere til bare språk eller 'subjektive forestillinger' hos informantene eller

¹ Det samme vil gjelde for grensene mot ønskelig kjønnsatferd. Disse grensene er mindre klare, men jeg håper å ha sirklet dem inn gjennom drøftingen av heteroseksuelle forestillinger og praksiser (kapittel 9).

kollektivet.

Jeg finner grunn til å minne om at avhandlingens tema er avgrenset til noen utvalgte aspekter ved kvinners liv og erfaringer, og den pretenderer ikke å gi noe fullstendig bilde av kvinneliv i dagens Norge. Dette er følgelig en analyse som bare lar bestemte deler av 'virkeligheten' komme til syne. Så selv om vi tar de ulike utsagnene som er sitert i avhandlingen som uttrykk for intervjupersonens subjektivitet, så er den subjektiviteten som uttrykkes ikke entydig og konsistent. Den motiverer snarere at et flertall av diskurser, innbyrdes inkonsistente sådane, kan løftes frem (Alvesson og Sköldbberg 1994). Hovedformålet er, som nevnt, avgrenset til å forstå kvinners frykt for seksuell vold. For å forstå den har jeg arbeidet med mellomromserfaringer, og sett på hvordan disse for kvinner blir konstituert som frykt, utrygghets og ubehagserfaringer.

2.1 PROBLEMPOSISJON

Problemposisjonen i denne avhandlingen bygger på to observasjoner. For det første at de fleste kvinner bosatt i Norge kjenner, eller har kjent, frykten for seksuelle overgrep. Og de forholder seg, i større eller mindre grad, til denne frykten i sine hverdagsliv for eksempel gjennom hvordan de planlegger sine aktiviteter. Frykten kan imidlertid være mer eller mindre bevisst, mer eller mindre påtrengende, i ulike perioder av livet og i ulike situasjoner. Ofte regner vi med at denne frykten er et resultat av en frykt for å bli voldtatt av en fremmed mann et eller annet sted ute i det offentlige rom. Statistikken forteller oss imidlertid at svært få kvinner utsettes for denne typen 'fremmedvoldtekter'. Frykten antas derfor å være skapt av for eksempel dramatiske medieoppslag og regnes ikke for å være særlig realistisk. Frykten kommer slik til å fremstå som litt overdrevet og kanskje lettere hysterisk. På den andre siden finner vi dem som mener kvinner ikke kan være forsiktige nok. De advarer kvinner mot å gå ute alene etter mørkets frembrudd og formaner dem om å være svært forsiktige i all sin framferd. Spesielt unge jenter får mange advarsler om 'fremmede farlige menn', menn de må passe seg for eller være forsiktige i sin omgang med fordi 'menn alltid er ute etter en ting'. Unge jenter blir derfor også ofte bedt om å passe seg for ikke å komme i situasjoner der menn kan misforstå deres signaler og intensjoner – ved for eksempel ikke å invitere menn inn på en kopp kaffe om kvelden. Voksne kvinner forventes å kjenne til disse kulturelle kodene og oppføre seg deretter. To diskurser, 'det er ingen grunn til å være hysterisk' og 'du burde visst

bedre', står her i motsetning til hverandre. Begge diskursene er tilstedeværende i de fleste kvinners liv, og de tilbyr dem to subjektposisjoner, 'den uredde' og 'den forsiktige', som er vanskelige å forholde seg til i hverdagslivet. For hvordan skal en ung kvinne kunne prøve ut relasjoner til unge menn uten å være på tomannshånd med ham, og dermed potensielt utsette seg selv for fare – fordi hun 'burde ha visst' hvordan han da kunne oppfatte situasjonen?

Den andre observasjonen knytter seg til at alle kvinner har opplevd, sett, overhørt eller hørt om uønsket seksuell oppmerksomhet fra menn. Kvinner reagerer imidlertid forskjellig på denne typen henvendelser. Det som er svært krenkende, ubehagelig og truende for noen, er det kanskje ikke for andre. Og den samme kvinnen kan reagere på ulike måter avhengig av 'dagsform' og situasjonen for øvrig. Dersom det er andre mennesker hun kjenner til stede sammen med henne, vurderes kanskje ikke situasjonen som så krenkende og truende som dersom hun hadde vært alene. Kanskje kan de til og med le av hendelsen sammen. Uønsket seksuell oppmerksomhet oppleves følgelig ikke alltid som krenkende og truende. De hendelsene jeg er opptatt av i denne teksten er imidlertid de som, i større eller mindre grad, oppleves som krenkende av kvinnene som ble utsatt for dem.

Mange av disse hendelsene var 'ubetydelige' i den forstand at ingenting kriminelt skjedde. Det vil si at krenkelsene i mange av tilfellene ikke ville blitt betraktet som lovbrudd eller som alvorlige av folk flest. På grunn av 'ubetydeligheten' i dem opplever kvinner ofte at det blir forventet at de ikke skal reagere på disse krenkelsene, de bør snarere le av dem eller overse dem. Ofte blir de også fortalt at mannen, eller mennene, som utøvde handlingen ikke mente noe med det. Det var ikke vondt ment, men snarere enten keitete, litt dumt eller egentlig ment som en positiv oppmerksomhet.

På bakgrunn av disse observasjonene ble jeg opptatt av mellomrommene mellom det vi i vår kultur oppfatter som ønsket seksuell oppmerksomhet mellom kvinner og menn, og det vi betrakter som klare overgrep. Jeg ble opptatt av at det mellom disse ytterpunktene finnes et mellomrom som i dag er gjenstand for mye diskusjon. Spesielt knytter diskusjonene seg, i den offentlige debatten, til den enden av spekteret som ligger nærmest det de fleste av oss ville betrakte som klare overgrep. Eksempler kan være offentlige debatter om seksuell trakassering og hva som skal gjelde som trakassering, debatten om forslaget om å kriminalisere grov

uaktsom voldtekt, diskusjoner om årsakene til det lave antallet domfellelser i voldtektssaker og om ofrenes troverdighet. Disse diskusjonene knytter an til rettsdiskurser, enten det er straffeloven eller arbeidsmiljøloven, og omhandler grensene for hva som skal defineres som trakassering, seksuelle overgrep og vold eller hvordan samfunnet gjennom rettspraksis forvalter disse grensene.

I den offentlige debatten i media er den andre enden av dette spekteret mindre synlig. I denne enden av spekteret finner vi blant annet de mer hverdagslige seksuelle krenkelsene kvinner utsettes for fra menn de kjenner, og fra menn de ikke kjenner. Hendelsene i denne enden av spekteret diskuteres ikke så eksplisitt, men forhandles oftere i praksis i den konkrete samhandlingen mellom menn og kvinner - enten det er i parforhold (og omskrives som tegn på kjærlighet) eller i relasjoner mellom ukjente (og omskrives som ubetydelige).

Mellomrommet fremstår slik som en gråson av diskurser og praksiser som er konfliktfylte og motsetningsfylte. For å belyse dette mellomrommet har jeg tatt utgangspunkt i erfaringer kvinner har fortalt om, til meg selv eller til andre. Det er spesielt to aspekter ved denne typen erfaringer jeg har vært opptatt av; *mangfoldet* i hvilke erfaringer dette kunne være på den ene siden og erfaringer som var særlig *konfliktfylte* (for den enkelte kvinne) på den andre. Gjennom et slikt utgangspunkt mener jeg også å ha kommet på sporet av viktige spenningsforhold i relasjonene mellom kvinner og menn i Norge, spesielt gjelder dette forhandlinger om kvinners handlingsrom.

Avhandlingens problemposisjon kan oppsummeres slik; den er basert på en antakelse om at det er en sammenheng mellom kvinners erfaringer med uønsket seksuell oppmerksomhet og deres frykt for seksuell vold. Med det mener jeg at de gjentatte 'ubetydelige' krenkelsene fungerer som påminnere for kvinner om deres sårbarhet og om muligheten for at fysisk vold kan brukes. Jeg antar videre at et fokus på det motsetningsfylte i mellomrommene mellom det vi i vår kultur anser som klare overgrep og det vi anser som ønskelig kjønnsatferd, kan bidra til en bedre forståelse av denne frykten.

2.2 OM KILDENE

I avhandlingen benytter jeg i all hovedsak foreliggende data fra et vidt spekter av skriftlige

kilder. For å si det med Deleuze og Guattari så har jeg “*made use of everything that came within range, what was closest as well as farthest away.*” Jeg skal her gå nærmere inn på hvilke kilder som er benyttet, og hva de ulike kildene benyttes til å si noe om.

For å forstå hvilke sosiale normer og forventninger som er, og har vært, knyttet til kvinner og menns kjønnsatferd har jeg benyttet historisk og juridisk materiale. *Historiske kilder* har vært skjønnlitteratur, litteratur- og kulturhistoriske tekster og juridiske dokumenter. En fare med å benytte historiske kilder er at språkbruken kan ha endret seg over tid. Dette blir spesielt tydelig i de juridiske dokumentene. Jeg vurderer ikke de andre kildene som problematiske i så måte, fordi jeg ikke i utgangspunktet har lett etter spesielle kategorier, termer eller uttrykk. Det *juridiske materialet* omfatter ulike utgaver av straffeloven, fortolkninger av denne og offentlige utredninger med forarbeider til lovendringer. Å bruke loven som kilde har noen viktige begrensninger. Loven er en normativ diskurs, det vil si at den sier oss noe om hva lovgiveren ønsket skulle skje, og den kan derfor ikke uten videre brukes deskriptivt. Den sier oss følgelig ikke noe om hvordan rettspraksis har vært eller i hvilken grad folk lever i tråd med lovgiverens ønsker. Straffeloven kan ikke brukes til å si noe om hvordan folk oppfører seg i praksis. Gjentatte endringer og innskjerpinger av loven, slik vi senere skal se det i lovens sedelighetskapittel, kan for eksempel tyde på at folk nettopp ikke har oppført seg slik loven ønsket de skulle gjøre.

Jeg har videre benyttet *skjønnlitteratur*, skrevet av kvinner i vår tid og i fortiden, for å se hvordan det jeg har kalt mellomromserfaringer tematiseres der. Kvinnelige forfattere skriver langt oftere om slike episoder enn jeg hadde reflektert over når jeg tidligere hadde lest deres bøker. Det skjerpede blikket gjorde altså nye ting synlig for meg. Jeg fant tekster som spesielt omhandlet seksuelle krenkelser av kvinner, men også andre tekster der temaet inngikk i andre fortellinger. Det overrasket meg å oppdage at når kvinner skriver romaner og lager fortellinger så finnes det svært ofte skildringer av seksuelle krenkelser og frykt i tekstene. Skjønnlitteratur kan imidlertid ikke fortelle oss om noe som faktisk har skjedd. Så den er ikke en kilde til innsikt om folks hverdagsliv. Den kan imidlertid gi oss innsikt i hva det til enhver tid er mulig å artikulere som hendelser og erfaringer, og hvordan de ble omtalt. For meg fungerer de til å peke på at seksuelle krenkelser er til stede i mange av disse romanfigurenes liv, og at de er innebygd i fortellingene som en del av romanpersonenes hverdagsliv. De fungerer nesten aldri

som selve hovedpoenget med fortellingen. Frykten har i alle fall vært tilstede i romanforfatterens erfaringer, enten i form av egne erfaringer eller som erfaringer formidlet til henne fra andre kvinner.

Andre forskeres arbeider basert på intervjuer med kvinner er i stor grad benyttet, men blir i denne avhandlingen satt inn i en annen sammenheng. Her har hovedvekten vært lagt på arbeider som omhandler kvinners frykt for seksuell vold, seksuell vold mot kvinner og seksuell trakassering. Jeg har brukt denne forskningen som inntak til kvinners og menns erfaringer, og hvordan de snakker om dem. Dette materialet var imidlertid samlet inn med utgangspunkt i andre problemstillinger enn den jeg arbeider med her. De blir i min tekst reanalysert. Ettersom både utenlandsk, spesielt amerikansk og britisk, og annen skandinavisk forskning er benyttet så er det viktig å være klar over farene som er forbundet med dette. Spesielt viktig er det å være klar over at de mellomromserfaringene som er temaet for denne avhandlingen, ikke nødvendigvis er de samme i disse landene. Grensene for dette mellomrommet varierer mellom ulike kulturer, og det gjør også forholdene mellom kjønnene slik de for eksempel kommer til uttrykk i tilrop på gaten. Det tallmaterialet vi har gir også grunn til å tro at frykten for overgrep er langt større blant amerikanske og britiske kvinner, enn blant norske. Voldsnivået i Norge er også generelt lavere enn i disse landene. På bakgrunn av de ovenfor nevnte vurderingene har jeg vært svært selektiv med hensyn til hvilke sitater jeg har benyttet fra utenlandske forskere, slik at de skulle kunne representere erfaringer som kunne være gyldige også for norske kvinner. I vurderingen har jeg benyttet meg av annen norsk forskning, diskusjoner med andre kvinner og mitt eget skjønn som en kvinne som lever i Norge.

Andre skriftlige kilder som er benyttet er brev, aviser, brosjyrer og offentlig statistikk. *Offentlig statistikk* er en problematisk kilde når det gjelder avhandlingens tema; kvinners frykt for seksuell vold. I Levekårsundersøkelsene stilles folk spørsmål om frykt for kriminalitet og opplevelse av trygghet. Det er mange grunner til at denne kilden er problematisk. For det første spørres det om kriminalitet og trygghet generelt, og ikke om frykt for seksuell vold spesielt. Spørsmålene omhandler derfor ikke avhandlingens tema direkte. Et annet spørsmål er hva disse spørsmålene egentlig måler. Hvordan oppfatter folk ordet kriminalitet? Hva tenker de på her? Er dette et ord som i utgangspunktet bringer assosiasjonene hen til fremmede? Vi vet fra undersøkelser om voldtekt og seksuell trakassering at selv kvinner som i lovens forstand

har vært utsatt for dette, ofte ikke benytter disse termene på sine egne erfaringer. Terminologien er derfor svært viktig. Hvor sterkt er for eksempel ordet frykt? Ville det at jeg følte meg utrygg av og til, få meg til å svare at jeg fryktet kriminalitet? Fordi det er mye usikkerhet forbundet med slike tall benyttes de bare for å gi en oversikt over det tallmaterialet vi har, og som en indikasjon.

Etter en reportasje om prosjektet i ukebladet *Kvinner & Klær* (påsken 1991) fikk jeg noen *brev* fra kvinner. Dette dreier seg om 7 brev som er benyttet i teksten. Kvinnene skrev i all hovedsak for å fortelle at de kjente seg igjen i hvordan frykten begrenset deres bevegelsesfrihet, og for å oppmuntre meg til å fortsette med prosjektet. De fleste av kvinnene bidro også med egne erfaringer for å illustrere sine opplevelser.

I den perioden jeg har arbeidet med avhandlingen har det vært mange *avisreportasjer* om frykt for seksuell vold og tilgrensende temaer. Artikkene som er benyttet omhandler kvinner som har vært utsatt for ulike typer krenkelser. Jeg har benyttet noen av disse som kilder til kvinners opplevelser med ulike former for krenkelser, og ikke for å si noe om temaets viktighet eller omfang. Artikkelen kan få et stort oppslag av andre grunner enn viktighet, som for eksempel mangel på annet stoff eller hva man antar selger. En slagside som preger avisenes reportasjer i denne typen saker er medias tendens til å lage store oppslag dersom krenkelsene utføres av en ukjent gjerningsmann som for eksempel ved overfallsvoldtekter (se også Skjørten 1995). Krenkelser eller overgrep blant mennesker som kjenner hverandre skrives det langt sjeldnere om. Dette til tross for at denne typen overgrep tallmessig er langt vanligere. Mediadekningen bidrar slik til å gi et skjevt bilde av hvilke krenkelser som totalt sett er de vanligste, og dermed også av hva som er farlig.

Et annet problem med aviser som kilde er faren for unøyaktigheter. Avisreportasjer fra samtaler med mennesker inneholder ofte sitater av typen - "Kvinnen sa ..." - og vi som forskere kan ønske å bruke slike sitater. Vi kan imidlertid ikke anta at denne typen sitater er direkte sitater av hva den aktuelle personen sa. Pressens sjanger er slik at den benytter seg av sitater i teksten, og journalister vil derfor ofte selv konstruere sitater på bakgrunn av samtaler med mennesker (Scott 1990). Vi kan derfor ikke ta for gitt at den intervjuede personen faktisk sa akkurat det journalisten siterer henne/han på.

Muntlige kilder er også benyttet i form av *uformelle samtaler* med kvinner. Disse samtalerne har funnet sted i ulike sammenhenger; på utesteder om kvelden, i lunsjpauser eller på seminarer, og de har vært et resultat av at jeg har fortalt hva jeg arbeider med. Mange kvinner har da uoppfordret assosiert til, og fortalt om, egne opplevelser. Dette har noen ganger skapt livlige debatter og mange assosiasjonsrekker blant de andre kvinnene som eventuelt var tilstede. Jeg benytter noe av den informasjonen jeg har fått fra kvinner i ulike sammenhenger i teksten. De fungerer også som bakgrunnsinformasjon og et signal til meg om at de uten vanskeligheter kunne relatere seg til temaet.

2.3 HVA KAN KILDENE BRUKES TIL Å SI NOE OM?

I hovedsak er det to måter å bruke en kilde på – som levning og som beretning (basert på Kjeldstadli 1997). Etersom jeg bruker noen kilder som levninger og noen som beretninger, må vi se nærmere på hvordan de to bruksmåtene skiller seg fra hverandre. Når jeg bruker en kilde som *levning* bruker jeg den for å si noe om den situasjonen som frambragte kilden. Vi slutter da fra denne delen til en større helhet. Jeg slutter for eksempel fra det faktum at kvinner på begynnelsen av 1900-tallet tematiserte dette til at det kan si oss noe om relasjonene mellom kjønnene på den tiden, og at dette var et problem som var tematisert. Det samme gjelder for dagens forfattere. Jeg er altså ikke opptatt av om den siterte episoden fra den aktuelle romanen faktisk har skjedd. Poenget er snarere at jeg bruker dem til å konstruere en situasjon, eller et bilde av en situasjon, som kan bidra til å forstå de trekkene vi kan observere i den aktuelle kilden. Alle kilder kan, i følge Kjeldstadli, benyttes som levninger.

Alle kilder kan imidlertid ikke brukes som *beretninger*. Når vi benytter en kilde, eller deler av den, som en beretning så bruker vi den som en fremstilling av noe som faktisk har skjedd. Vi er interessert i det beretningen handler om. Det er tre kriterier som må oppfylles for at kilden skal kunne brukes som beretning; kilden må være meddelende (den må fortelle om noe som skjedde eller var), den må være beskrivende og ikke normativ (den må inneholde er-utsagn og ikke bare bør-utsagn) og den må referere til noe som har skjedd (og ikke til noe som skal skje i fremtiden) (Kjeldstadli 1997).

I min tekst er begge rettsdiskursene benyttet som levninger, og ikke som beretninger. På

samme måte er det med skjønnlitteraturen og essay. Kilder som benyttes som beretninger i min tekst er sitater fra informanter i andre forskeres og ulike historieskriveres materiale, brevene jeg mottok fra kvinner og avisreportasjene med intervjuer av kvinner. Disse kildene fremstiller noe som faktisk er opplevd av de kvinnene som forteller om hendelsene. De forteller om sine egne opplevelser.

Hvordan er det så med folks evne og vilje til å formidle et riktig bilde av hva som har foregått? Uten å drive mistanken for langt er det ett punkt jeg tror det kan være viktig å reflektere over her. Gjennom et forprosjekt på seg selv, i forbindelse med et forskningsprosjekt om seksuell trakassering, har Karin Widerberg gjort seg noen metodiske refleksjoner som er relevante her (Widerberg 1989 og 1992). I dette forprosjektet skrev hun ned det hun husket av egne erfaringer med seksuell trakassering, hvordan hun husket dem og hva som i dag slår henne ved hendelsene. Hun oppsummerer sin lærdom fra dette forprosjektet i seks punkter. Jeg skal gjengi fem av dem her, fordi det er disse som er relevante i denne sammenhengen. 1. Hun husket episoder hun hadde 'glemt'. Alle kom ikke på en gang, men '*dukket frem*' litt etter litt over tid. 2. Hun var overrasket over *antallet episoder* og hvor stor *variasjon* det var mellom dem. 3. Hun hadde *problemer med å definere* noen av episodene som overgrep, selv om det var helt klart at de var uønskede fra hennes side. 4. Hun så noen av episodene som klare overgrep selv om '*ingenting*' hendte, for eksempel når det var tilfeller av intens trussel over kortere eller lengre tid. 5. Hun følte *skam* over mange av episodene og ønsket ikke å fortelle noen om dem. Hun føler fortsatt denne skammen til tross for den kunnskapen hun har som tilsier at hun ikke kunne klandres. Dersom hun ble intervjuet ville hun sannsynligvis ikke snakket om disse episodene, men om episoder hun kunne være 'stolt' av, episoder der hun ikke hadde vært 'dum' eller 'naiv'.²

Slik jeg ser det er dette viktige metodiske observasjoner, som antakelig alltid vil være tilstede når vi intervjuer eller snakker med folk om minner. Så til tross for at folk kan ha de beste intensjoner om å gi et 'riktig' bilde av hva som foregikk, vil det alltid måtte være en viss usikkerhet knyttet til denne typen informasjon. Spesielt viktig tror jeg det er å merke seg skammen over enkelte av episodene. Skammen som antakelig ville forhindre henne fra å fortelle om dem. I det materialet jeg har benyttet kan det derfor være en overrepresentasjon av

² Med 'dum' og 'naiv' mener hun her at hun handlet som om patriarkatet ikke eksisterte og som om man kunne stole på menn og at de ikke angrep kvinner (Widerberg 1989).

hendelser der kvinnene føler seg 'stolte' over måten de håndterte dem på.

2.4 HVILKEN VIRKELIGHET?

I denne avhandlingen har jeg latt kvinner definere hva som er krenkende oppførsel. Et spørsmål som ofte kommer opp i den forbindelse er; med hvilken rett lar jeg 'ofrene' definere hva som skal betegnes som krenkelser? Umiddelbart kunne en være fristet til å svare; hvem kunne være bedre egnet til å definere det enn dem som har følt den på sine kroppene? Selve spørsmålet er imidlertid interessant fordi det synliggjør at dette avviker fra det 'normale'. Det som kjennetegner det 'normale' er at det ikke trenger å stille spørsmål ved seg selv. Kulturelt sett befinner det 'normale' seg på et annet sted og det forblir usynlig inntil et annet perspektiv tvinger det fram i lyset, og benevner det på en annen måte enn det liker å se seg selv. Men det vil alltid påligge den som frembringer et annet perspektiv å bevise sin ikke-symptomatiske karakter.

Hva som er det 'normale' i vår kultur i vår tid er ikke uten videre lett å si, men jeg antar at det – når det gjelder denne tekstens tema - på den ene siden knytter an til straffelovens prosedyrer og vår opplevelse av urettferdighet dersom krenkeren ikke får forsvare sitt syn på saken. På den andre siden, og delvis i forlengelsen av dette, knytter det 'normale' implisitt an til forestillinger om at det er mulig å rekonstruere hva som faktisk skjedde og etablere et slags tredje mer objektivt perspektiv på saken, dersom man har tilgang til de implisertes perspektiver på episoden. Implisitt forventes det kanskje også at begge partene (dersom vi her tenker oss at det er bare to) skal kunne 'signere' eller godkjenne dette tredje perspektivet.

Det tredje perspektivet blir videre ofte forvekslet med sannheten. Men sannheten er ikke noen opphøyet og uproblematisk størrelse. Om sannheten er det å si at: *"We make up our claims to truth, Nietzsche states; then we forget we made them up; then we forget that we forgot"* (Fergusson 1991). Vi knytter imidlertid ofte våre forestillinger om sannhet, og falskhet, til spørsmål om overensstemmelse, eller manglende overensstemmelse, mellom forhold på subjektssiden og forhold på objektsiden, hevder Arild Utaker (1978). Det som er riktig/galt knytter vi på den andre siden ikke til et forhold mellom subjekt og objekt, men til kriterier, regler, normer osv. Vi har derfor lett for å konkludere med at når noe holdes for sant så er det objektivt - slik noe er, uavhengig av oss og våre kriterier, mens det som holdes for å være

riktig oftere knyttes til det subjektive - slik vi ønsker at noe skal være.³ Konsekvensen av dette er at det sanne framstår for oss som noe vi må stoppe opp ved, uavhengig av våre beslutninger. Men når det gjelder hva som er riktig og galt så oppfatter vi at det alltid vil være uenighet og diskusjon om dette. Det er følgelig tydelig for oss at kriteriene på om noe er riktig eller galt finnes på 'subjektsiden' (Utaker 1978). Begrepene sannhet og falskhet bør derfor brukes med stor forsiktighet fordi det lett framstår som noe 'objektivt' og uavhengig av våre vurderinger. De tilslører lettere at det er vi som har bestemt hva som til enhver tid skal gjelde som sant.

Det tidligere nevnte tredje perspektivet kan oppleves som sant fra perspektivet til den part som står utenfor konflikten. Sannsynligheten er imidlertid meget stor for at denne 'sannheten' ikke vil være gyldig for noen av de to partene i konflikten. Ingen av dem vil gjenkjenne sin opplevelse i dette tredje perspektivet. Og dersom vi forsøker å få begge partene til å godta samme definisjon av virkeligheten, må den relativt sett svakeste parten med nødvendighet tape. Problemet er ikke nødvendigvis at en av partene lyver eller overdriver når deres beskrivelser ikke stemmer overens. Problemet er snarere at de fra hvert sitt ståsted ser, hører og opplever to forskjellige virkeligheter (Aasland 1992:39-40). Det er også viktig å huske på at de to partene ikke uten videre kan bytte plass og dermed forstå hverandre. For dersom den ene parten beveger seg over i den andres posisjon for å forstå denne, så vil hun ikke se det samme som ham. For straks hun forflytter seg vil hans virkelighet forandre seg, fordi hennes plassering i hans virkelighet er vesentlig. De to partene må derfor bli værende i hver sin posisjon samtidig som de lytter til og aksepterer at den andre faktisk ser en annen virkelighet.

'Virkeligheten' er det som kommer til syne innenfor et valgt perspektiv, skriver Espen Schaanning (1997). Det gir lite mening å spørre hvordan den 'egentlig' er. En slik 'egentlig' virkelighet finnes ikke. I det daglige kan vi imidlertid ikke leve med 'virkeligheten' i anførselstegn. Men situasjonen er en annen når vitenskapsdisiplinene kommer inn i bildet, for disse vil gjerne ha monopol på sannheten. De vil ikke beskrive og forklare 'virkeligheten' i anførselstegn, men Virkeligheten.

Som samfunnsvitenskaper, på søken etter en måte å tenke omkring hvilken kunnskap jeg produserer, vil jeg her betrakte vitenskapen som en virksomhet der vi lager forklaringer,

³ Det finnes ulike sannhetsbegreper (se for eksempel Alvesson og Sköldbberg 1994 og Kvale 1997), men det det refereres til her er sannhet som korrespondanse.

modeller og teorier som lar bestemte 'virkeligheter' komme til syne.

2.5 OM TEKSTENS FORM

Tilnærmingsmåten i denne teksten er fortellende på den måten at jeg forsøker å forstå enkelthendelser i kvinners liv ut i fra de større kulturelle og samfunnsmessige fortellingene/diskursene disse hendelsene kan inngå i. Enkelthendelsene settes inn i en større fortelling som søker å sannsynliggjøre hvordan diskurser på ulike nivåer arbeider sammen, og mot hverandre.

I teksten eksperimenterer jeg med form og språk. De ulike kapitlene preges av forskjellig temperament, rytme og klangfarge, avhengig av temaet som behandles. I noen av kapitlene forsøker jeg for eksempel å iscenesette hvordan mellomromserfaringene oppleves, gjennom en skrivemåte som til dels er; assosiativ, ikke-lineær, sett gjennom subjektive blikk, med 'flash-backs' og drømmesekvenser, ansikter og situasjoner som glir over i hverandre.

Teksten kan betraktes som en montasje der temaet er komponert ved å sette sammen, og blande, forskjellige skrevne tekster. Den informasjonen jeg har vurdert som mest relevant har jeg satt sammen i en rekkefølge som kan fremstille, eller sette i bevegelse, de hendelsene som er registrert. Jeg har villet gi dem liv, og derigjennom aktivere også leserens egne erfaringer og reaksjoner.

Denne tekstens tema kan derfor ikke betraktes som et speilbilde av en empirisk enhet, det er snarere en analytisk implikasjon. Tekster er imidlertid alltid kontekstualiserte sannheter som stadig risikerer å bli utfordret av 'det empiriske' (Hastrup 1992). De er skrevet fra en spesiell forfatters ståsted. Kvinnene, eller snarere erfaringene, som bringes i tale i denne teksten må betraktes som innbyggere i den verden denne teksten skaper. Jeg har valgt å la forfatterens jeg være synlig fordi jeg som forsker er et diskursivt subjekt som skriver andre, eller andres erfaringer, inn i en objektiv eksistens. Dette er, som Kirsten Hastrup påpeker (1992), en forfatterskapets byrde som vi ikke kan unnsnippe, og som vi derfor må ta ansvar for – uansett hvor tung denne byrden har blitt. Det er derfor viktig å anerkjenne at jeg ikke taler på vegne av, eller fra samme posisjon som, de kvinnene som her er benyttet som informanter. Spørsmålet om autoritet kan ikke flyttes over på andre kvinners erfaringer på en slik måte at

disse erfaringene framstår som uavhengig av min (og andre forskeres) lesing og nedskrivning av dem (Clough 1993:194). Jeg plasserer følgelig ikke min egen autoritet utenfor en kritisk omlesing av min analyse av disse erfaringene, men ved å synliggjøre forfatter-jeg'et tar jeg ansvar for min egen autoritet i nettverket av makt/kunnskapsproduksjonen.

Men hvis det å produsere vitenskapelige tekster er moralsk, politisk og epistemologisk delikat, hvorfor fortsetter vi? Et viktig argument for å fortsette å produsere samfunnsvitenskapelige tekster er at de ikke bare er nedtegnelser av erfaringer, men de er også midler til erfaringer.

Den utbredte bruken av sitater i teksten gir leseren mulighet til å se hvilke hendelser jeg trekker slutninger på bakgrunn av. Bruken av eksempler sikter altså ikke mot å være 'beviser' for en hypotese, eller 'typiske' i statistisk forstand. Sitater fungerer snarere som retorisk virkemidler som sikter mot å hjelpe leseren inn i min verden som forfatter av teksten. De kan kanskje også fungere slik at leseren vil kunne benytte innsikter fra dem for sin egen forståelse av fremtidige situasjoner.

Teksten søker å intervenere i mellomromserfaringer for å forstå kvinners frykt for seksualisert vold. Termen intervenere impliserer at jeg anvender et annet sett av regler på fenomenene – frykt, seksualitet og krenkelser – for å skape en ny forståelse av dem. Formålet er å forstyrre, og kanskje forandre, måten vi betrakter fenomenene på ved å påtvinge dem en annen retning og sette dem inn i et annerledes 'spill' enn det de vanligvis er en del av. For å si det med artisten Laurie Anderson: "*[...] my whole intention was not to map out meanings but to make a field situation. I'm interested in facts, images, and theories which resonate against each other, not in offering solutions*" (sitert i Sayre 1988:99).

Tanken med en 'feltsituasjon' er å forbinde publikum/leseren med hendelsenes problematikk på en empatisk måte, å involvere dem i situasjonene og dilemmaene som presenteres, sier Anderson (Sayre 1988). Ideen er også i denne avhandlingen å involvere leseren i situasjonene og dilemmaene som legges fram. Vi er vant til at våre subjektive reaksjoner som lesere er relevante når vi analyserer og leser litterære arbeider.⁴ Vi er imidlertid mindre vant til å analysere og reflektere over våre egne reaksjoner på vitenskapelige arbeider. Kanskje kan i alle

⁴ Det følgende resonnementet er bearbeidet etter Whitford (1986).

fall deler av denne teksten nærme seg litteraturens uttrykksform i den forstand at dens effekter på leseren er relevante i forhold til tekstens mer tydelige teoretiske og analytiske innhold. Leserens subjektive reaksjoner på denne teksten er en respons som er en viktig 'forlengelse' av teksten, den 'hører med til' teksten. Jeg tror dette er spesielt viktig av to grunner. For det første fordi teksten omhandler nettopp mellomrom. I kraft av at de er mellomrom er det mye uenighet og debatt om dem. Dette er også viktig fordi teksten omhandler debatter om, spesielt de seksuelle, relasjonene mellom kjønnene. Alle, både kvinner og menn, enten de er seg det bevisst eller ikke, enten det er i skrift eller i praktisk handling, deltar i denne debatten. Det finnes ingen mulighet til å stille seg utenfor den.

Leserens reaksjoner er derfor ikke en mer eller mindre tilfeldig og uheldig 'følelsesmessig' eller subjektiv respons som bør settes til side for å få tak i teorien eller analysen. Leserens reaksjoner kan tvert i mot betraktes som et spor i retning av hva det hele dreier seg om, av hva som står på spill her for henholdsvis kvinner og menn.

Som leser av en samfunnsvitenskapelig tekst kan det å anerkjenne sine egne følelsesmessige reaksjoner på den, være problematisk og kanskje også provoserende. Det kan utfordre hele forestillingen om mulige objektive ståsteder. Det å anerkjenne egne følelsesmessige reaksjoner på en samfunnsvitenskapelig tekst, kan innebære at vi er nødt til å oppgi forestillingen om nøytralitet og om at et ikke-involvert objektivt ståsted er mulig.

Det at leseren reagerer på teksten indikerer at de ikke sitter likegyldige tilbake, men det garanterer ikke riktigheten av min analyse. Enten reaksjonene er entusiastiske eller fiendtlige, så kan de imidlertid være verdt å reflektere over fordi disse reaksjonene er skapt av noe. Og dersom leseren i den utvekslingen som finner sted mellom oss, ikke trekker seg tilbake, så er muligheten for en dialog til stede. Gjennom denne dialogen vil imidlertid min analyse og min posisjon settes på spill.

Forskjellen mellom litterære narrativer og de samfunnsvitenskapelige er at de har forskjellige epistemologiske mål (Van Manen 1990). Innen samfunnsvitenskapene ønsker vi å gjøre eksplisitt det som i litteraturen kan forbli implisitt: *"A consciousness associated with the soul is more relaxed, less intentionalized than a consciousness associated with the phenomena of*

the mind. Forces are manifested in poems that do not pass through the circuits of knowledge” (Bachelard 1958/69:xvii også sitert i Van Manen 1990). For vitenskaperne må kreftene passere gjennom kunnskapens kretsløp, men dette hindrer oss ikke i å benytte lignelser og bilder i våre forsøk på å si noe om den virkeligheten vi studerer. Forfatteren Monika Fagerholm påpeker viktigheten av lignelser og bilder på denne måten: *”For å ha håp om å forstå hverandre, må vi tale i lignelser, bilder. Det gjør vi alltid til hverdags i de enkleste sammenhenger, og det må vi gjøre nå også, når vi sammen skal prøve å lære oss noe om virkeligheten. De riktige vitenskapsmennene [sic] sier aldri: Slik er det! De sier: Dette er et bilde av hvordan vi tror det er”* (Fagerholm 1996:27). Med mine ord: Min tekst er et uttrykk for hvordan jeg på dette tidspunkt ser sammenhengene.

Mitt håp er at teksten kan fungere som et redskap til å tenke videre fra, og at den ikke fryser fast, tvinger, låser eller lukke inne. At den kan være et lite bidrag til å gi oss mot til å bevege oss videre mot det vi i skrivende stund enda ikke vet hva er, eller hva kan være. Jeg har med denne teksten tilstebet å skape grunnlag for en relasjon mellom to subjekter. For det som gjør en tekst levende, som får den til å brenne, kommer fra leseren.

*

”Hos min bestemor,” sa hun, ”gikk jeg i en streng skole. ’Vær lojal mot historien,’ sa den gamle heksen til meg. ’Vær evig og urokkelig lojal mot historien.’ ’Hvorfor må jeg være det, bestemor?’ spurte jeg. ’Forlanger du at jeg skal begrunne det jeg sier, din tøs?’ ropte hun. ’Du innbiller deg at du skal kunne bli eventyrfortellerske, og så ber du meg komme med grunner! Så hør da: Når fortelleren er lojal, evig og urokkelig lojal mot historien, da vil, til slutt, stillheten tale. Men hvis du har forrådt historien, er stillheten intet annet enn tomhet. Men når vi, de trofaste, har sagt vårt siste ord, vil vi høre stillhetens stemme” (Blixen 1957/87:119-120).

De reglene fortelleren er underlagt illustreres på en utmerket måte i den påfølgende tekstpassasjen fra romanen *Kvinnen som kledte seg naken for sin elskede* av Jan Wiese (1990/97:111-119). Jeg har i regien av teksten forsøkt å være trofast mot disse reglene, og mot historien.

PASSASJE:

Underet på markedsplassen

”En kvinne elsket en mann så inderlig at hun kledte seg naken for ham på torvet. Det er sant, det skjedde i min egen hjemby, jeg var der og så det med egne øyne.

Hun var blottende ung, men allikevel kvinne. I sine øyne bar hun så vel barnets undring som den unges besluttsomhet. Det var kroppen hun kledte av, men det var hennes sjel vi så, alle vi som var på markedsplassen den dagen.

Markedsplassen i min by skiller seg ikke ut fra andre. Dit kommer kvinnene for å kjøpe mat og mennene for å treffe andre menn. Der bringes nyhetene fra munn til munn, likeså sladderer.

Tre mennesker har sin faste plass på torvet, de har hvert sitt hjørne som ingen annen må bruke.

Mot vest sitter fortelleren. Han kommer hver dag i den fjerde time etter middagshøyden. Han bringer med seg et teppe. Det folder han ut på marken og setter seg med korslagte ben. Han beretter sine historier og knytter på den måten dagen i dag til alt som har skjedd før.

Mot øst har værmannen sin plass. Han sitter aldri ned. Når solen står på sitt høyeste, kommer han til markedsplassen og stiller seg opp i sitt hjørne. Han roper stående ut sitt varsel. Når det er gjort, forlater han straks plassen og viser seg igjen først neste dag.

Værmannen nyter, på samme måte som fortelleren, stor respekt i byen.

Allikevel, den som er høyest aktet av alle, er vismannen. Han sitter også på et teppe, og hans hjørne ligger i nord. Ennå før solen går opp, sitter han urørlig på teppet sitt, når den igjen går i havet, er han der fremdeles.

Til vismannen går alle som trenger et råd. Dit går den syke, eller han som ikke kan enes med naboen. Dit søker faren som skal gifte bort en datter, eller han som har forlagt sin pung og ikke kan finne den igjen. Hos ham får de alle svar.

Ingen vet hvor gammel han er. Hans hår og skjegg er langt, og hans kjortel slitt. Så lenge har han vært på sin post at bare de aller eldste kan huske den gang han kom. Ingen vet hvorfra, her har han ingen slekt. Hans bolig er et skur utenfor byen.

Den unge kvinnen kjente markedsplassen. Hun hadde fulgt sin mor dit så lenge hun kunne huske. I begynnelsen ble hun båret, senere gikk hun med hånden trygt i morens.

Hennes foreldre var rike mennesker. Familien bodde i et stort, vakkert hus med mange tjenere. Allikevel gikk moren selv til markedsplassen hver dag for å kjøpe ferske varer.

Hun var foreldrenes yngste datter. De elsket henne og ga henne sin kjærighet. De trøstet henne når hun gråt og de lo sammen med henne når hun lo. I ettertid, da alt hendte, var det mange som bebreidet dem nettopp dette:

"De har skjemt henne bort," var det noen som sa.

"En datter skal oppdras i bluferdighet og lydighet. De dyder hun bør eie den dag faren velger en mann til henne. I stedet har de satt henne griller i hodet."

Det kan hende at folk hadde rett. Hadde bare ekteparet også hatt en sønn, kunne de gjort det annerledes. Da ville de bedre skjønt hvordan en datter og fremtidig hustru burde oppdras. Som det nå var, vokste den lille piken opp med en sterk vilje i seg.

Den ble farlig den dagen hun møtte kjærigheten.

Han kom på en helt alminnelig dag. Som vanlig var hun med sin mor til markedsplassen. Hun lyttet til de voksnes samtale. Solen skinte. Da så hun ham.

Vakker var han, og ung, ikke mange år eldre enn henne selv. Klærne og holdningen røpet den velstående sikkerhet.

I forbifarten møttes deres øyne. Da visste hun det. Hun slo blikket blygt ned, men da hun igjen så opp, var han borte. Uten å legge merke til henne hadde han gått videre i ivrig samtale med en venn. Hun vendte taus og bedrøvet hjem i følge med sin mor.

Fra den dag lette hun hver dag etter den unge mannen på markedsplassen. Hun gikk dit med sin mor som før, men forlot henne for friere å lete overalt. Det gikk lang tid uten at hun så ham, igjen og igjen vendte hun skuffet hjem. Til slutt visste hun ikke lenger om han eksisterte, eller om han bare var en drøm i henne.

For drømmer hadde hun.

I dem var han vidunderlig. Hun ser ham allerede på lang avstand. Med lange, langsomme steg kommer han mot henne mens det lange, mørke håret tas av vinden. Han smiler og rekker armene mot henne. Han smiler og rekker armene mot henne. Han roper noe uten at hun kan skjelne ordene. Hver gang forsvinner han før han når frem, og hun står alene tilbake.

Endelig, en dag fant hun ham igjen.

Han satt lyttende i kretsen rundt fortelleren. Hun satte seg også ned, med hodet slik vendt at hun kan betrakte ham. Hun kjærtignet ansiktet med øynene og festet hvert trekk til minnet. Lenge fikk hun sitte i fred, så snudde han seg og satte sinte øyne i henne. Hun irriterte ham. Med en mørk mine vendte han seg bort, så hun ikke lenger kunne se hans ansikt.

Den kvelden ble hun syk med høy feber. Uten motstand lot hun den rase. Hun visste ikke lenger forskjell på natt og dag og kjente ikke sine foreldre.

Det gikk uker før hun var feberfri. Hun satt lenge i en stol foran vinduet. Men en vakker dag meldte livet sine krav i den unge kroppen. Foreldrene ble fylt av glede da de igjen hørte hennes latter.

Piken hadde tatt en beslutning, ikke bare om å leve, men også om å gjøre noe med livet. Hun fulgte moren til markedsplassen.

Da hun kom dit, gikk hun straks til vismannens hjørne av torvet. Hun fant ham alene og med lukkede øyne. Hun nølte, men tok de siste skrittene frem og satte seg ned foran ham. Det hadde hun ofte sett gjøre når de søkte ham for råd. Hun visste også at når man gjorde det, ville alle andre holde seg på avstand. Både spørsmål og svar skulle bli mellom de to.

Den gamle satt lenge med lukkede øyne. Hun visste ikke om han sov. Da så han opp og festet blick på henne.

"Mitt barn," sa han, "hva bringer deg til meg?"

Hun bøyd rødmende hodet, så samlet hun mot og så ham inn i øynene. Nå fortalte hun lavt om sin kjærighet til den unge mannen.

"Hva skal jeg gjøre?"

Den gamle mannen var taus, han tenkte seg om før han svarte.

Svaret ble det sener snakket om. Burde ikke vismannen bedt den unge piken gå hjem til sin fars hus og vente der til han fant en mann til henne. Vismannen gjorde ikke det, han så inn i fremtiden og visste hva som skulle hende.

Han smilte før han svarte piken:

"Vis deg for ham, og han skal se deg."

Mer sa han ikke, og hun forsto at hennes tid på vismannens teppe var ute.

Neste dag går hun igjen til markedsplassen. Allerede fra morgenen forbereder hun seg. Hun bader og vasker seg omhyggelig, tørker kroppen og smører den inn med salver. Hun velger klærne med omhu og kler seg langsomt.

Moren følger forundret hennes forberedelser.

Sammen går de gaten til markedsplassen. Og mens moren snart er opptatt med handelen, forlater den unge kvinnen henne. Hun leter etter mannen og finner ham i en flokk av venner.

Uten å nøle går hun frem til ham og tvinger ham til å se henne inn i øynene. Hun ser hans forbauselse og aner igjen et sinne. Et øyeblikk vakler hun, blikket hennes viker. Et sekund bare, så fester hun det igjen og ser selv i sinne tilbake.

Nå skjer det som siden skulle fortelles, igjen og igjen.

Med blyge, men allikevel bestemte bevegelser løser hun sine klær og lar dem falle til jorden. Hun kler seg langsomt naken for mannen som forskrekket stirrer på henne.

Det er noe rørende ved hennes opptreden, bevegelsene er beslutsomme, men ikke rutinerte, langsomme, men ikke dvelende.

Men i øyeblikket brer forferdelsen seg blant menneskene. Den sprer seg som ild over plassen og øker trengselen rundt de to.

Moren kommer til, hun løfter armene og roper ut sin fortvilelse. Hun løper gråtende bort mens hun forbanner seg selv, sin slekt og sin datter.

Blant menneskene i mengden stiger opphisselsen og ropene.

Men mellom den unge kvinnen og mannen står tilværelsen stille et kort øyeblikk, akkurat så lenge som det tar for et under å skje. I det sekundet er de helt alene på den overfylte plassen. Alt og alle er borte.

De ser bare hverandre.

Sinnet og forskrekkelsen har veket. Han ser den nakne kvinnen som står foran ham. Han ser hennes lengsel og vet at den er hans egen. Han tar imot den uforstilte kjærligheten og fylles med uendelig ømhet.

Nå faller han på kne foran henne, før han reiser seg og hyller henne inn i sin kappe, samler hennes klær og fører henne bort gjennom menneskemengden med armen om henne.

Menneskene viker til side. Det blir stille den tiden det tar mannen å lede kvinnen gjennom mengden, over plassen og ut av syne. Så stiger stemmene påny.

De steg til forbannelse.

Allikevel var det dem som straks hevdet at det var et under de hadde sett. Men de fleste var opprørt over kvinnens skamløshet.

Det var underlig, allerede neste dag hadde stemningen snudd seg. Nå var det et flertall som

bekjente seg til underet. Innen uken var omme, var ingen lenger i tvil.

Pikens mor hadde løpt hjem og stengt seg inne. Hun var utrøstelig, helt til beretningen om underet nådde henne.

Nå kunne også hun se det som et mirakel.

Paret forlot markedsplassen i hast. Han ledet henne raskt til sitt hus. De kunne lagt veien gjennom mennesketomme smug, men valgte hovedgaten.

Vel fremme løftet han kvinnen og bar henne inn. Tett omslynget sto de og kjente pulsen hamre. Kappen gled ned fra hennes skuldre. Hun lot den falle, forsøkte heller ikke nå å skjule sin nakenhet.

Hun sto naken foran sin elskede.

Historien kunne stanset her. Men enda en gang skjedde det noe mellom de to, som utdypet fortellingen om dem og gjorde den hel.

En tid var gått. Som mann og hustru levde de unge sammen. Gjennom dager og netter søkte de mot hverandre. Om dagen satt de sammen under hagens trær, om natten elsket de og sov i hverandres armer. Dypere og mer inderlig vokste kjærligheten mellom dem.

Den unge hustruen gikk nå selv til markedsplassen for å handle, gjerne i følge med sin mann. Det lyste av dem.

Men en dag skjedde det noe som truet deres lykke. Det kom en fremmed til byen. Han slo seg ned i markedsplassens ledige hjørne, det mot syd.

Han kalte seg forteller, men fulgte ikke de uskrevne lovene. Riktignok fortalte han historier, men han nøyde seg ikke med det. Han trakk lærdom ut av dem og forklarte menneskene hva som var rett og hva som var galt.

Det var mange som lyttet til ham, selv om ingen likte ham.

Den fremmede trodde ikke på noe under i det som hadde skjedd det unge paret. Ganske snart begynte han å fordømme dem fra sin plass. Særlig var det kvinnen som fortjente Herrens tukt.

Hans ord hadde sin virkning blant folk. Først hos dem som ikke hadde vært på markedsplassen da underet skjedde og som derfor ikke hadde sett det med egne øyne. Og etter hvert snek de giftige ordene seg inn også hos dem som hadde sett det.

En dag kom paret til torvet for å handle. Som vanlig strømmet folk til omkring dem.

Da trengte den fremmede seg frem i mengden. Han nøyde seg ikke lenger med å si sin mening fra den faste plassen. Igjen brøt han reglene, en forteller skal oppsøkes av dem som ønsker å lytte, og aldri tvinge seg på.

Folk vek tilbake for den myndige skikkelsen. Det dannet seg et tomrom. I det sto mannen og kvinnen foran den fremmede.

Med høy stemme fordømte han dem. Nei, ikke mannen, men kvinnen. Hun hadde fallbudt sitt kjønn på markedet, slik handelsmannen selger sine varer.

Opphisselsen steg i mengden. Ennå lød det stemmer som vendte seg mot den selvbestaltede dommer, men de døde hen.

Det var refserens ord som grep menneskene og fikk overtaket.

Underet var glemt og også følelsen som skyllet over dem alle den gang det skjedde.

Nå så de med den fremmedes øyne: Kvinnen var uverdigg, en skjøge som fortjente sin straff.

Hun måtte straffes.

Den unge kvinnen skjulte ansiktet i hendene. Hun som for mindre enn et år siden sto med løftet hode og kledte seg naken for sin elskede, hun bøyde det nå og gråt.

Noen lette etter den første sten.

Da trer hennes mann frem. Han søker nølende etter ordene, men finner dem ikke. Følelsen av skyld er der, på en uforklarlig måte har den også nådd ektemannens sinn som en gift.

Han finner ikke ord. Stille står han og med ulykke i sitt ansikt.

Så retter han seg opp og møter den fremmedes blikk. Han vender seg mot sin elskede. Langsamt kler han av seg. Plagg etter plagg løser han og slipper til jorden. Til slutt står han naken foran henne, naken også i øynene som skinner.

Mens han står slik, fylles han med en kjærighet som vokser. Blodet sprenger i hans årer, det fyller hans lem som snart løfter seg og peker i skarp vinkel med den nakne kroppen.

Triumferende svaier det.

Han står avkledd foran sin elskede. Hun fanger synet inn.

Han enser ikke klærne på marken. Med det stive lemmet stolt svingende foran seg legger han armen rundt sin hustru.

Sammen går de over plassen uten at et menneske løfter hånd eller munn mot dem.”

KAPITTEL 3: TAKDRYPPSFORNEMMELSER

Et stort register av hendelser, erfaringer og praksiser kan oppleves som krenkende og truende. Enkeltvis og tatt ut av sin samfunnsmessige sammenheng, kan de virke temmelig 'ubetydelige'. De mellomromserfaringene som tematiseres i dette kapittelet er gjenstand for debatt fordi de av mange betraktes som ubetydelige og uvesentlige, derav overskriften takdryppsfornelemelser. Det er betydelige diskusjoner knyttet til om kvinner har 'rett til' eller grunn til å føle seg krenket i denne typen situasjoner. Burde de ikke heller enten heve seg over eller føle seg smigret over oppmerksomheten? Er disse kvinnene noen persilleblader eller snerper som ikke tåler noen ting, spørres det ofte retorisk.

Ettersom den overordnede problemstillingen for prosjektet er å tematisere kvinners frykt for seksuell vold, anser jeg disse 'takdryppene' som svært viktige. En viktig del av resonnementet er at selv om hendelsene enkeltvis kan framstå som nokså 'uskyldige', så vil de fleste kvinner oppleve svære mange ulike varianter av dem, fra ulike menn, gjennom sine liv.

Mange hevder at kvinners engstelser for voldtekt er fantasier som ikke har noen relasjon til virkeligheten. Det de kaller 'fantasier' betraktes her som minner fra forskjellige traumatiske erfaringer, som forestillinger av hendelser de har gjennomgått, sett eller overhørt, eller som effektene av en hel rekke restriksjoner, forbud og umuligheter – undertrykkelser som er allestedsnærværende i det meste av kvinners daglige liv. Noen av disse erfaringene, restriksjonene og umulighetene, som er både kollektive og individuelle, vil jeg her forsøke å belyse.

I en alder av 19 år gjorde Sylvia Plath seg følgende betraktninger om sin handlefrihet og bevegelsesfrihet som kvinne: *"Being born a woman is my awful tragedy... Yes, my consuming desire to mingle with road crews, sailors and soldiers, barroom regulars – to be part of a scene, anonymous, listening, recording – all is spoiled by the fact that I am a girl, a female always in danger of assault and battery. My consuming interest in men and their lives is often misconstrued as a desire to seduce them, or as an invitation to intimacy. Yes, God, I want to talk to everybody I can as deeply as I can. I want to be able to sleep in an open field, to travel west, to walk freely at night"* (fra *The Journals of Sylvia Plath, 1950-1962* sitert i Gardner 1990:311).

I Sverige gjør Nina Björk seg følgende betraktninger 30-40 år etter: *"Kvinnorna har tagit steget ut i det offentliga rum som är det sena 1900-talets. Kampen gäller inte längre rätten till Ett eget rum, som en essä av Virginia Woolf från 1925 lyder, utan rätten till rörelsefrihet i det rum som var tänkt att vara allas – men som aldrig blev det. Varje kvinna som bor i, eller reser till, en större stad har erfårit känslan av utsatthet då hon vandrar ensam på gator och torg, upplevelsen av att inte kunna röra sig fritt, av att slå ner blicken för att inte "uppmuntra" främmande män, av att inte få le mot människor hon inte känner"* (Björk 1997:146).

Krenkelsene som bidrar til å skape frykt og utrygghet blant kvinner i Norge i vår tid kan være av forskjellig karakter. Jeg vil her forsøke å belyse denne typen erfaringer i all sitt mangfold. Mange av erfaringene kan knyttes til ulike sanser; spesielt berøring, hørsel og syn. Denne typen erfaringer benevnes henholdsvis som fysiske, verbale og visuelle krenkelser. Som vi skal se kan ikke alle erfaringene snakkes om som klart avgrensede hendelser. Det er heller ikke alltid mulig å peke på hva som konkret utløste frykten. Det er snarere 'noe som ligger i luften'. Frykten opererer heller ikke bare på et bevisst nivå i våre liv, men kommer også til uttrykk i våre drømmer.

3.1 FYSISKE KRENKELSER

Fysiske krenkelser er kanskje den typen erfaringer de fleste av oss umiddelbart ville oppfatte som mest krenkende fordi de innebærer berøring. De er krenkelser av våre personlige rom. En fremmed påtvinger oss kroppslig intimitet, som regel uten foranledning.

Tre jenter i 14-15 års alderen fra Oslo forteller at de alle har hatt ekle opplevelser med uønskede berøringer. De illustrerer hva slags situasjoner dette kan være: *"Merete var på vei hjem da det skjedde. Hun satt på Sørkedalsbussen. Ute var det mørkt. - Plutselig kom det en mann og satte seg klint inntil meg. Han begynte å ta meg på beina. Jeg løp av på neste holdeplass, forteller hun"* (Likt & ulikt oktober 1991).

Flere kvinner nevner offentlige transportmidler og venteterminaler som åsted for denne typen krenkelser. *"Da jeg tok siste tog hjem til foreldrene mine, og satt og venta på Oslo S, merka*

jeg at jeg satt i spenn og venta på at noe skulle skje. Det gjorde det også, som vanlig...”, skriver ei kvinne til meg. “En middelaldrende halvfull gubbe gikk bort til den kinesiske jenta ved siden av meg og begynte å ta på henne. Jeg blanda meg inn og han gikk etter diverse banneord.” Hennes erfaringer tilsier at ‘noe’ vanligvis skjer når hun venter på toget på Oslo S. Hun var altså forberedt, satt ‘i spenn’.

På en busstur midt på dagen, med bare tre andre passasjerer tilstede, utspilte følgende episode seg: *“Alle satt på en viss avstand fra hverandre; du vet sånn som en gjør ikke sant. Så flytta han ene karen seg plutselig fra sin plass og ned på mitt sete ved siden av meg. Det var veldig (latter) unaturlig! Jeg hadde skjørt på meg, og da satt han faktisk og dro opp skjørtet mitt. Det tok tid før jeg reagerte på det...jeg hadde vidt skjørt og trodde først det hang igjen i setet eller noe sånt”* (Auren 1996:55). Hun ble ikke redd sier hun, men opplevde snarere situasjonen som helt absurd.

Etter en kveld ute sammen med venninner forteller en kvinne følgende om hva som skjedde utenfor diskoteket, da de var på vei hjem. En gutt som tidligere på kvelden hadde ‘klenget’ seg innpå dem kom etter dem sammen med flere kompiser: Han *“dro frem hele systemet sitt...og begynte å ta på seg selv...han skulle liksom “kjør oss så hardt at vi aldri hadde opplevd det”. Vi ble litt sånn forfærd så vi begynte å le ... at det går an å være så tåpelig. Så så vi at han var litt aggressiv så jeg sa “gå nå vekk med deg” så begynte han å ta på seg selv og kline det i øya på meg. Og så snudde jeg meg og så donka han meg rett ned. Han slo meg fire ganger. Han var jo ganske liten så jeg klarte å skyve han mot veggen. Så kom kompisen hans og jeg trodde kompisen hans skulle ta han...men han spytta meg i øynene. Jeg slapp han da, så tok kompisen tak i meg sånn at han kunne slå meg og da kom det jo noen gutta da, og tok han... [...] Vi la på sprang...”* (Auren 1996:61). Også denne kvinnen gir uttrykk for at hun opplevde situasjonen som fullstendig absurd. Det var så sprøtt at hun nesten ikke tror at det går an, sier hun.

På vei hjem fra byen ble en kvinne oppmerksom på at en mann fulgte etter henne på trikken og deretter helt hjem til døra hennes. Hun hadde registrert ham, men oppfattet ikke at han fulgte etter henne før hun nesten var hjemme. *“Han kom tett opp til meg, prøvde å ta rundt meg og snerra slibrigheter. Da slo jeg. Både i forsvar og fordi jeg ble så sint. En fjert av en fyr, en*

hvem som helst tillater seg å følge etter meg hjem og komme med slibrige gloser. Hva slags syn på jenter har en fyr som kan finne på noe så sinnsvakt?" spør hun (Brekken 1993:119). Hun reagerte med sinne og klarte å jage ham vekk, men også hun uttrykker at hun opplever mannens oppførsel som 'sinnsvak'.

Etter å ha vært ute på byen en kveld var to kvinner på vei hjem. De var på vei inn i en drosje da en ung gutt dukket opp. Han insisterte på å ta samme drosje som dem fordi han ikke hadde penger. Den ene av kvinnene fortalte meg at hun litt fleipete sa at det bare var en ting å gjøre uten penger - å gå hjem. Unggutten reagerer med å ta et godt tak i rumpeballen hennes å si at hun bare må være forsiktig med å yppe seg, ellers voldtar han henne. Kvinnen ble rasende, snudde seg mot ham og ga ham klar beskjed om at denne typen trusler fikk han umiddelbart slutte å benytte seg av, både overfor henne og andre kvinner. Hun kjeftet ham skikkelig opp, forteller hun. Unggutten begynte da å grine og si at han ikke mente det. Kvinnen satte seg så inn i drosjen sammen med sin venninne, for endelig å komme seg hjemover. På dette tidspunktet hadde imidlertid venninnen også blitt forbannet, men ikke på gutten. Hun skjelte derimot ut kvinnen for å ha vært for sint og streng mot unggutten. Hun hadde da ikke trengt å reagere så kraftig. Hun måtte da forstå at han bare mente det på fleip! Venninnen syntes synd på gutten. Han gråt. Han mente det jo ikke. Kvinnen ble sint og han ble redd. Han gråter. Og venninnen syntes hun var urimelig. Kvinnen som fortalte meg om episoden var i ettertid nesten mer opprørt over venninnens reaksjon enn av ungguttens oppførsel.

Om sin hjemvei etter en kveld på byen skildrer en kvinne følgende opplevelse: *"Det var en sånn vei vet du, hvor du hører alle skrittene - gjenklang i skrittene. (...) Da været jeg det når jeg gikk under broen og opp en trapp opp til...da synes jeg jeg så noen der oppe, men jeg var ikke sikker. Der gikk jeg med trangt skjørt og høyhæla sko og hadde vært på byen. Og da kom det en løpende etter meg. Men da var jeg ihvertfall såpass at jeg stoppet og snudde meg. Og da var han ikke helt god. Det var en ganske merkelig opplevelse; han hadde det hengende ute og så så du alt det hvite i øynene - du så at han ikke...Men han var jo forholdsvis liten og jeg var sterk. Sånn at jeg klarte å holde ham på avstand i og med at jeg snudde meg og tok fatt i han (...) Han angrep meg, men jeg klarte å holde ham på avstand og dreiv og prata med han og mens jeg gjorde det, står og prater sånn att og fram, så ser jeg at hele fyren...på en måte kommer til seg sjøl. Altså han fikk normale øyne og alt...også sto han, så ble han*

helt stille og da ble jeg redd. Plutselig sa han unnskyld sa han og så bukket han også gikk han...(latter). Og da kom jo reaksjonen etterpå, men jeg gikk hjem...” (Auren 1996:58-59). Hun 'været det'. Og han kom løpende etter med 'det' hengende ute. Han var ikke 'helt god' – hun så alt det hvite i øynene. Hun så 'at han ikke ...' Vi ser at øynene og blikket er sentralt for henne for å tolke situasjonen.¹ Og hvordan hun gjennom å snakke til ham ser hun at 'hele fyren på en måte kommer til seg sjøl'. Han fikk normale øyne igjen.

Kultur- og fritidssjefen i Tromsø kommune klarte, etter flere forsøk, å komme seg unna en mann som angrep henne på vei hjem fra byen en kveld.² Hun behersket frigjøringsgrep fra karate og jiu-jitsu. I selve situasjonen fryktet hun å bli voldtatt eller drept (Nordlys 23.september 1998). Til tross for at hun slapp fra hendelsen med brukket nese, har den hatt store konsekvenser for henne i ettertid. Hverdagen er ikke den samme lenger. Hun har problemer med å gå ute alene om kvelden, tør ikke bevege seg like fritt som før (det er slutt på sene joggeturer) og er generelt reddere. Fremmede menn oppleves som spesielt truende fordi hun føler at alle kan være potensielle voldsforbrytere. Hele det sosiale livet henne har blitt innskrenket forteller hun til avisa Nordlys. Kultur- og fritidssjefen valgte å gå ut i media og fortelle om hendelsen, og bildet av 'superkvinnen' ble tegnet. Ikke bare kom hun seg unna den potensielle voldtektsmannen, men hun sørget for at han ble tatt også! I ettertid er hun opptatt av å formidle at til tross for at hun kom seg unna, så har hendelsen allikevel satt dype spor og fått konsekvenser for hennes hverdagsliv.

Det er imidlertid ikke bare fremmede menn, og offentlige steder, som er åsteder for fysiske krenkelser av seksualiserende art. "Lise" (29) ble som hovedfagsstudent ved Universitetet i Oslo utsatt for seksuell trakassering³ fra sin veileder (Det Nye nr 5, 1996). Hun forteller at det begynte med at han ga henne komplimenter for både hennes intelligens og hennes utseende, noe hun opplevde som smigrende. Etter hvert ble imidlertid complimentene etterfulgt av slibrige forslag. Han ville ikke begynne veiledningstimene før hun hadde kysset og klemte ham, og hun ga etter. I begynnelsen protesterte hun, men aldri i krasse ordelag. Hun forsøkte å spøke det bort, men han ga seg ikke. Frykten hennes var at hun skulle fornærme ham, slik at

¹ Betydningen av mannens blick vil bli berørt nærmere under punkt 3.3 om visuelle krenkelser.

² Den samme mannen er i tillegg til angrepet på henne også tiltalt for voldtekt mot en kvinne og for å ha forulempet tre andre. Kultur- og fritidssjefen identifiserte senere mannen for politiet da hun traff ham igjen ute på en pub.

³ Definisjoner av seksuell trakassering vil bli drøftet blant annet i kapittel 7.2.

han ville gjøre det vanskelig for henne å gjøre ferdig hovedoppgaven. Etterhvert følte hun at alt sammen var hennes skyld, og at hun på en eller annen måte hadde gitt ham klarsignal fordi hun ikke hadde avvist komplimentene hans i begynnelsen. Hun følte seg også fryktelig avhengig av ham for å kunne være i stand til å gjøre ferdig oppgaven sin. Etter hvert presset han henne mer og mer for at hun skulle være med hjem til ham om kvelden. Hennes selvfølelse var på dette tidspunktet så dårlig at hun ikke kunne forestille seg at situasjonen kunne bli verre. Han hadde jo allerede flere ganger befølt henne over hele kroppen og tvunget henne til å berøre sin erigerte penis. Hjemme i hans leilighet strøk han henne oppover låret og fortalte henne at *"jeg vet nøyaktig hva du trenger"*. Da hun gikk fra hans leilighet etter denne spesielle kvelden brøt hun fullstendig sammen, men klarte etter mange timers hvileløs vandring i Oslos gater – hvor hun tenkte på hvordan hun mest mulig smertefritt kunne ta sitt eget liv - endelig å oppsøke en venninne for å snakke med henne om situasjonen.

"Torill" (26) ble utsatt for seksuell trakassering fra sin hovedfagsveileder ved Universitetet i Bergen, men i hennes tilfelle fikk saken et annet utfall (Det Nye nr 5 1996). I dette tilfellet kom veilederen stadig med seksuelt ladede kommentarer om at hun var så sexy osv. Han berørte henne 'tilfeldig' under veiledningen og presset seg inntil henne når de passerte hverandre i korridorer eller på kontorer. Hun følte at situasjonen var så ubehagelig at hun til slutt sluttet å møte opp til veiledningstimene, og forberedte seg på å gjøre ferdig arbeidet på egenhånd. På en fagfest møtte hun imidlertid veilederen igjen. Han fortalte henne da at han var valgt ut til å sitte i hennes eksamenskommisjon. Han ville altså slik hun forsto situasjonen, få stor innflytelse på hennes karakter. "Torill" oppfattet dette som et indirekte krav til henne om å gjøre som han ønsket. Etter denne episoden tok hun imidlertid kontakt med NSU og instituttledelsen, som reagerte raskt og fratok ham all veiledning av kvinnelige hovedfagsstudenter.

Funksjonshemmede kvinner opplever at de er i en spesielt sårbar posisjon (Sørheim 1998). Flere forteller at de har opplevd å bli befølt på kjønnsorganer og bryster i behandlings- og stellesituasjoner. En kvinne forteller at den kvinnelige sykepleieren stakk fingrene inn i skjeden hennes.⁴ En annen ble gjennom et halvt års tid befølt på kjønnsorganene av en kollega. Hun klarte imidlertid å få stoppet det ved å true med å gå til deres felles sjef (Sørheim 1998).

⁴ Det er altså ikke bare menn som utøver denne typen krenkelser. Men når det gjelder å skape frykt for seksuell vold blant kvinner, er nok menns atferd generelt sett av større betydning.

Flere funksjonshemmede kvinner forteller også at de har opplevd både voldtekter og det de kaller 'nesten-voldtekter' både når de har vært ute på byen, i institusjoner, i taxier eller på jobb (Sørheim 1998). To av kvinnene Sørheim intervjuet hadde opplevd å bli overfalt i sine egne hjem. Den ene av kvinnene som var synshemmet klarte å komme seg løs og få kastet mannen ut, mens den andre kvinnen som var bevegelseshemmet ikke klarte dette. En annen funksjonshemmet kvinne forteller at hun systematisk ble befølt på låret av den samme drosjesjåføren gjennom et helt år før hun klarte å få stoppet det. Hun hadde gjentatte ganger avvist mannen både verbalt og fysisk. Fysiske krenkelser i forbindelse med transport bidro til at flere av de funksjonshemmede kvinnene Sørheim snakket med, begynte å leve mer isolerte liv. Deres bevegelsesfrihet ble betraktelig begrenset som følge av ubehagelige opplevelser med sjåfører.

Uønsket berøring kan som jeg her har vist oppleves både krenkende og truende. Spesielt krenkende er det i situasjoner der denne typen berøring ikke oppfattes som naturlig eller gjensidig, og mellom mennesker som ikke deler den typen intimitet som gjør seksuelt ladede berøringer passende.

3.2 VERBALE KRENKELSER

Verbale krenkelser utøves gjennom språket og kan være av forskjellig karakter. De kan være mer eller mindre aggressive, og de kan enten utøves i direkte ansikt til ansikt relasjoner eller via for eksempel telefon eller datamaskin. Ei ung jente husker fra den gangen hun gikk i 3. klasse at det kom "*en gammel gubbe bort til henne, gliste smørblidt og spurte med 'hyggelig' stemme: Hvor gammel er du da? Vil du være med meg hjem? Jeg bare skrek og løp hjem,*" sier hun (Likt & ulikt 1991). Hvorfor skulle hun skrike og løpe hjem etter å ha blitt tiltalt av en smilende mann med smørblidt stemme? Hun hadde kanskje, som de fleste andre jenter (og etterhvert kanskje også gutter) i vår kultur, blitt spesielt advart mot 'snille' menn som lokker med godter?

En kvinne forteller at hun en dag satt ved siden av det hun benevner som 'en velkledd herremann på vei hjem fra jobb' på trikken. Plutselig sier han til henne "*Jeg veit nok hva du vil ha.*" Først forstår hun ikke hvem han snakker til. Mannen ser ikke på henne, men rett framfor

seg, åpner såvidt munnen og fortsetter *“en gammel, saftig pikk”* (Auren 1996:53). I denne overfylte trikken er det bare hun som hører hva han sier. Hvordan kan hun reagere? Hun forteller at hun ikke kunne ta til motmæle fordi ingen av de andre hadde hørt eller sett noe. *“Hadde jeg skreket opp var det jeg som hadde fått all oppmerksomheta, det var meg det hadde gått utover”* (Auren 1996:54). Denne kvinnen reagerte med å bli kvalm, lamslått og redd, og hun gikk av trikken på neste stasjon. Hun forstår imidlertid ikke selv hvorfor hun ble redd, for det *“skjedde jo ingenting”*.

Etter å ha konsumert alkohol blir en del menn svært opptatt av og interessert i seksuallivet til noen grupper kvinner. Funksjonshemmede kvinner forteller at de ofte opplever verbal seksuell trakassering og slibrige tilbud (Sørheim 1998). De er derfor vant til nysgjerrige spørsmål om sitt eget seksualliv og de opplever ofte slibrigheter, trakassering og truende situasjoner i ulike sosiale situasjoner. Denne typen hendelser skaper frykt og det har store konsekvenser for kvinnenenes daglige liv, skriver Sørheim (1998).

En annen gruppe kvinner som ofte utsettes for nærgående interesse i tilknytning til sin seksualitet er lesbiske kvinner. De får ofte kommentarer fra mer eller mindre ukjente menn, som høylydt gir uttrykk for sine synspunkter på lesbiske. *“Du skulle prøvd meg”* eller *“dere har ikke fått dere en skikkelig pikk”* er en type kommentarer. Andre lurer på om mannfolk ikke er bra nok? Mens atter andre spør om de kan *“få være med”* (Reiersen 1993:65). Reiersen påpeker at menns reaksjoner spenner over et stort register der det meste later til å være tillatt. En av de lesbiske kvinnene hun intervjuet forteller at hun får mange reaksjoner når hun er på utesteder: *“Jeg har fått mange kommentarer. Ja, du vet... Menn blir opphisset. “Dere kan godt få være med hjem” og sånt. “Om jeg slukker lyset og ikke bruker pikken” osv. Også er det noen som har lyst til å se på. Jeg tror porno har mye å si. Der er det mye fokusert på to jenter”* (Reiersen 1993:65). Heterofile utesteder ble til tider opplevd som svært slitsomme. Kvinnene måtte til stadighet forklare menn at de ikke satt alene, selv om de var to jenter. Mange fortalte at frykten for kommentarer medførte at de ikke holdt hverandre i hendene på gaten, de fortalte ikke ukjente menn om sin seksuelle legning og de usynliggjorde parforholdene sine når de var på offentlige steder. Negative reaksjoner kunne også komme fra spesielt ungdomsgjenger (både gutter og jenter). Disse kunne for eksempel knise og rope *“æsj så ekkelt”*. Som regel opplevde de lesbiske kvinnene dette som mer komisk enn ubehagelig.

De oppfattet i slike tilfeller at kommentarene mer var rettet mot forholdet internt i gjengen, enn en reell reaksjon mot å være homofil eller lesbisk.

“Det er så trist å ikke kunne gå ut alene og spasere en kveld..”, sukker en kvinne. “Jeg bruker for det meste å tenke at det er vel bare normalt at en type kommer bort og snakker litt. Men oftest er det ikke så enkelt. Jeg vet ikke hvor mange triste krangler jeg har havnet i når jeg har svart naturlig og vi har begynt å prate. Men når han senere har foreslått at vi skal gå hjem til ham, eller noe sånt, og jeg har takket nei... Da har han blitt sint fordi jeg har latt ham kaste bort tid på meg” (Liljeström 1981:149 min oversettelse). Han blir sint. Han føler seg lurt. Hun har latt ham kaste bort tid på henne. Han gjør krav på hennes oppmerksomhet. Opplever han at når han har fått den så har han rett til å forvente ’noe mer’?

Dersom vi forutsetter at denne kvinnen fortsatt ønsker å ha muligheten til å slå av en prat med menn hun treffer på sine turer, hva kan hun da gjøre for å forhindre slike ‘misforståelser’? Kan hun, og burde hun, for eksempel si: *“Jeg vil gjerne slå av en prat, men jeg har ikke til hensikt å gå til sengs med deg.”* Noe slikt ville antakelig bli betraktet som temmelig sprøtt. (En kvinne fortalte meg imidlertid at hun og hennes venninner, i frustrasjon, faktisk hadde begynt å svare slik på henvendelser fra menn.) Hvorfor ville denne typen svar virke uhørt og sprøtt på oss? Ville ikke et slikt svar i dette tilfellet bare være et direkte svar på det spørsmålet han mener han *egentlig* stiller, ved å snakke til henne om noe helt annet?

Kjønnsrelasjonene i vår kultur er fullpakkede av slike undertekster som han her forfatter, men det er ikke alltid like lett å vite når de er aktiverte. Kanskje er det denne typen undertekster kvinner henviser til når de uttrykker at seksuell trakassering er en del av selve den luften de puster i?

Situasjoner som i utgangspunktet kunne vært flerdimensjonale, tvetydige og skapt åpninger for ulike mulige fortsettelser, ser ut til å ha blitt til endimensjonale forventninger og krav. Mange menn ser ut til å oppfatte at de alene har rett til å definere situasjonen og at de kan gjøre dette helt uten noen dialog med den aktuelle kvinnen. Når denne typen ‘møter’ mellom kvinner og menn i utgangspunktet forventes å være rettet mot et spesifikt mål, ødelegges også mange muligheter for potensielle fortsettelser. Kvinner vil da, som vi har sett, tvinges til å avvise

enhver form for samtale fordi denne spesifikke formen for 'sam-'tale låser dem fast i forventninger de ikke er rede til å innfri.

Å havne i fullstendig meningsløse krangler og å være nødt til å akseptere utskjellinger når en selv opptrer høflig, er hverdagskost i forskjellige sammenhenger. Det later til å være uunngåelig til tross for at mange kvinner i slike situasjoner forsøker å se saken fra mannens synspunkt. De vet at det ofte koster noe å ta initiativ, og de vet at menn kan føle seg krenket, avvist og såret. De ønsker kanskje heller ikke å avskrekke menn fra å ta slike initiativ, men de vil gjerne ha mulighet til å velge. Mange kvinner anstrenger seg derfor for å være avvisende på en hyggelig måte for å bevare mannens verdighet, eller for forsøke å unngå hans aggresjon. Den neste episoden beskriver en slik situasjon. *"Etter et møte gikk vi inn på puben for å ta en øl. Vi var tre jenter. Vi satt og diskuterte da en type kom bort og lente seg over bordet; "heisan, hva kan slike damer som sitter her alene ha for seg da?" Vi sa rolig at vi satt og diskuterte og gjerne ville fortsette med det, hvis han ikke tok det ille opp. Men han ga seg ikke med det, ble stående og blande seg inn. Vi sa at vi helst ville prate uten han, og da fikk vi jo høre hva vi var, hvor stygge vi ved nærmere ettersyn egentlig var"* (Liljeström 1981:149 min oversettelse). Tre kvinner som sitter sammen, sitter fortsatt alene. Og avviser de kontakt er de ikke sjelden også noen jævla snerpete hurper, hvis de ikke er lesbiske da...

Tre kvinner sammen kan fortsatt betraktes som alene, men en enslig kvinne er virkelig alene. Enslige kvinner ser ut til å være et 'lovlig bytte' i mange sammenhenger. På gaten om kvelden, eller midt på dagen, og på badestranden for eksempel. Hun står, som Gardner (1990) skriver, ikke under beskyttelse fra noen spesiell mann og hun kontrolleres – og beskyttes i mindre grad - derfor ofte av en hvilken som helst mann som velger å gjøre det. Oppmerksomheten kan variere fra håndgripeligheter, blotting, klemming og plystring til utilslørt stirring på bussen, toget, trikken – overalt der anonymiteten beskytter den aggressive og utleverer den antastede, som Rita Liljeström (1981:149) uttrykker det. Denne typen uønsket oppmerksomhet kan oppleves som både nedverdiggende, truende og ubehagelig. *"Jeg håper at Norge ikke skal utvikle seg slik som England har,"* skriver en engelsk kvinne til meg. Forholdene i Norge er etter hennes oppfatning ikke så ille som i England. *"Jeg setter stor pris på at jeg kan gå i byen om dagen og ikke måtte grue meg til å gå forbi en gjeng med gutter eller veiarbeidere. I England er det en selvfølge at noe bli sagt i det du sniker deg forbi. "Uskyldige"*

kommentarer, sånn som "lekker bak!" eller "your place or mine, darlin'?" kan faktisk være veldig ekkelt og truende. Jeg må innrømme at jeg krysser over gata i sånne situasjoner for å slippe å høre kommentarene." I England er det en selvfølge at noe blir sagt når hun 'sniker seg' forbi. I Norge er det en mulighet. Men sjansene for denne typen verbale tilrop er større dersom menn opptrer i grupper eller er flere sammen.

Verbale krenkelser er ikke noe man bare utsettes for i det offentlige rommet. Heller ikke i sin egen leilighet kan man alltid beskytte seg fra dem. Følgende episode kan være en illustrasjon på det: *"Da ringte telefonen. [...] Hun stirret på det grå apparatet. Det ringte og ringte.⁵ Så valgte hun å ta telefonen, men ikke røpe navn eller telefonnummer dersom oppringeren ikke identifiserte seg først. Det var ubehagelig å være så mistenksom, men nødvendig. En visste aldri hva slags folk det var som fant på å ringe til en enslig kvinne og hva slags hensikter vedkommende måtte ha. Han pleide å puste og pese inn i røret, lire av seg en rekke obsceniteter før han avsluttet monologen med en trussel om at hun var under oppsikt"* (Sveen 1987:63). En kvinne i en av våre større byer forteller at hun ble utsatt for en lignende opplevelse da en fremmed mann plutselig ringte henne opp og i detalj redegjorde for alle hennes bevegelser den siste uka. Han avsluttet samtalen med å gjøre henne oppmerksom på at hun ble observert. Og så, ingenting...

En mor fortalte meg at hun flere ganger ble oppringt av en gutt som ikke presenterte seg, men som tydeligvis var jevngammel med hennes tenåringsdatter. Gutten truet moren gjentatte ganger med å voldta hennes datter. Moren forsøkte flere ganger å få gutten til å snakke, for på den måten å forsøke og forstå hva som rørte seg i ham. Hun prøvde å finne ut hva som hadde skapt denne situasjonen, hvorfor hennes datter var gjenstand for guttens oppmerksomhet og hvem han var. Hele situasjonen var ubegripelig for henne, og hun kunne ikke klare å gi mening til den. Og hva hun skulle gjøre overfor sin datter? Datteren kjente ikke til telefonene fordi truslene bare ble rettet mot moren. Skulle hun fortelle sin datter om dem? Ville det bare gjøre henne unødig redd? Var det noen grunn til overhodet å ta disse truslene alvorlig?

Politimester Truls Fyhn i Tromsø kunne i avisa Nordlys (2.desember 1996) fortelle at Troms fylke i 1996 lå på Norgestoppen i antall anmeldelser av telefonsjikaner, og at antallet slike saker

⁵ Det hører med til forhistorien her at hun tidligere hadde vært plaget av en mann som ringte.

går 'rett til himmels'. Han ga uttrykk for at det i mange tilfeller er kvinner som blir truet og trakassert av menn, men at det også er mange saker der menn truer andre menn. Omkring ett år etter, i januar 1998, kan Nordlys (10.januar 1998) melde at antallet anmeldte telefonsjikaner saker ved Troms politikammer er oppe i over hundre i året. Men hva skjer i slike saker? Hvordan oppleves det å bli utsatt for telefonsjikaner? ”- *Det kommer noen inn i livet ditt som du ikke ønsker å ha der. Noen du ikke ønsker å forholde deg til,*” forklarer en kvinne (Nordlys 10.januar 1998). Denne kvinnen fikk et utall telefoner fra samme mann i ett og et halvt år. Mannen var ukjent for henne og hun ante ikke hvem han var. Hun forteller at telefonsamtalene ofte startet med at det var helt stille i andre enden av telefonen. ”*Så hører jeg pusting. En gang hørte jeg kun hjertebank. Slikt føles veldig truende. Etter hvert har det utviklet seg til at han snakker personlig til meg, at han sier navnet mitt – uten at jeg ønsker det. Han har sagt han vet hvor jeg bor. En gang prøvde jeg å si at han var kommet til feil nummer, men da sa han at det var meg han skulle snakke med.*” For å få slutt på disse telefonene har hun forsøkt alle mulige strategier. Hun har reagert med sinne, hun har ropt og skreket, slengt på røret og snakket hyggelig. Naboene og faren til hennes barn har tatt telefonen for henne, men ingenting har nyttet. Han fortsatte å ringe. Telefonene medførte at hun ikke lenger følte seg trygg i sitt eget hjem. Hun hørte stadig etter lyder, trodde han stod utenfor vinduene og hun var redd for at han skal gjøre hennes datter noe. For hun visste ikke hvem han var, hvor han var eller hvorfor han ringte til akkurat henne. ”*Han kan like gjerne være rett utenfor døra mi, han kan bo i nærheten av meg, jeg vet jo ikke.*” I intervjuet omtalte hun, med en viss humor, seg selv som paranoid, som engstelig for mørket og som en som ser en mulig forbryter i de fleste. Men hun levde ikke med nervene i helspenn til daglig, sa hun. Heller ikke skvatt hun alltid av telefonen. Det gjorde hun bare nå hun skjønnte at det var ham.

To venninner i Tromsø forteller at de i en periode ble utsatt for slibrige telefoner (Nordlys 8.oktober 1996). Den ene av kvinnene ble oppringt av en fremmed mann som insisterte på å snakke med henne fordi han hadde noe å fortelle. Kvinnen sa at hun hadde gjester, men mannen insisterte på å snakke med henne alene. Hun forteller at hun raskt forsto at noe var galt og at det lå noe seksuelt bak. Da hun spurte hvorfor han ringte henne, nevnte han navnet på hennes venninne. Kvinnen ble da mistenksom fordi denne venninnen dagen før hadde fortalt at hun hadde fått en ekkel telefon. Kvinnen lot likevel mannen snakke og gikk også med på at

han kunne ringe henne senere. Bakgrunnen for at hun gikk med på at han kunne ringe henne igjen, var at hun ønsket å finne ut hvem han var. Hennes venninne hadde etter at han ringte til henne kontaktet politiet. Politiet hadde imidlertid ikke foretatt seg noe annet enn å anmode venninnen om å avvente situasjonen. Når nå begge kvinnene hadde fått telefon fra det de oppfattet som samme mann, bestemte de seg for selv å finne ut hvem han var. Ved hjelp av en båndopptaker, Telenor og det faktum at mannen etterhvert selv ga den ene kvinnen sitt telefonnummer klarte de uten politiets hjelp å identifisere mannen. De tok kontakt med mannen og konfronterte ham med dette. Han nektet da for at det var han som hadde foretatt oppringningene, men kvinnene hadde en av telefonsamtalene på bånd. Det viste seg at mannen var drosjesjåfør og at kvinnene hadde vært passasjerer i drosjen hans. Kvinnene sier at tror han velger seg ut kvinner han kjører hjem, at han merker seg hvor de bor og senere ringer dem opp.

Mens dette pågikk snakket de to kvinnene med andre venner om telefonene. Ved en tilfeldighet fikk de da vite at to andre kvinner ett år tidligere hadde blitt plaget på samme måte av samme mann. Kvinnene gir uttrykk for at de har hatt det tungt etter hendelsen, og at det har gått ut over familie, arbeid og søvn. En konsekvens av telefonene var at de ble redde for menn som 'kikket litt for lenge på dem'. *"Den uken det pågikk var jeg livredd. Jeg ante ikke hvem det kunne være, mens han tydeligvis visste hvem jeg var. Jeg ble mistenksom mot alt og alle"* (Nordlys 8.oktober 1996). Da mannens identitet ble avslørt viste det seg at den ene av kvinnene faktisk kjente mannen fra barneskolen, noe som etter hennes oppfatning gjorde det hele mye verre. Hun klarer ikke å glemme det og opplever at denne hendelsen forfølger henne hele tiden.

Frykt for taxisjåfører uttrykkes av flere kvinner, men funksjonshemmede kvinner som er avhengige av denne typen transport er ekstra utsatte. Noen av de kvinnene som benytter TT-kort⁶ uttrykker at de er engstelige fordi deres navn og adresse derigjennom blir tilgjengelig for sjåførene. Flere funksjonshemmede kvinner forteller at de har blitt oppringt av sjåfører etter endt tur og tilbudt sex. En kvinne opplevde at den samme sjåføren ved to anledninger ringte henne og snakket slibrig mens han onanerte (Sørheim 1998). Flere av de funksjonshemmede kvinnene Sørheim snakket med fortalte også at de hadde opplevd at sjåførene utviste stor

⁶ Personer som grunnet funksjonshemming ikke er i stand til å benytte det ordinære reisetilbudet, kan etter søknad godkjennes som brukere av den såkalte TT-tjenesten – transporttjenesten for funksjonshemmede.

interesse for deres forhold til kroppskontakt. Sjåførene lurte på om det ikke er slik at disse kvinnene, fordi de er funksjonshemmede, liker kroppskontakt spesielt godt. Synshemmede kvinner fortalte at de ofte opplevde at sjåførene kom med slibligheter, seksuelle hentydninger og intime betroelser om ekteskapelige eller seksuelle problemer. *"Jeg får mange betroelser fra taxisjåfører som sier ting de ikke ville ha sagt til andre,"* forteller en synshemmet kvinne. *"De forteller de helt utroligste ting og gjerne svært intime betroelser om ektefellen. Jeg føler at de ikke respekterer meg. De blir ikke gjenkjent eller sett i øynene av meg. Jeg liker det ikke"* (Sørheim 1998:48). Kvinnene fant det vanskelig å si fra til sjåførene om at de opplevde dette som ubehagelig. Fordi de er så avhengige av denne typen transport, var de engstelige for reaksjonene fra den enkelte sjåføren og fra drosjemiljøet generelt. For å unngå denne typen problemer uttrykte flere av kvinnene ønske om en fast sjåfør mens andre ønsket å kunne bestille kvinnelige sjåfører.

Etter å ha satt inn flere annonser for å skaffe seg bolig i Tromsø, fikk en ung kvinne endelig et tilbud om å leie en stor sentrumsleilighet for en veldig rimelig pris (Nordlys 27. september 1996). Hun var overlykkelig fordi hun hadde hørt om den vanskelige boligsituasjonen i byen. Mannen som ønsket å leie ut leiligheten virket grei på telefonen. Han fortalte at han bare var hjemme i helgene og at leien var lav fordi han gjerne ville ha noen i huset. Husleia kunne imidlertid reduseres ytterligere dersom hun ville gjøre ham noen tjenester. Kvinnen forteller at hun på dette tidspunktet antok at det dreide seg om å vanne planter eller å vaske klær. Men hun tok feil. Mannen ga etterhvert uttrykk for at 'tjenestene' innebar at hun skulle besøke ham. På dette tidspunktet begynte hun å ane ugler i mosen og spurte rett ut om huseieren regnet med at hun skulle ha seksuell omgang med ham. Huseieren bekreftet at det var det han hadde tenkt seg. Til alt hell ble 'leiebetingelsene' i dette tilfellet tydeliggjort før hun hadde skrevet under kontrakt og flyttet inn.

Flere andre studenter som kommer til Tromsø, og andre norske byer, kan fortelle om lignende historier. En kvinnelig student forteller at hun hører om slike tilbud hver høst. Lederen av studentstyret ved Universitetet i Tromsø uttrykte i et avisintervju frykt for at mange kanskje opplever slike ting, og at noen kanskje ikke finner det ut før de har flyttet inn (Nordlys 27. September 1996).

Selv opplevde jeg det samme da jeg satte inn en annonse for å finne et sted å bo i Trondheim. Jeg fikk til slutt nok av de subtile, og de mindre subtile, tilbudene og lot min samboer svare på telefonene i et håp om at det ville hjelpe. Men da en eldre kvinne ringte og ville leie ut en del av sin store sentrumsleilighet for en rimelig pris, trodde jeg lykken var gjort. Bare for igjen å bli skuffet og deprimert. Hun ringte nemlig tilbake ikke lenge etterpå for å tydeliggjøre hva avtalen skulle inneholde. Hun uttrykte først at hun ønsket selskap. Jeg reagerte ikke på det før hun begynte å antyde at hun ønsket å ta på meg. Kanskje var det fordi utleieren var en eldre kvinne at det tok så veldig lang tid før det overhodet falt meg inn at det lå noe seksuelt i hennes antydninger. I alle fall ble kvinnens hensikter etter hvert gjort svært eksplisitte, og jeg husker at jeg blant annet ble spurt hvordan jeg ville stille meg til pisking. Jeg antar jeg var for sjokkert til enten å legge på røret eller bli sint over de detaljerte redegjørelsene som fulgte. Etterpå kunne jeg bare gråte og lure på om verden hadde blitt gal. Men disse erfaringene med boligannonser gjorde meg redd, skeptisk og deprimert. Og de fikk meg selvsagt til å være svært forsiktig før jeg tok i mot noe som helst tilbud om bolig. Det var som om det var en hel verden der ute som jeg ikke kjente til, som om jeg ikke lenger kunne føle meg trygg på at jeg kjente den kulturen jeg levde i. Hva er det som skjer når folk svarer på en boligannonse som om jeg hadde satt inn en kontaktannonse? Måtte jeg spørre alle utleiere direkte om leieavtalen innebar 'seksuelle tjenester'?

Diskursive eller språklige voldtekter er verbale krenkelser av en litt annen karakter. *"Min første voldtekt skjedde når jeg var i 12-13 års alderen,"* skriver Rakel Nordseth (1987:29-30), *da jeg våknet en skoledagsmorgen til vissheten om at jeg var hore. "Fellesthøl", som ungdommene i fritidsklubbene i Trondheim kalte det i fjor. Det var nemlig satt ut rykter om at jeg hadde knulla 10-15 menn i alle aldre på en privat fest! Hva som hadde skjedd, var at jeg i løpet av denne festen hadde ligget i en seng i et soverom og "krint". [...] Han jeg hadde delt opplevelsen med, var en like ung gutt på påskeferie i min dal. Men mens vi ligger der, kommer en eldre mann inn i rommet. Setter seg på sengekanten, flirer sitt bredeste flir, i det han sier: "Har du fått deg noe fitte enda, da?! Er'a kåt i buksene sine? Får jeg lukte på fingra dine!" En dialog mellom den voksne mannen og den unge gutten. Voldtektspråket formidlet fra den ene generasjonen til den neste. Ordene som smadrer gleden. Som smadrer lysten. Som voldtar. Som krenker subjektets spirer. [...] Noen dager etter har bygdesladderer – voldtektene i språket – gjort meg til hora som knulla hele selskapet. Voksne*

menns såkalte "seksuelle fantasier" satt i omløp i ei hel bygd. [...] Selv om jeg for meg selv og med støtte i mine foreldre visste at disse diskursive voldtektene av meg utelukkende levde i språklig drakt, gjennom ordene, sladderer, resulterte de språklige voldtektene i at jeg gjennom hele ungdommen ble utsatt for meget aggressive seksuelle henvendelser fra menn. [...] Hendelsen gjorde meg til hore i løpet av en natt...fordi en mann begikk sine "seksuelle fantasier" i full offentlighet! Og fordi det er tusenvis av andre menn som tar i mot og viderefører slike fantasier om oss. [...] Og tvilen kommer aldri offeret til gode, som du ofte sier."

Språklige voldtekter, kaller hun det. Og denne fikk helt konkrete konsekvenser i kvinnens liv. På grunn av fantasiene som var spunnet om henne i full offentlighet, ble hun behandlet deretter. Hun ble behandlet slik denne kulturen oppfatter at menn har rett til å behandle de kvinnene de gjør til ' horer '. Og hvor mange kvinner, over det ganske land, har ikke vært utsatt for denne typen diskursive voldtekter? Kvinnens mor vurderte i akkurat dette tilfellet å gå til rettssak for å få stoppet ryktene. Lensmannen frarådet imidlertid rettssak fordi han mente det ville koste henne enda mer. *"Fordi menn ville stå frem og hevde ikke bare det de allerede hadde satt i omløp av diskursive voldtekter av meg til nå, men meget alvorligere anklager"* (Nordseth 1987:29). Og rettssalene er et utmerket rom for iscenesetting av disse fantasiene. Lensmannen var en klok mann, skriver hun, for han visste at ingen dommere ville kunne frita henne fra hore-stempelet.

I avisa Nordlys (19.mai 1995) kunne vi lese mer om hvordan slike fenomener fungerer, under overskriften *"Ødelagt av sex-video"*. Artikkelen begynner slik: *"Livskvaliteten min er dårlig. Jeg går nesten ikke ut lenger, for jeg blir bare møtt med spørsmål som "Skal du ikke opptre snart?", fortalte den 21 år gamle fornærmede jenta i retten. Slibrige telefoner, rykter og ekle spørsmål er blitt en del av hverdagen for henne etter at den private (sex-) filmen ble vist for pubgjestene på Svingen for sju måneder siden."* Jenta forteller at folk ser rart på henne, praten stilner når hun nærmer seg og hun mener seg forbigått på jobber hun har søkt. Det interessante med denne saken er at hennes samboer, som også deltok på den private sexfilmen, tydeligvis ikke utsettes for denne behandlingen. Hun gikk til sak mot dem som viste den offentlig, men ville samboeren ha sett seg tvunget til å gjøre det samme dersom hun ikke hadde gjort det? Hvorfor er det hennes verdighet som er krenket og ikke hans? Hvorfor gjør

filmen henne til 'hore' – til allemannstilgjengelig kvinne? I følge pub-innehaverens forsvarer inneholdt filmen ikke mer enn det som er vanlig i et normalt norsk sexliv (Dagbladet 19.mai 1995). Men slibrige telefoner, rykter og ekle spørsmål er blitt en del av hverdagen for henne.

Horefiguren kan være påført kvinner direkte, som vi har sett eksempler på her, eller den kan lure som en skygge i bakgrunnen som kan aktiveres dersom noen finner grunn til det. Den kan både være knyttet til sted og atferd; en enslig kvinne på et utested for eksempel. *"Jo, slår det brått ned i henne, ho kjenner seg som ei prostituert, hore kviskrar det ein stad, men svakare etterkvart. Upperten gjør ei god gjerning slik. [...] Ho var der med ei venninne, ein fjern arbeidskamerat, for ingen kvinner går på Summertime aleine, ikkje ein gong det faste klientellet gjør det"* (Nysted 1990:13, 18.19).

Utesteder er av forskjellig art med forskjellig klientell. Noen betraktes som mer 'seriøse' enn andre, noen som mer 'eksklusive' eller 'respektable' enn andre. Spesielt blir steder med mulighet for dans ofte gitt betegnelsen 'sjekkesteder', med ulike navn etter hvem som går der. Er det unge mennesker heter det ofte bare sjekkesteder, er det eldre kalles de for eksempel 'bruktua' eller lignende. Ingen av disse betegnelse har særlig positiv valør. Kanskje skyldes det at en spesiell omgangsform fremtrer som 'legitim' på slike steder. En kvinne beskriver for eksempel sine opplevelser med 'sjekkestedene' på følgende måte: *"Og da kom det en fyr bort. Han sa rett ut at jeg ikke var den han var ute etter. Han var direkte granskende, og han sa direkte og rett ut at han ville ligge med meg. Men ikke sant, når du har en person rett framfor deg, så ser du jo hvordan han reagerer og hvordan han vurderer deg – og han sa at det var mange fine jenter, og jeg fikk inntrykk av at han hadde prøvd seg på andre. Og så ville han ligge med meg, da, selv om han tydeligvis ikke syntes jeg var noen fin jente. Det er noe av det verste jeg har opplevd, jeg ble sett på som en småhore eller noe sånt. Han var helt uinteressert i meg – bortsett fra å ligge med meg. – Og – dette er ikke uvanlig"* (Gullvåg Holter 1981:129).

Noen kvinner føler seg brukt som pornografiske objekter, andre kan fortelle om hvordan deres beskrivelser av ulike seksuelle krenkelser også fungerer som pornografi - med høyst reelle konsekvenser. En kvinne som gikk til sin tillitsmann og fortalte at hun hadde blitt utsatt for uønsket seksuell oppmerksomhet på arbeidsplassen, ble voldtatt av tillitsmannen (Frøberg

udatert:28).

Assosiasjon til et lite sitat fra James Joyce: *"I hate that confession when I used to go to Father Corrigan he touched me father and what harm if he did where and I said on the canal bank like a fool but whereabouts on your person my child..."* (Joyce sitert i Lydon 1988). *"He touched me father,"* sier piken. *"And what harm if he did?"* spør faderen først, før han får tenkt seg om og spør *"where?"* *"On the canal bank,"* svarer piken. Hun sier det 'som en annen tosk' for det var selvsagt ikke det faderen ville vite, og det burde hun naturligvis ha forstått. For fadere vil vite: *"whereabouts on your person my child?"*

Grensene for når beskrivelser av seksuelle krenkelses går over til å fungere som pornografi for tilhøreren, kan være snevre. En av de mannlige prestene Eva Lundgren (1987:90) intervjuet om sjelesorg medgir da også at dette er et viktig aspekt for ham. *"Tenk deg nå en kvinne som kommer inn (til sjelesorg) for problemer som er knyttet til seksualitet. Da er seksualitet både tema og det at du sitter overfor en kvinne. En sterk side ved seksualiteten er jo ønsket om å se - å kikke. Å ville se inn i andres liv trenger ikke bare være drevet av ønske om å klargjøre problemer for andre. Drivkraften kan være å tilfredstille egen nysgjerrighet. Det gjelder ganske sterkt på seksualitetens område. Det kan være pirrende for presten å høre om andres seksualitet, og dette kan være drivkraften til å spørre ut konkret."*

*

"Fransiskanermunken Salimbe forteller i Parma i 1221 en sann historie om en Lady som overfor kirkelydens prest skriftet for at hun var blitt voldtatt av en fremmed på et ensomt sted. Presten, som ble så opphisset av hennes skriftemål, dro sin gråtende, angrende kvinne bak alteret og voldtok henne, slik som de to neste prestene hun skriftet for gjorde" (Gould Davis 1971:258 sitert i Nordseth 1984:245).

*

Catherine MacKinnon (forord i Masson 1986) hevder at det å lese en del av de vitenskapelige tekstene (spesielt psykologiens og psykiatriens) fra 1900-tallet, om kvinner og kvinners

seksualitet, ligner mye på å lese pornografi. Og det handler ikke bare om måtene tekstene er skrevet på, men også om de groteske eksperimentene de kvinnelige pasientene ble utsatt for - ofte med studenter og andre fagfolk som tilskuere (se Masson 1986). MacKinnon skriver: *“Both the psychoanalytic and pornographic ‘fantasy’ worlds are what men imagine women imagine and desire, because they are what men (raised on pornography) imagine and desire about women”* (xiv). *“Perhaps men respond sexually when women give an account of sexual violence, in the same way that men respond to pornography, which is (among other things) an account of the sexual violation of a woman. Seen this way, therapy - and court testimony in sexual abuse cases - is live oral pornography”* (xv i Masson 1986).

Internett er et relativt nytt kommunikasjonsmedium, men vi har allerede fått debatter om virtuelle overgrep. Den mest kjente og debatterte episoden inntraff på LambdaMOO, et av de mest trafikkerte samfunnene.⁷ Den virtuelle personen Legba ble her virtuelt voldtatt av karakteren Mr. Bungle, og hun opplevde dette som et smertefullt overgrep. I ettertid ble episoden gjenstand for stor debatt blant samfunnets innbyggere. Reaksjonene talte et klart språk: *“Cyberspace var langt fra noen overfladisk lekegrind, og de virtuelle personene hadde fått en emosjonell tyngde som var og er forbløffende”* (Hornburg i Dagbladet 19.03.96). Cyberspace er, som Hornburg påpeker, en virkelighetsdimensjon som stadig flere av oss investerer stadig mer av oss selv i. Og noen bekymrer seg for at den nærheten som ligger til grunn for dagliglivets moral forvitrer i cyberspace.

Kanskje kan en historie i nyhetsmagasinet Newsweek (8. februar 1999) leses som et eksempel på dette. Historien omhandler en 28 år gammel amerikansk kvinne som ble utsatt for en ‘cyberstalker’. En mann hadde i hennes navn lagt ut annonser på internett med tilbud om å oppfylle ‘kinky’ seksuelle fantasier. Han hadde blant annet skrevet at hun var *“into the rape fantasy and gang-bang fantasy, too.”* Mannen hadde videre oppgitt hennes hjemmeadresse, instruksjoner om hvordan de skulle finne fram, detaljer om hennes sosiale planer og til og med råd om hvordan alarmsystemet hennes kunne kortsluttes. Resultatet var at kvinnen, som aldri hadde eid en datamaskin, plutselig fikk mange slibrige telefoner og meldinger på telefonsvareren sin. En mann dukket også opp på døren hennes. Hun forsto naturlig nok ikke

⁷ Se for eksempel omtale i kronikk av Thomas Hornburg i Dagbladet 19.03.96. Episoden diskuteres i mange artikler på internett. Se for eksempel Julian Dribbell (1993): “A rape in cyberspace.” <http://www.de.com/SpecialInterest/Places/VillageVoice.html>

hva som foregikk. Da en ny mann ringte spurte hun han hva han ville, og hvorfor han gjorde dette mot henne. Han stusset over at hun virket så opprørt, og forklarte at han bare svarte på den sexy annonsen hun hadde satt inn på internett. Da hun spurte ham hva som stod der, og om hun var i vanskeligheter, svarte han at hun kunne risikere å bli voldtatt på bakgrunn av den.

Da hun anmeldte saken fortalte politiet at de ikke kunne hjelpe henne, men hun startet å arbeide med saken selv. Hun tok vare på båndet fra telefonsvareren og ringte opp til hver og en av mennene for å forklare at hun var offer for en konspirasjon. To av mennene var positive til å samarbeide med henne om å oppspore den personen som sto bak dette. De sendte henne kopier av noe av den mailen mannen hadde sendt dem i hennes navn. Hennes far lærte seg å bruke internett, og fant til slutt annonsene. Etter at de hadde samlet disse bevisene hadde de også kommet frem til en mistenkt: en sikkerhetsvakt som hadde utsatt henne for uønsket seksuell oppmerksomhet to år tidligere. Politiet og FBI ble nå koblet inn og de klarte å spore de elektroniske mailene tilbake til sikkerhetsvakten. Selv politiet, som har sett cyberkriminaliteten eksplodere de senere årene, gir uttrykk for at de er lamslåtte over denne saken. En av dem sier: *“This person was sitting in his house before a computer screen moving would-be rapists around like chess pieces. It’s one of the scariest things you can imagine”* (Newsweek 8. februar 1999). Til tross for at mannen nå er i fengsel er kvinnen fortsatt redd og deprimert. Selv om hun ikke ble berørt fysisk føler hun seg likevel skitten. Hun beskriver seg selv som en skvetten person, men etterforskerne som arbeidet sammen med henne på saken uttaler at en bedre beskrivelse av henne ville være modig.

Man kan krenkes gjennom språket. Krenkelsene skaper i noen tilfeller bare usikkerhet, ubehag og frykt, men i andre tilfeller får de helt konkrete konsekvenser for hvordan man blir behandlet av andre. Språklige krenkelser påvirker i vår kultur kvinners handlingsrom helt konkret.

3.3 VISUELLE KRENKELSER

Visuelle krenkelser karakteriseres ved at ingen, eller få, ord utveksles og det er ingen fysisk kontakt. Det handler på den ene siden om hvordan kvinner blir *“an object of vision: a sight,”* som Caputi (1987:174) kaller det, og på den andre siden om hva kvinner blir påtvunget å se.

I dagens Norge har funksjonshemmede kvinner, uten mulighet for å beskytte seg, opplevd å bli

vist frem nakne for medisinerstudenter - å bli gjort til et skue (Sørheim 1998). De forteller at de opplevde dette som krenkende overgrep. En annen funksjonshemmet kvinne opplevde å bli gjort til seksuelt objekt på en enda mer direkte måte mens hun var innlagt på institusjon. I denne perioden gjemte hun seg for 'pasientvennen' og de ansatte en dag hver uke. Hun var redd for å møte 'pasientvennen' fordi han hadde onanert ved senga hennes når hun var på sitt sykeste. *"Jeg var livredd. Den gangen trudde jeg at jeg var den eneste som hadde opplevd dette. Jeg lå der med intravenøst og tolka han dithen at han var sjuk. Jeg begynte å bebreide meg sjøl for at jeg hadde snakka me'n i det hele tatt"* (Sørheim 1998:98).

Ei ung jente observerer med undring: *"Man kan se det når gutter går og holder armen rundt jenta si. Det viser at de bryr seg om hverandre. Men samtidig vandrer blikket hans vurderende over alle andre jenter. Hvorfor er det slik? Går alle menn omkring og bærer et prostitusjons- og pornografi-jeg inni seg?"* spør hun (Liljeström 1981:182 min oversettelse). Blikket hans vandrer samtidig over alle andre jenter. Hvorfor? spør hun. Hvilket blikk henviser hun til? Er det noe spesielt med dette vandrende blikket? Det er vurderende sier hun. Men hva er det som skaper assosiasjonen mellom det vurderende blikket og et prostitusjons- og pornografi-jeg?

"Det vurderende blikket er bestandig enveis. Og det har ingen ting med kommunikasjon å gjøre, for det søker ikke engang kontakt. Det er derfor heller ikke egentlig ensomt, for det uttrykker ikke noe, det bare vurderer", skriver Øystein Gullvåg Holter (1981:27). *"Den andre personen sees som en ting, et det; ikke som et levende individ, du."* Det vurderende blikket søker ikke kontakt. Det inviterer ikke til dialog. Det forneker den andre som et levende individ.

En kvinne som var på kafébesøk oppdaget plutselig *"i det speilende glasset at hun ble observert, av en blekfat eldre mann i lyseblå kreppgenser. Hun forsøkte å late som ingenting og festet blikket på gatelivet utenfor. [...] Men gjennom det hele så hun de stirrende øynene. Det var som det degraderte henne"* (Sveen 1987:75). Hun blir observert av stirrende øyne som degraderer henne.

Blikk i seg selv er ikke sårende eller krenkende. Blikk kan tvert i mot være en positiv

bekreftelse. Så hvorfor opplever hun blikket som degraderende? Det er to forhold som kan hjelpe oss å forstå dette. Det ene er at vi i vår kultur har normer for hvordan vi bruker blikket. Goffman hevder at dette blant annet skyldes at vi til stadighet omgås så mange fremmede, noe som i seg selv kan skape utrygghet. Vi har derfor utviklet en del samhandlings-’regler’ for å redusere den frykten dette skaper. En av disse samhandlingsreglene omhandler hvordan du aldri stirrer på andre. Stirring kan lett oppfattes som aggresjon, og som en utfordring. Er det slik at disse reglene i praksis bare regulerer samhandling mellom menn, spør Gardner (1980)?

Det andre viktige poenget i denne situasjonen er at det finnes forskjellige typer blikk. Forskjellige måter å bli sett på, å bli betraktet på. Blikk kan brukes for å formidle forakt, hat, aggresjon, avsky, hånlig latterliggjøring, nedvurdering og tingliggjøring. Blikk kan ’kle av’ og de kan verdi-vurdere kvinner som seksualobjekter. Vi kjenner alle fra vår erfaring at det er en forskjell mellom positive, lekne og bekreftende blikk som dersom de har seksuelle overtoner kan være en flørt, og blikk med seksuelle overtoner som er degraderende, foraktfulle og kanskje også truende.

Blikk blir forstått og tolket i sammenheng med den spesifikke situasjonen de opptrer i, og også i sammenheng med personens øvrige kroppsspråk. Mange av de såkalt ’flørtende’ blikkene kvinner er mottakere av har også undertoner av forakt, ofte på grensen til aggresjon. Kvinner er ofte meget observante på ulike typer blikk og på kroppsspråk. De kan derigjennom forsøke å oppfatte signaler på om situasjonen bare er ubehagelig, eller om den også er farlig. En engelsk kvinne som hadde vært utsatt for tre forskjellige blottere på ulike tidspunkter beskrev for eksempel mennene slik, når hun ble spurt om de var harmløse: *”The first guy I don’t know. The old guy, he was pathetic. I think he is a hospital patient. There are three mental hospitals nearby. You see nutty folk on the corner. I don’t think it would do any good to send him to prison. But the second guy. When I saw his face, I think he was really pleased he was frightening me. He was doing it to frighten women. Getting a sexual thrill from frightening women – doesn’t it lead to other things? Maybe he would get a kick out of rape”* (McNeill 1987/94:101-102). Kvinner blir ikke ’hysteriske’ bare noen kaster ett blikk på dem. Nyansene i et blikk er viktige. Noen ganger er de viktigere enn andre. Mange kvinner som systematisk har vært utsatt for vold ser ut til å være meget oppmerksomme på dette. De gir uttrykk for at det skjer noe med blikket til mannen rett før mishandlingen. Ekselius (1982:20-21) har merket

seg at forhørsprotokoller, intervjuer, forskningsrapporter og annen litteratur ofte inneholder kvinners betraktninger omkring, og beskrivelser av, menns blick. Disse betraktningene ble italesatt til tross for at kvinnene aldri spesifikt ble spurt om det.

Prostituerte og kvinner som har blitt mishandlet over lang tid lærer seg å se faresignalene – og de finnes i øynene. *"Jeg prøvde alt jeg kunne på å trenge gjennom maska til den gutten jeg trodde jeg kjente. Men øynene hans var svarte. Alt virket nytteløst"*, sier en mishandlet kvinne (Ringheim 1995:36). Mishandleren sto på dette tidspunktet på trappa foran huset deres med datteren på armen og hagla i handa.

En prostituert forteller at hun ser nøye på kundene først, for å se om det er noe galt med dem. Det er noe med øynene, sier hun. En annen forteller at hun forstod at hun var i en farlig situasjon, at det var alvor, da hun så ham inn i øynene. Hun så at han var 'så langt inne i sin egen sexfiksering' at han var farlig. Du vet ikke før du har vært utsatt for et kvelningsforsøk, hvordan de ser ut *før* de tar grepet, forteller en tredje kvinne. Man må lære seg faresignalene, fortsetter hun, og de sitter i øynene. Han hadde så rare øyne, sier en fjerde prostituert kvinne, og beskriver det slik: *"De øynene glemmer jeg aldri. Når han ble vill og hysterisk, samtidig som øynene sank inn i hodet ble han svart rundt, og så var de knallrøde"* (Ekselius 1982 min oversettelse).

Nyanser i blick er det altså viktig å være i stand til å registrere, noen ganger livsviktig, for å unngå farlige situasjoner. De farlige blickene ser ut til å kjennetegnes ved at de ikke ser, ikke anerkjenner den andre som en levende annen, som et subjekt.

Journalisten og forfatteren Eva Ekselius ble utsatt for en blotter på en kunstutstilling. Hun ble, som hun selv sier, konfrontert med *"den ufarligste, mest bagatellartede og banale av alle seksualforbrytelser."* En blotter som i den offentlige retorikken karakteriseres som *"en av de mest patetiske og ufarlige av alle ensomme seksualforbrytere."* Og hun opplevde det som en voldtekt, en invasjon. *"For meg lå sjokket i opplevelsen av blotteren i at jeg ikke lenger selv hadde kontrollen over graden av intimitet i forhold til omverdenen,"* skriver hun (Ekselius 1982:138 min oversettelse). *"Det var ikke jeg selv som avgjorde hvem som fikk komme nær meg, hvordan han fikk komme nær meg og om han i det hele tatt fikk gjøre det. Jeg hadde*

ikke lenger et 'livsrom' omkring meg som jeg kunne bevege meg fritt i, la andre komme inn i eller holde dem utenfor. Jeg hadde blitt forvandlet til et kolli, en urørlig kropp som manglet lemmer til å røre seg med, beskytte seg med. Jeg var avkledd og blottlagt og vid åpen for hvem som helst til å gå inn i, bruke, trampe på. Eller invadere, i en seksuell krig. Den opplevelsen var konsentrert til mitt ansikt – til øynene, ørene, munnen. Det var et visuelt angrep, gjennomført på avstand og uten fysisk berøring.” Men hun opplevde det like fullt som en voldtekt, en invasjon, et visuelt angrep.

Ekselius beskriver dette som et tap av kontroll over egne grenser. I andre situasjoner kan blottere skape frykt også av andre grunner. I en britisk undersøkelse av hvilken effekt blotting hadde på kvinner fant McNeill (1987/94) at mange kvinner knyttet blotting til voldtekt. Men det viste seg at det kvinnene fryktet på det tidspunktet blottingen foregikk *ikke* var voldtekt: Kvinnene fryktet for sine liv. De fryktet døden. Døden var den ultimate trusselen, og såkalt ufarlige hendelser som blotting tjente som en påminning om denne trusselen overfor kvinnene.

Det er en utbredt oppfatning at blottere er ufarlige. Dette er i følge McNeill (1987/94) en godt befestet myte, og henviser til at en britisk undersøkelse viser at en femtedel av de blotterne som ble dømt også tilstod at de tidligere hadde begått seksualforbrytelser som innebar bruk av makt. Til tross for dette så betraktes nok blotting av de fleste som relativt harmløst, i alle fall så lenge vi ikke selv utsettes for det. Ei kvinne fortalte meg at hun en vinter støtte på en blotter som sto og onanerte i lysløypa. Hennes umiddelbare reaksjon var å gå videre så fort hun bare kunne. Litt lenger fremme møtte hun en annen mann. Hun stoppet for å fortelle ham hva som hadde hendt. Hun forteller at hun var redd og hadde et sterkt behov for å snakke med noen. I ettertid er hun mest forbauset over sin egen reaksjon, over at hun ble så redd. Hun hadde ikke på forestilt seg at hun kunne komme til å reagere slik. Snarere forventet hun at hun ville finne en slik situasjon latterlig.

Er det slik at opplevelser med blottere skaper frykt fordi kvinnen på det aktuelle tidspunktet ikke vet hva som kan komme til å skje? Det er først etterpå, når du er trygg, at du vet at dette 'bare' var en blotter. På denne måten kan vi tenke oss at også mindre grove hendelser tjener som påminnelser for kvinner. Påminnelser om muligheten for krenkelser, voldtekt og i verste fall drap.

Blottere spiller på tilskuerens kjønn, og noen kvinner føler seg derfor brukt som en form for pornografi. La meg illustrere dette med en historie fortalt av miljøpersonalet ved en psykiatrisk avdeling. De forteller at de ikke sjelden opplever at mannlige pasienter onanerer, og at de som personale blir tatt med inn i pasientenes forestillinger. En av de kvinnelige ansatte forteller at en av de mannlige pasientene rettet onaneringen mot de kvinnelige ansatte (Frøberg udatert:16). De kvinnelige ansatte orket til slutt ikke mer, og ba mennene om å gå inn i stedet. *”...den dagen mannfolka begynte å gå inn, og pasienten skjønnte at det var et mønster, så var det slutt på det. Så for all del, onanerer så mye dem vil, men la oss ikke være objekter når dem gjør det”*, sier hun. Når hun blir spurt om hun følte seg krenket over at onaneringa var rettet mot henne, svarer hun: *”Det var retta mot meg som kvinnfolk. Ikke fordi han hadde sett seg ut meg, nei det var det nok ikke. Han visste jo ikke hvem som kom hver dag. Det var forskjellige kvinnfolk det. Men jeg synes det var veldig ekkelt, det var vemmelig. Hvorfor? Jo, fordi jeg kunne tenke meg tankene hans”* (Frøberg udatert:16-17).

Arbeidsplasser fulle av skriblerier og pornografiske bilder er en form for visuelle krenkelser. Ofte opptrer imidlertid flere typer krenkelser sammen. Som kvinne på en mannsarbeidsplass ble “Kaja” både vist bilder og trakassert verbalt i andres påhør (Brantsæter og Widerberg red 1992). “Ingers” arbeidsplass var gjennomsyret av seksualitet; bemerkninger, ‘plukking’, fysisk berøring og skriblerier på veggene. Hun følte seg svært usikker i dette arbeidsmiljøet.

Jeg har her vist hvordan visuelle krenkelser både omhandler hva kvinner må se på og hvordan de selv blir betraktet dvs hvordan de blir gjort til et ’skue’, både i offentlige og i mer private rom. Begge typene krenkelser bidrar til å skape ubehag, utrygghet og frykt. Bevisstheten om muligheten for fare kan medføre en spesiell bevissthet og oppmerksomhet overfor menn(esker) omkring oss, men også overfor hvordan vår egen framtoning og oppførsel kan bli vurdert.

3.4 DET LIGGER I LUFTEN

Frykt skapes både i direkte samhandling mellom kvinner og menn, og i situasjoner der det som skaper frykten er mer udefinerbart. Det kan være spesielle steder, spesielle lukter som skaper minner om traumatisk situasjoner, eller det kan være spesielle undertoner i situasjoner som hver for seg er ubetydelige og ikke avgrensbare som hendelser. Noen kvinner oppfatter for

eksempel at omgangstonen på arbeidsplassen er så gjennomseksualisert at det er vanskelig for dem å spesifisere spesielle situasjoner (Brantsæter og Widerberg red 1992).

På trikken ble en kvinne oppmerksom på en mann som satt rett overfor henne. Hun la merke til måten han satt og så på henne på. Han snakket også med seg selv registrerte hun: *“..la merke til ord som “arrogant” og “bitch” som han sa mens han så på meg. Jeg unngikk å møte øynene hans - sånn at vi ikke skulle komme i kontakt da...den måten han så på meg på... Det endte med at jeg lata som jeg skulle av på en holdeplass før jeg skulle av...”* (Auren 1996:66). Hun reiste seg like før de kom inn til holdeplassen, gikk fram i trikken og satte seg ned på ett av setene bak billettautomaten. Hun indikerte altså at hun skulle gå av på neste stoppested. Da trikken stoppet så hun at mannen sprang ut der han trodde hun skulle av. Hun holdt seg imidlertid inne på trikken, 'trygt' plassert i nærheten av sjåføren. Etter at mannen hadde gått av trikken så hun at han bråsnudde og så seg rundt, og oppdaget at hun fortsatt satt på trikken. Kvinnen forteller at hun i dette tilfelle ikke var sikker på om mannen hadde 'skumle hensikter', men hun opplevde situasjonen såpass truende at hun tok visse forholdsregler. I denne situasjonen 'skjedde' det ingenting, men det 'lå noe i luften' og kvinnen følte seg truet og redd.

I andre tilfeller kan redselen og ubehaget føles påtrengende, selv uten noen synlig ytre årsak. En opplevelse jeg selv hadde kan illustrere en slik situasjon: *”Klokka er mellom fire og fem ei høstnatt i Trondheim og jeg er på vei hjem fra en hyggelig fest hos ei venninne. Etersom turen vil gjøre meg godt, og jeg bare skal til den andre siden av sentrum, bestemmer jeg meg for å spasere. Det er usedvanlig stille i byen. Midtveis ute på Bakke bro kjenner jeg en plutselig, og tilsynelatende ubegrunnet, panikk kaste seg over meg. Hendene blir klamme, magen kjennes tung og hjertet hamrer. Jeg blir plutselig oppmerksom på hvor trangt skjørtet mitt er – skrittene mine blir så uvanlig korte og 'trippete'. Og skoene, de har litt for høye hæler til at jeg beveger meg godt i dem. Å gud, så godt de høres når jeg går! Klikk, klakk, klikk, klakk – mot asfalt og brolegging. Lyden virker øredøvende der den blir slengt mellom murhusene. Jeg føler meg plutselig fullstendig fanget i mine egne klær! Hjernen utarbeider i løpet av få sekunder, uten av jeg er bevisst på det og uten synlig ytre årsak, sine strategier. Automatisk tenker jeg: - Jeg kan flærre opp skjørtet, sparke av meg skoene og løpe. Magemusklene slapper litt av og jeg instruerer meg selv til å puste dypt og rolig. Alt er*

fortsatt stille. Ingen å se. En bil kjører langsomt gjennom gata og jeg føler meg litt tryggere. Jeg går jo i hovedgata og butikkene sørger for lys – mye lys. – Ingen ville være så dumme at de...? Nei, ikke her! Den bilen der, har ikke den kjørt forbi flere ganger nå? Kjøreren den ikke litt for sakte? Jeg låser blikket et stykke lenger fremme og forsøker å gå så utvungent jeg bare kan på de litt for høye hælene. – Må ikke se redd ut. Ikke gå for fort. – Jeg kunne kanskje komme meg unna ved å gå inn i det smuget der, men...det er mørkt der. Det er for mørkt der...”

Denne opplevelsen rommer noen velkjente kulturelle symboler – vi har sett det på film mange ganger. Det er mørkt, vi hører lyden av høyhælte sko mot brosteinen, lyden av skoene signaliserer liten bevegelsesfrihet – det er raske, små skritt som gir assosiasjoner om trangt skjørt. Og vi hører bare en persons skritt, ellers er alt stille. Alt dette til sammen gir oss bilder vi fra filmens verden assosierer med fare – sårbar kvinne. Dette er bilder vi har sett i utallige filmer og som vi får se som opptakten til et overfall. Eller det er bilder vi forbinder med en kvinne som i det minste er redd for muligheten for overfall – bare musikken mangler. Musikken som er det som hjelper oss som filmtittere, som utenforstående betraktere, til å vite om det er fare på ferde. Om hun burde ha vært forsiktigere enn hun var. Om hun er naiv eller dum som ikke skjønner det musikken, og kameraets allestedsnærværende posisjon, for lengst har synliggjort for oss. I våre fantasiers og våre bilders verden ville den beskrevne påkledningen kanskje også lokke tankene over på et kvinnebilde vi forbinder med det vi så treffende benevner, en 'løsaktig' kvinne? Dersom våre kulturelle manuskripter hadde vært annerledes ville kanskje denne situasjonen ha innbudt til helt andre 'lesninger', forestillinger og assosiasjoner?

Denne nattlige opplevelsen er sannsynligvis ikke unik, og for en utenforstående skjedde det ikke noe i det hele tatt. Som regel skjer det ikke noe. Men slike opplevelser preger utallige kvinners hverdagsliv – både i tilfellene det skjer noe, der det ikke skjer noe – og der det skjer noe, men ikke nok til at det blir betraktet som viktig eller alvorlig; for det finnes jo ikke noe grunnlag for denne redselen. Og om slike opplevelser er det kanskje best å forbli taus, for den 'hysteriske kvinnen' er en annen figur som lurer i bakgrunnen. Hun er, sammen med 'horen', den 'sårbare kvinnen', den 'fryktsomme kvinnen', den 'engstelige kvinnen', en av de diskursene kvinner i vår kultur inviteres til å posisjonere seg i forhold til – for å være virkelige

kvinner.

Opplevelser med såkalt ubegrunnet frykt kan betraktes som en konsekvens av konkrete erfaringer med ulike typer krenkelsers, enten disse erfaringene er våre egne eller vi har hørt om dem. Dette er frykten for hva som kan skje når du som kvinne går alene på gaten om kvelden. Frykten er kanskje ikke, i den aktuelle situasjonen, knyttet til noe bevisst og konkret definert – som for eksempel voldtekt eller død. Kanskje vet man ikke hva man egentlig er redd for, kanskje er man redd for å bli tilsnakket på en krenkende måte, for å bli beglodd og vurdert på en krenkende måte osv. Det er en merkelig redsel å leve med fordi den er så u håndgripelig og for andre ofte så ubegripelig.

Bygater om kvelden og natten er godt befestet i oss som potensielt farlige steder. Andre offentlig rom som for eksempel skoger og parker er også velkjente i vår forestillingsverden. Men en kvinne jeg snakket med kunne også fortelle hvordan en hyttetur i norske fjell, en tur der de gikk fra hytte til hytte, ble en skremmende og ubehagelig opplevelse for henne. Hun og hennes mann kom utslitt frem til hytta om kvelden, åpnet døra og havnet midt oppi et reall mannfolkselskap i superundertøy, med rikelige mengder alkohol og høyrøstede grove vitser – som fortsatte selv om de hadde ankommet, og med utilsørte blikk på henne. Kvinnen anså seg i dette tilfellet som heldig fordi hun gikk sammen med sin mann, og fordi det i dette tilfellet fantes en liten hytte til ved siden av som de kunne overnatte i. Hun orket ikke tanken på å være tilstede som eneste kvinne i dette selskapet. Episoden førte imidlertid til at hun i ettertid begynte å reflektere over det intense ubehaget og den utryggheten hun hadde følt da hun kom inn i denne hytta. Hun forteller at hun aldri tidligere hadde tenkt over at hun skulle kunne møte dette på fjellet også. Burde hun faktisk være forsiktig med også denne typen utflukter? Konsekvensene av denne erfaringen ble for henne en erkjennelse av at hun i dag faktisk ville være svært skeptisk til å gå fra hytte til hytte alene, og også sammen med en annen kvinne.

Å være passasjer i andres biler kan også være en utrygg opplevelse. En funksjonshemmet kvinne reagerte snarrådig og tok opp mobiltelefonen og ringte hjem da drosjesjåføren kjørte opp mot skogen i stedet for å kjøre til den adressen hun hadde oppgitt. Sjåføren snudde da umiddelbart og satte henne uten et ord av der hun skulle. Kvinnen kontaktet umiddelbart taxisentralen og politiet, men der ble hun fullstendig avvist. Hun har aldri tatt taxi igjen

(Sørheim 1998).

Selv ikke i sine egne biler føler kvinner seg helt trygge. En kvinne forteller meg at hun ikke liker å kjøre hjem alene om kvelden. *"Når jeg skal kjøre hjem alene om kvelden låser jeg alle dørene i bilen og kjører en annen vei enn jeg gjør på dagtid,"* forteller hun. *"Om kvelden kjører jeg den veien som er best opplyst og der det er mest bebyggelse. For hva om noe skulle skje med bilen så jeg ble stående der?"* Et tilleggsargument for henne var at hun hadde hørt at det ved den andre og raskeste veien bodde noen 'tvilsomme' menn i ei hytte oppi skogen.

Noen ganger har frykten en helt spesiell forhistorie, som gjør det nødvendig å kjenne den for å kunne forstå den. En kvinne som hadde blitt utsatt for et voldtektsforsøk fortalte at hun hadde sine minner primært knyttet til lukta i rommet. For henne er det nok at hun kjenner denne lukta og frykten kjennes fysisk på kroppen. Det er nesten i bokstavelig forstand noe i lufta. Den terroren mishandlede kvinner utsettes for kan også være av en slik art at den er usynlig for andre. Den formidles gjennom subtile tegn som bare hun forstår. *"Hver gang han kom tilbake etter å ha forlatt Kristine [datteren] og meg i vilt raseri, la han veien om bryggerhuset, der de fleste våpnene lå. Når han gikk over gårdsplassen holdt han alltid hendene skjult bak ryggen. Han innrømte en gang at det var for å terrorisere meg. For at jeg aldri skulle være helt sikker på om han hadde med seg børsa eller ikke"* (Ringheim 1995:20). Hvem ville, som utenforstående til situasjonen, tolke en ektemann som kommer gående med hendene på ryggen som en livsfarlig trussel?

Det kan ligge mange signaler, forventninger og antydninger 'i lufta'. Ei svensk 17 år gammel jente som ble voldtatt sier at *"det er jo bare et ytre tegn på noe at man blir voldtatt. For egentlig blir man jo voldtatt hele tiden på mange måter. Man blir voldtatt når man går forbi kiosker og ser disse bladene. Og i forhold til gutter liksom. Det her med at man må stille opp på å ligge med dem. At man må... Ja, jeg vet ikke man skal være på så mange forskjellige måter og da blir man jo voldtatt, men ikke på den her ytre påtakelige måten"* (Liljeström 1981 min oversettelse).

Jeg har forsøkt å vise hvordan situasjoner som skaper frykt både kan være konkrete og tydelige, og mer diffuse og uklare. Men denne typen opplevelser inntar også våre ubevisste

drømme-rom, slik denne kvinnen skriver til meg:

”Jag satt på tunnelbanestationen i Oslo tilsammans med en finsk vän (hon hadde inget bestemt ansikte, det var en blanding av en vän som just då var och besökte mig i Oslo, men också någon annan). Stationen var lik Nationalteaterets station, men kanske lite ljusare och öppnare. På stationen fanns också några andra folk som väntade på tåg. Jag lade merke till en man, som var lite rund (med kulmage), hade blont krulligt hår och var kanske en och åttio centimeter lång. Sedan kom tåget och jag steg på. Av någon anledning kom inte min finska vän med toget. Jag reste hem, prominerade hem, tog hissen upp til åttonde våningen där jeg bor och gik in till mitt, presis som alltid. Det var ingen annen hemma. Jag tänkte inte ens så mycket på min vän som inte hade kommit med.

Sedan ringte det på dørrklockan. Jag gick och öppnade. Utanför dörren var min vän. Hon stod i korridoren tilsammans med den okända blonda mannen. Min vän förklarede att hon hade gått vilse, men så hade den här mannen varit så vänlig och hade följt henne hem. Mannen stod där, och jag anade mig att han kanskje hade haft baktankar i att följa henne hem. Han sneglade på mig och log, samtidig som han visade upp en mapp som jag tydligen hade glömt kvar på stationen. – Vi kan jo underhandla om den här en stund du och jag? Frågade han. Jag nickade – men först skulle min vän ta avsked, och hon hade väl också anat sig till något. Men till skilnad från mig, som fick en väldig kraftig känsla av att vilja beskydda henne och kanskje attackera mannen, spelade hon diplomatisk på – så som kvinnor gör när de är ängstliga över att bli övermannade. Hon kramade honom, och gav en kyss på munnen, men gick sedan bestämt ifrån honom. Jag hade hela tiden hållit fast i dörren med min vänstra hand, och jag lutade med min högra sida mot dørrkarmen, så att jeg kunne hindra honom med min kropp ifall ahn skulle försöka tränga sig in. När jeg höjde lite på min vänstra arm och öppnade dörren lite mera på glänt, slank min vän under min arm in i vårt hem. Nu var hon i sikkerhet.

Så nu var det dags for oss (”stora agenter”) att underhandla. Fortfarande spydiskt leende, visade han upp vad allt han hadde hittat efter mig på stationen. Jeg hadde givetvis genast blivit orolig, når jeg såg att han hadde mappen. Jeg visste att där fanns alla mina anteckningar från de senaste seminarierna, och de var ju enastående. Å andre sidan, kunde jeg få dem igjen av någon annan, som varit med på seminariet. Så de var det inte så förfärligt farligt med. Sedan var jeg ängstlig över att han kanskje hadde min svarta dagbok, fylld med

personliga texter och halvferdiga ideer om konstverk jag planerade. Jag kommer inte exakt ihåg drömmen, men jag tror att jag kom fram till att han inte hade den boken, utan att jag mindes att både den och min plånbok var i den väskan jeg hade med mig hem. I alla fall kom jag fram till att han inte hade på sig något av det som jag inte kunde vara utan, eller som han kunde utpressa mig för. Jag ble mer och mer arg. Jag tyckte att han var fräck, som låtsades vara vänlig, men istället var oerhörd beräknelig. Äcklig, äcklig snuskhummer, som trodde att han kunde tvinga sig in till oss damer! Sista droppen var när han, utan att jag ännu hade hunnit säga något åt honom, vinkade fram från bak hörnet två av sina snuskhummer-vänner till.

"- ...och för att försäkra mig om en trevlig och samarbetsvillig ton när vi diskuterar, tog jag med mig mina två vänner..." sade han. – Det var tal om att vi skulde underhandla på tumanhand, bara oss två. Bryter du vårt kontrakt redan nu, med att blanda in andre i dethär, har du inget förtroande hos mig! svarade jag.

Jag sköt snabbt igen dörren, och tryckte, tills jag hörde en dov klick, som försäkrade mig om att dörren gått i lås. Jag var hela tiden ängstlig över att männena skulla skuffa upp dörren innan jag hann få den i lås. Men jag antar jag var snabb nog, och överrumplade dem. Likaväl tror jag att dendär mannen trodde att han faktiskt hade någonting på sig, som jag desperat ville ha igen. Så ännu tog han det lugnt.

Jag ville sätta igen säkerhetskedjan på dörren, men den var sönder. (Vi har faktiskt en säkerhetskedja på vår dörr, men den har länge varit sönder. Vi har reparerat den nu, men jag har aldrig använt den.)

Dörren var i alla fall bommad, och när männena utanför förstod vad som hade hänt, började de banka på dörren. De började grumta och håna. De lekte att de försökte locka in ett djur till sig: pus, pus, pus osv. Det var som om de trängde sig in i alla fall! Det var som om de kunde sippra in genom springorna, eller komma in genom fönstren. (Åttonde våningen?) De ljud de producerade, trängde sig in och kom så nära som om de var precis vid örat.

Jag drog mig inåt i lägenheten, såg mig ikring och försäkrade mig om att alla fönster var stängda (svor till vid tanken att vi har en balkong). Jag påpekade åt min vän att det är best att vi inte går alltför nära varken dörren eller fönstren: - så att vi befinner oss i en "säker" zon, - så att de inte kommer åt oss. (Att "komma åt oss" var minst lika mycket psykiskt som fysiskt: människens hån skulle inte få knäcka oss, så att vi skulle ge efter – och öppna? – för dem!) Jag tänkte (för första gången!) - Oj, om bara Leif (min sambo) var här! Jag började

söka efter vår telefon och sade till min vän att vi måste ringa polisen. Men när jag grep tag i luren blev jag jätteängstlig över att om de männen som var utanför, eventuellt kunde tränga sig in genom luren, ifall jag tog den upp. – Eller om också polisen var de samma männerna, - eller om polisen bara skulle hånskratta at oss. (Vilket innebar detsamma!) DE kunde tränga sig INN med sitt hånskratt!”

3.5 MELLOMROMMENE OG UMULIGHETENE

Hvilke undertekster er det som ligger innskrevet i den typen erfaringer jeg her har skissert? Hvilke regler for kjønnsatferd trer fram? Hvilke mekanismer settes i sving når kvinner føler seg fanget, og lammet, av delvis motstridende forventninger om hva som er 'riktig' atferd? Hvorfor blir det galt uansett hvordan de reagerer og uansett hva de gjør? Hvorfor føler de skyld i så mange av disse situasjonene? Hvorfor er det kvinnens ansvar å ta seg ut av dette villnisset av kulturelt skapte umuligheter, som blant annet blir gjort synlige for oss alle gjennom de argumenter som brukes i voldtektssaker? Suzanne Brøgger (1975:94-97 min oversettelse) har beskrevet de kulturelle kodene hun leser ut av dette gjennom å skildre en slik tenkt opplevelse. Hun gjør dette med en så ironisk, elegant og humoristisk snert at jeg klipper inn noen av hennes betraktninger:

”Det regner om natten i Amsterdam, og jeg kan ikke finne veien hjem og tør ikke stanse og se på kartet, for da kommer det straks en mann luskende for å hjelpe, og forteller jeg ham hvor jeg skal hen, har jeg lagt opp til det selv... Til at han følger etter meg og til det som derpå følger. Så jeg bare går i en eller annen retning, hvorhen vet jeg ikke, for jeg blir nødt til å gå med øynene rettet mot asfalten eller langt ut i horisonten. For hvis jeg ser konsentrert rett fram for meg og orienterer meg og det kommer en mann inn i synsfeltet, har jeg lagt opp til det selv. ”Hei snuppa”... Vel, man dør jo ikke av det, men tonen er ydmykende og hånlig og betyr i virkeligheten ”skulle gjerne hatt en sånn liten fitte som deg”. For når jeg ikke svarer, kommer fortsettelsen i samme åndedrag: ”for en hoven hurpe”. Jeg er virkelig ikke utfordrende kledd. Lang kjole som et telt og skautet nedover fjeset. Men jeg går alene om natten, så jeg har selv lagt opp til overgrep. Det er overgrep som er det ”naturlige”. Det er ”unaturlig” å gå alene om natten i regnvær. Hvis dama ikke vil snakkes til, kan hun jo bare bli hjemme.

Selvfølgelig er jeg paranoid, men hvis jeg slapper av og driter i alt sammen og ser

alminnelig på dem som går forbi, kommer sjofelhetene. Jeg fortjener dem. Skoene mine subber i vannpyttene, for remmene har glidd av, men jeg tør ikke stanse og bøye meg for å sette dem på igjen, for det blir oppfattet som en invitasjon å stanse. Jeg går rett foran en bil da jeg krysse en gate nede ved kanalen, for jeg turte ikke se meg om fordi jeg hørte skritt og var redd for at mannen skulle komme inn i synsfeltet mitt, for da...

Det ligger slett ikke til min natur å føle meg forfulgt. Men jeg føler heller ikke at jeg representerer min natur på gaten om natten. Jeg går som et kjønn og ikke som en person – og et kjønn som helst ikke skulle gått der hvis det ville unngå ubehageligheter. Kjønnnet mitt er en lavere kaste, det merker jeg helt klart. I India er det – eller var det – slik at hvis skyggen til en av lavere kaste falt inn over en person av høyere kaste, har denne lov og rett til å henrette den lavere. For lavkasten har selv lagt opp til det, slik som jeg selv legger opp til det hvis det dukker opp en mann i synsfeltet mitt.

Jeg begynner å grine av tretthet og fordi jeg ikke tør stanse for å orientere meg om jeg skal til høyre eller venstre og derfor går meg vill. Og jeg griner av sinne over å være nødt til å følge kjønnsspillet regler for å slippe grovheter. Såpass kan man si til mannssamfunnets siviliserte fordel, at hvis en kvinne følger de reglene mannssamfunnet har satt opp, belønnes hun med ikke å bli voldtatt eller krenket. Og omvendt: krenkes hun, er det straffen for ikke å ha oppført seg ordentlig.

Hvis en fremmed sier "hei snuppa, fint vær i kveld", er det min natur å svare med hei. Men selvsagt drømmer jeg ikke om å følge min natur på Amsterdams gater om natten. Jeg kikker lydig ned på brolegningen, slik jeg må for ikke å bli snakket til.

"Såda, ikke så fin på det nå, la oss komme oss ned på jorda, hva er det som er så farlig med å bli snakket til, er du av porselen kanskje?"

Det "farlige" er at det føles unaturlig ikke å svare, men hvis jeg svarer, bidrar jeg til utgangspunktet for en "dialog" som helt og holdent utvikler seg på hans betingelser, noe som betyr at jeg enten må akseptere dem (og bli med ham) eller bli åpent aggressiv for å nøytralisere hans kamuflerte aggressive utspill. Jeg kan f.eks gi et åpent svar på den egentlige tiltalen: "Jaså, så du er ute og trekker, din lille horepikk, og gjør du det attpå til gratis, kan du faen snyte meg ikke være særlig tess" og lignende. Men den mannssjargongen tiltaler meg ikke, og for øvrig er jeg et vennlig menneske, og det kunne jeg tenke meg å fortsette å være. Hvis jeg i stedet svarer: "Javisst, det er en deilig kveld", så medfører det (i de kjønnsklassiske situasjonene) at JEG blir tvunget til å gi HAM en forklaring på hvorfor jeg

ikke vil HA SAMLEIE med ham. Han har lagt opp til situasjonen og dermed indirekte lagt fram sine betingelser som dikterer min videre atferd og reaksjoner. Jeg kan bare REAGERE. Det er jeg som skal komme med en forklaring som HAN kan akseptere. En forklaring på hvorfor jeg ikke vil pule når jeg har sagt god kveld eller sagt at en stol ikke er opptatt. [...]

Jeg synes ikke det er noen mening i det. Men det er den offentlige mening, og det er de offentlig anerkjente, men uskrevne lovene som dikterer vår atferd i langt høyere grad enn de skrevne. [...]

Hvis man nå forsøker å avmystifisere eller dechiffrere koden: "hei snuppa, fin kveld" og svarer – ikke på koden, men på talens reelle innhold og sier "Ja, det er en fin kveld, men jeg vil ikke gå til sengs med Dem", så høres det så sprøtt ut at man kan bli sprø i toppen av det selv. (Dessuten ville han jo oppfatte det som ganske innbilsk: "For noen innbilske kvinnfolk, her forsøker man bare å være hyggelig og så tror de umiddelbart at jeg er interessert i dem.") Men hvis en kvinne ikke kan si god kveld uten risiko for at hennes frihet ikke vil bli respektert, da er denne kvinnen ikke fri. Mannen som ikke kan si god kveld uten å tenke på sine kjønnsorganer, er forresten heller ikke fri."

Dette sitatet forteller det oss noe om hvordan den offentlige folkemening og også rettssystemets argumentasjon bidrar til å konstruere kvinners levde erfaringer, og deres vurderinger av sine erfaringer. Beskrivelsen setter på spissen de argumentene og rådene vi alle får høre, enten de formidles av foreldre, venner, politi, psykiatere, forsikringsselskaper eller rettssystemet. De utgjør den offentlige diskursen om kvinners handlingsrom.⁸

Kvinner og menn opplever offentlige rom på forskjellig måte. Til forskjell fra menn opplever kvinner ofte, som vi har sett eksempler på, at deres personlige rom invaderes når de oppholder seg i offentlige rom. Deres personlige rom invaderes av plystring, kommentarer, tingliggjørende blikk eller berøringer fra fremmede menn. På denne måten reduseres kvinners mulighet til å velge hvem de vil samhandle og kommunisere med, noe som påvirker deres opplevelse av trygghet.

Felles for de hendelsene jeg har skissert her er at kvinnene ikke var i stand til å kontrollere verken at atferden ble initiert eller den påfølgende samhandlingen. I en studie av kvinners frykt

⁸ Jeg vil i senere kapitler gå mer inn på diskursive konstruksjoner av kvinners frykt.

for vold i Storbritannia viser Hanmer og Saunders (1984) at jo mer usikkert utfallet av en situasjon var, desto mer skremmende ble den opplevd av kvinnene. Kvinnene fortalte at de brukte flere kriterier for å vurdere om en situasjon var voldelig; om det var andre tilstede, tidspunktet, stedet, forhåndskunnskapen de hadde om spesielle individer eller grupper av menn som voldelige og hvorvidt kvinnen kjente angriperen. En blotter kunne oppleves som truende når de var alene, men han fremsto kanskje som komisk dersom de var sammen med andre. Men det å være sammen med andre medførte ikke alltid at situasjonen ble vurdert som mindre farlig. Hvem du er sammen med har også betydning. Er du sammen med et barn, kan trusselen tvert i mot øke. Dette er viktige funn fordi det kan fortelle oss noe om forskjellene mellom den viktigheten kvinner tillegger visse typer atferd i motsetning til hva politi og domstoler gjør.

Som vi har sett er seksualiteten til stede i mange av disse praksisene som undertekst, som noe uttalt og underforstått – som regel – for begge parter, selv om den ikke nødvendigvis er akseptert eller ønsket av begge partene. Vi kan kanskje lese noen av de avisinnleggene kvinner skriver for å forsvare sin rett til å være ute om kveldene, som en protest mot denne typen undertekster. Som en protest mot dette kulturelle manuskriptet for samhandling mellom menn og kvinner. De insisterer på at en invitasjon til å drikke kaffe betyr en invitasjon til å drikke kaffe. Og de insisterer på sin egen bevegelsesfrihet. Skal vi forstå dette dithen at kvinner ønsker at enhver situasjon skal være gjennomsiktig og entydig? Nei, jeg tror ikke det. Jeg tror det viktige er at de samhandlingssituasjonene jeg her har skissert ikke åpner opp for to subjekter, for reelle dialoger. Situasjonene er preget av ensidighet og av at forløpet er gitt. De er ikke åpne, med rom for mange mulige utfall.

Oppsummeringsvis vil jeg derfor hevde at de erfaringene jeg har drøftet kjennetegnes ved at menn begår sine seksuelle fantasier på tilfeldige, og for dem ukjente, kvinner. Når jeg bruker uttrykket å begå en fantasi er det fordi jeg ønsker å skille mellom aktiv og passiv. Det å ha fantasier er uunngåelig, men å involvere andre aktivt i dem er noe annet. Å påføre, eller rettere å påtvinge, andre sine fantasier betyr å involvere den andre i fantasier der en selv har skrevet manuskriptet og definert rollekarakterene.

Hver gang en kvinne spaserer på gaten, blir sinnet og kroppen hennes invadert av en sosial

definisjon av hennes kvinnelighet som truer med å skille henne fra hennes egen erfaring, hevder Dimen. *"...jeg mister kontroll over kroppen min. På gaten er kroppen min deres. Jeg er en kropp på gaten. To pupper, ei stor rumpe og ikke noe hode. Jeg er en vandrende Rohrschach. Min kropp blir fitte og jeg smertes over denne semiotiske voldtekten"* (Dimen 1989:37 min oversettelse). Kvinnen, hennes kropp, blir til et tegn som det er opp til enhver manns fantasi selv å fylle inn. Til tross for at Dimen skriver fra en amerikansk virkelighet, der det å gå på gaten antakelig er noe mer dramatisk enn vi kjenner det fra den norske, kan opplevelsen (om ikke dens utbredelse og omfang) antakelig også si noe om norske kvinners erfaringer.

Noen vil kanskje hevde at kvinner i denne typen fantasier er frie til ikke å tenke på seg selv som et seksuelt stimuli. Men hvordan kvinner tenker om seg selv er ikke det samme som hvordan de blir definert. Kvinner kan ikke bestemme hvordan andre mennesker kommer til å tolke deres utseende og atferd (MacGregor Davies 1994). Kvinners selvbestemmelse blir derfor sterkt begrenset dersom en person, eller sosiale krefter, lykkes i å etablere en gitt måte å tolke visse utseender og atferdsmåter på (jfr rettsapparatets tolkning av korte skjørt, sminke, ut alene om kvelden osv). Og spesielt dersom denne tolkningen omfatter de fleste av de tilgjengelige utseendene og atferdsmåtene de kan velge blant. Seksuell objektivisering innbefatter etter MacGregor Davies' mening, ikke bare forvandlingen av individuelle kvinner til tegn på seksuelt begjær, men også objektiveringen av et helt kjønn. Personen blir ikke noe subjekt, men et seksuelt tegn. Og det som gjør denne personen til et seksuelt tegn er det faktum at hennes kjønn er et seksuelt symbol.

Kvinnens erfaringer med den typen krenkelser som her er beskrevet banaliseres og latterliggjøres ofte. Noen av de mannlige praksisene jeg her har beskrevet som for eksempel stirring og hånlige spottende latter, kan framstå som uskadelige, ja til og med uskyldige, men den 'naiviteten' menn tilsynelatende uttrykker overfor denne typen krenkelser er i seg selv en del av deres ordinære mannlige makt, hevder Hearn og Parkin (1987:157).

Signe Holst som jobbet med likestilling i NHO (Næringslivets Hovedorganisasjon) hevder at kvinner jobber mye for å ivareta menns forfengelighet. Også for sin egen skyld. Det er helt sentralt i maktdimensjonen mellom kjønnene at menn skal ha mye oppmerksomhet fra kvinner.

Menn blir forundret og litt snurt hvis de ikke får det, hevder hun, for det er noe de er vant til å få (Klassekampen 9.10.93 og Holst 1993).⁹ Noen menn blir imidlertid mer enn forundret og litt snurt: *“Ju mer kvinnorna frigjør sig, desto mer dagligt, rasande och vanvettigt blir det [volden] i stället,”* skriver Bruckner og Finkielkraut (1985:371), og fortsetter: *“Kvinnofrigörelsen gör inte slut på våldet, utan tillför det i stället bare en ny avskyvärd dimension av hämndlystnad. Att ge sig på en kvinna bygger inte på någon vild instinkt. Det är en ägares reaktion när slaveriet avskaffas. Längtan efter en svunnen makt föder tillflykten till våldet som verktyg. Varje man som idag slår en kvinna, visslar efter henne, förolempar eller griper tag i henne, bekräftar i och med det att han tillhör den avsatta manlighetens Ku-Klux-Klan.”* Dersom denne observasjonen medfører riktighet kan volden betraktes som et uttrykk for maskulinitetens ustabilitet, som et forsøk på å opprettholde visse fantasier om maskulin identitet, og ikke som et uttrykk for et patriarkalsk systems altomfattende makt.

Dersom vi skal sette de mellomromserfaringene som er beskrevet i dette kapittelet inn i en større sammenheng kan vi spørre oss hvorfor de later til å være så utbredte i vår tid. En mulig forklaring er at seksualiteten i vår tid har blitt offentliggjort (Liljeström 1981). Offentliggjøringen av seksualiteten medfører at man kler seg, beveger seg og fører seg som om alle personer av det andre kjønn er potensielle seksualpartnere. I dag later din erotiske rang til å kunne avleses fra din evne til å ‘tenne’ andre og din frigjorthet fremgår, slik Rita Liljeström (1981) ser det, av hvor mange du blir ‘tent’ på. Når forbud nå har blitt opphevet, i den seksuelle frigjøringens navn, synes grensene for hva som er tillatt og hva som er utilbørlig å ha blitt utvisket. Det har blitt vanskeligere å skille mellom kontakter og situasjoner som har, og som ikke har, et seksuelt innhold. Paradoksalt nok kan dette ha ført til at den seksuelle frigjortheten har redusert kvinners valgfrihet og bevegelsesfrihet i visse sammenhenger (Liljeström 1981:148-49). For eksempel til tider og på steder der hennes nærvær fremkaller mer eller mindre uønskede invitter.

Den norske lyrikeren Randi Sandvik gir i dette diktet uttrykk for sine tanker om kvinners handlingsrom.

⁹ Se også kapittel 5 om forholdet mellom makt og følelser.

SVAR TIL EN MANN

Hevn eder ikke selv, mine
elskede, men gi vreden rum!
(Paulus brev til romerne,
12. kap, 19. vers)

ja, jeg er i krig, jeg
legger bare ned
våpnene når landet

tilhører alle, når jeg kan
gå trygt i byen
om natten, når jeg kan

se menn i øynene
på gaten, på forlatte T-banestasjoner
i barer, på ensomme skogsstier

uten redsel, uten å bli
jaget vilt, når mannen
har reist seg opp

og er blitt mitt
medmenneske, min like-
mann, til da er

jeg ufri, truet, redd
og rasende
(Sandvik 1987)

KAPITTEL 4: ERFARINGER FRA ‘DE STUMMES LEIR’

“Den som ikke kjenner fortiden er dømt til å gjenta den.”

*

På et ganske sent tidspunkt i arbeidet med denne teksten bestemte jeg meg for å ta noen ‘stikkprøver’ for å få et inntrykk av hvordan norske kvinners liv hadde artet seg i tidligere tider. Hva hadde opptatt dem? Hvordan hadde deres hverdag vært? Hadde erfaringer med, og frykt for, seksuell vold vært en del av deres hverdag? Hadde dette vært et tema som de hadde skrevet noe om?

Jeg visste ikke helt hvor jeg skulle vende meg med mine spørsmål og begynte en hvileløs vandring mellom bibliotekets reoler. Jeg jaktet på gamle bokrygger. Jeg kikket på dem, bladde i dem. Jeg søkte etter historiebøker, etter romaner av kvinner - etter hva som helst som kunne skape noen bilder av mine for-mødres hverdagsliv.

I en av reolene fant jeg en liten bok med tittelen *Norske kvinder i det 19.de aarhundrede*. Forfatteren var Ragna Nielsen. Navnet sa meg ikke noe den gangen. Boken hadde kommet ut i Kristiania i 1904. For å få et inntrykk av hva som var temaet for denne boken åpnet jeg den for å se på innholdsfortegnelsen. Det fantes ingen innholdsfortegnelse, men blikket mitt stanset ved forordet. Overskriften lød “Til Kvinderne i Aaret 2000”. Oj, tenkte jeg, det er jo meg det! Boka var faktisk skrevet til kvinner som meg. Jeg tok den med meg og leste med økende forundring at denne kvinnen faktisk hadde sittet der for omkring nitti år siden, og skrevet denne boka for meg. Hun hadde skrevet den fordi hun hadde stilt seg de samme spørsmålene som jeg hadde gjort: *“Hvorledes havde vore Bestemødres og Oldemødres Liv været, hva havde fylt deres Liv, hvilke Tanker havde de tænkt, hvilke Følelser havde bevæget dem?”* Og jeg kunne gjenkjenne hennes søken, hennes veier: *“Jeg søgte i Norges Historie for at faa vide det, men Kvinderne var der ikke. Det er Mændene, som skaber Historien; Kvinderne har tilsynelatende intet med den at gøre.”* Så begynte hun å lete i gammel litteratur. For: *“Om Kvinderne ikke eksisterte hverken for sig selv eller for Historikerne, for Dikterne maatte de dog være uundværlige.”* Ragna Nielsen fant imidlertid ikke tidens kvinner i diktningen heller.

De kvinneskikkelsene som eksisterte der var etter hennes oppfatning dikternes fantasifostre og hadde ingenting med levende kvinner å gjøre. Hun fant da endelig på å gå til de rette kildene: *“Af gamle Kvinders Mund, af Dagbøger og gamle Breve var det muligt at faa et Billede af norske Kvinders Liv i den første Halvdel af det 19de Aarhundrede.”* Hun oppsummerer imidlertid inntrykkene av sin lesning med at de ‘ubegavede’ kvinnene var preget av ‘aandelig sløvhed’ og de ‘begavede’ av ‘resignation’. Dette leder henne til å skrive: *“I Fremtiden kan ogsaa Kvinderne være med i Historien, hvis Kvinderne bare selv vil. Men vil de? Dette Spørgsmaal interesserer mig mere end noget andet paa Jorden.”* Og det er her hun påkaller meg og min generasjons kvinner, for vi vil kunne besvare dette spørsmålet for henne. Hvor godt har vi benyttet våre muligheter?

Her satt jeg med en bok skrevet av en dame som for omkring nitti år siden så meg komme. En kvinne som for nitti år siden, gjennom sitt arbeid med kvinnesaken og gjennom å opprette sin egen skole for å bedre jentenes utdanning, bidro til å gjøre det mulig for meg å komme. Hun visste at jeg ville lete etter boken hennes, og hun forutså også hvordan det skulle bli: *“Jeg tænker mig, at i det Aar 2000 vil det hænde, at en eller anden ung kvindelig Stipendiat til sit Arbeide faar Brug for gamle Bøger fra det 20de Aarhundredes Begyndelse. [...] Hun blader, læser hist og her og smiler - det er saa morsomt gammeldags og aflægs altsammen, Tanker, Sætningsbygning, Sprogtone. Saaledes smilte jeg av det 18de Aarhundredets smaa Forfatterinder, af Madam Buchholm, “Nordens Sappo”, og andre. Du maa ogsaa gjerne smile af mig, kjære Ven, men glem ikke mit Spørgsmaal.”* Spørsmålet.

Hvordan kunne jeg glemme spørsmålet. Jeg kjente på min egen resignasjon, min egen frykt, min egen usikkerhet, min egen stumhet - mine egne vansker med å gi meg selv autoritet til å snakke, til å skrive. *“Men vil de?”* spør hun meg. Vil de? Vil jeg? Hva skal jeg ved slutten av det 20de århundredet svare denne kvinnen? For hun ser nemlig ikke bort fra at vi kommer til å møtes en gang, og slik tenker hun seg dette møtet: *“Ser du, jeg læste for nogen Tid siden i en Avis, at det var lykkedes en Astronom at opfange Lydbølgerne fra forskjellige Himmelleger. Fra enkelte hørte han ‘ynderful Musik og sagte Latter’. Hvad ved vi, om ikke du og jeg, naar ogsaa dit korte Jordeliv er endt, skal mødes paa Arcturus, lytte til den yndefulle Musik og tale sammen om alt, hvad vi oplevede paa Tellus. Og da maa du fortælle mig om Kvindernes Udvikling i det 20de Aarhundrede; jeg venter paa det med spændt og*

intens Nysgjerrighed. Og da skal ogsaa din og min Latter lyde ud i det uendelige Rum; for Tellus gir unegtelig Stof nok til Latter.”

Til musikk og sakte latter skal historien om kvinnes utvikling i det 20de århundredet fortelles. Og det finnes noen der ute, både nåtidige og kanskje også fortidige? som venter på våre fortellinger med spenning og nysgjerrighet. Fortellinger om glede, om smerte, om sorg, om fremganger, om tilbakeslag, om fortid, om nåtid, om fremtid. Og en ting kommer til å glede Ragna Nielsen; våre fortellinger er mange. Mange kvinners stemmer høres på de forskjelligste språk. De taler om alle mulige og umulige temaer - og stemmene øker i styrke. Kvinnestemmer på de forskjelligste språk som imidlertid alle forstår musikk og latter, forventning og nysgjerrighet - og også gråt. For i Ragna Nielsens fotspor fant jeg, ved slutten av det 20de århundredet, bøker som i alle fall kunne fortelle meg noe om kvinnene i historien. Jeg fant deres egne fortellinger i diktingen, og deres egne resonnementer i de forskjellige vitenskapene. Jeg fant materialet for hukommelse.

Hukommelse er viktig for alle som bryr seg om forandring, for glemsel dømmer oss til repetisjon. Minner er det middelet vi har til å forbinde nåtid og fortid, og til å konstruere et selv og versjoner av erfaringer vi kan leve med. *“Feminism is a re-remembering, a re-assembly of our lost past and lost parts of our selves. We search for our mother’s gardens, in Alice Walker’s term; we search for our mothers - “* (Green 1991:300).

Jeg lette, og jeg fant en Camilla Collett som på slutten av 1800-tallet skrev *“Mot strømmen”* *“Fra de stummes leir”*. Hun hadde lagt vekt på å finne dekkende formuleringer for det hun følte og opplevde. Men til tross for sitt målbevisste arbeid med språket *“klager hun iblant over at det ikke finnes ord for kvinners erfaringer og alle de tusen små forurettelser de utsettes for”* (Pedersen 1988:131). Jeg fant en Camilla Collett som sender sine *“Blade ud i Verden, idet hun med Bæven sætter sit Navn derpaa”* (Collett 1893:7). En Camilla Collett som *“Stillet mellom lutter Individuer, udrustede med Styrkens og Storhedens hele Ret, (...)”* som kvinne kun hadde valget mellom *“at søndermales eller at kvæles. Hun valgte det sidste; man sagde det var det smukkeste, det ene rigtige.”* (...) *“Altsaa kvalt - Hjerte, Aand, Vilje, indtil Talens Evne i dem undertrykte, kvalte, ‘ saa var hendes Liv, der sender disse Blade ud i Verden.”* Hun traff imidlertid en mann som ga henne støtte, og mot til å tre ut av de stummes

leir, mot til å skrive mot strømmen - fra sitt kvinnelivs erfaringers sted: *“Men tale vil jeg nu! Kunde mine Ord som lyn, der splitter, falde ned i alle stumme Sjæle, fortrykte, som min engang var det, som kvalte min!”* (Collett 1893:8)

For å finne ut noe om kvinners opplevelser, om deres erfaringer med råderett over egen kropp gikk jeg til kvinnene som hadde vært aktive i de offentlige debattene omkring århundreskiftet. Jeg gikk til de gamle bokryggene med kvinnenavn, til romanene. Og jeg hadde mulighet til å gå til andre kvinnelige forskeres arbeider med å synliggjøre alle de skrivende kvinnene opp gjennom tidene. Jeg fant kjente forfatternavn, men også mange ukjente. Så mange kvinnelige forfattere som jeg aldri hadde hørt om. Fra noen av disse bøkene har jeg klippet noen bilder fra kvinneliv. Noen bilder fra den delen av kvinnelivene som omhandler dette arbeidets tema. For jeg fant i den gamle litteraturen, som jeg hadde gjort i den nye, at kvinner har skrevet om sine erfaringer med seksuelle krenkelser og om det å leve med frykten for slike krenkelser. Erfaringene knyttet seg til ulike livsfaser; barndom, ungdom og ekteskap. De knyttet seg til kvinners deltakelse i ulike typer lønnet arbeid. De knyttet seg til ulike rom; gater, parker, fjell, arbeidsplass, hjem, båter og fangeleire. De knytter seg til ulike menn; ektemenn, andre kjente menn og ukjente menn.

Formålet med denne tilbaketuren i historien er ikke å forsøke å forstå historien sett fra nåtiden, men å se på nåtidens historie. Historien er i denne sammenhengen bare interessant i den grad den bidrar til en forståelse av nåtiden. Mennesket er ikke noe annet enn sin historie og kan av den grunn på et gitt tidspunkt bare gjøre bruk av et begrenset sett av muligheter. Historien må derfor med nødvendighet tolkes i lys av nåværende praksiser, og omvendt de nåværende praksiser må tolkes i lys av de historiske (Flyvbjerg 1993:95).

Med våre personlige historier forholder det seg på en tilsvarende måte. Som Green skriver om Doris Lessing's romanfigur Anna i *Den gyldne notatbok*: *“When Anna can accept that there is no reality apart from the mind that perceives it and the language that expresses it, she can accept that none of her versions is 'true' – or all are 'true', or 'truth' itself is a fiction, invented rather than discovered. Not that there is 'no reality', as in extreme versions of poststructuralist thought, but that 'truth' is a process, in the patterning rather than the 'patterns'. Having accepted that 'the story of my life' can never be more than 'a record of*

how I saw myself at a certain point', Anne is free to re-member and to re-vise" (Green 1991:309-10)

4.1 SPOR I TEKSTER

Oppdragelse til frykt for fremmede menn er ikke nytt for små jenter. Småjenter får tidlig knyttet fremmede menns tilnærmelser til fare. Både i den Store Tiden – den historiske og i den Lille Tiden – det enkelte menneskelivet. Smiger og lokkelses måtte man være på vakt mot. *"Som de fleste andre småpiker opplevde Sigrid også menn som skulle vise henne noe rart, og da kjente hun seg syk i hele kroppen"*, skriver Tordis Ørjasæter (1993:31) i biografien om Sigrid Undset. Som mange andre småpiker fortalte heller ikke Sigrid Undset noe om dette til sine foreldre. *"Det vanskelige og vonde hadde hun gått med inni seg. Men nå snakket hun og de andre småpikene om slike menn som ville ha dem med i kjelleren, og som klinte seg liksom uforvarende inntil dem når de sto og så i butikker. Og alle hadde opplevd fryktinngytende ting som de hvasket og tisket om, for det var en uskreven lov at det ikke går an å si noe til de voksne."* Men de voksne visste. De visste om mulighetene for overgrep, og denne vissheten overførte de til sine småjenter som ville leke og utforske verden. *"Alltid var det noen å leke med i en verden som skulle utforskes, i et strøk av Kristiania som den gang besto av gamle hus og løkker og små forretninger og knauser og et lite fjell som het Blåsen, hvor de riktignok ikke hadde lov til å gå uten å være mange sammen, for det var stygge menn der"* (Ørjasæter 1993:22).

Mange skriver om advarsler fra far om 'stygge menn'. Far later til å være minst like sentral som mor når det gjelder å skape frykt for fremmede menn, og deres hensikter. For far er selv mann. Han kjenner menn, så han burde jo vite det, sier han. Men det er ikke alltid like lett å vite hvem som er de 'stygge' mennene, og barn skaper ofte bilder av disse mennene som særdeles skumle og bokstavelig talt stygge. *"Nede i trappen møter Tove sin far. Hun hører ham først og kiker ned gjennom gelenderspiralen på ham. Han ser ut som de "stygge mennene" han advarer sine døtre mot. "Snakker han til dere så lat som dere ikke hører," sier han, "og rører han dere så skrik, alt dere orker, hjelp, hjelp!"* (Øberg 1940:22)

De 'stygge mennene' kunne imidlertid være vanskelige å skille ut. De var ikke alltid de man forventet. De omreisende emissærene i Gro Holm's romaner om Løstølfolket (1932/51:33),

hadde for eksempel mer for seg, spesielt med ungjentene, enn å preke Guds ord. Ungjenta Tina var med for å høre på dem av og til. *”Det var ei elv mellom garden deira og der møta vart haldne og det var vanleg at folk drog av seg sko og sokkar når dei vadde over. Ein kveld Tina skulde heimatt kom emissær Jensen so venleg og tilbaud å bera henne over so ho ikkje skulde verta våt. Komne over på hi sia sette han knea på brystet hennar og trykte henne i bakken. Ho såg halsen og noko av oksla hans var bert, og so beit ho til ho kjente kjøtfillene i munnen, ho hadde ikkje annan måte å berge seg på, han hadde eit sers lag til å halde hendene hennar. Ja, ho for sin del kom vel ifrå det, men det gjorde ikkje alle, det vart lausungar i bygda etter den vekkelsesreisa.”*

Den som var kokke på forskjellige anlegg rundt århundreskiftet levde i et spesielt mannsmiljø – med anleggsbusen. Og der måtte en lære å ta vare på seg selv, dersom en da ikke hadde en forlovede til å 'beskytte seg'. *”Anleggsfolka var greie”*, forteller ei kokke til en bygdebokforfatter, *”og det var mange kjekke karer. Men det var mye ramp som skjemte ut, som trudde dem kunne gjøre hva som helst med vårs jenter. Det var mange som mente at vi skulle stå til tjeneste, og det kunne mange ganger bli harde basketak for å holde dem fra livet, særlig når dem var litt fulle. Det var best å ha en fast kar, for da ble en respektert, og en hadde beskyttelse”* (Mostue 1988:140). Kvinnene trengte en mann for å få respekt som verdig kvinne. De trengte en mann til å beskytte seg mot andre menn. 'Andre menn' kvier seg i det minste for å krenke 'annen manns eiendom', om de ikke kvier seg for å krenke henne.

“Det var mye fyll,” sier hun, *“men slagsmål var det lite av. Jeg kan ikke huse no større til slikt. Og når busen var full, flaug dem etter vårs jenter. Jeg huser at det var en som flaug etter meg, og jeg var så redd at jeg krabba under køya.”* En fordel kunne det imidlertid være at kvinnene ofte visste hvem de burde passe seg for. *“En som hette Land var fæl. Han var på fylla støtt, og da skulle han drepe vårs. En gang måtte vi ringe til befalet, og like etter fikk han sparken og blei jaga derifra. En oppsynsmann var også etter vårs. Han var gift og hadde kona si på Notodden, ei nydelig dame. Han var nygift, men kunne ikkje la vårs gå ifred. En kveld som han var full, kom han opp i køya midt mellom ei jente og meg. Jeg skreik ende over meg, og frøken Jensen kom og fekk lempa han ut”* (Mostue 1988:127).

I denne perioden rundt århundreskiftet var det dårlige tider i Norge, men det var mange slags

rare nyvinninger å se. Pornografien var på vei ut til folket. En anleggsarbeider forteller at *“Det var mye rart å oppleve i Ålesund. Martin Mandt, eller Kvernby, gikk omkring med titteskabet sitt og viste bilder av nakne kvinnfolk for en tiøring”* (Mostue 1988:103).

Kokkene på anlegget ble utsatt for folkets seksuelle fantasier om ‘billige kvinner’. Det må ha vært vanskelig å sloss mot de ‘diskursive voldtektene’ de ble påført. Det kunne være vanskelig å få kontakt med lokalbefolkningen og å få respekt fra dem. *“Vi kokkene kom lite i berøring med folka på Notodden. Vi ble nærmest sett på som utskudd. Det var mange bra jenter blant kokkene, og når de tok en jobb på et anlegg som kokke, så var det fordi de tjente bedre der enn andre steder. Tok ei jente seg huspost, så var det dårlig betalt, og mange steder kunne det være så som så med maten.”* Men det kunne ikke bare ha vært enkelt å gå i gatene å få slengt kommentarer etter seg. *“Men Anna Finneid var ikkje redd for å synge ut når det var noen som slengte fantord etter vårs. En gang skulle vi til Medalen for å handle, og utafor kaféen til Kari Skrede var det en som slengte ei glose. Da svarte Anne nokså gvast: “Å e’re du står å glaner etter - din tæringspasient!”* (Mostue 1988:130). Kokka forteller også at dersom det ble oppdaget av befalet at noen av jentene drev med ‘trafikk’, ble de jaga.

Mot slutten av 1800-tallet kommer den nye typen tjenere - ‘Pigerne’ - også til syne i litteraturen. *“Nette ‘Stuepiger’ tørker støv av rom som er overfylte av nips og plysj - og vart forførde av husets herre eller son. Dette temaet er gjengangar hos mange forfattarar, både kvinnelege og mannlege”*, skriver Elisabeth Aasen (1986:66). Tjenestejenter og sypiker var yrkesgrupper som var svært utsatt for seksuelle overgrep, ‘forførelser’ og fantasier. Arbeiderklassens menn hadde ikke monopol på manglende respekt for kvinner, men borgerskapets menn kunne benytte andre metoder. De kunne utnytte sine posisjoner som ‘fine herrer’ og sin autoritet som arbeidsgivere til å ‘forføre’ både tjenestejenter og sypiker. Sypikene lot imidlertid til å være spesielt populære. Mimi Sverdrup Lunden (1941/44:170) kommenterer: *“Hvis vi leser igjennom den i grunnen forbausende store litteraturen som fins om sypikene, - romaner, noveller og avisartikler - blir vi for det første sittende igjen med et sterkt inntrykk; en sypike var det selvsagte bytte for husets mannlige herskap. Mannen, sønnen, løytnanten som kom som gjest, alle hadde de privilegium på å forføre en sypike. Naturligvis rammet fordømmelsen og straffen ikke den mannlige part. Det var sypiken som ble satt på porten.”*

Yrkesaktive kvinner ser ut til å ha vært en spesielt utsatt og sårbar gruppe. Eller kanskje er det også slik at fenomenene ble tydeligere når frykten knyttet seg til fremmede menns tilnærmelser. Romanfiguren Lovisa hans Pål levde omkring århundreskiftet og hadde i flere år vært værelsespike på hotellet i bygda (Holm 1932/51:289). *“Men so ein gong det var fullt hus og dei måtte ta prestenkjestova i bruk, hende det henne noko vondt. Ho hadde på seg det å ordna verelset der. Dei hørte eit grunt skrik frå stova, ikkje berre hotellfolka, men andre i nabolaget og. Alle sprang mot prestenkjestova. Dørene var opne so nær som ei, og då Monsen kom til ropte han at dei fekk opne ellers vilde han slå døra inn. Ja, døra kom opp, og ut kom ho Lovisa med klærne i allslags ulag, gråtende med ei femkronar i handa. Mannen reiste same dagen, men Lovisa stakkar kunde ikkje reisa, og ei stor ulukke hadde mannen sett henne i. Ikkje so å forstå at ho vart fast; men folket såg ikkje på henne som på ei onnor jente, endå dei visste at ho var uskuldig og bra på alle måter. Det var som dei dømte henne med auga og ungdomen vart onnorleis mot henne ann dei før hadde vore.”* Folkets fantasier er det vanskelig å beskytte seg mot, men på Monsens Hotell var heldigvis fru Monsen og *“ho sleppte ikkje dette, ho tok gjenta for seg, og då fekk ho greia på mykje som ho ikkje visste før. Dei som var unge og vakre måtte alltid passa seg, at dei ikkje vart åleine og dei lirka det til slik at dei arbeidde saman hvis dei kunde koma til med det, og i prestenkjestova var det verst, ho hadde ofte hatt bror sin med seg, for der var ikkje fleire rom enn ei jente skulde greia alle. Gjentene hadde mange historier om kva dei hadde vore utsett for, men det var då skjeldan at karakne brukte makt.”* Og når fru Monsen spurte jentene hvorfor de ikke hadde snakket om dette før, fikk hun det samme svaret som vi kanskje ville få dersom vi spurte ei kvinne som blir utsatt for seksuell trakassering på arbeidsplassen sin i dag: *“dei vilde ikkje klaga, dei vilde gjerne behalda plassane sine og tekkjast vertsfolket.”*

Fru Monsen ordnet opp i dette tilfellet, som fru Jensen og Anna Finneid gjorde det for kokkene. Vi vet imidlertid at så ikke alltid skjer. I mange tilfeller blir heller ikke kvinnene trodd, verken av menn eller av andre kvinner. Kvinner velger i noen tilfeller å solidariseres seg med menn, sine egne menn, mot andre kvinner og dessverre også mot barn, sine egne barn. Det er ikke slik at kvinner begjærlig tror på enhver beskyldning som rettes mot menn. Ofte er det lettere å være døv og blind, enn å kjempe mot hva man selv så gjerne ønsker å tro, mot hva man selv ikke kan tåle å vite og mot den som av samfunnet gis definisjonsmakten.

Da Karen Anna i Nini Roll Ankers roman *Den som henger i en tråd* (Roll Anker 1935/81:34-36) utsettes for et voldtektsforsøk av en arbeidskollega på syfabrikken, bevarer hun hemmeligheten en tid. Hennes beste venninne har etter denne hendelsen forelsket seg i denne mannen, og hun ber Karen Anna om å fortelle henne hva som skjedde mellom de to. Etter at Karen Anna har fortalt henne om voldtektsforsøket ble det stille. *“Rakel hadde rettet seg opp. Øynene hennes lyste selsomt. “Hadde du tirret ham?”*

“Tirret ham?” Karen Anna bråsnudde seg. “Hva mener du?”

*“Du turrer ofte folk du. Det er det at du er så vakker. Du drar dem til deg.” - “Det vet jeg ingenting om.” - “Det er vel naturen din. Du er kald; men de tror noe annet om deg.” - “Kald? Åssen er det du prater? De er **etter** sånne som oss! Vi er til å ta etter for hvermann! Vi har ikke folk til å verge oss! De risikerer ingenting med en fabrikkjente, tror de.”*

“Det er vel ikke lett å være mann heller.”

*“Jeg hadde ikke trodd det var slike ord jeg skulle få høre av **deg**.”*

Rakel ville ta hånden hennes; hun rev den til seg. “Karna! Jeg mener - jeg mente bare at de er ikke som oss. De har det verre enn oss, når de går alene. Og det er vel ikke alle som kan styre seg. Det er vel ikke alle som kan greie ensligheten og at de ingen kjenner.”

Karen Anna reiste seg; børstet sne av skjørtet.

*“Det var vel det siste jeg hadde tenkt at **du** ville forsvare en usling!”*

“Du kunne meldt ham.”

*“Meldt ham? Meldt meg selv, mener du! Du så åssen det gikk henne som ble ødelagt på setra i fjor. **Han** ble frikjent. **Hun** fikk skammen - og navnet sitt i avisen. Og - og **mor** da? Å nei! Vi har ikke forsvar. Ikke der vi ventet det heller.”*

Når Rakel konfronterer Edvin med Karnas historie, nekter han. Hun visste at han løy, men likevel: *“Blind og svimmel sank hun inntil ham. - Hos ham. Sammen med ham. - Han som hadde stått her og løyet... Han som elsket Karna. Han som ikke aktet henne mer enn en leke... Utenfor i mørket står det og flammer. Utenfor i mørket. Legemet hos ham; det enser bare sitt eget”* (Roll Anker 1935/81:48). Og til tross for at hun kjenner løgnen gjør hun som han krever av henne, hun velger ham og slutter å treffe sin beste venninne.

Mennene har skapt rivalisering mellom kvinner, blant annet ved å gjøre dem til varer, til et byttemiddel mellom menn, hevder Irigaray (Haugsgjerd og Engelstad 1976). Og det er i de handlendes interesse at det er et rivaliserende forhold mellom varene på markedet. Kvinners forhold til andre kvinner kan følgelig ikke bli tilkjent noen verdi.

I kriseåra etter første verdenskrig var det mange nordmenn som utvandret til Amerika. Ei ung jente som reiser alene over med amerikabåten kunne heller ikke stole på at hun fikk være i fred. Gro Holm skildrer denne romanpersonens opplevelser slik: *“Vi gjentene var so utsett for mannskapet ombord. Vi stakk ikkje nasa utom døra føre vi hadde ein eller annan matrosen etter oss med miner og geberder. Dei buldra og dei preikte, vi for og smaug oss nett som kattar mellom røyrene på dekket”* (Holm 1932/51:10).

Storbyen var et annet sted som rommet farer, spesielt for enslige kvinner kvelds- og nattertid. Gisken Wildenvey (1939/79:20) skildrer i romanene om Andrine en gravid Andrine som er meget opprørt etter å ha krangla med kjæresten mens de satt på en kafé. *“Og nå styrter Andrine mot døren, ut av kafeen og sjangler over gata. Så springer hun fort og andpusten opp bakken og inn i Slottsparken. Der detter hun ned på en benk og storhulker. Men hun blir ikke alene lenge. Forskjellige mannfolk tar til å kretse om henne. “Godaften, frøken. Sitter De så ensom?” En fyr setter seg ved siden av henne og tar henne om livet. Hun river seg løs og løper videre.” Fredløs i byens gater. “Så går hun frem og tilbake i gatene, rundt og rundt til hun er så trett at hun nesten ikke orker kreke seg heim. Hun angrer bittert alt hun har sagt og gjort, - nå er det slutt med henne, nå er det bare skammen og døden igjen. Utenfor porten står en mann, Andrine blir først redd, tror han forfølger henne, men en vill grenseløs glede griper henne da hun ser det er Gunnar.”*

En sen natteestime må Andrine igjen ut på gatene, denne gangen for å lete etter Gunnar som ikke har kommet hjem. Han skal ha eksamen og hun frykter at han har havnet på fylla. Og hun må sørge for å få ham hjem. *“Det er enda folk på gata og vanskelig for Andrine å få gå i fred. En fyr kommer tett opp til henne, glor opp i ansiktet hennes, griper etter henne. Andrine er for trett til å være redd. “Kom Dem vekk,” sier hun. “Vil De innbille meg at De går her natters tier for ingenting...” gliser han og tar fatt i armen hennes. “Eg skal møte min mann,” sier hun rolig. “Han kommer der borte. – Hallo Gunnar,” roper hun. Fyren tar til*

bens og heldigvis får hun ikke bråk med den karen hun ropte hallo til, - det er en fredelig byens borger på vei hjem” (Wildenvey 1939/79:54). En kvinne som går på gaten, går på gaten. Hun er en gate-pike. Men Andrine er ikke helt rådløs.

Kvinneres trygghet ute i gatene har vært gjenstand for diskusjoner i lang tid. Som leder i Kvinnesaksforeningen holdt Ragna Nielsen så tidlig som i 1886 et foredrag “*Om kvinders sikkerhed paa gaden*” (Fougner Førde 1990:56-57). Også den gangen fantes det en allmen oppfatning om at ‘gode’ kvinner ikke skulle gå ute alene etter mørkets frembrudd. Kvinnesaksforeningen ønsket å gjøre det legitimt for alle kvinner å bevege seg utendørs om kveldene for å fjerne skillet mellom ‘gode’ og ‘dårlige’ kvinner. Foreningen vedtok i den forbindelse å sende en henvendelse til Kristianias politimester om det de oppfattet som manglende rettsikkerhet for kvinner. Kvinner kunne risikere å bli brakt inn til politiet og tatt med til undersøkelse hos politilegen dersom de gikk ute på gaten etter klokken 22. Bakgrunnen for dette var at kvinner som var mistenkte for prostitusjon kunne utsettes for tvungen legeundersøkelse. Sammenhengen; en kvinne som går på gaten, går på gaten.

Tjenestepiken Mina forteller at herskapet i huset, etter loven på 1880 tallet, kunne gi tjenestejentene mulkt på mellom 4 og 50 kroner for ‘nattløperi’ dersom de kom for sent hjem (Fougner Førde 1990). Men heller ikke inne i huset var det alltid trygt å være. Mina forteller at hun sa opp sin post fordi barnepiken Kaja ble gravid med eldstesønnen i huset. Kokkepiken Anna hadde visst det hele tiden fordi hun hadde sett at eldstesønnen kom ut av rommet til Kaja en kveld. Når graviditeten ble synlig og alt kom ut måtte Kaja gå på dagen. Mina forteller at selv om dette skjedde med Kaja og ikke henne selv, så sluttet hun fordi husbonden en stund tidligere hadde bedt henne sette seg ned ved siden av ham. Han hadde sagt at hun var ei søt lita ei, og gjorde fysiske tilnærmelser til henne. Når hun fortalte om episoden til sin storesøster Hanne, sa Hanne at husbond til slutt alltid får det som han vil. Hun ba derfor Mina om å si opp plassen sin og sende andre inn med toddy til husbonden for ettertiden (Fougner Førde 1990).

Husets herre benyttet seg ikke sjelden av sin maktposisjon overfor tjenestejentene til å begå seksuelle overgrep, skriver Fougner Førde (1990). Og seksuell utnyttning av tjenestepikene var et stadig tilbakevendende tema i samtidslitteraturen.

Under andre verdenskrig ble myten om de 'gode' og de 'dårlige' kvinnene aktivisert på en noe annen måte. Tyske soldater hadde instruks om at de *"i rasebeslektede land skulle søke seksuell kontakt med landets kvinner for å bevare sin manndomskraft for seg selv og sitt land"* (Wiig 1984:28). En del norske kvinner innledet forhold til tyske soldater og fikk benevnelsen 'tyskertøser'. Etter krigen ble disse kvinnene behandlet, som Bjørneboe så treffende benevner dem, som seksuelle landssvikere. Kvinners seksualitet er nasjonens eiendom (Ellingsen, Björnsdottir og Warring 1995).

Ei norsk kvinne som forelsket seg i en tysk soldat forteller at de under krigen ikke gjorde noe forsøk på å skjule at de var et par. *"Jeg vet ikke i hvilken utstrekning man tenker når man er inderlig glad i et menneske,"* sier hun. *"Det var kanskje slik at jeg ubevisst skjøv alle problemene foran meg. Ingen sa heller noe. Det var først da freden kom, at jeg fikk høre hvilket forferdelig menneske jeg var."* Da krigen var over og han skulle sendes tilbake til Tyskland sto de *"midt i veien og tok farvel med hverandre. Da dukket de opp, de tapre nordmennene som ikke hadde løftet en finger for landet sitt disse fem årene: Vi skal klippe håret av deg, sa de, og jeg vet ikke hva de ellers skulle gjøre med meg så snart tyskerne hadde reist. Jeg ble også kalt hore. Det sved forferdelig"* (Jensen 1986:150).¹

I de tyske konsentrasjonsleirene fikk de kvinnelige fangene 'tilbud om' å tjenestegjøre i organiserte fangebordeller. Der ble kvinnelige fanger benyttet mot en liten ekstrarasjon (Wiig 1984:28). Også de tyske kvinnene hadde fått gjennomgå i løpet av krigen. Generalmajor Christie som var i Tyskland rett etter andre verdenskrig forteller: *"Tyskland var fullstendig knust. Det skal mye til å bevare sin moral og sin menneskelige verdighet under slike omstendigheter. I gamle dager var det en del av soldatlønnen at når man hadde inntatt en by, så kunne man plyndre, voldta og herje fritt en dag eller to før man marsjerte videre. Tro nå ikke at det er slutt på det! Jeg så ikke selv slike overgrep, men det var de utroligste ting man kunne høre. Det var påfallende hvor redd sivilbefolkningen var for å bli okkupert av russerne, særlig hvis det hadde gått heftige kamper forut. Da var det plyndring og voldtekt en gross. Jeg snakket med flere kvinner, en sa: "Jeg var heldig. Jeg ble ikke voldtatt mer enn tre ganger, og ikke fikk jeg venerisk sykdom eller ble med barn." Andre kvinner, til dels i høy alder, var blitt voldtatt, 20, 30, 40 ganger. Det var ikke til å tro!"* (Jensen 1986:90-91)

¹ Se Ellingsen, Björnsdottir og Warring (1995) om 'tyskertøsenes' og 'amerikabrudenes' skjebne i Norge, Danmark og på Island etter andre verdenskrig.

Voldtekt av fiendens kvinner under krig benyttes fortsatt som en bevisst strategi for å demoralisere fiendens menn.

Ekteskapet var heller ikke alltid et positivt møte med menns seksualitet. Også der kunne seksualiteten og volden sam-eksistere. Og av kvinnene ble det også den gangen forventet at de skulle erotisere frykten, erotisere overgrepene. Om sin egen bryllupsnatt skriver forfatteren Barbara Ring (1915/20:62): *"Saa slukkedes lyset den aften. I mørke kjæmpet jeg vildt og vætskremt mot den sterke mand som hadde lovet for alteret at leve med mig med forstand."*

Transformerende vold, kaller Toril Moi (1995:32) det som finner sted når jenter defloreres. Hun siterer Simone de Beauvoir som skriver:

"Mannens intervensjon er alltid en slags voldtekt. Før var det gjennom virkelige eller simulerte bruderov (rapt) at en kvinne ble revet ut av barndommens verden og kastet inn i hustrurollen; det er en voldshandling som forvandler en pike til en kvinne; vi snakker også om å "ta" en jentes jomfrudom, eller om å "plukke" blomsten hennes. Denne defloreringen er ikke resultatet av en gradvis og kontinuerlig utvikling, men et brått brudd med fortiden og begynnelsen på en ny syklus."

Kvinnesalget i ekteskapet og prostitusjonen ble også belyst av flere kvinnelige nordiske forfattere, blant annet av Karen Sundt i 1900 (Wiestad 1994). Diskusjoner omkring det jeg her benevner seksuelle krenkelser mot kvinner er følgelig langt fra noe nytt historisk fenomen. Ektemenn begikk voldtekter og det som verre var. Den aldrende kvinnelige jeg-personen i en av romanene om Løstølfolket (Holm 1932/51) var jordmor i bygda. Forfatteren lar henne bruke sterke ord for å beskrive noen ektemenns handlinger: *"Dei var fleire dei konene som var død av den sjukdomen som ho Torbjørg hadde. Some av mennene kunde bera på sorg i lang tid, andre gløynde fort, men anten dei gløynde fort eller seint, alle hadde dei gifta seg opp att og fått barn å nyo. Eg trefte dei aldri utan at eg tenkte på første kona. Eg visste doktern hadde sagt det same som han sa til Anders, at vart dei no fruktsommeleg att vart det døden. Dei vart fruktsommeleg og det vart døden. Mennene gifte seg og ingen hadde noko å seia, men kva tenkte dei? For meg var dei mordarar, eg unngjekk desse karane."*

Amalie Skram problematiserte ekteskapet i mange av sine bøker. Og Regine Norman var en av

de første norske kvinnene som skrev om kvinnemishandling og voldtekt i ekteskapet i sin selvbiografi fra omkring år 1900 (Fougner Førde 1990). I sine dagboksnotater skriver Mathilde Schøtt, som var gift med en professor ved universitetet i Kristiania, i 1879: *“Herover ærgrede han sig, havde ogsaa uagtet mine innvendinger drukket to glas toddy. Han ægledede sig nu mer og mer op, rasede mot mig, til sidst endog til haandgribeligheder. Da jeg stængte døren mellom hans og mit værelse, sparkede han i døren saa det sang i huset, fór saa ud paa gaden...”* (Amundsen m fl 1981:16).

Men det å være uten ektemann var heller ikke så enkelt for en kvinne. Spesielt ikke dersom det hun var fraskilt rundt århundreskiftet: *“Ja, det er sant, hva Marie sier,” sa fru Wleügel og pillet noen fine støvgrann av Constances kjoleerme. “En fraskilt kone er som en have uten rekkverk, alle, som vil, kan gå inn og tråkke ned. Om jeg har lest det eller hørt det, husker jeg ikke, men det er et sant ord, synes jeg”* (Skram 1985:125). *“Intet Gitter mod Råheden!”* skriver Camilla Collett (1894:17-20). I det øyeblikk en kvinne ikke lenger er beskyttet av familie og ekteskap, ikke lenger er hustru eller til nød datter, *“er hun på en Måde udslettet af de Væseners Tal, mod hvem man har Forpligtelser.”*

På Camilla Collett's tid var imidlertid de middelalderske tilstander tilbakelagt, hevder hun. *“En anstendig Dame turde den gang ikke røre sig ud af sit Hus i Tusmørke eller om Aftenen, uden at udsætte sig for nærgående Fornærmelser.”* Hun var den gang dømt til å være fange i sitt eget hus. På Camilla Collett's tid kunne imidlertid kvinnene gå alene på gaten uten frykt, skriver hun. Men *“dog vil hun i det sjeldneste Tilfælde undgå at tage en Følelse med sig hjem, som om hun iderlig havde havt lumske Tagdryp at vare sig imot. Ingen har standset hende, Ingen vovet at tiltale hende, kun er hun bleven mindet om – at hun gik alene. Der gives endnu Mandfolk – fuldkommen velklædte – der finder det tilfredstillende at vække sådanne Tagdrypsfornærmelser”* hos kvinner. Takdryppsforneermelser er det begrepet hun finner for å sette ord på kvinners erfaringer. Hun fant en dekkende formulering på alle de små forurettelsene kvinner utsettes for når de går på gaten. Hun fant ord til å betegne hvordan ubehaget og respektløsheten formidles – den gang som nå: *“En stirren, en langsommere Gang, et kvalt Brum som en Spyflues under et Glas, er nok til at vække denne Fornærmelse, til at erindre hende om, at her mangler denne Kvinneagtelsens Solidaritet, denne usynlige Beskyttelse, der ligger i et helt Folks Bevidsthed om, Erkjendelse af, hvad dets Kvinder er for*

det” (Collett 1894:20).

Slik er livet på gatene for kvinner i et samfunn som mangler kvinneaktelsens solidaritet. I et samfunn, med et folk – uten bevissthet om, uten erkjennelse av, hva dets kvinner er for det. En urett ingen finner det nødvendig å legge merke til, som ingen finner det nødvendig å væpne til forsvar mot, for det er kun noe uvesentlig. Og dette uvesentlige ”*det kan den kun tale om, der af en eller anden særlig Grund har fået Stenpyramiden topmålet opbygget over sit Liv*” (Collett 1894:20). Men vil de, spør Ragna Nielsen. Vil de? For; hundre år senere påføres fortsatt den som taler om disse krenkelsene puritanerens, hysterikerens og den patologiske kvinnes merke på sin panne. Eller også andre varianter av trivialiserende Takdryppsforneimmelser; å snakke offentlig om voldtekt og seksuelle krenkelser mot kvinner er i dag, av ellers velmenende individer, blitt tildelt den mest skadelige av alle merkelapper – ’moderne’ (Tomaselli 1986/89:9). Den første sten kan bli kastet fra uventet hold – også fra de fullkomment velkledte. Så; vil de?

4.2 REFRENG

For å kunne svare ja på dette spørsmålet laget jeg meg, etter inspirasjon fra Rosi Braidotti (1994), et refreng mot min egen periodevise motløshet. Jeg minnet meg selv om at vi som kvinner har en omfattende, og viktig, oppgave å gjøre med å omdefinere kvinnelig subjektivitet. Som Braidotti påpeker er utgangspunktet for dette arbeidet en anerkjennelse av at ’kvinne’ er et generelt paraplybegrep som bringer sammen forskjellige typer kvinner, forskjellige erfaringsnivåer eller lag av erfaringer og forskjellige identiteter. Arbeidet med å omdefinere den kvinnelige subjektiviteten krever, som en foreløpig metode, at vi arbeider oss gjennom fondet av oppsamlede bilder, begreper og representasjoner av kvinner, av kvinnelig identitet, slik de har blitt kodet av den kulturen vi lever i (Braidotti 1994:169). Betegneren ’kvinne’ refererer til et kvinnelig, kjønnnet subjekt som er konstituert, slik psykoanalysen så overbevisende argumenterer for, gjennom prosesser der vi identifiserer oss med kulturelt tilgjengelige posisjoner som er organisert langs kjønnsdikotomien (Braidotti 1994:162).

For å virkeliggjøre kjønnsforskjellen, som forskjell – og ikke bare som en nødvendig del av et hierarkisk dualistisk system, ikke bare som en negasjon, en mangel – kreves noe mer enn viljestyrke. Forskjell er resultatet av mange, og endeløse repetisjoner. Og vi kan ikke oppgi

betegneren 'kvinne' før vi har arbeidet oss gjennom de mange lagene av den – til tross for at hun er en fallisk kvinne.

*

"Those who don't understand the past may be condemned to repeat it, but those who never repeat it are condemned not to understand it" (Hoffman 1989:278 sitert i Brison 1997:26).

*

Før kvinnelige feminister oppgir betegneren 'kvinne', må vi gjenvinne den og gjøre et nytt besøk til dens mangefasettete kompleksitet. Dette er nødvendig fordi det er disse kompleksitetene som definerer den ene identiteten vi deler – som kvinner. Og ettersom vårt mål er å nå et punkt der vi ikke lenger ser oss selv gjennom andres øyne, må vi også ta sjansen på at noen ser at vi gjør feil, påpeker Frigga Haug m fl (1987).

Forsøket på å (gjen)opprette en dialog mellom kjønnene pågår altså fortsatt i det 20de århundredet. Og hvis kjærlighet betyr å gi det du ikke har til noen som likevel ikke vil ha det, så er det kanskje kjærlighet jeg/vi tenker på gjennom hele dette arbeidet - når alt kommer til alt (Lacan gjengitt av Braidotti 1994:145).

KAPITTEL 5: FRYKT-ELIGE FØLELSER

Både kvinner og menn kjenner frykten, men de frykter forskjellige ting. Margaret Atwood skriver at da hun spurte en mannlig venn hvorfor menn føler seg truet av kvinner, svarte han at menn er redde for at kvinner skal le av dem. Når hun spurte en gruppe kvinner hvorfor kvinner føler seg truet av menn, svarte de at de var redde for å bli drept (Caputi 1987:1).

*

Latteren er den største trusselen mot autoriteten (Arendt 1971).

*

Fryktens ødeleggende virkning på menns integritet er lett å artikulere og forstå. Menn blir ydmyket av å føle frykt, ikke bare i sin maskulinitet, men også i sine rettigheter og sin frihet. Menn blir gjort mindre gjennom frykt. Hemingway behandlet emnet i bok etter bok (Dworkin 1987). En vanlig forestilling er at frykt må overvinnnes for at en skal oppleve frihet. En like utbredt metode er kanskje å fornekte den. For hvordan snakke om frykten?

Frykt er en skammelig følelse. En kvinne som hadde lest om mitt prosjekt skriver til meg: *”Med stor forbauselse og lettelse, leste jeg at du skulle bruke 4 år til å forske i min irriterende, irrasjonelle, plagsomme redsel. Jeg måtte lese artikkelen to ganger før jeg forsto at det virkelig var sant. Jeg er et relativt robust menneske på dagtid, og til tider plagsomt sosial, spesielt på kvelden. [...] Jeg kjenner meg godt igjen i alle ”de skremmende” punktene på listen.¹ [...] Jeg vet ikke hva jeg er redd for, konkret, men når pulsen høres ut som om noen kommer i kjellertrappa, vet jeg i alle fall at jeg er redd. Jeg er ikke videre attraktiv som seksualobjekt, og jeg tror ikke jeg vil bli voldtatt en sen nattetime. Har forsøkt å fleipe bort redselen, snakke den bort, overse den, men når mannen min går på jobb om kvelden (3 kvelder i uka), så kommer redselen like regelmessig. Jeg må bruke innsovningstabeletter for å få sove. - Kjedelig. De som kjenner meg ville ledd dersom de hadde visst hvordan jeg sprang fra garasjen og inn i huset når det er mørkt. Jeg vet ikke riktig hva jeg vil med dette brevet. Jeg ble gla da jeg leste artikkelen fordi jeg kjente meg så godt igjen.”* Frykt er skammelig. Frykt er ynkelig. Frykt påkaller andres latter. Frykt for

¹ Artikkelen inneholdt ikke egentlig noen liste over farlige punkter, men en beskrivelse av hva som kunne oppleves som farlig og skremmende (påskenummeret av Kvinner & Klær 1991).

voldtekt tror hun ikke det er fordi hun ikke er videre attraktiv som seksualobjekt. Det å være redd for seksuelle krenkelsers oppfattes kanskje i vårt samfunn som litt innbilske? Er det slik at norske kvinner og menn oppfatter at voldtekt er et overgrep som skjer fordi den voldtatte kvinnen 'vekker' et begjær i mannen som ikke lar seg kontrollere eller stoppe? Og hvem er du som tror du er i stand til å vekke et sådant begjær?

Hvem sover godt? spør Tuan (1979:4). De som har god samvittighet, sier vi gjerne, men det svaret som etter hans oppfatning har en mer generell anvendelse er: De som har råd til å være u-redde, frykt-løse.

Kvinner får, ofte på grunn av andres frykt på deres vegne, prentet inn mange regler for hva de ikke må gjøre. En kvinne skriver til meg at hun *"føler at det er en sperre et sted – når mørket kommer. Det blir ikke bedre av at moderen ringer og ber meg holde meg inne hvis jeg er alene i leiligheten. Jeg skriver alltid lapp når jeg går ut i mørket, med klokkeslett, i tilfelle jeg skulle 'bli borte'."* For å unngå seksuelle overgrep begrenses kvinner helt fra de er barn, men selvsagt i forskjellig grad. Et lite antall menn, for det er ikke mange som voldtar ukjente, får på den måten legge premissene for halvparten av befolkningen og deres aktivitet. Eller om du vil, mangel på utvungen utadrettet aktivitet. Det som er viktig i denne sammenhengen, er at mange andre menn støtter opp under disse mennenes handlinger gjennom sine 'fleiper', sine krenkende kommentarer, sine mer eller mindre aggressive visuelle, verbale og fysiske tilnærmelser, sine pornografiske og tingliggjørende blikk og sine språklige voldtekter.² De bidrar på den måten til å skape og å forsterke den frykten og utryggheten kvinner opplever.

Nå tror ikke jeg at det er slik at alle kvinner går rundt med en konstant frykt i seg, men mange gjør det, og mange snakker om irritasjon, utrygghet og ubehag. Mange opplever vel også at det varierer 'med dagsformen', slik denne 22-årige jenta skriver til meg: *"Mye av redselen eller irritasjonen varierer med dagsformen."*³ For meg er det et irritasjonsmoment, å ikke kunne være et fritt menneske i et fritt land. Men når man møter naboen flere kvartaler borte, drassende på en stor koffert, fordi hun syntes taxi sjåføren var så skummel at hun ikke turde å vise ham hvor hun bor, så beviser det at hunkjønnets har begrenset bevegelsesområde." Men

² Jfr kapittel 3.

³ Et poeng i denne sammenhengen er at kvinners reaksjoner ofte banaliseres gjennom utsagn om at kvinnene er pre-menstruelle og dermed overfølsomme og ikke helt tilregnelige.

fikk vi ikke råd om å ta en taxi, og ikke gå, hjem når vi hadde vært ute om kvelden?

Manglende tillit til politi og domstoler i seksuelle overgrepssaker bidrar også til å øke frykten (Smith 1987, Hanmer og Maynard 1987, Ringheim 1995). ”Medias fokusering på vold generelt og de syke straffene i voldtekts- og incestsaker, legger grunnlag for mye redsel”, skriver en kvinne til meg.

Statistisk sett er det liten sjanse for å bli utsatt for overgrep fra ukjente menn. Både drap og voldtekter skjer oftest mellom parter som kjenner hverandre. Av de kvinnene som ble drept i Norge i perioden 1977-82 ble for eksempel 94% drept av en person de kjente (Flemmen 1984). Det kan derfor synes paradoksalt at kvinner som lever sammen med menn er mindre redde enn kvinner som lever alene, men det viser blant annet britiske undersøkelser at de er (Smith 1987). Disse kvinnene opplever altså at de trenger å stille seg under formynderskap fra *en* mann som beskyttelse fra andre menn – fremmede menn. Dette resultatet er imidlertid ikke entydig. I en amerikansk undersøkelse av folks opplevelse av trygghet i sitt eget nabolag er det ikke de gifte kvinnene som føler seg mest trygge. Denne undersøkelsen viste at de som følte seg mest utrygge var gifte kvinner, skilte kvinner og enker. Kvinner som aldri hadde vært gift var mindre redde (Gordon & Riger 1991).

Skulle kvinner imidlertid velge å ta konsekvensen av at det oftest er noen de kjenner, eller noen de kjenner litt, som er farligst for dem, tydeliggjøres nok et paradoks. La oss som eksempel ta en samtale med en mannlig bekjent. På den ene siden forteller han meg at han synes jeg er naiv dersom jeg tror at menn mener en kopp kaffe når de inviterer meg på en kopp kaffe om kvelden. Så dersom jeg da blir med på dette så mener han det er rimelig at den aktuelle mannen oppfatter dette som et tegn på 'samtykke' til det som måtte følge av tilnærmelser etterpå.⁴ Men på den andre siden er det slik at dersom jeg sier til min mannlige bekjente at jeg ikke tør være med *ham* opp for å høre plater etter en jobbfest, så bli han enten rasende og sier at nå må jeg skjerpe meg og slutte å behandle alle menn som potensielle voldtektsforbrytere, eller han blir spydig og lurer på hva som får meg til å tro at han skulle være interessert i meg

⁴ En norsk byrett stadfestet i juni 1998 at det er rimelig at mannen oppfatter situasjonen slik da den frikjente to gutter for voldtekt mot en sytten år gammel jente (Aftenposten 18. og 19. juni 1998, Klassekampen 19. juni 1998). I domspremissene heter det at jenta selv hadde ”vært med på å skape en slik tvil som retten ikke kan se bort fra, ved frivillig om natten å ha blitt med to ukjente menn inn i leiligheten” (Klassekampen 19. juni 1998).

seksuelt. Det kjedelige for meg er at jeg selvfølgelig vet at ikke alle menn er voldtektsforbrytere, men det jeg derimot ikke vet er hvem av dem som potensielt kunne bli det – fordi de påberoper seg å tolke situasjonen annerledes enn meg.

Min mannlige bekjent synes i tillegg til dette at jeg, og andre kvinner med meg, er en smule hysteriske hvis vi går rundt og er redde for fremmede menn i parker, fordi det statistisk sett er liten sjans for å bli utsatt for såkalte overfallsvoldtekter. Men han synes det er enda verre dersom jeg blir utrygg overfor menn jeg *kjenner* også. Så hva er det han egentlig sier her? Jeg er hysterisk og insinuerende hvis jeg er redd, og jeg er naiv hvis jeg ikke er såpass redd at jeg tar mine forhåndsregler – unntatt når det gjelder ham selv. Ganske forvirrende.

Noen menn, blant annet to rettspsykiatere og en lagmann, var i begynnelsen av 1993 ute i den offentlige debatten og ba kvinner om å holde seg hjemme om kveldene.⁵ Kvinner er rett og slett ikke redde nok etter disse herrenes oppfatning, og de ønsket gjennom sine utspill bare å beskytte kvinner. De var bekymret for kvinnenens sikkerhet i det offentlige rom, og de hevdet at det var dumt og naivt av kvinner ikke å ta konsekvensene av de farene som lurte der ute. Dersom herrene hadde forlenget sin tankerekke til å omfatte de hyppigst forekommende farene kvinner utsetter seg for, ville de måttet trekke en sørgelig slutning. For kvinner er enda 'dummere og mer naive' enn som så; for kvinner er barnebarn av, de er døtre av, de gifter seg med, de skiller seg fra og de er venner med menn også – og i følge statistikkene våre er det faktisk mye farligere for dem.

Sissel Benneche Osvold (sitert i Brekken 1993) gjorde seg følgende refleksjon i Dagbladet, etter de nevnte herrenes utspill: *"En rekke kvinner vil være enige med psykiaterne i at det er naivt av kvinner å ikke innse hvor farlig mannen er. Det har bare ikke vært helt stuerent å hevde slikt, som kvinne, altså. Mange har hatt interesse av å utlegge slike beskrivelser som rent mannshat."*

Det kan se ut som om menn gjerne vil forbeholde seg retten til å definere for oss hvilke situasjoner og hvilke personer som er farlige – i det hele tatt *når* vi har grunn til å være redde, og når vi 'overreagerer' eller 'fantaserer'. (Og det er jo heller ikke så vanskelig i

⁵ Foranledningen til debatten var en rekke overfallsvoldtekter i Oslo.

etterpåkløkskapens lys.) Kanskje det er derfor jenter synes det er litt pinlig å innrømme at de er redde og utrygge, og at de er bekymret for å bli oppfattet som 'lettere hysteriske' når de setter ord på disse opplevelsene. En av dem som skrev til meg avslutter brevet sitt slik: *"Når jeg leser gjennom dette brevet, så virker det som om jeg er livredd for alt som heter fremmede menn! Jeg synes personlig at jeg er ganske 'vanlig' og avbalansert, og at jeg ser realistisk på situasjonen!"*

Et frykt-rom fylt av, eller konstituert som sådan av, diskursive selvmotsigelser.

5.1 HYSTERIKER DISKURS – ET DYP-DYKK I FRYKTEN

"Det er noe hver eneste kvinne bærer rundt halsen i en tynn lenke av frykt – en galskapens amulett. For hver eneste av oss er det et eller annet sted et øyeblikk hvor fornærmelsen blir så intens at vi vil ta tak i lenka og rive amuletten av, selv om lenka kommer til å rispe opp huden på halsen" (Morgan sitert i Klassekampen 11.02 1995).

Hvordan skal noen kunne skrive frykten? Ikke skrive om frykten, men skrive selve frykten? Hvordan skal noen kunne være i denne u-verdige tilstanden og kunne tale? Hvordan skal noen kunne være i den og kalle den ved dens rette navn? For; vi *lammes* jo av skrekk, vi *skjelver* av frykt og vi blir *stive* og *stumme* av redsel... I frykten står vi stille, tause – vi gjør oss usynlige. Blir borte for oss selv og andre. Frykten opphever tiden – det finnes ingen for-tid, ingen nå-tid. Frykten er som en tilstand der vi ikke vil dø, ikke vil leve – fylt av en øredøvende tomhet. Frykten spiser seg inn i alle rom, vi bærer den med oss overalt. Ingen steder er lenger trygge. Vi opphever oss selv og vår egen eksistens i frykten. Og vi ber tynt om å få en pause, for å slippe å kjenne tomheten.

Ingen bevegelse, ingen tale, ingen tid og ingen grenser rundt selvet. Hvordan skal noen kunne skrive frykten? Vi kan skrive om frykten i ettertid, fra den andre siden av frykten. Etter frykten når den blander seg med sinne, irritasjon, raseri. Kan vi skrive frykt-sinne? Vi kan skrive om raseriet, men kan vi skrive raseri? Finnes det noen lesere som ønsker å kjenne andres sinne på sine kroppar? Vil vi ha frykt-tekster, raseri-tekster? Kanskje vil vi ikke ha følelses-tekster i det hele tatt? Eller kanskje vil vi ha noen følelser i passe doser – helst gode følelser – men fremfor alt verdige følelser?

Følelser er u-velkomne, spesielt i viten-skapen. De skygger for vår innsikt, vår forståelse, vår kunnskap og vår tanke fortalte de oss.

Frykten for seksuelle krenkelser er også frykten for tilintetgjørelsen, enten det er i gatene, i parkene, i våre egne hjem eller i vitenskapen. Jeg skulle skrive om kvinners frykt for seksuelle krenkelser – om bevegelserfrihet og rom. Om livs-rom, handlings-rom. Fortellingen fikk preg av å være et puslespill av stemmer, mest andres stemmer. Min egen stemme ble svakere og svakere. Gjemt bak andre stemmer. Stumhet. Tankene ble blokkert; tanke-løs-het. Tomhet. Intethet. Dumhet. Skamfullhet. Jeg ble ute av stand til å gi meg selv livs-rom. Med hvilken rett skrev jeg? Hvem talte jeg på vegne av? Med hvilken autoritet kunne jeg bære min kropp, min stemme? Mistilliten til eget sanseapparat, patologisering av selvet. Med hvilken rett? Hvem tror du at du er?

Jeg gjenkjente det ikke som frykten. Som en fortelling i en fortelling – min frykt for vitenskapen: Med hvilken rett påstår du ...? Med hvilken rett kaller du dette vitenskap? Med hvilken rett kan du hevde at kvinners hverdags-frykt er av interesse for vitenskapen? Er dette representativt? Med hvilken rett skriver du om dette og utelater det vakre mellom kvinner og menn? Hva slags kvinne er du? Hvilke erfaringer har du egentlig? Hva er dine motiver for å skrive om dette?

Hvorfor blir vi det vi utsettes for spurte en venninne? – 'Hysteriske kvinnfolk'. 'Brysomt kvinnfolk'. Hvordan er det mulig ikke å bære ekkoet av de dominerende i seg selv?

Og hvis jeg ikke er et hysterisk kvinnfolk, hva slags kvinne er jeg da som lar meg invadere av andres tanker, følelser, oppfatninger og handlinger? Som ikke kan lage troverdige grenser omkring meg selv? Hvem er jeg som ikke kan beskytte meg mot andres synspunkter, men lar dem svime-slå mine egne? Altså allikevel hysterisk kvinnfolk?

*

*“Plutselig holdt frykten på å ta ansiktet hennes
Det er nå hun prøver å holde det onde fra livet*

ved ikke å vende seg bort”

(Næss 1989:102).

*

For ikke å bli stum, sier jeg med Irigaray: *”Hvis du/jeg nøler med å snakke, er det ikke fordi vi er redde for å ikke snakke godt? Men hva er ’godt’ eller ’dårlig’? Til hva tilpasser vi oss dersom vi snakker ’godt’? Hvilket hierarki, hvilken underordning lurder der, venter på å bryte ned vår motstand?”* (Irigaray 1985:213 min oversettelse)

Lysten ved teksten, skrev Roland Barthes. Men hvordan skrive en tekst i u-lyst? En u-lyst ved teksten? En tekst man egentlig ikke vil for-midle?

Du har ikke hatt tilstrekkelig avstand til det du studerer, sier de som sitter på skulderen min. Det er riktig og det er feil, tenker jeg. Nærheten til frykten ble iscenesatt innenfor academia. Prosjektet ble fanget av en dobbelt-diskurs som lenge var usynlig for meg. Nærhet, men også en stor grad av avstand. For det å være i frykten skaper i seg selv avstand – ikke innlevelse. Når jeg går inn i og ut av frykten er jeg både så nær og så langt borte som jeg kan være. Ekko til Foucault’s historie om galskapen (1991); tilbaketrekning til de verste av subjektiviteter og et fall inn i de verste av objektiviteter er den ’mentale sykdommens’ paradoks. Frykt som grense-tilstand?

*

”Hele verden er en eneste kriminalsak,” sa han. ”Hvorfor skulle jeg være et unntak?”

”Hva med friheten?” sa jeg.

Han så på meg som en sjelden plante fra et statlig drivhus: ”Det finnes ingen frihet,” sa han. ”Den omtalte friheten er ørsmå impulser i hjernen. Den eneste frihet som finnes er her,” sa han og banket med innsiden av hånden mot hodet” (Lønn 1991:41). Men finnes friheten der undrer jeg.

*

Vitenskapen er opptatt av å avgrense seg mot det den ikke vil kjennes ved. Av å plassere seg og oss i forhold til grenser av ulike varianter. Også innen vitenskapen finnes det mellomrom der grensene diskuteres, der det stadig forhandles. Hvor befinner vi oss til enhver tid i forhold til grensen? Innenfor eller utenfor? På grensen? Er det kanskje på grensen man bør være? Men hvordan tåle å være der? Hvem har egentlig satt den grensen? Hvem holder den ved like? Er dette arbeidet en intervensjon på grensene av flere mellomrom; for krenkelser, for språket, for subjektiviteter, for vitenskapen?

Frykten skaper monotoni. Ensformigheten, rutinene skaper en ytre ramme å holde seg fast i. Skaper en viss trygghet. Også for vitenskapen? Vitenskapens rutiner, teknikker, metoder, kategoriseringer, dyktighetsgraderinger, grensemarkeringer – skyldes de frykt? Frykt for å overskride grenser?

Paradokset er at frykten både skaper feighet og mot. Å søke mot grensene, mot utkantene, er ikke det også en konsekvens av frykten? En søken mot de stedene som gir rømmingsmuligheter, retrettmuligheter? Steder som gir mulighet for tilbaketrekning, for flukt. Ikke helt inne – ikke helt ute. Ikke helt med – ikke helt utenfor. Bare sveve der i utkanten. Gjøre avstikkere; en dag plassere seg trygt innenfor, en annen dag vågalt utenfor, i mørket. Eneste mulige 'fri-het' i frykten, fra frykten? En dag til-koblet, en annen dag av-koblet, avsporet? Nesten ikke tilstede. Trygt plassert på stedet for ikke-relasjoner og unnvikelser.

Livet med frykten har to tilsynelatende forskjellige romlige effekter; den krymper deg, forminsker deg rent kroppslig. Du gjør deg u-synlig, u-hørlig og puster knapt. Du håper ingen skal få øye på deg. På den andre siden en sterk kroppslig fornemmelse av å ekspandere, oppløses. Som om du smøres utover i et tynt, tynt lag. Som om du siver utover som en tynn tåkedis over det hele. Gjennom-siktig, u-bemerket, tilstede overalt; hører alt, ser alt, føler og reagerer på alt. Alle steder – ingen steder.

Frykten må aksepteres, bearbeides, overvinnes for at en skal kjenne liv, ikke fornektes, benektes. Men hvordan snakke om, eller snakke frykten? Frykten er ikke moderne, hevder Barthes (1990:48), den er en middelmådig og uverdigg følelse som ingen vil vedkjenne seg. Ingen vitenskap vil ha noe med den å gjøre fordi den, i motsetning til galskapen, er en

fornektelse av overskridelsen. Angst er derimot et ord med verdighet, et vitenskapelig ord. Men frykt er ikke angst. Frykten forutsetter et konkret objekt som man er redd for, mens angsten ikke har noe med objektet å gjøre. Frykten er en galskap som etterlater oss ved full bevissthet. Det subjektet som føler frykt forblir likevel et subjekt. Frykten skaper konformitet i det den spalter subjektet og samtidig lar det være intakt, skriver Barthes.

Frykten er en dårlig følelse, en negativ følelse. Det er noe skammelig forbundet med å bære på slike dårlige følelser. Kanskje fordi vi mener at de 'dårlige' følelsene bare tar bolig i 'dårlige' mennesker? Kan det tenkes at frykten som følelse, som en del av en livserfaring – som en del av ens væren-i-verden, kan gi nyttig kunnskap? For følelser er ikke inne i mennesker, men mellom mennesker (Andersson 1992). Som en følelse er frykten derfor relasjonell.

Hvordan skal vi kunne forholde oss til følelser som en kilde til kunnskap? Vi som har oppkastet tenkningen og fornuften til virkelighetens garantister? *Jeg tenker, altså eksisterer jeg.* Fra jeget utledes så andre menneskers og hele verdens eksistens. Tanken som det mest virkelige. Dersom en person gripes av sine følelser opplever vi at hun/han mister sin forstand og sin evne til å tenke klart. En person som blir følsom ser ikke virkeligheten som den er, men er på vei bort fra virkeligheten.

Vi (-tenskapen) har tradisjonelt trukket en klar grense mellom følelser og tenkning, mange mener sågar at de ekskluderer hverandre. Følelser og tanker har forskjellige kilder som ikke har samme eksistensielle status (Andersson 1992:12). I følge for eksempel Kant, kan ikke følelser være annet enn subjektive, hevder Andersson. For Kant er følelser relasjonsløse og mangler enhver henvisning til noe. Alle tanker er ikke fornuftige, men det er bare tanker som kan være fornuftige. Vi *"har å gjøre med en institusjon som i årtusener har ansett sosiale strukturer for å være objektive og mentale strukturer for å være subjektive og har dermed en tendens til å anvende sanser og tanke kategorier som kunnskapsredskaper i stedet for kunnskapsobjekter"*, minner Bourdieu oss om (1990:1).

Følelseslivet later ikke til å ha noe med innsikter eller virkeligheten å gjøre. For kunnskap krever tenkning. Kanskje er det derfor vår kultur setter tanke- og ytringsfriheten så høyt, spør Andersson (1992). Vi har derimot aldri hørt at det skulle være en rimelig eller passende

rettighet å fritt kunne gi utløp for sine følelser. Tvert imot. Det er stygt å være sjalu. Det er stygt å være misunnelig. Vi skal kontrollere vår frykt og vårt sinne. Angst, forakt, beskjedenheter, depresjoner, smerte, sorg og hat representerer følelser vi oppfordres til å kvitte oss med. Også de følelsene som generelt betraktes som ønskelige, som for eksempel vennskap og kjærlighet, er uønskede i vitenskapen. De truer forskerens objektivitet gjennom faren for å 'go native', og gjennom å utfordre 'motstander-paradigmet' som modell for verifisering av kunnskap. Er Irigaray's utfordring av og intervensjon i vitenskapen et forsøk på å 'go native' i feminiteten/kvinnen for å forsøke å bringe den/henne til eksistens, og å anvende kjærlighet og dialog som metode i stedet for motstander-paradigmet?

"Det er helt sprøtt å tenke på at før jeg begynte å gå til psykiater, kunne jeg prate om voldtektsepisoden 'når som helst og hvor som helst' – uten å føle noe i det hele tatt," skriver en kvinne til meg. Syv år etter voldtekten ble imidlertid hun og en venninne igjen forfulgt av en mann. *"Vi begynte å løpe, og han løp etter. Vi kom oss med et nødsrik inn i leiligheten min, før han nådde oss. Der fikk jeg den reaksjonen som jeg skulle hatt for 7 år siden. Det var helt fryktelig. Jeg var helt hysterisk og hylte. Venninnen min måtte slå til meg for å få meg til å komme til sans og samling igjen."* Syv år etter voldtekten begynte hun å gå til psykiater. *"Jeg fikk beskjed om at jeg hele tiden hadde vært for sterk, hadde hele tiden vært sterkere enn jeg i virkeligheten var. Nå fikk jeg plutselig beskjed om å være svak. Det var en tøff prosess."* Hun som tidligere snakket om voldtekten, 'når som helst og hvor som helst', kan i dag *"ikke snakke om det som skjedde uten at det er på mine premisser. Hvis noen begynner å spørre meg ut om det som hendte, kan det hende jeg sier at jeg vil ikke prate om det. I dag har jeg i alle fall følelsene på rette stedet. Det er vanskelig å prate om det og det koster meg ganske mye."* Det er fortsatt fryktelig vondt for henne å rippe opp i alt det som hendte den gangen. For *"det sitter fortsatt dype sår inni meg som aldri kommer til å gro. Tiden leger visstnok alle sår, men enkelte sår gror saktere enn andre."*

*

I hvilken grad er det mulig å skrive en tekst om kvinners frykt for seksuelle krenkelser uten å havne i rettssalen? Befant ikke jeg meg i en rettssak nesten hver gang jeg snakket med en mann om temaet for mitt arbeid? En rettssak ved å ut-si noe om dette skriftlig eller muntlig.

En ny dobbelt-diskurs. Ved å snakke og å skrive om dette opplevde de at jeg leverte inn en kollektiv an-meldelse på alle menn, på dem personlig – og de iverksatte sitt forsvar: Hvor mange kvinner gjelder så dette? Er problemet stort nok? Hva er ditt motiv for å skrive om dette? Med hvilken rett kaller du dette seksuelle krenkelser og vold? Er alt blitt vold nå? Hvor går grensene mellom flørt og krenkelser? Hva er det som er lov å gjøre nå for tiden? Kan man klandre en mann når han ikke mente det slik – når han var uten subjektiv skyld?

Kvinner som har stått frem som ofre for seksuelle vold opplever ikke sjelden at disse hendelsene, av andre, blir gjort om til hele deres identitet. Alt det de heretter sier blir tolket i lys av at de har så 'spesielle' erfaringer. Deres synspunkter blir følgelig ikke tatt like alvorlig som andres. Tryggest da å gjøre seg selv, sine erfaringer u-synlige for fag-politiets blikk. Tryggest da, når skriveren er u-synlig, slik at objektivitetens, renhetens, klarhetens, sannhetens og vitenskapelighetens logikk fremstår som u-besudlet av – i hvertfall 'spesielle' – menneskekropper. Tryggest da å bevare skinnet av at det er mulig å skape en generell, allmenngyldig stemme. At det finnes et sted utenfor 'den spesielle' erfaringen – et privilegert sted å tale fra. Et for allmennheten 'representativt' sted.

o

*

Psykiatriens språk er fornuftens monolog over galskapen, hevder Foucault (1991:18). Denne monologen kunne bare opprettholdes på grunnlag av den stillheten som oppstod etter at dialogen mellom galskapen og fornuften var brutt. *"Alle de stotrende, ufullstendige ordene uten fast syntaks, som uttrykte enheten mellom galskap og fornuft, ble støtt ut i glemselen."* Så i stedet for å skrive det psykiatriske språkets historie, har han i 'Galskapens historie' villet skrive denne stillhetens arkeologi.

Dialogen er brutt, og monologen overdøver stillheten. Fornuftens herre-dømme over u-fornuften. Fornuften som frarøver u-fornuften dens sannhet som galskap. Kan vi snakke om dette, denne stillhetens arkeologi, uten å gå ut fra noen seier eller rett til seier, spør Foucault. Vi bør kanskje gjøre det fordi erfaringen av galskapen i vår tid tier *"i stillheten fra en kunnskap som glemmer den, etter at den engang kjente den for godt"* (Foucault 1991:19). Jeg ville prøve å stotre og stamme fram frykten for ikke å glemme den. Jeg ville prøve å stotre og

stamme frem frykten, fra fryktens sted – uten å frata den dens sannhet som frykt. Jeg ville gjenopprette dialogen mellom den seksuelle volden som ekstrem, som individuell erfaring, og vår kulturs 'normale' seksuelle praksiser.

Brittan (1989:201 min oversettelse) uttaler, i egenskap av å være mann, at *"til tross for at 'de', 'jeg' og 'du' kanskje har vært enige om at det er en forbindelse mellom seksualitet og makt, så har ikke dette egentlig endret våre hverdagspraksiser. For å være sikker har vi lest Freud om seksualitet, Lacan om begjær og Foucault om diskurs, og vi tror at dette gir oss en eller annen privilegert innsikt i hvordan våre kropper er konstituert gjennom politiske og sosiale praksiser, men vi har ikke egentlig 'come to terms with' den måten våre kropper artikulerer makt og hierarki på. Vi har fortsatt ikke tatt den radikale feministiske diskusjonen om voldtekt alvorlig fordi vi tror at voldtekt alltid er et individuelt problem. [...] I virkeligheten, er det å sette likhetstegn mellom radikal feminisme og essensialisme et favoritt 'ploy'. [...] Det avleder fra det virkelige temaet, nemlig at det er menn som voldtar, og ikke kvinner."* Tragedien er at menn ikke har forstått forbindelsen mellom det personlige og det politiske, mellom seksualitet og makt, hevder han, og fortsetter: *"What we need to do is to stop listening to our own propaganda. We really have to listen to what women say, and not what we think they should say"* (Brittan 1989:204).

Et dominansforhold nedfelt i kroppen. Også i kvinne-kroppen. En kroppskunnskap som medfører *"at de dominerte selv bidrar til at de blir dominerte ved at de uten å ta en bevisst avgjørelse og uten at viljen er med i bildet, stilltiende godtar grensene de blir påtvunget eller til og med ved sin oppførsel skaper eller gjenskaper grenser som er blitt avskaffet ved loven"* (Bourdieu 1990:12-13). Vi kan ikke oppheve dette ganske enkelt ved viljekraft, verken menn eller kvinner. Dette dominansforholdet er et resultat av et konstant oppdragelsesarbeid, og gir seg uttrykk i konstante væremåter. *"Den sosiale verden behandler kroppen som en huskelapp. Den skriver de grunnleggende kategoriene i en verdensoppfatning (eller om man foretrekker, et verdisystem eller preferansesystem) inn i kroppen i form av sosiale inndelingsprinsipper som dagligspråket har kondensert i motsetningspar"* (Bourdieu 1990:11).

5.2 FRYKT OG ANDRE FØLELSER

Hvordan skal vi så forstå disse følelsene? Hvorfor opplever kvinner de mellomromserfaringene som ble skissert i de foregående kapitlene som ubehagelige, som fryktskapende og som krenkelser? Livsvilkårene vi har møtt gjennom våre liv er, i følge Freund (1990), av stor betydning for å forstå slike følelser. Her spiller 'eksterne' strukturelle faktorer en rolle. Vår posisjon i forskjellige hierarkiske systemer og ulike former for sosial kontroll kan for eksempel påvirke betingelsene for våre erfaringer. De kan, slik Freund ser det, påvirke både hvordan vi svarer på og forstår disse betingelsene, og vår opplevelse av oss selv som kroppsliggjorte individer. Disse betingelsene kan også påvirke hvordan vi fungerer fysisk (se også Connell 1995 og Shilling 1994).

Slik Freund (1990) ser det er det fire måter vi kan føle ubehag på; når vi blir avvist eller møter motstand i våre sammenstøt med andre; når vi blir kuert; når vi blir skadet; og når vi mister en del av oss selv, eller oppgir oss selv helt eller delvis. I slike tilfeller føler vi oss maktesløse. Manglende muligheter til å beskytte egne grenser og til å stå i mot andres motstand eller invadering, fører til depresjon og engstelse. En persons sosiale posisjon vil bestemme hvilke ressurser hun eller han har til å beskytte seg selv, og hvordan de kommer til å definere seg selv. Freund hevder at sosiale roller som karakteriserer mindre mektige posisjoner i hierarkiske systemer (for eksempel de som er basert på klasse, kjønn, alder, seksuell orientering og etnisitet) påvirker sannsynligheten for å bli invadert, og for å føle seg instrumentelt maktesløs (for eksempel å være ute av stand til å oppnå sine mål), for å føle seg utrygg, for å føle seg ute av stand til å si hva man mener eller for selv å føle seg skyldig i de ulykkelige følelsene man opplever (Freund 1990:465-66). Hvor intenst en person 'beveges', 'brytes ned' eller blir 'invalidated' (hemmet/'utradert') av slike opplevelser avhenger av på hvilket tidspunkt i sitt liv hun eller han møter dem.⁶ Folk er mer sårbare overfor ubehagelige følelsesmessige tilstander i de perioder av livet som preges av åpenhet eller overgang, som for eksempel tidlig barndom eller i tenårene.

Vår posisjon i forskjellige hierarkiske systemer eller vår sosiale status ble av Freund fremhevet som vesentlige betingelser for våre erfaringer. I kraft av vår sosiale status er noen av oss

⁶ Tidspunktet vil også være avgjørende for i hvilken grad slike erfaringer somatiseres, skriver Freund (1990:466).

utstyrt med 'status-skjold', hevder Arlie Hochschild (1983 også referert i Freund 1990). Status-skjold fungerer til å beskytte oss mot andres aggresjon og angrep på vår selvfølelse. Noen mangler imidlertid denne typen status-skjold til å beskytte seg selv. Denne mangelen medfører i følge Hochschild at følelsene til personer med lavere status ikke tillegges samme vekt, de blir ikke tatt like alvorlig som følelsene til personer med høyere status. Konsekvensen av dette er at personer med lavere status blir mer sårbare overfor å bli sosialt omdefinert som den typen mennesker de som har mer makt forventer at de skal være. De er mer åpne for å bli konstruert som for eksempel en type følelsesmessige vesener som 'får det de fortjener'. Status-skjold fungerer dermed slik at en overordnet kan overføre skylden for ubehagelige følelsesmessige opplevelser, bort fra seg selv og over på personer med mindre makt (se også Brennan 1992 og Olivier 1995).

Når personer klandrer seg selv og deres følelser blir ugyldiggjort, er de svært utsatte for depresjon og engstelse, påpeker Freund (1990:467). Han påpeker videre at på grunn av at de med høyere sosial status har en større evne til å definere situasjoner, inkludert følelsesmessige, så vil depresjon og engstelse ofte erstatte sinne i erfaringen til de med lavere sosial status.⁷

⁷ Kapitlene 8 og 10 kan leses som eksempler på denne dynamikken.

KAPITTEL 6: FORHANDLINGER OM ROM

Kvinner konstitueres i vår kultur som seksuelt sårbare. Hvordan påvirker denne seksuelt sårbare posisjonen kvinners opplevelser av, og forhandlinger om rom? Kvinner har, som vi har sett eksempler på, ulike erfaringer med verbale, visuelle og fysiske krenkelser av deres personlige rom. Hvordan håndterer kvinner frykt og fare i sin hverdagsvirkelighet?

Kvinner har forskjellige måter å forholde seg til trygghet og fare på. Noen uttrykker at de føler seg trygge, men kan samtidig beskrive ned til minste detalj hvordan de går nedover gaten og overvåker atferden til alle rundt seg. Andre gir uttrykk for at de føler seg veldig utrygge, men de reiser og farer allikevel mye omkring fordi de, som de sier, har tatt de 'vanlige' forholdsreglene (Stanko 1990). Det å ta visse forholdsregler mot vold betraktes som 'sunn fornuft'. Tre 14-15 år gamle norske jenter uttaler for eksempel at: *“Du må ha redselen for overgrep og vold i deg, så du kan være litt på vakt. Du må det, ellers kan det fort skje deg noe”* (Likt & Ulikt 1991).

Dersom vi tar forholdsregler for å sikre vår egen trygghet, tar vi automatisk volden i betraktning som en mulig hendelse i våre liv. Denne trusselen forhandler vi alle daglig på forskjellige måter. Hvordan vi gjør det avhenger av hvor og hvordan vi bor, og hvem vi er. På bakgrunn av dette har vi samlet erfaringer av trygghet og fare, og vi betrakter situasjoner som trygge eller farlige på bakgrunn av våre erfaringer.

Kvinner rapporterer et større antall og en større variasjon i sine sikkerhets-ritualer enn menn (Stanko 1990). De sover for eksempel ikke med vinduet åpent dersom de bor i første etasje, og kan de unngå det så har de ikke soverom der. Noen kvinner synes det er ubehagelig å dusje dersom de ikke kan se hele baderommet. Det rennende vannet hindrer dem i å høre andre lyder fra leiligheten. En kvinne som hadde vært utsatt for en overfallsvoldtekt forteller at hun ble redd for å dusje alene, men at hun fant en 'løsning' på problemet: *“Det kan jo bli litt tungvint i lengden. Jeg pleier å invitere naboen til å sitte hos meg mens jeg dusjer, fniser hun”* (Kvalheim 1992:106). Andre liker ikke å bruke hårføner eller walkman når de er alene i huset av samme grunn. Noen sjekker under senga hver kveld før de legger seg, mens andre dobbeltsjekker at vinduer og dører er låste. Da Stanko i en undersøkelse spurte kvinnelige studenter om de kunne beskrive de små tingene de gjør for å føle seg tryggere, kom de med

ulike eksempler i over en time. Mange av de trygghetsskapende strategiene de fortalte om viste at trygghet ofte knyttes til steder, til spesifikke geografiske rom.

En viktig forskjell mellom kvinnene og mennene i Stanko's (1990) materiale var at mennene fant måter å øke sin trygghet på først etter at de hadde vært utsatt for noe de opplevde som truende, for eksempel et fysisk angrep på gaten. Det var følgelig en spesifikk hendelse som medførte at de begynte å reflektere over sin egen trygghet. For kvinnene var imidlertid det å holde volden på avstand, å skape trygghet, en aktiv prosess. Det var en del av hverdagsrutinen. Som den britiske geografen Rachel Pain påpeker: *“While it is not true that women share the same experience of fear of crime, broad trends exists which suggest that women's fear is significantly different from men's fear. The spatial patterns of women's perceptions of risks, of the actual risks they are exposed to and of their behavioural responses have implications for their equal participation in society”* (Pain 1991:415).

Kvinner opplever en 'situasjonell ulempe' når de oppholder seg i offentlige rom (Gardner 1994). Eksempler på ulemper som er karakteristiske for kvinners situasjon i det offentlige rom, men ikke nødvendigvis ellers, er de tilrop, utfordringer, råd og evalueringer de utsettes for. Noen kvinner forteller for eksempel at de unngår offentlige steder når de har perioder med lav selvtillit eller når de ikke ser så bra ut som de skulle ønske (Gardner 1994). Kanskje har de ikke klær de ser godt ut i eller de opplever at de veier litt for mye. Deres egne selvbilder fører til at de trekker seg tilbake, fordi de er engstelige for å bli utsatt for negative tilbakemeldinger fra menn. Fysisk vold og trusler om vold er andre eksempler på situasjonelle ulemper. Som et svar på dette utvikler kvinner forskjellige strategier både for å redusere sine opphold i det offentlige rom og for å sikre sin egen trygghet og ro mens de er der.

Vår offentlige oppførsel rettleides av forventninger og forpliktelser, men de er ikke de samme for kvinner og menn. Normen om høflig uoppmerksomhet (civil inattention) blant fremmede på offentlige steder ser ut til å regulere forholdet mellom menn, og mellom kvinner. I forholdet mellom kvinner og menn ser normen imidlertid ikke ut til å ha gyldighet. På gaten er kvinner 'åpne personer', hevder Carol Brooks Gardner (1980). Brudd på normen om høflig uoppmerksomhet er derfor akseptabel (eller i det minste vanlig) mannlig atferd overfor kvinner. Fordi kvinner er 'åpne personer' utsettes de for verbale og ikke-verbale 'markers of

passage' fra menn som menn sjelden mottar fra kvinner eller fra andre menn (Kissling & Kramarae 1991). Markørene inkluderer plystring, lystne blikk, blinking, grafsing, klyping, pipekonserter og slengbemerkinger. Bemerkingene kommenterer ofte kvinnens fysiske fremtoning eller hennes nærvær i offentligheten, og de er ofte av seksuell natur. Disse slengbemerkingene spiller, etter Kissling og Kramarae's (1991) oppfatning, en viktig rolle i den sosiale konstruksjonen av kjønnsforskjell og kjønnshierarki. Komplimenter og slengbemerkinger fungerer til å minne kvinner om at de er underlagt menns observasjon, kritikk og kontroll, hevder de. Det seksuelle innholdet i mange av disse bemerkningene minner kvinner om deres sårbarhet overfor voldelige angrep i offentlige rom og overfor seksuell vold generelt. For de vet ikke hvem som virkelig er farlige, i hvilke situasjoner og på hvilke steder.

Gjentatte krenkelser fra ulike menn, enten det er på gaten, på arbeidsplassen eller i private sammenhenger, medfører at det er vanskelig for kvinner ikke å være bevisste på sin egen fremtoning. Den mannlige kjennerens blikk vurderer kvinnen som kropp, som kvinne. Et truende mannlige blikk innskriver derigjennom sin makt rent materielt på kvinnekropper gjennom konstitueringen av kvinnelige subjekter som har en intens selvbevissthet om at de blir sett og at de opptar rom (Rose 1993). Det å være utsatt for konstant evaluering er en av de mest objektiverende prosessene kroppen kan utsettes for. Kvinner ser derfor ofte selv sine kropper som objekter plassert i rommet blant andre objekter, hevder Rose (1993), og fordi deres kropper er objekter for dem selv, ser de seg selv posisjonert i et rom som ikke er deres eget. Dette rommet kan oppleves som et fremmed territorium med tusen gjennomtrengende øyne. På denne måten kan kvinner komme til å se rom som noe vanskelig, som noe som må forhandles - en hasardiøs arena.

Gillian Rose beskriver sin personlige erfaring av rom slik: *"I have a strong sense of space as oppressive, for example, from being scared walking at night in the city in which I live. I have to tell my own fears of attack in terms of space: when I've felt threatened, space suffocatingly surrounds me with an opacity that robs me of my right to be there; I cannot look around, the details surrounding me swamp me, the innocent transparency of the empty street becomes an aggressive plastic lens pushing on me. Space almost becomes like an enemy itself. This fear is partly about being defined as a woman"* (Rose 1993:143).

Når kvinners frykt for kriminalitet er større enn menns kan dette bare forklares med kvinners frykt for voldtekt og andre former for seksuell vold, hevder Pain (1991). Frykten for seksuell vold skiller seg fra en generell frykt for kriminalitet ved at den er mer omfattende og geografisk spredt enn noen annen type kriminalitet. På linje med Gordon og Riger (1991) hevder hun at: *“The common belief that sexual offences can occur in a wide range of situations and places, many of them everyday and unavoidable, mean that insecurity and fear are heightened amongst women, and less restricted by factors such as location, activity and time of day”* (Pain 1991:416). Etersom det kvinner frykter mest er seksuell vold så er det sannsynlig at de vil gjøre tilpasninger i sin livsstil og atferd for å minske risikoen. Tilpasninger for å redusere den situasjonelle ulempen og risikoen kan være; selvvalgt fravær fra offentlige steder, å ha en ledsager (enten en ting, et dyr eller et menneske) som garantist for trygghet i offentlige rom og forsøk på å unngå ulemper når man er på offentlige steder gjennom utstrakt planlegging (for å unngå spesielle områder). Resultatet av denne typen tilpasninger er at kvinners personlige frihet påvirkes og at deres livskvalitet forringes.

Kvinnens frykt knytter seg i større grad til offentlige rom enn til de private, til tross for at kvinner oftere utsettes for seksuell vold i private rom. Kanskje ikke til å undres over da huset, hjemmet, det private rom, i vår kultur har vært et mytisk symbol på trygghet (Gardner 1994). To andre forklaringer kan imidlertid også antydes for at kvinners frykt i større grad knyttes til offentlige rom. For det første antyder alle kildene som gir kvinner informasjon om seksuell vold, at det er i den offentlige sfære den forekommer. Media overfokuserer for eksempel, i forhold til faktiske antall og faktisk risiko, seksuell vold mot fremmede. Også informasjon utvekslet kvinner imellom vil ofte være fokusert mot disse tilfellene. Media fokuserer videre ofte på de grove og ‘sensasjonelle’ sakene (Skjørten 1995). En dansk undersøkelse av folks frykt for forbrytelser og overgrep finner at de som i første rekke har indirekte erfaringer av dette, via for eksempel media, er mer redde enn de som har mer direkte erfaringer med vold og overgrep (Baldvig 1990). Allerede fra de er små lærer kvinner at de er sårbare overfor seksuell vold, gjennom mange ulike agenter; foreldre, skole, venner, bøker, film og media. Den andre forklaringen på at frykten knyttes til den offentlige sfære, er at seksuelle krenkelser, som jeg har vist, er utbredte i det offentlige rommet. Kvinners personlige rom invaderes langt oftere enn menns når de befinner seg i offentlige rom. Dette tjener til å minne kvinner om seksuell fare, om sårbarhet. Seksuelle krenkelser skaper altså frykt for alvorligere seksuelle overgrep

fordi de skaper en tilstand av kontinuerlig utrygghet, ubehag og uro.

Rom reflekterer, forsterker og bidrar til å gjenskape kjønnsforskjeller i nye former. Gill Valentine (1989, 1992) fant i sin studie av kvinners frykt i Storbritannia, at kvinnene anså seg selv som mest utsatte i store åpne rom som ofte var forlatte som parker, skoger, villmark, langs elver og på landet. En kvinne som skriver til meg gir uttrykk for at denne typen opplevelser er vanskelige å formidle til andre, hun blir språkløs. Hun forteller om en episode da hun skulle vise fram 'Marka' og mulighetene for friluftsliv til en engelsk kollega av sin mann: “[...] forsøkte jeg å forklare henne begrensningen på bruk av Marka nettopp pga av kvinners frykt og (noen) menns misbruk av ‘naturens hellighet’; våre kulturelle forestillinger om en slags innebygd beskyttelse i naturen mot ondskap. Ikke ville dyrs kamp mot mennesket som før, men nå er det menneskets kamp mot mennesket på en arena der de skulle stå sammen mot en bokstavelig, konkret dyrisk farlighet, villskap” [...] “...jeg følte at jeg ikke fikk fram det teoretiske budskapet til henne. Det empiriske ble bare en hverdagslig, usystematisk banalitet fra kjerringa si side i en ellers viktig faglig diskusjon.”

De britiske kvinnene i Valentines studie opplevde at andre steder der de følte seg spesielt utsatte var i lukkede rom med begrensede utganger som på undergrunnsstasjoner, i smug, i parkeringshus og i folketomme togvogner. Kvinnene ga også uttrykk for at de hadde utviklet en ‘radar’ når de gikk ute om kveldene og natten. Både blikk og hørsel var svært skjerpet og de la merke til de minste ting som de overhodet ikke tenkte på når de gikk sammen med andre.

I den levde verden finnes det “*a simultaneous multiplicity of spaces: [...] Most evidently this is so because the social relations of space are experienced differently, and variously interpreted, by those holding different positions as part of it*” (Massey 1994:3).

6.1 KONKRETE STRATEGIER OG GODE RÅD

Kvinner benytter mange forskjellige strategier for å unngå ubehagelige eller potensielt farlige situasjoner. En gruppe forskere som forsket på å forhindre voldtekt samlet 1 140 forskjellige strategier kvinner benytter individuelt, eller har forsøkt å få gjennomslag for på samfunnsnivå. Forskerne hevder at de kunne ha fått enda flere strategier dersom det hadde vært hovedformålet med prosjektet (referert i Toronto Transit Commission 1989).

Strategiene kan være mange når det gjelder offentlige rom; å ha hund, gå med pepperbøsse i lomma, alltid å være på vakt, å gå med nedslått blikk, unngå direkte blikk kontakt, å se sur ut, å gå i uformelige klær, å gå med stive bevegelser eller knipe sammen rumpa som en kvinne uttrykte det, å forholde seg taus, å gå med målbevisste skritt og aldri se usikker ut, å gå i en bue utenfor dersom du ser en gruppe menn, å forsøke å unngå visse situasjoner, å stille seg under formynderskap fra en mann som så kan beskytte en mot alle andre menn. En kvinne skriver for eksempel til meg at hun setter på seg *“ei paddesur maske og unngår direkte blikkontakt med menn.”* Kjæresten hennes klager over at hun ser så sur ut når de er ute på byen. *“Men hver gang jeg er glad og blid og ser meg rundt, kommer en eller annen dust krypende”*, skriver hun. En annen kvinne forteller at hun bruker å gå på en bar etter jobben, og av og til om kveldene (Liljeström1981:149). Dersom hun hadde gått dit alene ville hun vært tvunget til å ta med seg en bok for å få være i fred. For man må ha noe å holde på med, eller se så sur og avvisende ut at man blir trist av det selv, sier hun.

En annen strategi kvinner benytter er å lære seg selvforsvar. Fordi mange kvinner ikke har noe særlig erfaring i nærkamp, eller i å forsvare seg fysisk, oppleves det som viktig å lære noen prinsipper og teknikker. Slik kunnskap medfører at de vet noe om det å forsvare seg, og derfor føler de seg tryggere. På den måten begrenser de antakelig sin egen bevegelsesfrihet i mindre grad enn kvinner som ikke har denne typen kunnskap. De har tenkt over muligheten for at de kan bli angrepet og øvd på hva de i slike tilfeller kan gjøre. Om de ikke klarer å forhindre overgrep kan kunnskapen gi en følelse av at de i det minste kan gjøre noe. Kanskje kan de i det minste gjøre det vanskeligere for angriperen.¹

*

ALLSANG:

*Når en liten mus skal ut å gå
må hun se seg for og passe på.
Det er mange her som ønsker at
få en bitte liten musestek til middagsmat.*

¹ Kunnskaper om selvforsvar har sannsynligvis mindre betydning når overgriperen er en mann de kjenner, fordi overgrepet da har et annet forløp og foregår i en annen sammenheng.

Kanskje blir det deg?

Kanskje blir det meg?

Kanskje blir det....

*

Kvinner gis ikke bare råd til å håndtere den hjemlige hverdagsvirkeligheten. Også når de skal reise på turer ut i den store verden får de mange 'gode råd' med seg på ferden. Norsk luftambulanselitteratur har for eksempel utgitt et lite hefte for folk som skal ut og reise, med et eget kapittel "Bare for kvinner".² Underkapitlene har overskrifter som kultur, klesdrakt, sikkerhet og medisinske råd. I tillegg til en del konkrete råd vedrørende sikkerhet så er dette kapittelet også en utmerket illustrasjon på fantasiene om den gjennomseksualiserte og 'syndige' kvinnekroppen. Kvinnekroppen som Rorschach-test, som forskjellige kulturer putter sine kulturspesifikke forestillinger inn i. Ved en gjennomgang av kapittelet ser vi at følgende deler av kvinnekroppen bør skjules eller dekkes til i forskjellige kulturer; øyne (for å sikre at hun ikke 'spiller' med øynene), nese og munn (smil skal ikke sees og heller ikke ansiktsmimikken for hun skal ikke kunne tiltrekke seg oppmerksomhet), kroppen skjules i helt vide klær (for at hun ikke skal virke utfordrende), nakne ben, skuldre, overarmer og hår er uanstendig og bør tildekkes i enkelte kulturer. Men riktig klesdrakt er ikke nok, man må heller ikke bevege kroppen på en utfordrende måte, for eksempel ved svingende hoftebevegelser. Afshar har følgende kommentar til den iranske kulturens forestillingsverden: "*Behind the rhetoric of honor and seduction there lies a deep conviction, not of the vulnerability of women, as publicly stated, but of the fragility of men. It is because men are thought to be eminently susceptible to 'female lures' that the regime insists on making women invisible. This conviction of men's weakness makes it imperative for women to wear the hejab in order to 'eradicate' both 'adultery' and 'sodomy'*" (Afshar 1987:74). Kanskje er ikke disse forestillingene så langt unna vår hjemlige hverdagsvirkelighet som vi liker å tro? Jeg tenker her for eksempel på forestillingen om at de kvinnene som voldtas er de som er spesielt attraktive som seksualobjekter. De forventes for eksempel å forhindre overgrep gjennom å kle seg 'mindre utfordrende'.

² Jeg refererer her til et hefte de sender til de som har forsikring i selskapet.

I private rom, som for eksempel ditt eget hjem, er det andre strategier som benyttes; ikke å ha fornavn på ringeklokka eller i telefonkatalogen, la en mann lese inn velkomstmeldingen på telefonsvareren, undersøke hele leiligheten når du kommer hjem og ha dørene låst og vinduene lukket osv.

En del av disse strategiene er et resultat av mediaformidlede 'gode råd'. Tidligere politimester i Tromsø uttalte for eksempel, under overskriften "*Marums gode råd*", at kvinner som bor alene ikke bør la sine navn stå på dørskilt eller postkasser (Nordlys 4.10.91). Initialer og etternavn er nok (se også Giddens 1989 som et eksempel på en liste med 'forholdsregler' utarbeidet for kvinner). Televerket oppfordrer aleneboende kvinner som er plaget med slibrige, anonyme telefonoppringninger om ikke å ha fornavn i telefonkatalogen. Som svar på et leserinnlegg i Dagbladet som klaget over at kvinner var usynlige i telefonkatalogen, blant annet på grunn av navneendring ved ekteskap, skriver W.W. Johannesen: "*HUN er ingen bifigur. Det er ingen rangordning eller økonomiske hensyn som gjør at HUN ikke har sitt navn i telefonkatalogen. Etter flere år med fornavn, pikenavn og familienavn i katalogen, har HUN gitt opp. HAN blir for slitsom. HAN trakasserer, HAN puster og stønner. HAN kommer med slibrige forslag og beskyldninger. Ikke bare en gang, men ofte. HUN har trukket sitt navn tilbake. HUN har gitt sin familie og nære venner sitt telefonnr. HAN har nå bare resten av kvinnenavnene i katalogen å tilfredsstille seg med*" (Dagbladet 21.02.95).

Når det gjelder å imøtegå krenkelser er det viktigste for kvinnene, som vi har sett eksempler på i kapittel 3, å gjøre det på en slik måte at de ikke settes i en mer utsatt posisjon enn de var i første omgang. Dette er i følge Arcel (1992) grunnen til at kvinners individuelle motstandsstrategier ofte er indirekte. De er imidlertid ikke passive, for kvinner bruker mye tid, energi og tankevirksomhet på å holde krenkelsene på avstand.

Alle motstandsstrategier er imidlertid ikke indirekte. Innen litteratur og film kan vi i dag finne mange skildringer av kvinner som tar igjen, av hevneende kvinner. Forfatteren Zahavi skrev boken "*Blodig helg*" (1991) på bakgrunn av sine egne opplevelser, og den fikk stor oppmerksomhet og medieomtale da den kom ut på norsk. Boken handler om Bella som over lang tid ble forfulgt av en mann. En eller annen kikker på henne gjennom de fortrukne gardinene og ringer til henne om nettene. Han følger etter henne på gaten og forteller henne

hva han skal gjøre med henne. Boken beskriver hva denne konstante forfølgelsen, og den påfølgende frykten gjør med Bella. Hva den gjør med hennes livsrom og hennes rettigheter: *“Bella vet det. Bella har alltid visst det. Bella vet at hun egentlig aldri har hatt noen rettigheter. Rettigheter er dikt og forbannet løgn. Rettigheter eksisterer ikke. Du kan ikke ta på dem. Du kan ikke smake på dem. Du kan ikke se dem. Du kan ikke lukte dem. De er ikke der. De eksisterer ikke. Du eier bare det du kan forsvare, og kan du ikke forsvare det, så eier du det ikke. Bella kan ikke forsvare seg, derfor tilhører hun ikke seg selv. Bella tilhører ingen og alle. Hun er allemannseie. Hun er det opprinnelige fellesgodet. Til enhver etter behov”* (Zahavi 1991:22). I romanen lar forfatteren sin romanperson Bella ta en fryktelig, blodig hevn for å gjenopprette kontrollen over eget liv. For ikke å avfinne seg med den hjelpeløse posisjonen hun blir plassert i.

KAPITTEL 7: RETTSDISKURSER

Jeg har fram til nå tematisert de mer hverdagslige situasjonene kvinner opplever krenkende – de mellomromserfaringene som ligger nærmest det vi oppfatter som ønskelige relasjoner mellom kjønnene. Jeg har hevdet at denne typen dagligdagse hendelser bidrar til å skape frykt blant kvinner. Den andre enden av mellomrommet, det de fleste av oss anser som forkastelig, konstitueres blant annet gjennom rettsapparatet. Etter som avhandlingens tema omhandler seksuell vold, er voldtekt et av de strafferettslig sett mest alvorlige lovbruddene. Voldtekt befinner seg derfor egentlig ikke innenfor det jeg har definert som mellomrom. Men de offentlige debattene omkring forholdet mellom anmeldelser og domfellelser i voldtektssaker signaliserer at denne grensen i våre dager er gjenstand for mye debatt.¹ Spesielt debatteres rettsapparatets konstruksjon av voldtekt, både diskursivt og gjennom rettspraksis.

Særlig to rettsdiskurser er viktige i forbindelse med seksuelle krenkelser; straffelovens og arbeidsmiljølovens. Disse rettsdiskursene er viktige for avhandlingen fordi de i stor grad bidrar til å etablere det mellomrommet jeg her er opptatt av, gjennom at de trekker opp grensene mot det straffbare. Rettsdiskursene kan på den måten klargjøre for oss hvordan vi opp gjennom historien har avgrenset det forkastelige, og hvilke betraktninger som har ligget til grunn for endringer av disse grensene.

7.1 FORBRYTELSER MOT SEDELIGHETEN - STRAFFELOVENS DISKURS

Straffeloven er en av de diskursene som er viktige for å forstå kvinners frykt for seksuell vold. Termene seksuelle krenkelser, seksuell trakassering, seksuell vold og voldtekt vil alltid gi assosiasjoner til lovbrudd, og dermed få oss til å tenke i strafferettslige termer. Utallige diskusjoner i forbindelse med mitt arbeid med dette prosjektet har gjort dette svært synlig for meg. Svært mange av spørsmålene som stilles, spesielt av menn, knytter seg til om mitt mål er å endre lovverket, gjøre flere ting straffbare. Straffeloven, og andre lover, kan også fungere som signaler til kvinner om hva de 'har rett til' å oppleve seg krenket av og hvilket rettsvern de har. Media er en viktig formidler av domfellelser og frikjennelser, og av hva som betraktes som formildende omstendigheter. Jeg anser straffeloven for å være et viktig dokument som kan si oss noe om hvordan vårt samfunn har regulert, og regulerer, fenomener i sin samtid.

¹ Jeg skal i senere kapitler også vise hvordan bruken av begrepet voldtekt er omgitt av mye usikkerhet og ubehag blant kvinner.

For å tydeliggjøre; min interesse for straffeloven omhandler ikke et ønske om å kriminalisere atferd som i dag ikke er kriminalisert. Å foreslå endringer i straffeloven, eller annet lovverk, er ikke mitt anliggende. I den grad eksempler om slike mulige endringer benyttes, gjøres det utelukkende for å tydeliggjøre noen problemer som oppstår dersom vi skifter ståsted. For å si det med Aubert så tar jeg sikte på *"å kaste lys over den generelle sammenhengen mellom retten og samfunnsforholdene. Siktepunktet er vel så mye å øke vår forståelse av hvordan samfunnet fungerer, som å øke muligheten for å bruke rettslige metoder til å løse bestemte oppgaver"* (Aubert 1982/93:30).

Straffelovens behandling av seksuell vold kan gi oss inntak til å forstå de betrakningsmåtene som preger kulturen ellers. De definisjonene vi anvender og hva som til enhver tid anses som forbrytelser, og forseelser, mot sedeligheten forandrer seg over tid. Og de vurderingene som ligger bak endringene vil komme til syne i forarbeidene til lovene. For å sette våre kulturelle oppfatninger inn i en sammenheng, finner jeg det derfor interessant å se nærmere på den historiske utviklingen av det som i dag benevnes som sedelighetsforbrytelser – brudd mot kjønnsedeligheten og sedene i samfunnet. Presentasjonen vil, av plasshensyn, i all hovedsak fokusere på voldtekt. En viktig begrunnelse for denne avgrensningen er at kvinners frykt ofte er en frykt for voldtekt.

Straffebudene i loven er til for å verne om ulike interesser, kalt rettsgoder. I sedelighetskapitlet er vern om personlig integritet og kjønnsfrihet sentrale elementer, frihet til å avvise tilnærmelser av seksuell karakter og til selv å bestemme over egen seksualitet (NOU 1997:23). Voldtekt er en sammensatt forbrytelse som angriper flere sider av den personlige friheten og integriteten. I Seksuallovbruddsutvalgets innstilling (NOU 1997:23) peker de på at den straffbare handlingen alltid innebærer bruk av tvang, og at tvangsaspektet medfører at offerets alminnelige handle- og bevegelsesfrihet innskrenkes. Hvis det er vold med i bildet, er handlingen også en voldelig krenkelse av legemlig integritet.

I første rekke er voldtektsparagrafen rettet mot å verne enkeltpersoner, men den kan i tillegg sies å verne om offentlige interesser fordi det er en samfunnsoppgave å gi borgerne trygghet mot overgrep. Dette gjelder imidlertid ikke bare voldtektsparagrafen. Det spesielle er at voldtekt i all hovedsak rammer kvinner. Voldtekt er ikke bare en krenkelse av det enkelte

voldsoffer, men skaper også frykt hos andre kvinner slik at deres frihet, blant annet deres bevegelsesfrihet, blir innskrenket (NOU 1997:23). Straffelovens behandling av voldtekt kan derfor si oss noe mer generelt om kvinners handlingsrom; deres handlefrihet og bevegelsesfrihet opp gjennom tidene.

Den videre drøftingen er begrenset til lovtekstene, og delvis forarbeidene, da jeg ikke har hatt mulighet til å fordype meg i rettspraksis i særlig grad.

7.1.1 VOLDTEKTENS STRAFFERETTSLIGE HISTORIE

De eldste norske lovene vi kjenner til er landskapslovene. Disse var utformet og håndhevet i de forskjellige tingdømmene – Gulating, Frostating osv. Ulike deler av landet hadde altså forskjellige lover. Gulatingsloven kom på 900-tallet og er den eldste av disse. Fra denne loven vet vi at voldtekt var forbudt allerede da (Lykkjen 1976). **Mannhelgenbolken i Gulatingsloven** sier at en mann kunne bli lyst fredløs dersom han ble funnet skyldig i voldtekt. Kvinnen måtte imidlertid 'anmelde' ham samme dag som overgrepet skjedde for at han skulle bli dømt. En rett på tre mann måtte så finne ham skyldig. Tre mann betyr her bokstavelig talt tre menn fordi kvinner var utestengt fra lekdommerverv. Den dømte mannen kunne på denne tiden unngå å bli lyst fredløs dersom han betalte en større bot og ei skadeserstatning til kvinnen. Bøter og fredløshet henger sammen. Kunne en ikke bøte ble en lyst fredløs, og mistet samfunnets rettsvern. Hvem som helst kunne straffefritt ta livet av en fredløs (Norges Kulturhistorie 1980, bind 1). På denne tiden kunne nesten alle slags forbrytelser sones med bøter, de var 'botamaal', men det gjaldt som vi skal se ikke voldtekt.

Magnus Lagabøters landslov var den første landsloven vi fikk i Norge, og den var utformet på slutten av 1200-tallet. I denne loven er voldtekt benevnt i Mannhelgenbolken under kapittelet **"Om (nyere) ubotamaal"**. Her heter det at *"Det er og ubotamaal, om mann tar kvinde med vold, og der er 2 lovlige vidner paa, at det er sant. Nu er det ingen lovlige vidner til, men hun paastaar sig voldtat og hun sier fra derom samme dag, da dømme 12 av de skjønksomste mænd efter det, som de synes er mest sandsynlig og efter den parts forklaring som de finder kommer sannheten nærmest; og selv om kvinden paa grund av sin kvindelige dyd og ærbarhet faar værget sig, saa at han ikke faar fremmet sin vilje, da høver det sig på ingen maate, at han ingen straf faar efter dom, om det sandproves at han hadde fuld vilje dertil; men dog*

beholder han livet” (utgave 1970). Denne formuleringen inneholder som vi ser en kriminalisering av voldtektsforsøk da det på ingen måte høver seg ”*at han ingen straf faar efter dom, om det sandproves at han hadde fuld vilje dertil.*” For fullbyrdet voldtekt var straffen fredløshet og tap av eiendom. Den dømte hadde imidlertid ikke lenger mulighet til å fri seg fra dommen ved å betale bøter.

Vi kan her også merke oss lovens klassifisering av forbrytelsene etter distinksjonen ubotamaal og botamaal. Ubotamaal betegner forbrytelser som var så grove at de var ubotelige, mens botamaal betegner forbrytelser som det kunne avsones med bøter (Norges Kulturhistorie 1980, bind 1).

Etter våre eldste lover ble samleie mellom andre enn ektefolk bedømt som en rettskrenkelse ikke (bare) mot den enkelte kvinne, men mot hennes ætt. Vi ser imidlertid en utviklingstendens fra landskapslovene til Landsloven mot at individuelt straffeansvar erstatter ættens kollektive ansvar. Ættens selvtekt blir erstattet av statens organer (Norge Kulturhistorie 1980, bind 1). Ettersom det kollektive ætteansvaret falt ut vant det subjektive skyldbegrepet frem sammen med den offentlige strafferetten. Men denne prosessen ble langt i fra avsluttet i middelalderen. Bevegelsen mot individuell frigjøring begynte på 1100-tallet, og kunne også bety sterkere grad av kjønnsmessig likestilling. Men med dansk lov på 1500- og 1600-tallet ble norske kvinners rettsstatus svekket i forhold til hvordan den var i middelalderen (Norge Kulturhistorie 1980, bind 1).

I 1687 fikk vi Kong Christian den femtes norske lov. Her finner vi flere endringer fra de tidligere lovene. Et skille mellom ’å beligge noen’ og ’å voldta’ noen innføres for eksempel her. Forklaringen på dette skillet ligger blant annet i at begge lovbruddene er klassifisert under kapittelet ”**Om løsaktighed**”. Løsaktighet omfatter også andre handlinger enn de vi i dag ville benevne seksuell vold, som for eksempel leiermål – utenomekteskapelig samleie.²

² Samfunnet rammet hardt med sin straff overfor kvinner som hadde begått utenomekteskapelig samleie. Det fantes en ’horestol’ eller en ’skamstol’ i så godt som hver eneste kirke i Sverige, skriver Utrio (1984:414). Når folket passerte fikk de spytte på, og skubbe til, kvinnen som satt i stolen. Rundt halsen hennes ble det bundet steiner, som i Sverige var på 26 kilo, når hun – ofte gravid – ble drevet ut av byen bundet etter en kjerre. Bøddelen, som fulgte med i følget, pisket henne under marsjen hele tiden på ryggen med en pisk. Dette var det patriarkalske samfunnets måte å statuere eksempler på, men det gjaldt utelukkende kvinnene. Mannen satt aldri i stolen, og hadde aldri steinene hengende omkring sin hals. Lignende straffer ble også praktisert i Norge (se Norges Kulturhistorie 1980, bind 1).

Voldtekstparagrafen er altså på dette tidspunktet ikke lenger plassert i kapittelet om legemskrenkelser sammen med drap og andre krenkelser av liv og helse. Som Lykkjen (1976) påpeker får vi her en forskyvning i loven. Man går bort fra å se voldtekt som en primært voldelig forbrytelse, til å se det som et brudd på seksualnormene.

I Kong Christian den femtes norske lov er det artiklene 16-20 i kapittel 13 "Om løssagtighed" som omhandler voldtekt. La meg sitere fra loven:

16. Dersom nogen voldtager en ærlig Møe, eller Enke, og det bevisis, miste sit Liv, eller, om hand ej betrædis, være fredløs; Men om hannem benaadis Livet, tage sig hende til Hustrue, om hun og hendis Formyndere og Frænder ville; Men ville de ikke, give hende af sine Penge og Gods efter fællis Venners Raad og Samtykke.

17. Bliver nogen befundet at have voldtaget den ene efter den anden, og ingen af dem tager til Egte, hand bør uden Naade at straffis paa Livet.

18. Hvo som noget Qvindfolk vil med Vold tage, og hendis Raab og Skrig om Hielp høris, og synis blaat Kiød, eller revne Klæder, hand miste sit Liv, enddog han sin Villie ikke fuldkom.

19. Hvilken Kone, der siger sig at være voldtagen, hun skal, saa snart hun kommer i sin egen Frelse, klage over den Vold, som hende er gjort, for Naboer og Naboersker, og paa Kirkestævne, og siden paa Tinge, og da er det vel troligt, at hende er Vold gjort; Men tier Konen, efter at det er blevet aabenbaret, og Folk ved deraf, baade Naboer og Naboersker, at den Mand haver haft med den Kone at bestille, eller at hun vorder med Barn, og klager ej før derover, da er det troeligt, at hun ej var voldtagen.

20. Sigter Quindfolk Mands-Person for Voldtægt, og hand ved Dom bliver frikient for Voldtægt, da er hun, som sigter, skilt ved al sin Ret for Lejermaal (utgave 1982: 255-256).

Her ser vi at en viss avgrensning kom inn i loven Med hensyn til hvilke kvinner den skulle fungere som beskyttelse for: "*Dersom nogen voldtager en ærlig Møe, eller Enke, ...*" I dette første leddet er det følgelig bare snakk om overgrep mot kvinner med et rent rykte. Hun kan være enke eller 'ærlig mø' det vil si jomfru. Andre kvinner ville ikke kunne beskyttes av dette lovbudet (Lykkjen 1976:19). I følge denne tidens lover kunne imidlertid den som ble funnet skyldig i voldtekt gifte seg med kvinnen, eller betale henne og familien en sum penger "*om hun og hendis Formyndere og Frænder ville.*" På denne måten slapp han annen straff. En nærliggende fortolkning av dette ville være at kvinnens, eller hennes families, ære kunne gjenoprettes gjennom giftemål med krenkeren.

Vi ser videre en skjerpelse av straffen for voldtektsforsøk til i verste fall dødsstraff: "*Hvo som noget Quindfolk vil med vold tage, og hendis Raab og Skrig om Hielp høris, og synis blaat Kiød, eller revne Klæder, hand miste sit liv, enddog hand sin Villie ikke fuldkom.*"

Kravene til bevisføring var imidlertid strenge. Vi ser av lovteksten at hun forventes å

offentliggjøre krenkelsen både overfor naboer, på kirkestevnet og på tinget for å bli trodd. For tier hun er det ikke trolig at hun ble voldtatt. En anmeldelse måtte ha vært et risikabelt foretakende, for dersom mannen ble frikjent ble kvinnen dømt for 'leiermål'; for å ha hatt utenomekteskapelig samleie med mannen. Kanskje vi her ser grunnen til at både voldtekt og leiermål legges i kapittelet "Om løsaktigheden"?

Både menn og kvinner kunne dømmes for leiermål, men det er interessant å merke seg at det var en gruppe menn som var unntatt fra denne loven, og som fra 1687 slapp noen form for tiltale dersom de begikk leiermål. Dette var ugifte soldater som begikk et slikt lovbrudd for første gang. Sprauten (i Norges Kulturhistorie 1980, bind 3) skriver at hensikten med dette fritaket var å gjøre tjenesten mer attraktiv. Det å være soldat var en tung byrde. Tjenesten varte i ni år, og i denne tiden måtte den utskrevne soldaten bo i forlegningen og være underlagt militær lov. De militære myndighetene praktiserte følgelig en helt bevisst strategi i rekrutteringspolitikken når soldatene slapp tiltale for leiermål.³ For kvinner ble dette skjebnesvangert fordi velstående menn hadde mulighet til å bestikke soldatene til å påta seg farskapet, skriver Sprauten.

Den neste lovendringen kom med "**Lov angaaende forbrydelser af 20 august 1842**" (Kjerschow 1896). Loven bar preg av lite nytenkning i forhold til den praksis som hadde utviklet seg i årene etter 1814. Det nye med denne loven var at den hadde en ryddig og systematisk oppbygning (Norges Kulturhistorie 1980, bind 5). Voldtekt er her fortsatt klassifisert under kapittelet "**Om løsaktighed**". For første gang får vi nå en utforming av hvilken type vold som omfattes av dette straffebudet. Og i utformingen av § 1 ser vi de første sporene til den utformingen voldtektsparagrafen har i dag. Men la oss se litt nærmere på hva loven av 1842 sier:

§ 1 Hvo som enten ved Anvendelse af Vold, eller ved Trusler, der medføre overhængende Fare for Nogens Liv eller Helbred, tvinger en Kvinde til legemlig Omgjængelse, ansees med Straffarbeide i anden eller tredie Grad.⁴ Har hun af Gjærningen lidt betydelig Skade paa Legeme eller Helbred, ansees han med Straffarbeide i første Grad eller paa Livstid, men saafremt hun desformedelst omkommer, med Straffarbeide paa Livstid eller Livsstraf.

§ 2 For den, som bedriver Utugt med Kvinde, efterat han ved noget bedøvende eller andet Middel har bragt hende i Svindel, Afmakt eller lignende Tilstand, og derved betaget hende Brugen af

³ Danmark-Norge var på 1600-tallet i flere kriger blant annet med Sverige. Soldaten, som fikk betaling for å tilhøre krigsmakten, kommer først på 1600-tallet. De danske kongene og stattholderne fikk ikke organisert en hær av norske bondegutter før på slutten av 1600-tallet. De norske soldatene hadde lenge rykte på seg for å være en bande kverulanter og opprørere, og de rømte ofte hjem igjen (Norges Kulturhistorie 1980, bind 3).

⁴ Straffearbeid av 1. grad var den hardeste med 12-15 år og 5. grad var den mildeste med inntil 3 år.

hendes frie Villie, eller sat hende ud af Stand til at modsætte sig Gjærningen, gjælder, hvad som i § 1 er bestemt.

§ 3 Hvis Nogen bedriver Utugt med Kvinde, der ham vitterligen, men uden hans Skyld, er i saadan Tilstand, som i § 2 er sagt, ansees han med Strafarbeide i fjerde eller femte Grad.

§ 4 Den, som imot nogen Kvindes Villie bringer eller beholder hende i sin Vold, for at bedrive Utugt med hende, ansees med Strafarbeide i fjerde Grad. Gjør han det for at formaa hende til at ægte sig, ansees han med Strafarbeide i femte Grad.

§ 5 Hvo, som med Samtykke af umyndig Kvinde, der er over atten Aar, har i nogen saadan Hensigt, som i § 4 er sagt, bortført eller skilt hende fra Forældre eller dem, som staa i disses sted, uden at de deri have samtykket, ansees med Fængsel eller Bøder.

§ 6 Er den, som har forgaaet sig imot nogen af de forestaaende §§, lovligen kommen i Ægteskab med Kvinden, skal Straf bortfalde, med mindre Forbrydelse er forøvet imot §§ 1 eller 2, og Kvinden desformedelst er omkommen efter Ægteskabets Indgaaelse (utgave Kjerschow 1896:303-306).

Vi kan her notere oss at i § 4 får han mildere straff dersom han 'bedrive Utugt' med henne med det formål å få henne til å gifte seg med ham. Dersom han gifter seg med kvinnen etterpå faller også straffen bort, med unntak av forbrytelser pådømt under §§ 1 og 2. I denne lovteksten benyttes også to ulike begreper. I § 1 snakkes det om 'legemlig Omgjængelse' mens det i de andre paragrafene snakkes om 'utugt'. Om dette impliserer en gradforskjell som får konsekvenser for rettspraksis på dette tidspunktet, kan jeg ikke si med sikkerhet. Men dette skillet presiseres tydeligere i senere lover.

Paragrafene 2 og 3 gjør det straffbart for eksempel å bedøve en kvinne slik at hun ikke kan forsvare seg, og også å utnytte at hun allerede er i en slik tilstand. Disse bestemmelsene finner vi også i dagens lovgivning.

Med straffeloven av 1902 benevnes voldtekt første gang under kapitteloverskriften **"Forbrydelser mod Sedeligheden"** (Hagerup 1916, første utg 1903). Ordet 'sedelighet' brukes i loven i to betydninger: en *generell* betydning der sedelighet er lik moral, og en *snevrere* betydning som omfatter kjønnsedeligheten. Sedelighet i vid forstand omfatter også rettskaffenhet (Skeie 1938:275-276).

Det er to grupper misgjærninger som omtales i kapittel 19 om "Forbrydelser mod Sædeligheden": rettsbud mot *den enkelte*, og handlinger som ikke krenker noen bestemt, men *samfunnets interesse* i en sedelig ordning (Skeie 1938:279). Allerede tidlig i 1870-årene fikk vi i Norge en nytenkning om strafferetten. Den ledende tanken var at kriminaliteten skulle forebygges. De straffelovsrevisjonene som startet i 1874 ble vedtatt av Stortinget i 1902

(Norges Kulturhistorie 1980, bind 5).

En ny voldtektsparagraf var utarbeidet i 1902:

§ 192 Den som ved Vold eller ved Fremkaldelse af Frygt for Nogens liv eller helbred tvinger nogen til utugtig Omgjængelse, eller som medvirker hertil, straffes for Voldtægt med fængsel indtil 10 Aar, men med Fængsel ikke under 1 Aar, saafremt der handles om Samleie.

Hvis den fornærmede paa Grund af Handlingen omkommer eller faar betydelig Skade paa Legeme eller Helbred, eller den skyldige tidligere er straffet efter denne Paragraf eller efter §§ 191, 193 eller 195, kan Fængsel indtil paa Livstid idømmes (utgave Hagerup 1916:205).

Benevnelsen 'utugtig Omgjængelse' kommer her inn og erstatter 'legemlig Omgjængelse'. Vi får også en presisering av at dette benevnes voldtekt, og at denne kan omfatte flere typer handlinger enn samleie. Men dersom den utuktige omgangen var samleie kommer minimumsstraffen på 1 år til anvendelse. En skjerpelse for tidligere domfellelser kommer også inn her.

Etter den forrige loven av 1842 var offentlig påtale av voldtekt betinget av fornærmedes begjæring, men loven av 1902 gjorde påtalen ubetinget offentlig. Begrunnelsen for dette var: *"Der handler her om en brutalitet, der i regelen er forbunden med sanselige lyster, som inneholder en fare ikke (bare) for den enkelte, men for et helt kjønn, ialfald inden visse aldersgrænser. Samfundet er derfor i høj grad interessert i at ramme med sin straf"* (Skeie 1938:286-87). En annen endring ble også gjort. Ekteskapsinngåelse mellom partene skulle ikke lenger kunne frita overgriperen fra offentlig påtale: *"Loven maa ikke vedkjende sig en betragtning, hvorefter en kvindes ære skulde kunne lide ved en voldtægt og igjen opreises ved, at hun lod sig binde til en person der ved sin handling havde paa det mest brutale krænket hende og vist sig uværdig til overhovedet at gaa i frihed"* (Skeie 1938:287). Denne endringen gjaldt imidlertid ikke hele sedelighetskapittelet, men – med noen unntak – dersom den utuktige omgangen var samleie eller var foretatt med barn. Det kan her nevnes at også i vår nåværende straffelov *"kommer straff ikke til anvendelse, og taper avsagt straffedom for så vidt sin virkning, såfremt de som den utuktige omgangen har funnet sted mellom, inngår ekteskap med hverandre"* dersom man er dømt etter §§ 193, 194, 196 eller 197.⁵

Vi finner i loven av 1902 følgelig både endringer av mer generell art, og endringer av

⁵ Denne paragrafen foreslås imidlertid opphevet i Seksuallovbruddsutvalgets innstilling fra 1997 (NOU 1997:23). I skrivende stund er innstillingen ikke behandlet.

spesifikke definisjoner. Straffenivået ble også redusert og begrunnelsen kan være interessant i denne sammenheng: *”Straffens Minimum i § 192 er, som sees, i høi Grad nedsat. I virkeligheden gives der her alle mulige Overgange fra de mest brutale Forgribelser paa den kvindelige Kyskhed til Attentater paa provokatorisk letfærdige Kvinder, om hvis Motstands Oprigtighed den mest berettigede Tvivl kan opkastes, og hvem ialfald intet andet er berøvet end Friheden til selv at bestemme, naar og med hvem de vil hengive sig til Lasten. I Betragtning heraf har ogsaa de fleste fremmede Love ret lave Minima”* (Lykkjen 1976:22). Minimumsgrensen ble altså satt til 1 år. Dette sitatet fra forarbeidet til lovene gir oss et innblikk i hvilke vurderinger som lå til grunn. Her blir skillet mellom verdige og uverdige kvinner synlig for oss, og også hvem loven var tenkt som en beskyttelse for. Kvinnens tidligere atferd og levemåte påvirker følgelig også vurderingene av overgrepet. Det kommer videre frem at man betrakter det som ’storsinnet’ overhodet å gi ’letfærdige Kvinder’ en slik rettsbeskyttelse. For hva er vel de berøvet som allerede hengir seg til lasten? Vi må forstå det slik at det rettsgodet som primært skulle beskyttes her var kvinnens dyd, kyskhets og uskyld. Implikasjonen er her at noe kan ’tas fra’ den kyske kvinne som ikke kan ’fratas’ en ’letfærdig’ kvinne. Konsekvensene av å betrakte et overgrep i termer av at noe ’tas fra’ henne – hennes dyd – , i stedet for å betrakte det som at noe tvangsmessig påføres henne, er at hun gjennom handlingen reduseres i verdi.

Begrepet ’Utukt’ blir som vi har sett erstattet med ’utuktig Omgjængelse’ fordi det første uttrykket i rettspraksis hadde kommet til å bli ensbetydende med samleie.⁶ Utuktig omgang er et mer omfattende begrep, og samleie er betraktet som en alvorlig type utuktig omgang. Det skilles videre mellom utuktig omgang, utuktig handling og utuktig atferd. Uten å gå for mye i detalj kan vi grovt skissere skillene mellom dem slik: **Utuktig omgang** omfatter samleie og samleielignende forhold, for eksempel hvis den ene part masturberer den andre. **Utuktig**

⁶ Kjerschow (1930:499-500) uttaler i sin innledning til forbrytelser mot sedeligheten: *”En lakune i vår nuværende lov, i alle fall således som den i praksis er blitt fortolket, er det, at den som regel alene retter sine trusler mot virkelig omgængelse eller samleie, idet dens sedvanlige uttrykk, ”utukt”, er blitt oppfattet så snevert, at alene dette har vært ansett innbefattet deri. Andre utuktige handlinger som foretas med nogen i det øiemed å tilfredstille kjønnsdriften eller som dog utvetydig er utsprunget av denne, blir da enten straffefri eller må henføres under det rummelige bud i lovbokens 6-22-3 eller under kapitlene om æres- eller legemsfornærmelser eller frihetskrenkelser. At det mangelfulle heri har vært sterkt følt, bevises best derav, at det har ledet til besynderligheter som, at personer er dømt for forsøk på utukt i tilfelle, hvor de har opnådd alt, hva de har tilsiktet. [...] Efter vår mening gis der ved siden av det forhold, det vil navnlig si forhold, i hvilke den ene umiddelbart misbruker den annens legeme til tilfredstillelse av egen kjønnsdrift eller den annens kjønnsdeler til fremkallelse av kjønnslig vellyst, hvilke i strafferettslige henseende gjennomgående kan likestilles med det virkelige samleie, om der enn kan være grunn til å nedsette straffene.”*

handling omfatter beføling av kjønnsorganer eller bryster. Det som i dagens rettspraksis ser ut til å være avgjørende for om det foreligger masturbasjon (utuktig omgang) eller beføling (utuktig handling) av kjønnsorganer, er bevegelsens intensitet (NOU 1991:13 side 16). Både utuktig omgang og utuktig handling skjer alltid *med* en annen. Dersom krenkelsen snarere skjer *overfor*, eller i overvær, av en annen omfattes den av begrepet **utuktig atferd** som for eksempel kan være blotting og anstøtelige bevegelser og ordbruk. I § 192 kreves det utuktig omgang, mens utuktig handling og atferd omfattes av andre paragrafer med lavere strafferammer.

Vi har også i loven av 1902 et kapittel som omhandler forseelser mot sedeligheten, men av plasshensyn har jeg ikke mulighet til å gå inn på dette kapitlet i denne avhandlingen.

Vi fikk en ny endring av voldtektsparagrafen i 1927. Minstestrafen ble blant annet hevet igjen fra 1 til 3 år for samleie. Begrunnelsen som ble gitt for denne hevingen var at man mente å ha registrert en økning i antallet menn som ble dømt for voldtekt. I forarbeidene til lovene heter det blant annet at *"Det kan dog neppe være tvilsomt, at domstolene i utmålingen av straffen for sedelighetsforbrytelser, særlig for voldtekt og utukt mot barn, gjennomsnittlig har anvendt langt ringere straff enn lovgiveren må ha forutsatt. Der synes videre å være grunn til å anta, at straffeutmålingen har vært meget ujevn innenfor dette området.*

Og når det for de fullbyrdede voldtektsforbrydelser av voksen mann mot ærbar kvinne anvendes en straff på 1 år eller for de groveste en straff, som nærmer sig det minimum på 1 års fengsel, kommisjonen har satt for dog å gi også "de provokatorisk letfærdige kvinder" en viss grad av beskyttelse, nemlig i deres rett til "selv aa bestemme, naar og med hvem de vil hengive sig til lasten", da viser dette for det annet en vurdering av disse forbrydelsers straffverdighet, som står i åpenbar strid med det som må ha vært lovskriverens og lovgivernes mening" (Lykkjen 1976:22).

Vi ser av disse forarbeidene at det her forhandles om 'mellomrommene'. For at også de 'letfærdige kvinde' skulle ha en viss rettsbeskyttelse ble strafferammene satt lavt, men rettspraksis hadde da medført at også i voldtekter av 'ærbare kvinner' ble den laveste straffen benyttet. Det vil si at rettspraksis ikke skilte tilstrekkelig mellom voldtekter av de to typene kvinner og straffverdigheten av dem.

Et av medlemmene i kommisjonen ønsket imidlertid ikke å høyne minimumsstraffen. Han ga følgende begrunnelse: *”Ved siden av de mest fordømmelige utslag av brutalitet og råhet forekommer der tilfelle, hvor meget strengere straffer ingenlunde er på sin plass. (...) da der må antas å ha foreligget like stor skyld på begge sider, idet det fremgår at kvinnen av fri vilje har innlatt sig med mannen og godvillig har funnet sig i hans erotiske tilnærmelser, inntil hun, i siste øyeblikk, har ydet en motstand som den annen part har hatt grunn til å oppfatte som ikke alvorlig ment”* (Lykkjen 1976:23). Her er det følgelig ikke lenger bare et skille mellom to typer kvinner det er snakk om, men omstendigheten rundt overgrepet. Overgrepet vurderes her som mindre alvorlig dersom kvinnen av fri vilje har innlatt seg med mannen. Hennes motstand mot å gå like langt i de erotiske tilnærmelsene som ham, har han grunn til ikke å oppfatte som alvorlig ment. Vi ser også at graden av brutalitet og råhet skilles ut og vektlegges som i utgangspunktet mer alvorlig. At grad av vold er noe av det som tillegges stor vekt også i dag, skal vi komme tilbake til litt senere.

Etter revisjonen i 1927 lød paragrafen slik:

Den som ved vold eller ved å fremkalle frykt for nogens liv eller helbred tvinger nogen til utuktig omgjengelse eller som medvirker dertil, straffes for voldtekt med fengsel fra 1 til 10 år.

Forsøk straffes på samme måte som den fullbyrdede forbrytelse.

Var den utuktige omgjengelse samleie, er straffen fengsel ikke under 3 år. Under særdeles formildende omstendigheter kan straffen nedsettes til fengsel i 2 år, hvis forbrytelsen ikke er fullbyrdet.

Hvis den fornærmede som følge av handlingen omkommer eller får betydelig skade på legeme eller helbred, eller den skyldige tidligere er straffet efter denne paragraf eller efter §§ 191, 193, 195, 196 eller 212, anvendes fengsel fra 4 år inntil livstid. Som betydelig skade på legeme eller helbred anses efter denne paragraf i alle tilfelle veneriske sykdommer (Lykkjen 1976:23).

Som vi ser ble forsøk igjen straffet på samme måte som den fullbyrdede forbrytelsen, og vi fikk inn et forbehold om særdeles formildende omstendigheter som ga mulighet for lavere straff for forsøk.

I 1963 ble voldtektsparagrafen på nytt revidert. Det viste seg at domstolene hadde motvilje mot å gi så strenge straffer som loven av 1927 hadde satt. Strafferammen ble på nytt satt ned og omfattet ikke lenger voldtektsforsøk. Andenæs skriver om vurderingene (1971:93): *”Det viste seg, at selv om de høye minimumsstraffene i de fleste tilfeller ikke førte til urimeligheter, dukket det stadig opp tilfeller som lovgiveren ikke hadde tenkt på da bestemmelsen ble utformet, og hvor minimumsstraffen ble for hard.”*

I forarbeidene til loven av 1963 heter det at *”Den nåværende minstestraff på 3 år har – etter hva man har fått klarlagt i rettspraksis – vist seg å være altfor høy. De forhold som faller inn under voldtektsbestemmelsen, er som tidligere nevnt, av temmelig forskjellig natur og spenner over mange nyanser i maktanvendelsen; fra brutale og opprørende angrep på ukjente personer til bruk av makt overfor en person som har innlatt seg på en erotisk lek”* (Lykkjen 1976:24). Her kan man spørre seg hvem dette rettsbudet skal tjene? Hvilket retts gode er det som skal vernes her? Det kan se ut som om menns vold mot kvinner forblir et problem knyttet til kvinnens respektabilitet, og ikke til mannens atferd. Overgrepet regnes som mindre alvorlig dersom kvinnen har ‘innlatt seg på erotisk lek’. Skillet mellom kjent og ukjent gjerningsperson vektlegges. Det er lettere å oppfatte den ukjente som ‘sakesløs’ enn den kjente, og de to typene overgrep bør vurderes ulikt. Vi kan også merke oss glidningen i ordbruken her. Når det gjelder angrep på ukjente personer benevnes de som ‘brutale og opprørende angrep’, mens når det gjelder den kjente snakkes det om ‘bruk av makt’. ‘Fremmed mann i park’ etableres her som den ‘egentlige’ voldtekten, den mest alvorlige og utvetydige.

Voldtektsparagrafen hadde, slik den var utformet, i prinsippet ikke noe unntak for ektefeller. Men i følge Andenæs mente for eksempel Skeie at bestemmelsene om voldtekt ikke kunne anvendes ved tvang mot ektefelle. (Merk igjen ordet ‘tvang’ her og ikke ‘brutale og opprørende angrep’ eller ‘vold’.) Andre paragrafer om rettsstridig tvang og legemsfornærmelse kunne imidlertid benyttes, men de hadde mye lavere strafferammer (Andenæs 1971:96). Den første dommen for voldtekt innenfor ekteskapet fikk vi i Norge i 1974.

7.1.2 NÅTIDIGE DEFINISJONER OG DEBATTER

Det som i dag kalles ”Forbrytelser mot sedeligheten”, straffelovens kapittel 19, så dagens lys første gang i straffeloven av 1902. Som vi har sett har kapittelet vært revidert mange ganger.⁷ Någjeldende paragraf 192 lyder slik:

Den som ved vold eller ved å fremkalle frykt for nogens liv eller helse tvinger noen til utuktig

⁷ Så vidt jeg har kunnet finne ut har det etter 1902 vært gjort revideringer og endringer i 1927, 1953, 1963, 1972, 1981, 1985, 1988, 1989, 1992 og 1995. Vi vil antakelig også få en ny revidering når Seksuallovbruddsutvalgets innstilling (NOU 1997:23) er ferdigbehandlet. Det er videre nedsatt en Straffelovkommisjon for å foreta en fullstendig gjennomgang og revisjon av hele straffeloven. De har kommet med flere delutredninger, men det vil ta lang tid enda før dette arbeidet er ferdig. Vi kan derfor også regne med at dette arbeidet vil kunne medføre endringer i sedelighetskapitlet med tanke på konsistensen i loven.

omgang eller medvirker til det, straffes for voldtekt med fengsel inntil 10 år, men med fengsel i minst 1 år, dersom den utuktige omgangen var samleie. Hvis den fornærmede som følge av handlingen omkommer eller får betydelig skade på legeme eller helse, eller den skyldige tidligere er straffet etter denne paragraf eller etter paragraf 195, kan fengsel inntil 21 år idømmes. Venerisk sykdom anses alltid som betydelig skade på legeme eller helse etter denne paragraf.”

For at en handling skal kunne benevnes voldtekt må handlingen være utuktig omgang. Utuktig omgang omfatter samleie, men også samleielignende forhold (se NOU 1997:23 side 13 for en mer detaljert redegjørelse). Dersom handlingen er samleie er minimumsstraffen 1 år. Men hva skal telle som et samleie? Dette har også skapt forvirring. Høyesterett fastslo i en dom gjengitt i Rettstidene 1988 side 1207 hva som skal til for at det i strafferettslig forstand har skjedd et samleie. Et samleie har funnet sted *”når det mannlige kjønnslem helt eller delvis føres inn i den indre del av kvinnens kjønnsorgan – vagina. Det er ikke nok at kjønnsorganet er ført inn i skjedeåpningen – vulva”* (NOU 1991:13 side 20). Høyesterett viser til at denne forståelsen er så festnet i teori og rettspraksis, at domstolene ikke kan bygge på en annen forståelse. Men også i dette mellomrommet forhandles det stadig.

I 1989 ble definisjonen utvidet til både å gjelde analt og vaginalt samleie, og definisjonen fikk sin egen paragraf - § 213. Dette åpnet opp for at også menn kunne utsettes for voldtekt, men det var fortsatt bare menn som kunne utføre en voldtekt fordi analt samleie i forarbeidene til § 213 ble definert som innføring av penis i endetarmsåpning. Innføring av penis i munnhulen (oralt samleie), ble ikke ansett som samleie i strafferettslig forstand.

Etter en ny lovendring i 1992 ble det imidlertid bestemt at samleiebegrepet i straffeloven (§ 213) igjen skulle utvides slik at også 'enkelte kvalifiserte former for utuktig omgang' skulle likestilles med samleie (NOU 1997:23 side 13). Paragraf 213 lyder per i dag slik: *”Når bestemmelsene i dette kapittel bruker uttrykket samleie, menes vaginalt og analt samleie. Med samleie likestilles innføring av penis i munn og innføring av gjenstand i vagina eller endetarmsåpning.”* Vi ser at innføring av gjenstand kommer inn i tillegg til penis. Dette medfører en mulighet for at overgrepene også kan utføres av en kvinne. Inntrenging med fingre i vagina eller endetarmsåpning sidestilles imidlertid ikke med samleie (NOU 1997:23 side 87), men slike handlinger regnes som utuktig omgang. Den foreliggende innstillingen fra Seksuallovbruddsutvalget foreslår ingen endringer i denne definisjonen. Ett av medlemmene i utvalget fremmer imidlertid et dissensforslag med forslag til ny lovtekst. Dette lyder slik:

”Når bestemmelsene i dette kapittel bruker uttrykket samleie menes vaginalt og analt samleie. Med samleie likestilles innføring av penis i munn, innføring av penis inn i og mellom de store og små kjønnslepper og innføring av gjenstand i vagina eller endetarmsåpning” (NOU 1997:23 side 100).

I skrivende stund arbeider som nevnt Straffelovkommisjonen med å foreta en fullstendig gjennomgang og revisjon av straffeloven og straffebestemmelsene i særlovgivningen. I desember 1995 ble det nedsatt et underutvalg av denne kommisjonen som fikk i oppdrag å gjennomgå og legge frem forslag til endringer i straffelovens regler om forbrytelser og forseelser mot sedeligheten (kapitlene 19 og 38). Dette utvalget fikk navnet Seksuallovbruddsutvalget. Selve navnet er en del av den språklige fornyelsen som foreslås av utvalget – Forbrytelser mot sedeligheten blir til seksuallovbrudd. La oss se litt nærmere på begrunnelsene for at dette utvalget ble nedsatt gjennom å se på hovedpunktene i utvalgets mandat. De skulle vurdere:

- 1) om kravet til samtykke kommer godt nok frem i voldtektsbestemmelsen
- 2) om grov uaktsom voldtekt skal være straffbart
- 3) om lovens begreper og grensedragninger passer i saker som gjelder seksuelle overgrep mot barn
- 4) reglene om seksuelt misbruk i institusjoner og i behandlingsrelasjoner mv.
- 5) oppheving av eventuelle foreldede straffebud
- 6) behovet for endring av straffelovens § 29 om tap av rett til å inneha visse stillinger
- 7) strafferammene
- 8) språklig modernisering, og systematikk

Jeg vil minne om at utvalgets innstilling i skrivende stund ikke er behandlet. Mange av punktene som er nevnt ovenfor har vært gjenstand for offentlig debatt i Norge de senere årene, og jeg tror mandatet må forstås som et svar på dette. Et problem som har blitt synlig er det lave antallet voldtektssaker som kommer for domstolene i forhold til antallet anmeldelser. Videre er det av disse igjen et svært lavt antall domfellelser.⁸ Diskusjonen om å kriminalisere grov uaktsom voldtekt må ses i forbindelse med dette. Situasjonen har vært så vidt påfallende at flere kvinnelige advokater har gått ut i media og frarådet kvinner å anmelde voldtekte.

⁸ Se for eksempel Texmo og Aarvik (1998) som har gjort en detaljert gjennomgang at disse tallene for de tre nordligste fylkene.

Dette har medført en generell mistro til i hvilken grad kvinner har rettsvern i denne typen saker. I en høringsuttalelse⁹ uttaler for eksempel psykologforeningen at *“Det representerer et rettsikkerhetsproblem at kvinner som objektivt sett er utsatt for voldtekt ikke har mot til å anmelde forholdet, eller ikke får sin anmeldelse bekreftet fordi det ikke lar seg gjøre å bevise at siktede var klar over at offeret ble tvunget. Samfunnsmessig representerer dette ikke bare et problem for kvinner som har blitt utsatt for seksuell vold, men det er et uttrykk for den risiko alle kvinner står overfor. Kvinners opplevelse av trygghet og muligheter til å handle som de selv vil, er redusert på dette området sammenlignet med menns”* (siteret i Robbestad 1994:20). Det har også vært reist spørsmål ved om beviskravene er strengere i disse sakene enn i andre saker og straffenivået i voldtektssaker har vært diskutert. Det har vært henvist til at det, til tross for høye strafferammer, i praksis viser seg at dommene som utmåles ligger i den nedre enden av spekteret. Riksadvokaten etterlyste også en gjennomgang av dette og påpekte det urimelige i at straffen for voldtekt i svært mange tilfeller lå lavere enn straffen for tyveri.

Jeg tror disse debattene er vesentlige for å få en forståelse av kvinners frykt for seksuell vold. De er viktige for å forstå de forholdsreglene kvinner opplever at de er pålagt, enten for å unngå å utsette seg for 'unødig fare' eller for å bli vurdert som medskyldige i den offentlige og i den rettslige diskursen.

Om kravet til samtykke.

Det er rimelig å anta at den offentlige debatten omkring kravene til grad av vold spiller en viktig rolle når Seksuallovbruddsutvalget har blitt bedt om å vurdere hvorvidt samtykkekravet kommer godt nok frem i voldtektsbestemmelsen. Det har vært påpekt fra flere hold at kvinnen omtrent må være ødelagt av vold for å bli trodd, og i rettspraksis blir grad av vold viktigere enn tvang i betydningen manglende samtykke. Mye tyder på at kvinnens handling i situasjonen ikke er uvesentlig innen strafferetten, til tross for at loven tar utgangspunkt i den tiltaltes handlinger og intensjoner. Det kan også synes som om det er hennes handling som definerer om den aktuelle handlingen er voldtekt i strafferettslig forstand. Om det danske systemet hevdes: *“Det fremgår klart, at den motstand kvinden har ydet, er med til at definere handlingen: Kvinden skal gjøre al den motstand, der er hende fysisk mulig, før det seksuelle overgrep kan kaldes voldtægt. Der lægges stor vægt på at motstanden er aktiv, og at hun gør,*

⁹ Høringsuttalelse omhandlet advokathjelp til fornærmede i voldtektssaker.

hva hun kan for å tilkalde hjelp” (Carstensen, Kongstad, Larsen og Rasmussen 1982:132).

Norsk lov vektlegger som vi har sett bruk av tvang, vold eller det å skape frykt for noens liv og helse. I amerikansk lov er samtykke det sentrale begrepet. Det eksisterer ulike oppfatninger om hva som er å foretrekke. Enkelte amerikanske feminister har hevdet at strafferettens vektlegging av samtykke som det som skiller et samleie fra en voldtekt, er problematisk. Clark og Lewis (1977:163) hevder at *”The law has said that lack of consent is the distinguishing feature of rape, but this is surely to miss the obvious. It is not the absence of consent, but the presence of physical coercion, which makes rape fundamentally different from ”normal” acts of sexual intercourse. In a situation where a woman has no real choice, the question of her consent becomes patently irrelevant.”* Norske og amerikanske rettsregler er her forskjellige i det at den norske definisjonen ikke inneholder formuleringen om samtykke.

Når det gjelder samtykkekravets tydelighet i norsk lov, påpeker Seksuallovbruddsutvalget at det er et særtrekk ved flere av sedelighetsforbrytelsene at de samme handlingene er straffefrie når de er basert på frivillighet fra de impliserte parter (unntakene her er familietilknytning og alder). Motstykket til frivillighet er tvang. Utvalgets flertall mener derfor at det i voldtektsparagrafen kommer klart frem at bestemmelsen retter seg mot en situasjon hvor frivillighet mangler, og at en tilføyelse hvor det sies at handlingen finner sted uten fornærmedes samtykke, ikke ville tilføre voldtektsbestemmelsen noe.

De drøfter også en eventuell utskifting av begrepet ’tvinger’ med formuleringen ’noen som ikke har samtykket til det’. Men flertallet kommer til at dette ville medføre at tvangsaspektet, som de mener er det sentrale, blir mindre synlig. En større fremheving av samtykkekravet fryktes også å medføre at det blir stilt strengere krav til offeret om å si ifra om at han eller hun ikke vil (NOU 1997:23 side 22). En slik vridning ville bidra til et svakere rettsvern for offeret.

Samtykkekravet har også andre problemer som belyses på følgende måte av Aslak Syse (sitert i NOU 1997:23 side 22-23): *”Å øke kravet til samtykkets kvalitet, for eksempel ved å stille krav om at det skal foreligge et informert samtykke ved seksuell omgang, vil frata selve den erotiske leken en del av spenningen. Partene må i så fall først klarlegge sine forutsetninger og hensikter slik at begge er adekvat informert. I tillegg vil et slikt samtykke ikke være*

forpliktende for partene idet dette kan trekkes tilbake på et hvilket som helst tidspunkt, [...]. Resultatet blir da at en bare oppstiller et "oppstarts-krav" for den erotiske leken – en form for intensjonsavtale – som langt fra alltid vil virke erotisk stimulerende for den etterfølgende samhandlingen. Etter mitt syn bør ikke samtykkekravene styrkes på dette feltet. Dette forhindrer ikke at det kan stilles skjerpede krav til å oppfatte når samtykke ikke lenger foreligger."

Dette uttrykker noen av problemene ved en større vektlegging av samtykkekravet mener utvalget. De minner videre om at det ikke er en forutsetning for domfellelse at offeret har satt seg fysisk til motverge eller på annet vis gitt direkte uttrykk for at hun eller han motsetter seg seksuell omgang¹⁰. Et skjerpet samtykkekrav fryktes derfor å medføre en økt fokusering på offerets handlemåte, gjennom større krav til motstand fra offeret og et økt press på fornærmede både under etterforskning og irettføring av saken. Spørsmålet om overgriperen forsto at offeret ikke gikk med på dette frivillig ville på denne måten kunne bli et sentralt bevisstema, slik Seksuallovbruddsutvalget ser det (NOU 1997:23). Her kommer det til syne en vurdering som er interessant fordi kvinneforskere som har arbeidet med straffeloven og spesielt sedelighetskapittelet (Stang Dahl 1994 og Berglund 1992), ser ut til å mene at dette allerede er vesentlig. Jeg skal komme tilbake til det. Men kanskje ligger det noe i formuleringen 'sentralt bevisstema'?

Hva skulle så begrunnelsene være for å fremheve samtykke? Tove Stang Dahl er kanskje den i Norge som har arbeidet mest med kvinnerett. Hun etterlyste i boken *Pene piker haiker ikke* (utgitt i 1994 etter hennes død) en debatt om samtykketermen i Norge. Hun var av den oppfatning at manglende samtykke muligens burde drøftes sammen med de øvrige objektive vilkårene. Samtykkeproblematikken burde spaltes opp klarere både i teori og praksis. Hun argumenterer for dette fordi "av hensyn til en verdig behandling av fornærmede som person og en mer helhetlig forståelse av voldtektsforbrytelsen, bør man først fastslå den bevismessige sannsynlighet for riktigheten av fornærmedes fremstilling, slik hun opplevet situasjonen av tvang. Dersom man finner at hun har vært tvunget, kommer spørsmålet om hans skyld: Om han var klar over at hun ikke hadde samtykket. Ved en slik klarere oppspalting kan rettergangen bli mer egnet til å gi begge parter rett: **Hun er voldtatt, men han er ikke**

¹⁰ Begrepet seksuell omgang foreslås av utvalget som en språklig modernisering av begrepet utuktig omgang.

voldtektsmann i straffelovens forstand” (Stang Dahl 1994:219). Grunnen til at dette kan være et skritt i riktig retning er at frifinnelse i slike saker i dag ofte gir inntrykk av at hun ikke har blitt voldtatt, selv om de objektive straffbarhetsvilkårene for voldtekt må anses oppfylte.

I forhold til Seksuallovbruddsutvalgets innstilling ser det her ut til å være en viss uenighet omkring hva som er problemet. Der de frykter økt vektlegging av samtykkekravet med den begrunnelsen at overgriperens subjektive forståelse ville kunne bli et sentralt bevisstema, ser det ut som om Stang Dahl mener at det allerede fungerer slik (se også Berglund 1992). Jeg skal litt senere komme tilbake til dette spørsmålet om subjektiv skyld i forhold til diskusjonen om kriminalisering av grov uaktsom voldtekt og straffelovens perspektiv.

Den såkalte to-instansordningen ble innført i straffesaker i 1995. Daværende justisminister Grete Faremo karakteriserte dette som århundredets viktigste straffeprosessreform. Denne ordningen innebærer at alle straffesaker heretter starter i byrett eller herredsrett med lagmannsretten som ordinær ankeinstans. Denne typen saker gikk tidligere direkte til lagmannsretten med høyesterett som eneste ankeinstans, og da bare i de tilfellene det var tvil om det var riktig domsanvendelse. I følge Ringheim (1995) trodde bistandsadvokater at reformen ville komme voldtekts- og mishandlingsofre til gode fordi by- og herredsretten består av fagdommere som har plikt til å begrunne sine dommer. En slik plikt påligger ikke juryen av legfolk i lagmannsretten. Bistandsadvokater trodde at en begrunnet dom ville kunne tydeliggjøre at kvinnen ikke var mistrodd selv om tiltalte ble frifunnet. Kanskje vil Stang Dahl's poeng kunne ivaretas gjennom denne reformen? Ulempen med to-instansordningen ble betraktet som å være at offeret måtte møte i retten to ganger. Den nye ordningen ble av den grunn også kritisert bl a av Støttesenteret mot incest, Likestillingsrådet og Likestillingsombudet. Når ordningen allikevel ble vedtatt var begrunnelsen hensynet til 'rettssikkerheten' (Finstad 1995)¹¹.

I et møte i mars 1998 uttaler imidlertid statsadvokat Monika Hansen Nylund i Troms¹² at denne ordningen har sine alvorlige svakheter for offeret. I praksis viser det seg at de fleste

¹¹ Et problem her er ulike syn på hva rettssikkerhet er. Rettssikkerheten henspeiler på to ting; retten skal verne borgerne mot overgrep fra staten og den skal verne borgerne mot overgrep fra andre borgere. Finstad (1995) mener at den nye to-instans-ordningen bare ivaretar det ene elementet ved rettssikkerheten, nemlig å verne borgerne mot overgrep fra staten.

¹² Uttalelsene til Hansen Nylund er gjengitt etter mine notater fra møtet.

voldtektssakene som kommer opp for herredsretten ender med domfellelse. I de fleste tilfellene anker tiltalte da saken inn for lagmannsretten. I lagmannsretten skal saken opp for en jury, og dette viser seg nesten uten unntak å være en fordel for tiltalte. I praksis ender de fleste av ankesakene med frifinnelse, forteller hun. Hun mener juryen lettere lar seg påvirke av hvordan tiltalte oppfører seg og ser ut, enn fagjuryen gjør. Et annet problem er at legfolk ikke har trening og kunnskaper nok til å vite hva som er relevant informasjon, i tillegg til at hun ikke tror de helt forstår hva som ligger i termen 'rimelig tvil'. Hun mistenker at de i mange tilfeller krever for sterke beviser fordi de opererer med 'teoretisk tvil' – og da kan man jo i bunn og grunn tvile på alt. Et annet viktig tilleggsproblem som oppstår for offeret i denne typen saker er det faktum at hun i den første rettssaken hadde overgrepet og detaljene relativt klart i minne, og hun var psykisk forberedt på rettssaken. Anken medfører at det tar tid før saken kommer opp igjen (ofte ett til to år). I denne perioden har offeret konsentrert seg alt hun har kunnet for å bearbeide traumet, for å komme videre, og 'glemme' overgrepet. Hun er derfor ofte lite motivert for å gå igjennom en ny rettssak. Gjerningsmannen er imidlertid i motsatt posisjon. Han har i den samme perioden kunnet forberede sitt forsvar mye bedre enn sist fordi han nå vet hvilke beviser og indisier aktorlaget bygger på, og kan sette alt inn på å reise tvil om eller motbevise disse. Statsadvokaten har merket seg at tiltalte i den første rettssaken svært ofte noterer flittig under rettssaken.

Om kriminalisering av grov uaktsom voldtekt.

At få voldtekter overhodet kommer for retten og at enda færre blir pådømt, er grunnen til at spørsmålet om å kriminalisere grov uaktsom voldtekt har kommet opp.¹³ Det har blitt stilt spørsmål ved kvinners rettsbeskyttelse mot seksuell vold. Strafferettens krav til skyld er sentralt for å forstå de få domfellelsene, mener Tove Stang Dahl (i Brekken 1993). Hun påpeker at vår kulturs prinsipp om selvbestemt seksualitet er klart i rettslig forstand. Det er voldtekt dersom hun ikke vil, og han har forstått det. Men skal mannen som voldtar og ikke forstår det, gå fri? spør hun. Hun går, for å løse dette problemet, inn for å gjøre uaktsom voldtekt straffbart. Hun begrunner dette slik: *"Jeg går inn for det, fordi det i de fleste voldtektssaker ikke blir reist sak, og det blir frifinnelse i mange saker hvor bevisene er*

¹³ Nye tall fra de tre nordligste fylkene viser for eksempel at 77% av voldtektssakene (§192), 58% av anmeldte saker for utuktig omgang med barn under 14 år (§195) og 80% av de alvorligste sakene, gjentatt utuktig omgang med barn under 10 år (§195 2.ledd), i femårsperioden 1993-1997, ble henlagt (Texmo og Aarvik 1998). Når det gjelder domfellelser er tallene for saker etter §192 17% (5% frifunnet), etter §195 36% (3% frifunnet) og etter §195 2.ledd 9% (11% frifunnet).

temmelig klare. Han blir frifunnet fordi han sier at han ikke skjønnte at han voldtok henne: "Hun sa nei og hun ropte nei, men jeg trodde at hun ville likevel." Å bevise hva han har trodd og ikke trodd er umulig, hvis han har en god advokat. Det er bare når hun er helt ødelagt av vold at hun blir trodd. Hvis vi gjør uaktsom voldtekt straffbart, vil kravet være at han handler som en aktsom mann" (Brekken 1993:114).

Straffelovens krav om subjektiv skyld i voldtektssaker ble her påpekt som et problem. Hva betyr så dette? Vår strafferett har to byggesteiner, i tillegg til at det må finnes et straffebud som kriminaliserer den aktuelle handlingen, som danner grunnen for å bestemme om en handling eller en unnlattelse er kriminell (etter Berglund 1992):

- 1) Det må finnes en årsakssammenheng mellom handlingen og følgen. Denne må videre være adekvat det vil si det må være en forutsigelighet i det som skjer. Her er det gjerningspersonens atferd som setter rammen for diskusjonen.
- 2) Krav til skyld. Skyld handler her om vårt psykiske forhold til det vi gjør. Skyld henger derfor i første rekke sammen med to ting, dels det vi tror om det vi gjør, og dels vår likegyldighet overfor det vi gjør mot andre. Skjønnte gjerningspersonen hva han/hun gjorde og hvilke konsekvenser handlingen førte til?

Skyld er alltid subjektivt. Her er det den enkelte gjerningspersonens tro, kunnskaper eller feilgrep som teller. En tiltalt skal bedømmes ut fra sin egen oppfatning av den faktiske situasjonen. Det er altså gjerningspersonens intensjoner og hans/hennes forståelse som ligger til grunn for rettsapparatets definisjon av et overgrep. Offeret benyttes i rettssaker til å vurdere gjerningspersonens atferd og tenkemåte. Hun/han skal gi bevis på tiltaltes handlinger, og får dermed en rolle som vitne til dennes gjerninger. Virkeligheten må derfor i det vesentlige tolkes ut fra gjerningspersonens perspektiv. Offeret er ikke en part i rettssaken, men et vitne for aktoratet.¹⁴ I rettsprosessen er offeret ikke et handlende subjekt, men et rettslig objekt. Hennes forklaring er det viktigste bevismomentet for fellende dom, og det er hennes forklaring som er den rettslige gjenstand – stridens kjerne (Finstad 1995).

¹⁴ Som Forrester (1989:83) påpeker blir offeret, ved å bli bedt om å være vitne til denne krenkelsen, bedt om å repetere en erfaring der hun/han ble berøvet sin kapasitet til å handle som et subjekt. Hun/han blir altså gjennom de legale funksjonene som 'vitne' og 'fornærmet', bedt om enten å repetere voldtekten ved å fremmedgjøre seg selv fra erfaringen av å bli voldtatt, eller å identifisere seg med posisjonen som det voldtatte offeret. Hun blir uansett 'voldtatt' igjen, hevder han.

La meg, uten å påstå at dette er et representativt eksempel, redegjøre for en konkret sak som ble behandlet av Oslo byrett i 1980 for å vise hva slags argumentasjoner dette kan føre til. Saken omhandlet ei 19 år gammel jente som søkte skilsmisse ved dom på grunn av grov mishandling fra mannen. Legeattesten og bildene politiet hadde av kvinnen like etter mishandlingen viste store og alvorlige fysiske skader. Ekteskapsloven sier at mishandling er skilsmissegrunn. Retten fant mishandlingen bevist, og også at det var mannen som uprovosert hadde mishandlet henne. Retten fant det også sannsynlig at det ikke var første gang han hadde mishandlet henne. Men, sa retten, mannen må gå fri. Loven krever nemlig, som vi var inne på ovenfor, at mishandleren skal vite at han skader når han utfører handlingen, og retten visste ikke hva mannen 'hadde ment' med å mishandle henne. Om den siste mishandlingsepisoden sier retten: *"Saksøkte har vært meget opphisset og det er uklart hva han har ment med sin opptreden."* Kvinnen fikk ikke skilsmisse ved dom, men separasjon (eksempelet er hentet fra Amundsen m fl 1981). Det er altså denne typen slutninger man søker å utfordre gjennom i introdusere uaktsomhet.

I Seksuallovbruddsutvalgets vurdering går flertallet ikke inn for en slik kriminalisering. Begrunnelsen for dette er at de tviler på at dette ville bidra til å bedre rettsvernet for ofrene for denne typen overgrep. De synes å mene at problemet ikke ligger der. Statsadvokat Monika Hansen Nylund i Troms uttaler også (mars 1998) at hun er i tvil om en slik kriminalisering ville få noen praktisk betydning. Hun hevder at en slik endring i praksis ikke ville gjøre noen særlig forskjell i rettssalene fordi striden i der oftest dreier seg om fakta. Her ser det altså ut til at det er ulike vurderinger av problemene som ligger til grunn. Jeg vil imidlertid påpeke at Seksuallovbruddsutvalgets negative innstilling ikke er knyttet opp mot en frykt for rettssikkerheten. De skriver: *"I denne kriminaliseringsvurderingen må det også foretas en avveining mellom hensynet til rettsvern for offeret og hensynet til rettssikkerhet for utpekt gjerningsperson. Hvis det er grunn til å anta at straffesanksjonering av den grove uaktsomhet vil bedre ofrenes rettsvern, vil det være et tungtveiende argument for kriminalisering. Utvalget kan ikke se at hensynet til rettssikkerhet taler avgjørende mot at grov uaktsomhet straffesanksjoneres her. En rekke straffebud i straffeloven og i særlovgivningen har uaktsomhet som skyldform, [...] Å innføre (grov) uaktsomhet som skyldform i voldtektsbestemmelsen vil derfor ikke innebære noe prinsipielt nytt for integritetskrenkelser"* (NOU 1997:23 side 51). Vi kan i Norge dømmes for uaktsomt drap, og

professor Brattholm uttaler at han ikke kan se noen problemer med å gjøre uaktsom voldtekt straffbart (Ringheim 1995). Mange røster har imidlertid uttrykt sterk frykt for at en slik kriminalisering ville svekke rettssikkerheten.

Jeg kan ikke se at utvalget vurderer om dette kunne ha betydning i den grad at kanskje flere saker ville bli ført for retten. Kan det være slik at de sakene som kommer opp er vurdert i forhold til sjansene for pådømmelse etter dagens lovverk og rettspraksis? De vurderer heller ikke det problematiske i at så få saker kommer opp for domstolen og foreslår derfor ingen løsninger på dette. Utvalget drøfter heller ikke det faktum at voldtekter oftest skjer blant kjente, og hvilke konsekvenser og ekstra problemer dette skaper. Spesielle problemer i slike voldtektssaker er kravene til grad av vold som benyttes og tidsperspektivet for når truslene fremmes. I disse sakene kan truslene være fremsatt over lang tid, de kan 'ligge i luften', og de kan derfor være vanskelige å knytte direkte til det anmeldte overgrepet.

Innstillingen inneholder ikke noen store forandringer av gjeldende lov. Ut fra innstillingen ser det ut til at utvalget vurderer rettspraksis som et større problem enn lovverket. Dette kommer også tydelig frem i den gjennomgangen de gjør av Høyesterettsdommer. Her påpeker utvalget at bruken av formildende omstendigheter av Høyesterett er et problem, i alle fall med hensyn til straffenivået. De påpeker at det ser ut som om fravær av skjerpene omstendigheter tillegges vekt i formildende retning (NOU 1997:23 side 57). Om voldtekten skjedde etter innledende frivillig erotisk kontakt eller som en ren overfallsvoldtekt, inngår også i Høyesteretts vurderinger. Videre nevnes forhold mellom partene, tidligere ekteskap eller samboerskap, som et moment ved straffeutmålingen. Utvalget maner her til forsiktighet når det gjelder å vurdere tidligere samliv som en formildende omstendighet. Slik de ser det kan dette også betraktes som et forhold som øker straffverdigheten, fordi det både er brudd på et tillitsforhold og et forsøk på å dominere offeret etter at samlivet er slutt.

Det hovedspørsmålet som etter min oppfatning utkrystalliserer seg er; hva er det akseptabelt for en voldtektstiltalt å ikke forstå i norske rettsaler og i norsk kultur generelt, spesielt når det gjelder seksuelle overgrep? Hva er akseptabelt for en tiltalt å påberope seg ikke å skjønne? Hvor går grensene her? For det er ganske åpenbart at det finnes grenser for hvor 'dum' vi aksepterer at noen kan tillate seg å være. Min påstand her er at det er dette som er det

avgjørende punktet i diskusjonen om subjektiv skyld, og det er et punkt som ikke eksplisitt adresseres. Jeg tror det er i dette mellomrommet, i denne gråsonen, problemet ligger. Er vår kulturs kjønnsrelasjoner og 'vanlige' seksuelle praksiser slik at det ikke forventes av tiltalte at han kan skjønne det når han begår et overgrep? Er det slik at vår kulturs seksuelle praksiser *ikke* forutsetter to aktive subjekter som en 'normalsituasjon'? Er det derfor vi ser ut til å ha så store vanskeligheter med å skille mellom overgrep og vanlige samleier?¹⁵

*

Jeg har viet så vidt stor plass til straffelovens diskurs om voldtekt av flere grunner. I tilknytning til mitt tema, kvinners frykt for seksuell vold, anser jeg denne diskursen som svært vesentlig i det den avgrenser mellomrommet, gjennom å angi hva som gjelder som krenkelser og den definerer grensene for vår handlefrihet. Rettsdiskursene i et samfunn både speiler, og virker formende på, hva vi oppfatter som krenkelser. Media formidler mye stoff fra norske rettssaler, spesielt sedelighetssaker, noe som betyr at offentligheten er ganske godt kjent med vurderingene som gjøres der. Håndhevingen av voldtektsparagrafen har skapt mye debatt i media, spesielt med hensyn til hva som anses som formildende omstendigheter for den siktede og hvilken atferd fra offerets side som gir grunnlag for rimelig tvil. For kvinner, og menn, gir rettsdiskursene derfor et signal om forventet kjønnsatferd i vår kultur i vår tid, om hva som anses som berettigede forventninger og de signaliserer grensene for kvinners og menns handlefrihet.

I voldtektssaker brukes kvinnens atferd ofte mot henne. Med henvisning til sosiale normer kan vi ofte se at hun gjøres medskyldig i mannens overgrep mot henne – både i og utenfor rettssalen. Når kvinner bryter slike sosiale normer, tilsier praksis – også den rettslige – at hun risikerer voldtekt. Det kan for eksempel se ut som om vi i vårt samfunn, gjennom rettssystemets vurderinger av formildende omstendigheter, fortsatt administrerer utdeling av straff for 'nattløperi' for kvinner (jfr kapittel 4). Konklusjonen Tove Stang Dahl (1994) trekker av dette er at kvinner og menn har forskjellig grad av handlefrihet og kjønnsfrihet¹⁶ i samfunnet. Dersom kvinner benytter den utvidede alminnelige handlefriheten kvinner som

¹⁵ Dette spørsmålet vil bli drøftet nærmere i kapittel 9.

¹⁶ Kjønnsfrihet defineres som en persons rett til selv å råde over sine kjønnssegenskaper. Dette innebærer både rett til selvbestemt seksualitet og rett til å avvise seksuelle tilnærmelser (Stang Dahl 1994, NOU 1997:23).

gruppe har – gjennom for eksempel å gå hvor hun ønsker, når hun ønsker, med hvilke klær hun ønsker, på det tidspunktet av døgnet hun ønsker – kan det føre til at hennes kjønnsfrihet blir angrepet og hennes kjønnsære¹⁷ krenket. Så til tross for at menn og kvinners rettslige handlefrihet er den samme, er de i praksis forskjellige fordi de rettslige vurderingene av hennes kjønnsfrihet er annerledes enn vurderingene av hans.

Voldtekt er en spesiell type krenkelse fordi den i all hovedsak rammer kvinner. Og i tillegg til at den er en krenkelse av det enkelte voldsoffer, skaper voldtekter (spesielt overfallsvoldtekter) frykt hos kvinner som gruppe slik at deres handlefrihet og bevegelsesfrihet blir innskrenket (NOU 1997:23). Overfallsvoldtekter fungerer derfor, i Mannsrolleutvalget's begrepsbruk (NOU 1991:3), som latent vold.

7.2 SEKSUELL TRAKASSERING – ARBEIDSMILJØLOVENS DISKURS

Dersom vi utvider undersøkelsesområdet fra voldtekt til seksuell trakassering befinner vi oss fortsatt innenfor rettsdiskursen, men i dette tilfellet vil vi i Norge bevege oss over til arbeidsmiljøloven¹⁸. Formuleringen som skal beskytte arbeidstakerne mot trakassering kom inn i arbeidsmiljøloven i februar 1995. Fordi den er så vidt ny har vi derfor ikke særlig mye kunnskap om hvordan rettspraksis vil komme til å se ut på dette området. Min gjennomgang vil derfor avgrense seg til å referere til bestemmelsen, til å belyse intensjonene ved den nye bestemmelsen og noen av reaksjonene fra høringsinstansene. Jeg vil videre knytte den opp mot andre lands bestemmelser og se litt mer på de forsøkene på begrepsavklaring som er gjort i norsk forskning om seksuell trakassering. Avslutningsvis vil jeg drøfte hvordan det også her forhandles om mellomrommet. Konkret vil jeg gjøre det ved å tematisere det noen benevner 'retten til å navngi' og ved å se på noen problemer knyttet til termen seksuell trakassering.

Den bestemmelsen som skal beskytte arbeidere mot trakassering finner vi i arbeidsmiljølovens § 12. Paragrafen omhandler tilrettelegging av arbeidet, og dens første ledd om generelle krav lyder slik:

¹⁷ Begrepet kjønnsære henviser til sentrale sider ved en persons integritet, selvrespekt og omdømme (Stang Dahl 1994).

¹⁸ Det har vært rettet kritikk mot at vi i Norge valgte å legge denne bestemmelsen til arbeidsmiljøloven, og ikke for eksempel til Likestillingsloven. Bakgrunnen for denne kritikken er bl a at grupper som studenter og elever og vernepliktige i militæret ikke omfattes av arbeidsmiljøloven, og at disse gruppen derfor ikke har noen formell ankeinstans å gå til dersom ikke skolen eller institusjonen har utarbeidet egne regler for å håndtere seksuell trakassering.

Teknologi, arbeidsorganisasjon, utførelse av arbeidet, arbeidstidsordninger og lønssystemer skal legges opp slik at arbeidstakerne ikke utsettes for uheldige fysiske eller psykiske belastninger, eller slik at deres mulighet for å vise aktsomhet og ivareta sikkerhetshensyn forringes. Nødvendige hjelpemidler for å hindre uheldige fysiske belastninger skal stilles til arbeidstakernes disposisjon. Arbeidstakerne skal ikke utsettes for trakassering eller annen utilbørlig opptreden. Forholdene skal legges til rette for at arbeidstakerne gis rimelig mulighet for faglig og personlig utvikling gjennom sitt arbeide (Lov av 4. februar 1977 nr 4 om arbeidervern og arbeidsmiljø m.v ajourført med endringer, senest ved lov 02.12.1994 fra 01.02.1995, min understreking).¹⁹

Paragraf 12 nr 1 har fått et tillegg som fastslår at arbeidstakerne ikke skal utsettes for trakassering eller annen utilbørlig opptreden. Ut over denne setningen er paragrafen uforandret fra loven av 1977. I Odelstingsproposisjon nr 50 (1993-94) understrekes det at det er arbeidsgivers ansvar og plikt å legge forholdene på arbeidsplassen til rette slik at arbeidstakerne ikke utsettes for denne typen opptreden. Det understrekes også at dette gjelder både horisontalt (fra andre arbeidstakere) og vertikalt (fra ledelsen og arbeidsgiver), eller fra andre på arbeidsplassen.

Bakgrunnen for at denne bestemmelsen kom inn i Arbeidsmiljøloven er den økte oppmerksomheten omkring mobbing og seksuell trakassering i arbeidslivet. Formuleringen er imidlertid som vi har sett at arbeidstakerne ikke skal utsettes for trakassering eller annen utilbørlig opptreden. Seksuell trakassering nevnes altså ikke spesifikt i selve lovteksten, men ble drøftet av Arbeidsmiljølovutvalget²⁰ og av Kommunal- og Arbeidsdepartementet²¹. Man har altså valgt en vid formulering som kan innbefatte alle typer trakassering enten den er knyttet til kjønn, seksualitet, rase, etnisitet, religiøs overbevisning eller annet. Enkelte av høringsinstansene har reagert på den vide formuleringen og ment at seksuell trakassering burde vært nevnt eksplisitt²². Begrunnelsen var at de mente det ville være lettere å gjøre noe med problemet seksuell trakassering dersom det var eksplisitt formulert. Flere av høringsinstansene påpeker at det har vært en økning av saker omkring mobbing, seksuell trakassering o l, og uttrykker sin tilfredshet med at dette problemet nå tas opp i loven. Flere av høringsinstansene

¹⁹ Jeg vil her bare påpeke at det i arbeidsmiljøloven forutsettes at ulike miljøforhold skal ses i sammenheng med hverandre og ikke bare enkeltvis. På denne måten er for eksempel både §§ 1 og 7 viktige for at § 12 skal kunne spille den rollen den er tiltenkt. Spesielt §§ 7 og 12 må ses i sammenheng med hverandre (Ot prp nr 50 1993-94 side 57).

²⁰ I deres forslag til endringer av Arbeidsmiljøloven av 1977 (NOU 1992:20).

²¹ Jeg benytter Ot prp nr 50 1993-94 fra Kommunal- og Arbeidsdepartementet som hovedkilde. Denne proposisjonen bygger på de forslagene som ble fremmet i Arbeidsmiljølovutvalgets innstilling og også på høringsuttalelsene som ble gitt. Tilrådingen fra departementet ble godkjent i statsråd den 22 april 1994.

²² Disse høringsinstansene var bl a Barne- og Familiedepartementet, Direktoratet for brann- og eksplosjonsvern og Likestillingsombudet.

påpeker også viktigheten av å tydeliggjøre dette som et ledelsesansvar, og noen kommer med nye forslag til formuleringer som gjør dette enda mer eksplisitt (Ot prp nr 50 1993-94 sidene 62-64).

I sin vurdering av utvalgets forslag og de innkomne høringsuttalelsene drøfter Kommunal- og Arbeidsdepartementet Barne- og Familiedepartementets forslag om å nevne seksuell trakassering eksplisitt i lovteksten, men de forkaster det med følgende begrunnelse: *"Etter departementets oppfatning kan det synes uheldig å behandle seksuell trakassering som et særskilt problem med egne bestemmelser, håndteringsmodeller og prosedyrer mot slik trakassering. Etter departementets oppfatning må seksuell trakassering i prinsippet behandles på samme måte som annen trakassering og mobbing som finner sted på arbeidsplassen"* (Ot prp nr 50 1993-94 side 66).

Departementet går også inn på andre lands bestemmelser. I EU finnes det en rekommandasjon om seksuell trakassering fra 1991. Denne er imidlertid ikke juridisk bindende. EU-kommisjonen henstiller i denne rekommandasjonen medlemslandene om å iverksette tiltak for å beskytte kvinners og menns verdighet på arbeidsplassen. Det er også utarbeidet en veiledning om praktiske tiltak som skal beskytte arbeidstakerne mot uønsket seksuell oppmerksomhet. Både Belgia og Frankrike har fulgt opp rekommandasjonene. Ellers kan nevnes at både USA, Canada, New Zealand og Australia har lovgivning som beskytter mot seksuell trakassering. I Danmark har de ingen direkte hjemmel for å forby seksuell trakassering, men den danske likestillingsloven kan anvendes i noen sammenhenger. I Sverige finnes en bestemmelse i Likestillingsloven som forbyr arbeidsgiver å utsette arbeidstaker for trakassering på grunnlag av at arbeidstakeren har avvist arbeidsgiverens seksuelle tilnærmelser, eller anmeldt denne for kjønnsdiskriminering (Ot prp nr 50 1993-94 side 65-66). Det er også i Sverige arbeidsgivers plikt å sørge for at arbeidstaker ikke utsettes for seksuell trakassering.

I Norge bemerkes det i proposisjonen at flere bestemmelser i straffeloven kan komme til anvendelse mot alvorlige former for seksuell trakassering. Verken arbeidsmiljøloven eller likestillingsloven har spesifikke bestemmelser mot seksuell trakassering, men de vil være relevante i slike saker. Barne- og Familiedepartementet konkluderer imidlertid i Likestillingsmeldinga (St.meld.nr 70 1991/92 referert i Ot prp nr 50 1993-94) med at

likestillingsloven er vanskelig å bruke i denne typen saker. De mener videre at Likestillingsombudet er et lite egnet organ for behandling av slike saker.

7.2.1 DEFINISJONER AV SEKSUELL TRAKASSERING

Definisjoner av seksuell trakassering tar utgangspunkt i en persons egen opplevelse av hva som er uønsket, urimelig og støtende og ikke i trakassørens intensjoner.²³ La oss se litt nærmere på EU's atferdskodeks for å eksemplifisere dette.

På bakgrunn av en rapport om seksuell trakassering anbefalte EU i en resolusjon fra 1988 enstemmig at medlemslandene skulle henstilles om å benytte en atferdskodeks om seksuell trakassering på arbeidsplassen. Rådet gir følgende definisjon av seksuell trakassering (Arcel 1992:16 min oversettelse):

“Atferd av seksuell karakter eller annen kjønnsbestemt atferd, som krenker kvinners og menns verdighet på arbeidsplassen, herunder foresattes og kollegers atferd. Den er en utålelig krenkelse av medarbeideres eller elevers verdighet og er uakseptabel hvis

- a. en slik atferd er uønsket, urimelig og støtende for den pågjeldende,*
- b. en persons avvisning eller aksept av en slik atferd fra arbeidsgivers eller medarbeiders side (herunder foresatte og kolleger) er brukt uttrykkelig eller stilltiende som grunnlag for en beslutning, som påvirker en medarbeiders adgang til yrkesutdannelse, arbeid, fortsatt ansettelse, avansement, lønn eller andre arbeidsvilkår, og/eller*
- c. en slik atferd skaper et skremmende, fiendtlig eller ydmykende arbeidsklima, for den pågjeldende.”*

I EU's definisjon ser vi at det er den trakassertes egne verdinormer som avgjør hva som skal oppfattes som trakassering. Trakassøren kan altså ikke påberope seg legitimitet ved å vise til sine egne verdinormer for seksuell atferd. Trakassøren bør altså, fra det øyeblikk den trakasserte har protestert overfor tilnærmelsen, vite at den er uønsket, urimelig og støtende.

Enkelte definisjoner av seksuell trakassering inneholder også en presisering av at den må forekomme gjentatte ganger over en viss tidsperiode (Einarsen m fl 1993:14). Som vi skal se

²³ Se for eksempel Brantsæter og Widerberg red (1992), Frøberg og Sørensen (1992), Einarsen m fl (1993) og Arcel (1992).

benytter for eksempel Universitetet i Oslo en slik presisering.

I sine tiltak mot seksuell trakassering ser Universitetet i Oslo ut til å ligge tett opp til de definisjonene av seksuell trakassering som er utarbeidet av innenfor norsk (kvinne-)forskning (Frøberg og Sørensen 1992 og Brantsæter og Widerberg red 1992). Vi skal gå nærmere inn på disse definisjonene nedenfor, men la oss først se hvordan Universitetet i Oslo avgrensner seksuell trakassering. De starter med en avgrensning av det bredere begrepet uønsket seksuell oppmerksomhet. Det avgrenses slik *”seksuell oppmerksomhet av plagsom og truende karakter. En plagsom og truende atferd kan ta form av alt fra verbale hentydninger, kommentarer til kropp og utseende til psykisk og fysisk press om seksuelle tjenester. Ofte kan grovheten i disse handlingene eskalere over tid, og gjerne også opptre sammen. I en veileder-student/stipendiat relasjon kan dette for eksempel dreie seg om alt fra en ubehagelig enkeltepisode til systematisk plaging over tid. Når situasjonen får preg av systematisk plaging over tid der den som plager er klar over mottakers negative reaksjoner, snakker vi om seksuell trakassering. Seksuell trakassering er den aller grovste form for plagsom/truende seksuell oppmerksomhet”* (fra *”Tiltaksplan i forbindelse med plagsom/truende seksuell oppmerksomhet ved UiO”*). Denne planen ble vedtatt i Kollegiet ved Universitetet i Oslo den 21. November 1995.

Ot prp nr 50 1993-94 inneholder følgende presisering av begrepene. *Mobbing* omfatter gjerne en systematisk isolering eller utestenging av arbeidstakere, heter det, men det kan også omfatte bruk av fysisk vold. Dette kan føre til at den som rammes blir utrygg og avmektig. *Seksuell trakassering* innebærer, i følge departementet, en uønsket og plagende oppmerksomhet på grunn av kjønn. Det heter i fortsettelsen at trakassering kan være alt fra uvelkomne kommentarer om arbeidstakers kropp fra en kollega, til press om seksuelle tjenester fra en overordnet. Denne typen trakassering synes å være et problem særlig på sterkt kjønnsdelte arbeidsplasser og i miljøer der kvinner relativt nylig har kommet inn på arbeidsfeltet, og den har vært lite belyst før de senere årene.

Termen seksuell trakassering ser imidlertid ut til å skape en del misforståelser i praksis. I noen undersøkelser og i den offentlige debatten sier for eksempel noen, spesielt menn, at de ønsker

seg mer seksuell trakassering eller sex-press på jobben.²⁴ Andre er bekymret for om det ikke lenger er tillatt å flørte på arbeidsplassen. For å rydde opp i terminologien tar Brantsæter og Widerberg red (1992) utgangspunkt i samlebegrepet *seksuell oppmerksomhet*. De påpeker at seksuell oppmerksomhet kan være *ønsket* eller *uønsket*. Positive opplevelser er en gjensidig, ønsket seksuell opplevelse mellom to likeverdige parter som er lydhøre overfor hverandre. Negative opplevelser kalles med et samlebegrep for uønsket seksuell oppmerksomhet. Denne typen opplevelser kjennetegnes ved at de er uønskede, uoppfordrede og ensidige. Det er bare den ene parten som opplever dem som et gode.

Det er imidlertid ikke all uønsket seksuell oppmerksomhet som oppleves som problematisk av den personen som utsettes for dem. Men i de tilfellene der den får *negative konsekvenser* enten de er fysiske, psykiske eller i form av begrenset bevegelsesfrihet og handlingsrom, kan vi si at denne personen blir utsatt for seksuell trakassering.

Seksuell trakassering og seksuell vold mot kvinner er av omfang et stort problem. I en undersøkelse fra MMI i 1992 (referert i Frøberg og Sørensen 1992) oppga 20% av kvinnene mellom 18 og 50 år at de en eller annen gang hadde vært utsatt for seksuell trakassering på arbeidsplassen. Tar vi med situasjoner også utenfor arbeidsplassen økte tallet til 40%.²⁵ Men det er viktig å være klar over at alle forsøk på å tallfeste denne typen problemer må bli unøyaktige og omtrentlige. Det er flere grunner til det. Vi tenker for eksempel ofte på dette som spesifikke avgrensbare hendelser eller konkrete episoder. I en studie av seksuell trakassering på arbeidsplassen fant norske forskere at en del kvinner hadde problemer med å knytte sine erfaringer til en slik fenomenoppfattelse som forskerne snakket ut i fra (Brantsæter og Widerberg red 1992). For disse kvinnene var det vanskelig å snakke om det i form av spesielle og avgrensbare hendelser. De oppfattet derimot at den seksuelle trakasseringen var en del av selve den luften de pustet i. Det preget så til de grader samhandlingen at hendelser som enkeltvis og rent juridisk ikke oppfattes som alvorlige, ble opplevd som svært alvorlige av kvinnene selv.

²⁴ I undersøkelser som baserer seg på dette begrepet uten å definere det er det derfor grunn til å være varsom med direkte sammenligninger når det gjelder utbredelse av fenomenet.

²⁵ MMI undersøkelsen viste også at av de 120 000 kvinnene som hadde vært utsatt for seksuell trakassering på arbeidsplassen, fortalte 6 000 av dem at de sluttet i jobben. 18 000 sier at de unnlot å si ja til en jobb fordi de fryktet at de ville bli utsatt for seksuell trakassering (referert i Frøberg og Sørensen 1992). Tallene for Norge er betydelig lavere enn for en del andre vestlige land som USA og Storbritannia.

Den daglige ertingen og 'plukkingen' kunne på den måten oppleves som like ille som et enkeltstående voldtektsforsøk. For disse kvinnene var det derfor nødvendig å gi en beskrivelse av den sammenhengen dette inngikk i. En sykepleier på en psykiatrisk avdeling forteller for eksempel til Frøberg (udatert) at noen av pasientenes atferd kunne være meget slitsom. For henne var det ikke så lett å formidle dette til den mannen hun bor sammen med: *"Jeg tror ikke samboeren forstår hvor slitsomt det er å høre på trakasseringen eller truinga, men når jeg kommer hjem med blåmerker og sår, da skjønner han at det er hardt"* (Frøberg udatert:19).

Forskning viser at menn og kvinner ofte vurderer forskjellig når det gjelder seksuell trakassering (se for eksempel Kitzinger & Thomas 1995). Generelt viser det seg at kvinner oftere enn menn oppfatter ikke-verbal atferd som blikk, fliring og berøring som seksuell trakassering. *"Når kvinner gjør vurderingen, definerer de et bredt spekter av seksuell oppførsel på arbeidet som seksuell trakassering, mens mennene tenderte mot å regne bare mer ekstrem oppførsel som trakassering"* (Brantsæter og Widerberg red 1992). Med ekstrem oppførsel går jeg ut i fra at menn i første rekke tenker på fysiske håndgripeligheter og grovt krenkende utsagn. Hva som skal telle som seksuell trakassering ser på den måten ut til å være et omstridt område.

7.2.2 RETTEN TIL Å NAVNGI

Mange, spesielt menn, reagerer på definisjoner som tar utgangspunkt i en persons egen opplevelse av hva som er uønsket, urimelig og støtende, og kanskje også på selve fenomenet seksuell trakassering, med å spørre om ingenting er lov nå lenger? Er det ikke lov å flørte lenger nå? Jeg vil derfor igjen gjenta et viktig punkt i EU's definisjon: *"Hvis en slik adferd er uønsket, urimelig og støtende for den pågjeldende."* For som Arcel (1992:18) understreker så er hverdagens problem ikke at alt mulig blir oppfattet som seksuell trakassering av mottakerne, men snarere omvendt; at seksuell trakassering blir fremstilt som alt mulig annet av utøveren - som 'spøk', som 'humor', som 'kompliment', som 'krydder i tilværelsen' og som 'lett tone'. Kvinners samfunnsmessige posisjon har hittil medført at de har gått med på disse forklaringene, til tross for at de ikke har trodd på dem, hevder Arcel. Det nye som skjer er i følge henne, bare at kvinners virkelighetsoppfattelse gjør seg gjeldende på lik linje med menns.²⁶ Kvinner

²⁶ Jeg skal imidlertid drøfte denne påstanden litt nærmere i kapittel 10.

organiserer og grupperer seg, ikke bare for å få nye definisjoner, men for **retten til å definere**, hevder Miles (1992:276). At vi er tvunget til å bruke lovgivning, direktiver og rettssaker for at kvinners oppfatninger skal bli like gyldige som menns på dette området er, slik hun ser det, et beklagelig faktum.

Et annet faktum er at menn nå organiserer sin motstand mot kvinners rett til å definere. Dette leserinnlegget, med overskriften "Tilråd skriftlig avtale" synliggjør aggresjonen:

DET NORSKE MANNSFORBUND

Nettverk for Menns & Fedres Rettigheter og Interesser i samfunnet

SERTIFIKAT/AVTALE

Vi er enige om følgende:

- 1. Det bekreftes at undertegnede kvinne/jente, som er over den seksuelle lavalder og er ved sine fulle fem, har gått til sengs og utøvet samleie med undertegnede gutt/mann på frivillig basis, og at alt vi foretar oss er sexlek og ikke seksualisert vold.*
- 2. Om jente/kvinne blir gravid er muligheten for abort begrenset, idet vi anerkjenner vårt gjensidige ansvar for våre handlinger, og kan overhodet ikke vurderes uten at barnefaren er enig i dette.*
- 3. Om/når barnet fødes skal foreldrene i utgangspunktet ha delt foreldrerett og delt daglig omsorg, om de ikke er enige om en annen løsning.*

2. og 3. punktum kan ikke påankes så lenge 1. punktum er oppfylt.

Sted: _____

Dato: ___/___199__

Jente/Kvinne

Gutt/Mann

Den som er lur kopierer dette skjema i det antall samleier en har tenkt å ha i nærmeste fremtid, og fremlegger det for partneren til underskrift før penetrering.

Sekretariatet Oslo (Dagbladet 21.02.1995)

Temaet seksuell trakassering reiser to spesielle problemer for menn, hevder Caroline Ramazanoglu (1987/94). Selve termen som benevner og definerer visse handlinger seksuell trakassering er relativt ny, selv om typen atferd ikke er det. Definisjoner av seksuell trakassering skaper engstelse blant en del menn (og kvinner) fordi de *"go well beyond the sort of overtly violent sexual assault of which most people would disapprove, to cover the cleavage-gazing, personal remarks, blue jokes and friendly squeezing, rubbing, patting and propositioning which are widely acceptable everyday behaviour"* (Ramazanoglu 1987/94:65). Problemet later derfor til å være at noe som oppfattes som en utbredt og akseptert dagligdags oppførsel, nå kriminaliseres.

En vid definisjon av seksuell trakassering medfører at menn føler seg truet **som menn** fordi deres normale atferd blir innskrenket eller begrenset. Det gjør dem usikre på hva de kan og ikke kan gjøre, og de blir redde for å skape reaksjoner, hevder Ramazanoglu.

Det andre problemet som oppstår er at kampanjer mot seksuell trakassering, som hovedsakelig er opptatt av kvinners rettigheter, i praksis viser seg å bli omformet fra å omhandle menns vold mot kvinner til å bli et spørsmål om **kvinnens angrep på menns rettigheter**. Kampanjene betraktes derfor, i følge Ramazanoglu, av mange som å være et ufeminint forsøk på å påtvinge et straffediktert atferdsmønster på et mangfold av frihetselskende individer.

7.2.3 TERMEN SEKSUELL TRAKASSERING – NOEN PROBLEMER

Termen seksuell trakassering ble skapt av nord-amerikanske feminister på 1970-tallet. Selv om atferden ikke var ny, så var dette før midten av 1970 tallet et problem uten navn. Navngivningen av seksuell trakassering representerer imidlertid både en triumf og et problem for feminisismen, påpeker Kitzinger og Thomas (1995). Triumfen ligger i det faktum at mange nasjoner og organisasjoner nå har bestemmelser som skal beskytte arbeidstakerne mot denne formen for trakassering. Problemene er imidlertid flere.

Bestemmelsene for å forhindre trakassering har vist seg å være mindre effektive enn forventet. Undersøkelser viser for eksempel at mange utsettes for seksuell trakassering på arbeidsplassen, men det er få som benytter lovverket som et hjelpemiddel til å få slutt på denne typen atferd.

Mange av kvinnene som navngir sine erfaringer som seksuell trakassering er uvillige til å gå til sak mot arbeidsgiverne, fordi de er redde for at det bare vil forverre situasjonen for dem.

Undersøkelser viser også at mange kvinner er usikre på hvilken atferd som regnes som 'seksuell trakassering', og de er uvillige til å benevne menns atferd som seksuell trakassering. Termen 'uønsket seksuell oppmerksomhet' viste seg å være lettere å benytte for mange. Når denne termen ble benyttet i undersøkelser var det flere som svarte at de hadde vært utsatt for det, enn når termen seksuell trakassering ble benyttet. Det er altså stor uenighet mellom kvinner med hensyn til hvilken type atferd termen 'seksuell trakassering' dekker.

Også mellom kvinner og menn er det uenighet om hvordan ulike situasjoner skal vurderes. Menn synes i enda mindre grad enn kvinner å identifisere handlinger eller situasjoner som seksuelt trakasserende (Kitzinger & Thomas 1995). Menn tenderer i all hovedsak til å definere færre typer atferd som seksuell trakassering, og det er (som tidligere nevnt) mindre sannsynlig at de ser erting med seksuelle undertoner, blick eller gester som seksuell trakassering.

I en undersøkelse av hvilke diskursive mekanismer som fungerte til å minimalisere eller utradere 'seksuell trakassering', identifiserte Kitzinger og Thomas (1995:45-46) fire mekanismer som viktige. Den første mekanismen ble oftest benyttet av kvinnene de snakket med; benektelsen av offerstatus²⁷. Dette kom til syne gjennom utsagn som: "*Jeg kan ikke ha blitt seksuelt trakassert for jeg er ikke et offer*". De tre andre diskursive mekanismene ble hyppigst benyttet av mennene de intervjuet, men var også tilgjengelige for kvinnene. De var (i) påstand om at atferd som ofte forekommer og er tatt for gitt som 'normal' eller 'naturlig' sosial samhandling mellom menn og kvinner, ikke kan regnes som seksuell trakassering; (ii) påstand om at bare atferd som er motivert ut fra seksuelt begjær, med samleie som mål, kan telle som seksuell trakassering; og (iii) påstand om at atferd som primært har som mål å hevde makt og dominans, og ikke fundamentalt sett er seksuell, ikke kan regnes som seksuell trakassering. Til sammen utfører disse strategiene en slags magi, mener Kitzinger og Thomas, fordi seksuell trakassering rett og slett forsvinner gjennom en definisjonsmessig befaling. Definisjonen av seksuell trakassering blir følgelig så snever at fenomenet som sådan blir ikke-eksisterende.

²⁷ Jeg skal i kapittel 10 drøfte dette poenget nærmere. Benektingen av offerposisjonen kan gi oss inntak til å se at det mer som står på spill her enn 'kampen om voldsdefinisjonene' og 'retten til å navngi'.

Diskursive mekanismer fungerer slik til å gjøre seksuell trakassering usynlig eller ikke-eksisterende, og de som utsettes for seksuell trakassering deltar selv i denne prosessen.

'Seksuell trakassering' er altså et omstridt område, og det er ikke gitt at en presisering og avgrensning av termen i seg selv vil løse problemene. Kampen om termen 'seksuell trakassering' kan derfor peke oss i retning av hva som står på spill – for kvinner og for menn, og for ulike kvinner og for ulike menn. Av den grunn mener jeg det er svært viktig å ta det ubehaget og de motsetningene termen skaper på alvor.

*

I dette kapitlet har jeg sett på rettsdiskursen eksemplifisert gjennom voldtektsparagrafen i straffeloven og seksuell trakassering på arbeidsplassen i arbeidsmiljøloven. Disse diskursene er med på å definere grensene for det mellomrommet som er avhandlingens fokus. De synliggjør hvordan våre oppfatninger om seksualitet, krenkelser og vold endrer seg over tid, og hvordan det også innenfor rettsdiskursene forhandles om mellomrommet. Spesielt tydelig kommer forhandlingene frem i forarbeidene til lovene. Jeg har videre rettet søkelyset mot noen aktuelle problemer som utkrystalliserer seg i dagens debatt, og som fortsatt gjør rettsdiskursene til et omstridt område.

KAPITTEL 8: FREDLØSE ERFARINGER – KRENKELSER FRA DE FULLKOMMENT VELKLEDTE

I avhandlingen har jeg tatt utgangspunkt i de mellomromserfaringene som er gjenstand for debatt i vår kultur. I en ende av spekteret finner vi de som i størst grad banaliseres og utfordres som krenkelser og vold, og i den andre enden finner vi de erfaringene som ligger innenfor lovens definisjon av overgrep, men som allikevel i realiteten er omstridte.

I dette kapittelet vil jeg begynne med den typen erfaringer jeg tidligere har benevnt takdryppsfornevelser og vise hvordan disse erfaringene blir lyst fredløse.¹ Med fredløse mener jeg i denne sammenhengen at kvinnenens opplevelser av situasjonen blir bortviste eller forviste. I møte med andres fortolkninger later kvinnene til å ha vansker med å holde fast ved sine egne opplevelser av situasjonen. Dette medfører at de blir usikre på hvordan de skal, eller bør, reagere og hvordan de skal, eller bør, oppfatte hendelsen. Jeg vil deretter bevege meg over mot den andre enden av mellomrommet, til de erfaringene som ligger tette opp til det de fleste av oss ville anerkjenne som krenkelser og overgrep. Vi skulle kanskje umiddelbart tro at voldtekter, i alle dens varianter, ikke hørte til i mellomrommet i det hele tatt. Men både rettspraksis, den 'offentlige folkemening' og flere undersøkelser av ofre for seksuelle overgrep viser at så ikke er tilfelle. Også her finner vi i vår kultur omstridte områder. Uttrykket å bli lyst fredløs får i denne enden av mellomrommet en tilleggsdimensjon; hendelsene forvises i praksis fra og av (retts-) samfunnet, og kvinnene som erfarer krenkelser i denne enden av mellomrommet ser i realiteten ut til å miste rettsbeskyttelse.

La oss begynne med å lytte til hvordan Dimen (1989) beskriver opplevelsen av å gå på gaten og bli tilsnakket av en fremmed mann, og hvilke dialoger hun har med seg selv i sitt forsøk på å gi mening til denne hendelsen. Hun skriver:

“I’m a thirty-seven-year-old, heterosexual, middle-class woman, wearing junior-sized clothes a shade on the beatnik side of trendiness. I am divorced and childless, and live with my cat and my plants in New York City.

I am walking home, and this shabby, drunk man is following me, saying, ”mamma, oh

¹ Termen fredløse erfaringer er min egen konstruksjon. Den er inspirert av Jaggar's term fredløse følelser ('outlaw emotions'). At det å bli lyst fredløs var den straffen vi i tidligere tider dømte voldtektsmenn til (jfr kapittel 7.1), var en utilsiktet ironi.

mamma, baby please, I wanna fuck you, I give good tongue, oh sweetheart, PLEASE.”

”Oh, leave me alone, don’t you have anything better to do?” I exclaim in annoyance.

He sniggers, then turns away.

After I get inside the lobby of my building, I wonder, What was that man trying to do? Did he want to degrade me, attack me, stimulate me sexually, flatter me, or simply tease me? Should I be angry or feel sorry for him? And I ask, Why me, anyway?

The voices in my head immediately provide answers:

What do you expect when you dress like that? my mother responds rhetorically.

But it happens to me even when I’m wearing my down parka and my overalls, I explain in bewilderment, adding with some outrage, *How dare he talk to me? He doesn’t even know me.*

Let me at him, I’ll kill the bastard, growls my father.

Oh daddy, stop it, I reply, embarrassed by his passion.

My conscience asks, *How come you hear the pussy noises from the guys across the street? You don’t know them. Yet you notice what they say.*

I don’t know, I mumble.

You know you love it, insists my own analyst.

Maybe, I admit grudgingly like a patient cornered on the couch.

You must have a pretty poor opinion of yourself if you get turned on by someone like that, comments an advice columnist.

I guess so, I say, feeling a little humiliated.

Well, you know, it makes sense that you hear it, it’s dangerous out there, says the indignant, rational feminist voice in no uncertain terms. *One out of two women experiences rape or an attempt at it sometime in her life. You have to be alert.*

Maybe, I think. Soothed and vindicated, I stand a little straighter.

I think your reaction is disgusting, says the politically correct line-ist in me. *The man is but a product of his environment, his class, race, ethnicity, in short, of capitalism and the state. He is attacking not you but your petit bourgeois privilege.*

I’m sorry, I’m sorry, I reply, filled with guilt.

Perhaps he’s compensating for his own feelings of badness, the psychoanalyst side of me counsels empathically. *He projects his self-hatred into you who, at the same time, remain the all-powerful, all comforting mother whom he now feels good enough to make verbal love to.*

Yes, yes, okay, but still... I argue in increasingly louder tones to these contradictory voices,

Still I don't know him. He doesn't know me. Is the noise coming from a person like the noise of an ambulance siren? Do I have to hear it so I get out of the way and don't get run over?

Don't let it upset you, dear, my kind uncle says (the one who used to engineer intense, flirtatious discussions in his den, with the door closed, with one or another of my teenage girlfriends). Just ignore him; don't give him the benefit of your attention; don't dignify him by a response; it will just encourage him, says my uncle, trying to calm me down and smooth things over.

I pause for breath, then, frustrated almost to tears, nearly shout, *My mind doesn't work as rationally as yours. How can it? My brain hears, my desire is stirred, I lose control of my body. On the street my body is theirs. I am a body on the street. Two tits and no head and a big ass. I am a walking Rohrschach. My body becomes a cunt and I am sore from this semiotic rape* “ (Dimen 1989:35-37).

I denne indre dialogen med seg selv får Dimen fram flere viktige poenger. For det første blir det synlig hvordan hun har tatt opp i seg ulike kulturelle diskurser, og strever med å posisjonere seg i forhold til dem. I sitatet lar Dimen forskjellige mennesker representere ulike synspunkter på hvordan hun bør reagere. Mor gir uttrykk for at hun får som fortjent. Hun kunne unngått situasjonen dersom hun hadde kledd seg annerledes. Far reagerer imidlertid enda sterkere enn hun selv, og gjør det på en så heftig måte at han gjør hennes smerte usynlig. Hennes egen følelsesmessige reaksjon kommer helt i skyggen av fars, og han fremstår som beskytteren/hevneren som hun må stagge. Analytikeren, og hennes egen bevissthet, gjør hennes egen reaksjon til gjenstand for analyse og indikerer at hun egentlig liker denne typen kommentarer på gaten. Avisskribenten representerer en som håner at hun hører det som sies til henne, mens feministen argumenterer rasjonelt med at det er naturlig at hun hører det, gitt alle overgrepene kvinner utsettes for – det er farlig der ute og man må være på vakt. Selv undergraver hun sine egne opplevelser gjennom å politisere og psykoanalysere hendelsen, og på den måten plassere sin forståelse hos mannen. Og til slutt representerer onkelens stemme den kulturelle diskursen som forteller at hun ikke bør reagere i det hele tatt, hun bør ignorere slike menn for da vil de holde opp.²

Vi kunne lese denne kvinnens opplevelse av situasjonen som et eksempel på det jeg i kapittel 1

² Jfr også kapittel 3.5.

snakket om som en fredløs følelse. Hun reagerer på hendelsen på en måte som ikke er kulturelt akseptert - hun smertes. De kulturelle diskursene som målbæres av ulike personer, gjennom den indre dialogen, kan betraktes som eksempler på hvordan hennes opplevelse kan undergraves. Har hun rett til, lov til, å reagere som hun gjør? Er dette den beste måten å reagere på? Sier det mer om henne enn om ham dersom hun reagerer? Hvem vet best hvordan denne hendelsen skal forstås og håndteres?

Men til tross for alle de ulike argumentene kan hun ikke reagere, eller forstå hendelsen, slik de/hun ønsker. Hun avslutter i alle fall med at hun smertes ved den semiotiske voldtekten hun utsettes for på gaten der kroppen hennes ikke lenger er hennes egen, ikke lenger noe hun har kontroll over. To pupper uten hode og en diger rumpe – slik er den kroppen som på gaten er andres. Men hvordan skal hun 'klassifisere' denne typen erfaringer? Hva er det erfaringer av? Er det slik at en anerkjennelse av fredløse følelser er første skritt på veien til at erfaringer kan gjøres til erfaringer av noe, slik at de ikke forblir fredløse?

Kvinner opplever å ha fredløse følelser, følelser de i følge den gjengse situasjonsdefinisjonen ikke 'burde' ha, i mange ulike sammenhenger. En kvinne som arbeidet på en bar sier for eksempel til Kitzinger og Thomas (1995:37) at hun ofte hadde problemer med menn i baren, men: *"I just felt that it couldn't be bad enough to be sexual harassment, because everyone else put up with it. I think I saw it as something in me that I must be oversensitive to it. And now I don't think I'm oversensitive: I think they're overintrusive."* Hun følte at det ikke kunne være ille nok til å være seksuell trakassering fordi ingen andre reagerte på det. Seksuell trakassering blir ofte definert som akseptabel atferd av menn, for eksempel gjennom at trakassering betraktes som 'bare morsomt', 'en del av omgangsformen eller kulturen her' eller 'bare en fleip'. Også innen lovverket er det mindre sannsynlig at disse hendelsene defineres som lovbrudd. *"Det er bare slik det er"*, sier mange kvinner som blir utsatt for uønsket seksuell oppmerksomhet. De sier det blir 'en vane'. Gjentakelsene er imidlertid et problem som blir en stor belastning etter hvert, viser forskning om dette. Det at man 'er blitt så vant til det' er derfor mer et faresignal enn et signal om at en mestrer situasjonen, hevder Frøberg (udatert:18).

Vi ser her et eksempel på hvordan fredløse følelser ikke blir tatt alvorlig, de benektes og

situasjonen blir omdefinert. Egne opplevelser undergraves. Som kvinnen ovenfor bemerket; hun måtte være oversensitiv fordi ingen andre reagerte på dette.

Det er imidlertid ikke bare krenkelser fra fremmede menn som gir opphav til fredløse følelser og erfaringer. Vi skal nå bevege oss over til den andre enden av mellomrommet, den som ligger nærmest det de fleste av oss ville være enige om er uakseptabelt. I vår kultur finnes det et omdiskutert område også hva voldtekter angår. Det omdiskuterte området omfatter blant annet voldtekter som skjer etter en frivillig førstekontakt og voldtekter som ikke har utpreget seg med å være svært voldelige. Jeg plasserer dette området innenfor mellomrommet fordi det viser seg at det ikke er bred enighet om at disse voldtektene er uakseptable. Som tidligere nevnt er denne typen voldtekter langt vanligere enn de såkalte overfallsvoldtektene, og det at de utgjør et omdiskutert område betyr at de fleste kvinner som utsettes for seksuelle overgrep (og også alle andre kvinner) vil måtte forholde seg til at deres opplevelser av hendelsen som et overgrep utfordres.

Voldtekter begått etter et stevнемøte, på eller etter en fest, voldtekter i parforhold, ekteskap og samboerforhold, eller etter at slike er oppløst, viser seg å skape 'klassifiseringsproblemer' for svært mange - både kvinner og menn. Kvinnene som utsettes for dem har også selv vansker med å benevne dem voldtekter.

I sin studie fra Storbritannia fant Liz Kelly (1987/94) at kvinner brukte et nyansert vokabular når de skulle navngi slike erfaringer. De skilte mellom å ha følt seg presset til sex, å ha blitt tvunget til sex, seksuelle overgrep og voldtekt. *Press til sex* dekker erfaringer der kvinnene følte seg presset av mannens atferd eller forventninger, men de valgte ikke å si nei. *Tvang til sex* dekker erfaringer kvinnene beskrev som å være 'som voldtekter', der deres samtykke eller deltakelse var påtvunget. En kvinne sier for eksempel: "*Where do you define rape? The pressure to have sex was overwhelming... I was made to feel guilty. It isn't rape but incredible emotional pressure was put on and I wanted that man out of my room as soon as possible*" (Kelly 1987/94:57). Termen *voldtekt* ble oftest brukt dersom overgriperen var en fremmed, dersom overgrepet skjedde ute og om kvelden, dersom fysisk kraft var brukt og dersom kvinnen ytte motstand. På spørsmål om hun har vært utsatt for voldtekt svarer en annen kvinne: "*No not rape not in the [sighs] ... not actually physically forced to have sex,*

only ... coerced I think yes." Litt lenger ut i intervjuet utdyper hun imidlertid følgende episode: *"I remember an occasion where he wouldn't let me get up, and he was very strong. He pulled my arms above my head, I didn't put up much of a **struggle**. I mean I wouldn't have seen that as rape because I associated rape with strangers, dark, night and struggle. I didn't put up much of a struggle, but **I didn't want to**, so in a sense that was rape, yes"* (Kelly 1987/94:57-58).

Denne typen voldtekter avviker fra hvordan de forestiller seg den 'typiske voldtekten'. De passer ikke inn, og kvinnene som utsettes for dem får ikke sine opplevelser av situasjonen bekreftet og mister tilliten til sitt eget sanseapparat. Kvinnene strever med dem i årevis, de får ikke fred for dem, de føler skyld og skam, og vet ikke hvordan de skal forstå og gi mening til det som skjedde. Til tross for at mange av oss ville regne disse erfaringene som klare overgrep eller voldtekter, er poenget her at de i praksis viser seg å være mer problematiske. I stedet for å klassifisere dem som voldtekter, ønsker jeg derfor å ta disse erfaringenes fredløshet på alvor, og forsøke å forstå hvorfor de blir fredløse.

Etter mange års fokus på seksuelle overgrep mot kvinner både i media, kvinnebevegelsene og forskning, etter den 'seksuelle frigjøringen', etter at vi har fått en ungdomsgenerasjon som opplever seg som likestilte, kan det være grunn til å spørre seg om ikke dette har medført at unge jenter i dag er bedre i stand til å anerkjenne sine egne opplevelser av situasjonen. Er det ikke lettere for dem å plassere ansvaret i slike saker enn det var for tidligere generasjoner av kvinner? Ungdomsgenerasjonen er en generasjon som har vokst opp med tillatelse til å eksperimentere med sin seksualitet, men bare dersom de selv vil det. Oppmerksomheten har vært rettet mot at de ikke skal la noen tvinge seg. Spørsmålet er om dette har ført til at det har blitt lettere for dagens kvinner ikke å la seg tvinge? Har det gjort det lettere for dem å benevne det de opplever som tvangssituasjoner som nettopp tvangssituasjoner? Sagt på en annen måte; benytter de seg av sin rett til å navngi egne erfaringer?

Med utgangspunkt i noen nyere undersøkelser av kvinners og ungdommers holdninger til, og erfaringer med, seksuelle overgrep, skal vi nå se litt nærmere på dagens situasjon. Hvordan ser unge kvinner i dag ut til å forholde seg til spørsmål om skyld og skam i overgrepssituasjoner? Har det blitt lettere enn før å plassere ansvar og skyld?

De svenske ungdommene i Stina Jeffners undersøkelse (1998) definerte alle voldtekt som 'alt som skjer etter at jenta har sagt nei'. Det viste seg imidlertid at når spørsmålene ble knyttet opp til bestemte situasjoner så ble det vanskeligere. Dersom jenta hadde vært sammen med gutten før overgrepet, begynte for eksempel ungdommene å tvile på om hendelsen kunne benevnes voldtekt. Jeffner mener å observere at det finnes en mengde regler for hvordan jenta skal oppføre seg for at det hun har opplevd skal kunne kalles voldtekt. Voldtekter kan derfor 'forhandles'. Til tross for at jenta sa nei, så mister dette neiet sin betydning i visse situasjoner. En situasjon der hennes nei i praksis mister sin betydning er dersom hun har drukket seg full. Dersom hun var full er det tvilsomt om det hun var utsatt for kan kalles voldtekt, sier ungdommene. Logikken her er at gutter antas å 'passe på' når jenta er så full at hun ikke kan si nei. Og fordi jenter forventes å vite hvordan gutter er, holder ungdommene henne selv ansvarlig dersom hun har drukket for mye og av den grunn ikke kan beskytte seg selv. Fester kan på den måten potensielt skape farlige situasjoner for unge jenter, hevder Jeffner.

Fester er også en arena der mange ungdommer har sin seksuelle debut, og mange jenter utnyttes seksuelt på fester, spesielt der det er alkohol med i bildet. Alkoholrus bidrar også til å gjøre de første seksuelle erfaringene lettere, skriver Willy Pedersen (1998). Norske ungdommer forteller at de opplevde at rusen gjorde det enklere å ta kontakt fordi de ble mindre sjenerte og klønete. Alkohol har altså betydning for flørt, sjekking og sex. Men man gjør også dumme ting i fylla. Hver tredje ungdom i en norsk undersøkelse hadde opplevd å angre på seksuell erfaringer, og i tre av fire tilfeller var det alkohol med i bildet (referert i Pedersen 1998). Ei jente fortalte om en situasjon som oppstod da hun var 18 år: *"- Jeg møtte han på en fest, og han var flott. Mørkt hår og brune glitrende øyne. Vi danset, og jeg drakk utrolig mye, og så ble jeg med ham hjem. Men jeg var egentlig sammen med en annen, ville aldri gjort det hvis jeg ikke var så full. Etterpå syntes jeg det var grusomt. Angret som en hund. Tenkte på det hele tida. Det var umoralsk, helt galt, rett og slett helt galt. Jeg brukte p-piller, og vi tenkte ikke på kondom. Etterpå var jeg livredd for chlamydia, ja til og med for HIV-smitte. Snakket masse med venninnen min, men hun bare lo. Da løsnet det litt heldigvis"* (Pedersen 1998:90).

I en norsk undersøkelse om omfanget av seksuelle overgrep fant Pedersen og Skrondal (1996

referert i Pedersen 1998) at få gutter var ofre, mens det blant jentene var drøyt femten prosent som hadde vært utsatt for overgrep før de ble voksne. Overgrepene var av to typer. For drøyt fem prosent av jentene skjedde overgrepene i barndommen, da de var mellom fire og tolv år. Omkring ti prosent av jentene ble utsatt for overgrep i tenårene. Overgriperne var i disse tilfellene helt forskjellige. For de som var utsatt i barndommen var det voksne menn i jentenes nære omgivelser som var overgriperne. Det var menn jentene hadde tillit til, og ofte var han gitt ansvar for å yte henne omsorg og beskyttelse. Bildet var imidlertid annerledes for de som ble utsatt for overgrep i tenårene. Overgriperne var da kjærester, venner eller andre jevnaldrende gutter, og overgrepene skjedde på fest, på hyttetur, på interrail osv. Pedersen (1998:93) beskriver en typisk situasjon slik: *“En gutt hun kjenner. Alkohol. Flørt. Erotisk stemning. Plutselig behov for grenser. Han fortsetter. Hun sier nei”*. Dette foregikk oftest innen rammen av etablerte eller oppløste parforhold. Alkohol preget i stor grad situasjonene der dette foregikk; klassefester, russetida og hytteturer var typiske rammer.

En annen situasjon der jentas nei mistet sin betydning var i tilfeller der jenta hadde vært seksuelt involvert med gutten tidligere, før overgrepet (Jeffner 1998). Ungdommene sier også at dersom jenta er forelsket i gutten kan det i prinsippet ikke være en voldtekt. I følge Willy Pedersens (1998) undersøkelser så er overgrepene hyppigst i etablerte parforhold, noe som skulle tilsi at i de hyppigst forekommende seksuelle overgrepene ville disse ungdommene ikke betrakte det som voldtekt.

Det finnes også spesifikke regler som omhandler den måten jenta sier nei på. Dersom hun sier nei på en tvetydig måte, mener de svenske ungdommene at det er tvilsomt om det som skjer etterpå kan kalles voldtekt (Jeffner 1998). Virkelig troverdig er hun ikke uten at neiet er helt utvetydig. Aller helst bør jenta forlate plassen. En forklaring på dette er at ungdommene hevder at jenter ofte bare bruker sitt nei som et virkemiddel for å vekke gutters interesse og begjær. Og slik Jeffner ser det, gjør de det også av og til. Jentene ønsker ikke å fremstå som ‘lettvinte’.

Hvordan skal vi så forstå at de benytter en så belastet strategi, sett i forhold til alle de kreftene som har vært brukt på å bli kvitt forestillingen om at kvinner som sier nei, egentlig mener ja? Jeffner ser dette som et uttrykk for de reglene som fortsatt er virksomme når det gjelder det

seksuelle samspillet mellom kjønnene. Jentene benytter seg av de reglene som er tilgjengelige for kvinner, og de sosiale reglene sier fortsatt at jenter ikke skal være eksplisitte i sin seksualitet. De skal gjerne være tvetydige, gi doble signaler og være kostbare. Jentene vet at denne dobbeltheten kan slå hardt tilbake på dem selv, men reglene for kjønnsatferd er sterkere enn det vi i dette tilfellet kan oppfatte som selvoppholdelsesdriften, hevder hun (Jeffner 1998).

På den måten oppdrar vi fortsatt kvinner til å være utydelige når det gjelder egne ønsker, men lydhøre overfor andres (se også Marcus 1992). 'Horefiguren' lever i beste velgående både i skolegårdene og på klassefester, og det gjør de som knuller henne også. Også i dagens Sverige finnes det en sterk forakt for jenter som har ligget med mange gutter, og denne forakten er like sterk fra jenter som fra gutter. Denne kvinnens nei er ikke mye verdt i enkeltes øyne. Denne kvinnen avviker derfor per definisjon fra det troverdige voldtektsofferet.

8.1 FORESTILLINGER OM VOLDTEKTSMENN

Forestillinger om hvordan en voldtektsmann er viste seg også å spille inn i vurderingene av om en hendelse kvalifiserte for betegnelsen voldtekt. En voldtektsmann ble av disse ungdommene betraktet som en gal avviker, en seksuelt frustrert dåre, som ikke hadde noen fellestrekk med 'vanlige, hyggelige gutter'. Ungdommene hadde store vanskeligheter med å betegne den snille gutten de kjente som voldtektsmann, selv når det viste seg at det var begått en voldtekt. Jentene i undersøkelsen regnet alle sammen med at gutten 'innerst inne var en bra person', nesten uansett av hva han hadde gjort.

Den medieskapte forestillingen om voldtektsmannen som en fremmed som lusker rundt i buskene, synes å danne mal for hvem som kan være en voldtektsmann. Fremmedvoldtekten, eller overfallsvoldtekten, som modell skaper på denne måten problemer fordi den fungerer som en kulturell norm, der avvikene fra denne normen reduserer sannsynligheten for at situasjonen defineres som voldtekt. Enkelte, som for eksempel Marcus (1992), refererer til dette som kulturelle manuskripter. Disse 'kulturelle manuskriptene' danner mal for hvorvidt ofrene definerer seksuelle overgrep som voldtekt. Det vil si at jo fjernere overgrepssituasjonen er fra den normgivende fremmedvoldtekten, jo mindre sannsynlig er det at kvinnene vil definere overgrepet som voldtekt. Det ser altså ut til at selve termen voldtekt er synonym med overfallsvoldtekt.

Forestillingen om den ekstreme gjerningsmannen er en av de tingene som også ser ut til å skape problemer for amerikanske kvinner som har vært utsatt for overgrep fra en mann de kjente (Wood & Rennie 1994). Kvinnenes redegjørelser hadde to viktige trekk; kvinnene hadde vanskeligheter med å navngi sine erfaringer som voldtekt, og hva mannen hadde sagt om hendelsen var viktig for kvinnene når de skulle gi mening til sine erfaringer.

Kampen for å navngi det som hadde skjedd, eller sagt på en annen måte, kampen for å formulere hendelsen viste seg å være et viktig tema for kvinnene i denne undersøkelsen. Det ligger makt i å navngi en erfaring og i hvem som navngir den. Wood og Rennie påpeker at det vanligvis er menn som navngir kvinners erfaringer, og de gjør det fra sitt perspektiv. Et ofte oversett faktum er at den første som er med på å navngi hendelsen er overgriperen selv. Og han vil med stor sannsynlighet ikke bekrefte hennes opplevelse av dette som et overgrep.

Problemet er at voldtekt mellom kjente navngis som alt annet enn voldtekt, som en misforståelse, et uhell osv. Og et meget viktig poeng i den forbindelse er at så lenge visse former for motstand – for eksempel manglende glede/nyttelse og manglende samtykke når kvinner ikke ønsker å ha sex – blir betraktet som en del av normal seksualitet, så kan ikke konstruksjonen av hendelsen som voldtekt rettferdiggjøres ved å bruke et eller flere av disse argumentene (Wood & Rennie 1994).³

For å benevne en handling *som* voldtekt er det nødvendig med kulturelt tilgjengelige fortolkningsrepertoarer, hevder Wood og Rennie (1994).⁴ Med fortolkningsrepertoarer mener de et system av termer som det er vanlig å bruke for å karakterisere og evaluere handlinger, hendelser og andre fenomener. Uten slike repertoarer tilgjengelig er det vanskelig for kvinner å formulere sine erfaringer og å rettferdiggjøre sine formuleringer. Usikkerhet omkring formuleringer kan medføre at kvinner forblir tause og at deres erfaringer blir fredløse.

Til tross for at vi i dag har flere begreper til å benevne erfaringer som for eksempel seksuell

³ Se kapittel 9 for en drøfting av dette.

⁴ Her kan termen fortolkningsreportoar ses i sammenheng med den tidligere brukte termen manuskripter. Det omhandler å skape alternative fortolkninger og diskurser, og dermed utfordre det herskende kulturelle manuskriptet og de rollene dette manuskriptet gir mulighet for.

trakassering, kvinnemishandling og seksualisert vold, nøler mange kvinner allikevel med å bruke slike begreper på egne erfaringer. Handlinger som de uten særlig tvil ville kalle vold eller krenkelser dersom andre kvinner ble utsatt for dem, erfares ofte ikke som vold av kvinnen i den aktuelle situasjonen. Særlig er det slik dersom kvinnen kjenner krenkeren.

Mange forskere har påpekt at kvinner som lever med trakassering og vold over tid, betrakter det som skjer ut fra mannens perspektiv. Det er hans forståelse av situasjonen som gjelder. Han har definisjonsmakten, og han betrakter ofte ikke det han gjør som trakassering eller vold (se for eksempel Isdal 1990, Lundgren 1985, Skjørten 1994, Wood & Rennie 1994).

Per Isdal (1990) har gjennom sitt arbeid med voldelige menn, begynt å betrakte denne typen fornektelser som et av hovedproblemene. Dersom det skal være mulig å få disse mennene til å endre sin atferd, er det helt nødvendig at de anerkjenner og tar ansvar for den volden de utøver, hevder han. Kristin Skjørten (1994) understreker også at de valgene vi gjør av begreper for å beskrive et fenomen vil avhenge av hvordan vi forstår fenomenet. I hennes undersøkelse av menn som brukte vold mot sine koner var det mange menn som uttrykte stor motstand mot å betegne det de gjorde som vold eller som mishandling. En mann reagerte slik: *"Jeg synes dette her med vold er et veldig negativt ord. Og vold det høres så veldig fælt ut... hysterisk og vondt. Og jeg oppfatter ikke meg selv som en person som gjør noe sånt. Det har jeg veldig vanskelig for å forestille meg."* En annen mann sier: *"Vi var samboende. Jeg mishandlet henne ikke. Det var et forferdelig ord." - Hvilket ord ville du bruke istedenfor? "Jo, jeg kan gå med på det, da. Men det var for sterkt ord." - Hva ville du kalle det da? "Nei... jeg kan heller fortelle hva jeg gjorde, det er bedre det. At jeg slo henne. Men jeg ville ikke kalle det mishandling. Det er så mye sterkere ord... at jeg nesten skulle ha drept henne og sånn, ikke sant?"* (Skjørten 1994:94)

Mennene i Skjørten's materiale hadde forskjellige oppfatninger av voldsbruk mot kvinner. Noen menn tok avstand fra både egen og andres voldsbruk. Andre menn rettferdiggjorde sine egne voldshandlinger, men de fordømte andre menns voldsbruk. I de tilfellene der den egne volden ble rettferdiggjort ble den fortolket og plassert i en ramme som gjorde den forståelig. Andre menns vold fremsto imidlertid i et annet lys for disse mennene (Skjørten 1994).

8.2 DEN MEST AVSKYELIGE HANDLING

Voldtekt som handling regnes i vår offentlige forestillingsverden som avskyelig og som den verste av krenkelser. Alle tar avstand fra denne typen handlinger. Selve overgrepet fremstilles ofte som så forferdelig at det kan være vanskelig å betrakte egne erfaringer slik. Faren med denne typen fremstillinger er at ingen tror de har opplevd det, fordi deres egne erfaringer ikke virker 'ille nok'.⁵ Voldtekt blir dermed symbolet på det verst tenkelige, det alle andre erfaringer blekner i forhold til. Gjennom et fokus på denne typen 'ekstreme' erfaringer trekkes imidlertid oppmerksomheten bort fra jenters egne, kanskje vanskelige, erfaringer. Flere av de unge jentene Jeffner (1998) intervjuet hadde hatt opplevelser som må kalles voldtekt dersom deres egen definisjonen, 'alt etter jentas nei', legges til grunn. Men disse unge jentene benevner ikke opplevelsene som voldtekt. Jeffner undrer seg på om vi trener jenter opp til å bli dårlig behandlet? Det bekymringsfulle er at det å konstant få sine grenser krenket er ødeleggende for evnen til å hevde sin egen integritet. Oppdrar vi jenter til å være seksuelt tilgjengelige?

Guttene i Jeffner's studie er mer eksplisitte i sine beskrivelser av denne situasjonen enn jentene. Guttene sier at 'vi har mer power, liksom', men jentene vil nødvendig snakke om sin underordning. De vil i stedet snakke om at det skal bli bedre i fremtiden, når de blir eldre. Jentene kommer i en posisjon der de unnskylder sin situasjon og later som de er fornøyde. De har dermed fått, eller påtatt seg, ansvaret for å skjule og legitimere undertrykkelsen. På denne måten mister de også muligheten til å kritisere guttene og de heteroseksuelle forestillingene og praksisene i vår kultur.

På samme måte fortsetter også unge amerikanske jenter å beskrive erfaringer med trakassering og tvang som sin egen feil og sitt eget ansvar (Cairns 1997, Wood & Rennie 1994). De forteller om betydelige tap av selvaktelse og selvtillit fordi de ikke klarte å forsvare seg selv effektivt, eller å oppføre seg i samsvar med sine egne verdier ved å avvise menns uønskede seksuelle tilnærmelser. De blir svært forvirrede, føler skyld og skam. Nesten ingen av jentene i disse studiene fortalte om hendelsene til noen ettersom de ikke følte seg sikre på at deres opplevelser kunne kalles tvang eller trakassering. De var også usikre på om det ikke egentlig var deres egen skyld. Så til tross for alle forsøk som har vært gjort på å synliggjøre seksuell

⁵ Se Haag (1996). Dette vil også bli drøftet nærmere i kapittel 10.

trakassering og overgrep, er de fortsatt ute av stand til å benytte termene på sine egne erfaringer. Og de er derfor heller ikke i stand til å benytte de hjelpemidlene som kunne vært tilgjengelige for dem gjennom for eksempel lovverket.⁶

8.3 TENDENSER I VÅR TID

For å sette de kulturelt tilgjengelige 'fortolkningsreportoarene' inn i en bredere ramme vil jeg nå drøfte noen kjennetegn ved vårt samfunns heteroseksuelle praksiser. En tendens i vår tids vestlige samfunn er at seksualiteten ikke skilles fra sensualiteten og erotikken, påpeker Thomas Ziehe (1989 referert i Brantsæter og Widerberg red 1992⁷). Det manglende skillet mellom den rene seksualiteten, og sensualitet og erotikk, skaper problemer som kan føre til nye følelser av reserverthet og skam. Problemet består i at det virker vanskelig for oss å finne et mellomliggende felt av seksualitet som både er erotisk og halvintimt. Thomas Ziehe hevder at dersom mennesker i vår tid opplever at de får positive gjensvar på erotiske signaler og erotisk spill, så oppfattes dette også som 'grønt lys' for seksuell aktivitet. Det nye er altså at det er manglende oppfølging som krever begrunnelse. Ønsker vi ikke å gå videre, må vi skynde oss å forklare at vi egentlig ikke mente det slik. Etter Ziehes oppfatning står vi i slike situasjoner overfor en slags legitimeringskrise: Hvorfor fortsetter du ikke når du har tatt det første skrittet? I og med at det nå ser ut til å bli forventet at du skal løpe linen ut, kan dette føre til at vi blir mer engstelige for å spille ut erotikk overfor hverandre.

Hvordan kommer så dette til uttrykk? Som vi har sett er det gjennomgående et problem for kvinner å betegne noe som voldtekt dersom overgrepet skjedde etter en frivillig førstekontakt. Retten til å si nei er i disse tilfellene ikke vurdert som selvsagt, og neiet kan miste sin betydning. For å forstå dette tror jeg det er nødvendig å se litt på hvordan vi i vår vestlige kultur forholder oss til flørt og forførelse i heteroseksuelle relasjoner.

Et av aspektene ved vår kulturs romantiske prosjekt er forførelsen. Germanie Greer (sitert i Brøgger 1975) hevder at 'forførelseskunsten' i den amerikanske kulturen er den legitime formen for maskert voldtekt. Greer fortsetter: *"Falske løfter, falsk ømhet, alt er lov når det gjelder å få den inn. Premissene er at selv om kvinnen ikke har lyst, så skal hun jaggu få det.*

⁶ En drøfting av dette alternativet vil bli foretatt i kapittel 10.

⁷ Her er sekundærreferanse til Ziehe benyttet da referansen til artikkelen i Brantsæter og Widerberg (1992) ikke er riktig. Jeg har, til tross for mine forsøk, ikke vært i stand til å oppspore Ziehe's artikkel.

Det skal han være mann for” (Brøgger 1975:93). Med bakgrunn i vår hjemlige hverdagsvirkelighet påpeker Aasland at: *“Det er kvinnens ansvar å sette grenser for mannens oppførsel, selv om den innebærer vold. Mannen går så langt han får lov til - og er stolt over det!”* (Aasland 1992:119). Hun minner oss også om at det i vår offentlige humor heter seg at forskjellen på forførelse og voldtekt bare er et spørsmål om tålmodighet. Det overlates følgelig til kvinnene å være ‘portvakter’. Menn bør skaffe seg seksuelle erfaringer, og fokuset ligger mer på kvantitet enn på kvalitet. Det er det å gjøre det som er viktig.

En liten historie kan tydeliggjøre en konsekvens av dette. En ung amerikansk gutt hadde gått ut med ei jente fra samme skole som ham. Mens de holdt på med den typen seksuelle utprøvinger som er vanlig på stevnemøter, ba hun ham om å stoppe og det gjorde han. Når han kom på skolen dagen etter fikk han høre fra de andre at jenta hadde sagt at hun egentlig ikke hadde ment at han skulle stoppe. Hun hadde forventet at han skulle forsøke å overtale henne til å gå videre, og hun var skuffet over at han ikke gjorde det. Guttens reaksjon var at han følte at han hadde gått ‘glipp av’ en mulighet (Bateman 1991). Han følte seg snytt. Spørsmålet er hva han vil gjøre neste gang han er i en tilsvarende situasjon?

Vi har i vår kultur skapt kjønnskoder som gjør en seksuelt aktiv og bejaene kvinne til billig, lettvindt og til ‘hore’. ‘Anstendige’, ‘verdige’ kvinner skal nødes og overtales. De skal først si nei, for så å kunne overtales av mannen. Dette tjener til å bekrefte hennes ærbarhet og gir kanskje ham en følelse av å være eksklusiv og en dyktig forfører/jeger. Idealkvinnen i dette teateret sier altså nei, men mener ja. Også i 1990-årenes svenske ungdomskultur finner vi, som vi har sett, disse urgamle kodene (Jeffner 1998).⁸

En mannlig amerikansk student beskriver i en avhandling de ofte usynlige kjønnsrolletransaksjonene som foregår mellom en mann og en kvinne på et stevnemøte⁹. Han skriver:

“The man is taught to look upon his actions on a date as a carefully constructed strategy for gaining the most territory. Every action is evaluated in terms of the final

⁸ Disse mekanismene med å nøde gjelder i vår kultur alle typer goder. Vertinner nøder for eksempel sine gjester til å forsyne seg.

⁹ Vi har i Norge ikke ‘institusjonaliserte’ stevnemøter på samme måte som det amerikanske ‘dating-systemet’, men jeg tror allikevel at hovedessensen i dette eksempelet ville kunne være gyldig også for Norges vedkommende. Liljeström’s studie fra 1981 tyder i alle fall på at de gjelder for Sverige.

goal - intercourse. He continually pushes to see 'how far he can get'. Everytime she submits to his will, he has 'advanced' and every time she does not he has suffered a 'retreat'. Since he already sees her as the opponent, and the date as a game or a battle, he anticipates resistance. He knows that 'good girls don't', and so she will probably say 'no'. But he has learned to separate himself from her and her interests. He is more concerned with winning the game. Instead of trying to communicate with her, he attempts to pressure her into saying 'yes'.

Every time she submits to his will, he sees it as a small victory (getting the date, buying her a drink, getting a kiss, or fondling her breasts). He plays upon her indecensiveness, using it as an opportunity to tell her 'what she really wants', which is, in fact, what he wants. If her behaviour is inconsistent, he tells her that she is 'fickle' or 'a tease'. If he is disinterested in her desires and he believes that she is inconsistent, he is likely to ignore her even when she does express her desires directly. When she finally says, 'no', he simply may not listen, or he may convince himself that she is just 'playing hard to get' and that she really means 'yes'. With such a miserable failure in communication, a man can rape a woman even when she is resisting vocally and physically, and still believe that it was not rape" (Warshaw 1988:39).

Her skapes et bilde av en mann som ikke kommuniserer med den aktuelle kvinnen overhodet. Her finnes ingen reell dialog. Han ser ut til å forholde seg til et på forhånd 'utarbeidet' manuskript for samhandling mellom kjønnene i denne typen situasjoner. Hun er en opponent, og han forutsetter motstand. Denne unge kvinnen kunne vært hvem som helst og sagt hva som helst, uten at det ville forandret på noe i situasjonen. Hun er usynlig. Samtidig er hun definert som en deltaker i 'et spill' eller 'et slag'. Ut fra beskrivelsen og språkbruken kunne dette være en slagmark - i en 'leke-krig'. En leke-krig der hans 'strategi' - slik den så utmerket beskrives i forførelsesritualenes språk - er å 'erobre', å 'innta festningen', å 'nedlegge', å 'vinne terreng' for å nå målet - samleiet - for å seire.

Det at 'dating' eller stevnemøter er insitusjonalisert i det amerikanske samfunnet gjør kanskje at situasjonene preges av en viss forutsigbarhet. Vi kan tenke oss at begge partene kjenner til hvilke forventninger som 'ligger i luften', og hvilke handlinger som forventes av henholdsvis

menn og kvinner. I vår kultur er ikke møter mellom menn og kvinner institusjonalisert på samme måte. Dette kan gjøre møtene åpnere for at partene kan definere alternative subjektposisjoner og handlingsforløp. Det kan imidlertid også medføre at mannen har forventninger som tilsvarer den amerikanske studentens, uten at disse er tydeliggjorte gjennom kulturelle manuskripter på samme måte. Kvinnen kan dermed i vår kultur komme til å tro at situasjonen er mer likestilt, mer åpen for henne enn mannens forventninger tillater den å være.

I tilknytning til dette kan det være interessant å høre hva en av de unge svenske jentene Stina Jeffner (1998) intervjuet svarte på spørsmålet om hvordan hun ville definere voldtekt: *”När, ja när man ligger med varandra fast man egentlig inte vil. Ja, men jag tycker att det finns både fysisk och psykisk våldtäkt. Men fysisk det är när en kille typ håller i en eller så här slår en eller tvingar en med värsta våldet, så man måste och inte har något val överhuvud taget. Men psykisk det är när man säger att nej, nej jag vill inte och så hära, och dom ändå håller på och tjarar. Till slut så orkar man ju inte säga nej. Det tycker jag att man kan kalla våldtäkt också. Fast jag skulle ju aldrig gå och anmäla nå'n om man ger med sig egentligen. Då kan man ju inte anmäla honom”* (Jeffner 1998:174). Hun var altså ikke ukjent med den typen situasjoner den amerikanske studenten beskriver. Men hun kaller det psykisk voldtekt.

Rita Liljeström (1981) snakker om situasjonen som ‘en erotiske krig’ mellom kvinner og menn, og er opptatt av hvordan den forandrer karakter over tid. Hun viser til at unge kvinners og menns relasjoner ligner mer på krigføring enn på svermeri, og at de romantiske konvensjonene skjuler en intensiv seksuell kamp. De reglene som gjelder for dette spillet er at den som viser minst interesse har overtaket. Spenningen mellom kjønnene er etter hennes oppfatning basert på frykt og ikke på erotikk.

Undersøkelser av kvinner som har vært utsatt for overgrep fra kjente menn kan tyde på at den strategien den unge amerikanske mannen her beskriver virker. Kvinner føler skam og de klandrer seg selv. De opplever kanskje selv at de var ubestemte, noe han spilte på, de føler seg kanskje truffet når han anklager dem for å være inkonsistente og ‘lokkemus’ - hadde han kanskje ‘krav på’ at de sa B når de først hadde sagt A? Og hvis hun er ubestemt forteller han henne hva ‘hun egentlig vil’.

*

“People say you can’t heal until you can forgive. Fucking liars. Cowards and collaborators. A beast steals your soul, you don’t get it back by making peace with him. You make peace with yourself” (Vachss 1994:208).

*

Flere av kvinnene i Wood og Rennie’s (1994) undersøkelse forteller at de oppsøkte voldtektsmannen etter overgrepet for å få klarhet i om han oppfattet det som skjedde som et overgrep, noe han som regel ikke gjør. Og kvinnene blir usikre. De lever i en kultur som dobbeltkommuniserer. Kvinner forventes å være seksuelt frigjorte og leve ut, og ta ansvar for, sin seksualitet, men samtidig forventes de å være tvetydige, å si nei selv om de mener ja og de forventes og ikke leve seksuelt ‘utsvevende’.

Denne amerikanske studenten beskriver en atferd som er svært målrettet fra mannens side. Vi har også i tidligere kapitler sett hvordan mange menn later til å mene at bare det å snakke med dem, innebærer en lovnad om noe mer. Men kan vi gå ut i fra at alle vet at en mann i sitt møte med en kvinne, bevisst og med fullt overlegg alltid oppfatter situasjonen som et forspill til samleie? Er det slik at de advarslene mange unge kvinner vokser opp med om at menn ‘bare er ute etter en ting’, kanskje er høyst reelle og ikke en karikatur av mannen?

Mannen vet i følge dette scenariet alltid hva han vil, og kvinner klandres ofte fordi de ikke visste hva han ville, eller hva de selv ville. En innledende relasjon mellom kjønnene forventes dermed å være et forførelsesrituale i kraft av at det er målrettet.

Betyr dette at det i vår tid ikke lenger er rom for flørt? For flørt kjennetegnes vel ved at den ikke nødvendigvis setter et klart seksuelt mål som handlingens nødvendige utfall. Flørt betegnes ofte som mer eller mindre kyske erotiske forbindelser, vanligvis uten dypere følelser (Moi 1995). Flørt er et overfladisk fenomen, et spøkefullt spill der utfallet i prinsippet er åpent. Flørting innebærer derfor ikke nødvendigvis et autentisk uttrykk for dypere følelser. Det er følgelig fullt mulig å flørte uten å ‘mene noe med det’. Poenget er at dersom man mente

noe med det så ville kanskje ikke flørt være det rette ordet lenger. Flørt hviler på tvetydighet, den er et spill hvor man ikke sier alt. Og dersom man skulle bli tvunget til å gjøre det, og slik innrømme hva som 'egentlig' er på gang, så ville det ødelegge selve muligheten til å flørte.¹⁰ Betraktet på denne måten er ikke flørt en målorientert aktivitet. Flørten er derfor et spill man alltid kan trekke seg ut av uten å lide overlast, hevder Toril Moi.

Forførelse er derimot noe ganske annet. Forførelsen setter alltid et seksuelt mål som handlingens planlagte sluttresultat. Derfor innebærer den også falske foregivender, løgn og påskudd av alle slag. Det vil si at når for eksempel en kvinne blir forført, så blir hun det nettopp fordi hun er uvitende om hvordan det virkelig forholder seg. Kan det være slik at problemet i en del møter mellom kvinner og menn er at kvinner flørter mens menn forfører? Og at det rett og slett har blitt illegitimt å flørte?¹¹

Mange kvinner ønsker å gjøre seg tiltrekkende og attråverdige for menns blick, men det betyr ikke dermed at de signaliserer et stort JA til alle typer invitter. Det å være attråverdig har i våre dager nesten blitt til et lovpåbud, hevder Bruckner og Finkielkraut (1985:350), og fortsetter: *“Men den avvisade mannen har inget för att klaga eller bråka om falskt spel, anklaga kvinnan för att hyckla eller provocera. Här föreligger bara ett missförstånd. Han tog, eller låtsades ta, för en invit det som egentlig bara var en fråga som kroppen ställde till sig själv. Han trodde, ville tro, att viljan att behaga förutsatte en vilja till att mötas, att begäret att vara universellt åtrådd innebar att vara tillgänglig för vilken åtrå som helst. Han kände sig manad av kvinnans omsorg om sin egen bild.”*

*

Jeg har i dette kapittelet vist hvordan mellomromserfaringer i begge ender av spekteret kan bli til fredløse erfaringer. Erfaringer kvinner ikke har et avklart følelsesmessig og begrepsmessig forhold til. Situasjonen for unge kvinner og menn i dag ser ikke ut til å være lettere enn den

¹⁰ Se også Østerberg (1993) om amfibiske handlinger.

¹¹ Bruckner & Finkielkraut (1985) hevder at den seksuelle 'frigjøringen' foreskriver oss å nyte etter mannens mønster, dvs som orgasme etter genitalmodellen. Det som stadig gjentas er at orgasmen kommer ingen unna. Vi må ha et genitalt og konkret mål for våre følelser, drømmer og instinkter ellers blir ikke disse noe annet enn patologi, perversjoner eller barnsligheter. I dette sjemaet finnes ingen annen lyst enn den som har et mål, som er voksen og genital, hevder de.

var før den såkalte seksuelle frigjøringen. Det kan snarere se ut til at den har medført nye problemer. Det har blitt vanskeligere å legitimere hvorfor man ikke fortsetter når man har tatt det første skrittet i et erotisk spill. Dersom en kvinne innlater seg på en flørt med en mann, så kan det se ut som om vi i vår tid oppfatter at han er i sin fulle rett til å forvente samleie. En norsk byrett slo da også i juni 1998 fast at menn har rett til å forvente samleie dersom en kvinne frivillig blir med dem hjem. Dommen innebærer et krav til kvinner om at de har ansvar for menns *berettigede* forventninger.¹²

¹² Påpeking fra daglig leder Elisabeth Brodtkorb i Juridisk Rådgivning for Kvinner (JURK) i Klassekampen 19. juni 1998. Se også Aftenposten 18. og 19. juni 1998 for omtaler av denne dommen.

KAPITTEL 9: HETEROSEKSUELLE FORESTILLINGER OG PRAKSISER I VÅR KULTUR

I debatten omkring seksuelle krenkelserser det ut til at et av de viktigste spørsmålene tas for gitt og unndras diskusjon. Alle later til å være enige om at det er vanskelig, for ikke å si umulig, for en mann å vite om hans seksuelle tilnærmelser er ønsket eller ikke. Det eneste som kan gjøre ham sikker på at hans tilnærmelser er uønskede er at hun skriker og slår, fortrinnsvis slik at slagene kan gjøre nei'et helt klart for ham (og slik at merkene eventuelt kan fungere som bevis for en jury). Vi har imidlertid tidligere sett at verken verbal eller fysisk motstand alltid tas alvorlig.¹ For å forstå hvorfor det betraktes som vanskelig for en mann å vite om hans seksuelle tilnærmelser er ønsket eller uønsket betrakter jeg det som nødvendig å se nærmere på vår kulturs heteroseksuelle relasjoner.

De heteroseksuelle relasjonene i vår kultur er svært mangfoldige, og det ville være et halsbrekkende foretak å forsøke å gi en redegjørelse for deres mangfoldighet i kvinners og menns levde liv. Dette er heller ikke avhandlingens hovedfokus. Jeg avgrenser derfor dette kapittelets hovedspørsmål på følgende måte; finnes det trekk ved våre heteroseksuelle forestillinger og praksiser som kan bidra til en forståelse av hvorfor den typen krenkelserser jeg har skissert i denne avhandlingen skjer så ofte, og hvorfor erfaringene med slike krenkelserser ofte blir fredløse? Eller sagt på en annen måte; finnes det trekk ved de heteroseksuelle relasjonene i vår kultur som kan gi mening til de erfaringene jeg her har skissert?

Menn må stadig overtale, forhandle og betale en pris for det de vil ha, hevder Rita Liljeström (1981), og påpeker at dette legger grunnlag for mye kvinnehat. Kvinnelig seksualitet fremstår som en ettertraktet vare som kvinner bestemmer over. Kvinner forhandler sin seksualitet og menn kommer med sine bud. Det kjennes fornedrende for menn å måtte be kvinner om lov, hevder hun, og fremholder dette som en av grunnene til at kvinner blir rituelt fornedret i sitt fravær. Men kvinneforakt i ord behøver ikke gå over i handling.

Jeg har frem til nå lagt hovedvekten på å se på hvordan kvinner erfarer seksuelle krenkelserser fra

¹ Et annet spørsmål er om dette vil være nok? Dersom vi skal tro at utbredelsen av sado-masochisme er økende, og stadig mer akseptert, ville ikke en god forsvarer også kunne så tvil om gyldigheten til merker av fysisk tvang som bevis?

menn. La meg nå begynne med se litt nærmere på hva noen svenske og norske menn sier om sitt forhold til heteroseksualitet.

Heteroseksualitet ser ut til å være et viktig område der menn konstituerer sin maskulinitet, og vi skal se litt på hva menn sier om sine seksuelle relasjoner til kvinner. Seksualiteten spiller en stor rolle i 7 av 10 svenske menns liv viser en undersøkelse av Eneroth og Eneroth (referert i Liljeström 1981:158-59). Omkring 6 av 10 menn opplever det å bli avvist som ille. De føler seg skuffet, de skammer seg og kjenner vemod og sorg. Eneroth's lagde på bakgrunn av sin undersøkelse av 65 svenske menns seksualvaner følgende fortegnelse over tolv typer uro menn hadde i forhold til seksualiteten:

1. Uro for å bli avvist ved et seksuelt initiativ.
2. Skam over å ville ha samleie for ofte og for å foretrekke visse samleiestillinger.
3. Uro for at man er til plage for andre og at hun bare stiller opp for å være hyggelig.
4. Uro for ikke å prestere bra nok.
5. Uro for impotens.
6. Uro for for tidlig sædavgang.
7. Uro for å bli impotent under samleiet, til tross for at man hadde ereksjon i begynnelsen.
8. Uro for å ikke kunne få orgasme.
9. Uro for å få en 'dårlig' orgasme.
10. Uro for å ikke kunne 'gi' partneren en orgasme.
11. Uro for ikke å vite om partneren har fått orgasme eller ikke, dvs uro omkring når man skal 'avslutte' samleiet.
12. Uro for at partneren bare skal late som om hun får orgasme (Eneroth og Eneroth i Liljeström 1981:158-59).

Som vi ser er seksualiteten et angstfylt område for menn, og så godt som alle mennene i undersøkelsen hadde en av disse formene for angst. Mange av dem kjente flere.

For å få et innblikk i hvordan noen norske menn snakket om seksualitet og kjærlighet tok jeg frem Åshild Ulstrups bok *Menn og elskere* (1978). Hvordan opplever de egen seksualitet og relasjoner til kvinner? Jeg var spesielt opptatt av om disse 'vanlige' mennene kunne få ereksjon og gjøre noe med den, sammen med en kvinne som ikke hadde lyst.

De fleste av mennene Ulstrup snakket med uttrykte savn etter en aktivt begjærende kvinne. En mann som hadde vært gift i 8 år var frustrert over sin kone og hennes manglende deltakelse i, og motvilje mot, seksualitet. Han uttaler seg slik: *"Den seksuelle opplevelsen fikk ikke noe å si for meg før jeg begynte å bli voksen og fikk interesse for andre mennesker. Var vel 24 da. Det var noe jeg gjorde når driftene ble for sterke. Var aldri opptatt av om hun var fornøyd eller ikke. Hun forlangte ikke noe, har bare mer eller mindre godtatt. Seksualakten er noe hun må finne seg i. Slik føler jeg"* (Ulstrup 1978:10). Han kan altså ligge med henne til tross for at hun uttrykker motvilje.

"Jeg er veldig opptatt av seksualitet", sier en annen. *"I seksualakten finnes ikke noe negativt så sant det foregår mellom to mennesker som begge er med på den. Jeg har jo ligget med jenter hvor det bare har vært onani i et høyl. Det kan være all right og man skal ikke underkjenne det"* (Ulstrup 1978:19).

En tredje mann synes det er galt hvis jentene ikke vil selv (Ulstrup 1978:29). *"Men jeg har jo en seksualtrang, og er den sterk nok, er det det samme hva det er for noe. Jeg gidder ikke gjøre noe med jenta da. Bare tilfredstiller meg sjøl."*

"Det er så fantastisk fint når hu begynner," synes en fjerde mann (Ulstrup 1978:59). *"Da veit jeg at hu vil. Jeg har aldri hatt det med å true meg til noe. Men det er ikke alltid så enkelt å finne ut om en kvinne vil eller ikke. Kvinner kan spille mer enn en mann kan. Jeg lar meg nok ofte lure. Kanskje jeg er glad til. Du har jo drifter som må ut i blant."*

"At jeg har sterkere drifter enn henne, er ikke større problem enn at jeg aksepterer at vi er ulike," hevder en femte mann (Ulstrup 1978:84), men fortsetter med å si at *"det kan også forekomme at jeg ligger med henne når hun ikke har lyst, men jeg liker meg ikke i et one-man-show."*

En sjettede mann får spørsmål om hvor ofte han har lyst på samleie. *"Hver dag, men det blir ikke noe av. Det er ikke alltid kona vil,"* svarer han (Ulstrup 1978:92). *"Ligger du med henne likevel?"* *"Noen ganger gjør jeg det. Det spørs hvor viktig det er for meg."*

"Hvordan reagerer du når hun sier nei?" "Jeg blir vel litt harm da," svarer han.

En sjuende mann beskriver det han kaller sitt første samleie slik: *"Første jenta jeg lå med, var 11 år. Gutten som levde på løgn, som hadde gått rundt og sagt at han hadde ligget med hundre stykker, måtte prøve seg på en helt grønn. Hun var den mest uerfarne jeg kunne finne, sjekket henne kun for å ligge med henne. Etter press og overtalelser, ga hun seg. Hun grein ikke, men hun kunne har gjort det"* (Ulstrup 1978:99).

Ingen av disse mennene benevner sine handlinger som krenkelser, overgrep eller voldtekt, heller ikke den siste av dem. Mange norske kvinner gjør heller ikke det (se for eksempel Lundgren 1985, Nordseth 1987, Skjørten 1994). Slik disse mennene snakker om det later det ikke til å by på problemer for dem å ha samleie med en motvillig eller likegyldig partner.² Men de uttrykker derimot at de ville synes det var hyggeligere med en aktivt begjærende kvinne.

Gjensidig tillit og utfoldelse er ikke seksualitet for de fleste menn, hevder Tove Stang Dahl (Brekken 1993:112). *"For flertallet er seksualitet preget av prestasjon og kontroll av partneren. At kvinnen nyter det er viktig for mange, men mest for egen selvfølelse, at de for eksempel har makt til å få kvinnen til å oppnå orgasme."* Seksualiteten er et av de viktigste områdene der menn bekrefter sin mannlighet. Der de bekrefter seg som menn, ikke minst overfor andre menn. Seksuell avvisning blir kanskje så vanskelig for menn fordi deres identitet, deres maskulinitet, blir truet. *"For så mange av gutta har fremdeles selvtilliten ytterst på pikken, ikke sant, de må vise at de er menn, ikke sant. Men det er en sånn konflikt som vi har – når er det vi kan vise at vi er menn? Det er bare når vi puler, det! Ellers er det ikke noe. Kanskje hvis vi skal løfte en tung kasse en gang i året"* (Gullvåg Holter 1981:178). En av mennene i Ulstrup's bok (1978:96) sier det slik: *"Samleie for gutter er en manndomsprøve – hver eneste gang. Prøv å forstå! Han ber ikke, han tar. Han kan ikke be, men det er blitt et mål for meg å gi noe. Jeg må tvinge meg selv."*

² Jeg ønsker ikke her å antyde at disse mennene nødvendigvis har noe ønske om å *fornedre* sine kvinnelige partnere. Mitt poeng er å synliggjøre et utbredt mønster for heteroseksuelle relasjoner - at en aktiv kvinne ikke ser ut til å betraktes som nødvendig. Den sterke oppdelingen i mannens begjærformasjon, mellom den kjønnslige elskov (som i vår kultur fornedres) og den relasjonelle kjærligheten (som i vår kultur forherliges), og det dilemma mellom tiltrekning og skyldfølelse som denne oppdelingen gir opphav til, tematiseres på en utmerket måte av Agnar Mykle i *Sangen om den røde rubin*. (1956/86)

*

“Dulgt aner han [Ask Burlefot], at en ung kvinne vil overvinnes, at hun bare gir seg inn under en mann som er blodfull, sterk, med strupen full av latter, en mann som ikke ber, men en mann som triumferende forlanger. Selv kan han dette, overfor andre kvinner, overfor kvinner som ikke betyr så meget for ham, og som kan kanskje ser en smule ned på, rundt deres skulder kan han legge en arm og tilkjennegi hva han forlanger. - Men ikke her. Ikke overfor henne han elsker” (Mykle 1956/86:11).

*

I vår kultur lever en meget seiglivet forestilling om at menn ikke er i stand til å kontrollere sin egen seksualitet, sine egne 'drifter'. Vi ser også i uttalelsene ovenfor mange henvisninger til 'drifter'. Et ord som 'drifter' gir helt andre konnotasjoner til noe ufrivillig, ikke intendert, til noe naturlig eller biologisk, enn for eksempel ordet 'lyster' gjør. 'Drifter' fremstår nesten som noe de bare 'må' gjøre noe med - sammen med en annen, hvor uvillig denne enn er. En annen kulturelt virksom forestilling er at 'har du en gang sagt ja så kan du aldri mer si nei'.³ Som en illustrasjon på denne forestillingen lar jeg en nederlandsk kvinne fortelle om sitt første seksuelle forhold som ung jente. *“Det er ikke prate han vil, men knulle. Gradvis vinner han terreng, en centimeter av gangen. Det jeg tillot ham i går, kan jeg ikke nekte i dag. [...] Å stagge Toni er bare umulig. Kan ikke vegre meg mot det intense presset fra kroppen hans. Det er tydeligvis den tynne kroppen min som har utløst denne lidelsen hos ham, jeg føler meg ansvarlig for det. [...] Når jeg ikke vil ligge med ham, lider han, og da er skylden min. Jeg lærer meg leksen som sier at har man engang sagt ja, kan man aldri mer si nei”* (Maulenbelt 1980:20). I forlengelsen av denne forestillingen reises for eksempel også tvil om at gifte kvinner eller prostituerte overhodet kan voldtas – med mindre det går usedvanlig voldelig for seg.⁴

Synet på mannlig seksualitet som en slags 'naturgitt, ukontrollerbar kraft' bidrar sammen med forestillingen om at 'har du en gang sagt ja så kan du aldri mer si nei' til at det er mulig å overføre skyld til offeret i norske rettssaler - og som vi har sett, i kvinners egne forestillinger.

³ Jfr kapittel 8.

⁴ Som vi har sett i kapittel 7 kommer slike synspunkter tilsyne også i straffeloven og i forarbeidene til den.

Gjennom å trekke fram hennes seksuelle fortid, hennes væremåte, hennes påkledning, hennes oppførsel; ble hun frivillig med ham, flørtet hun med ham osv. Han sier at slik han forsto det var samleiet frivillig. Hun hevder at det var voldtekt. Strafferettens krav om subjektiv skyld er som tidligere nevnt et vesentlig punkt i denne sammenheng: Forsto mannen at han voldtok kvinnen? Så kan vi spørre oss hva som skal til for at han skal forstå det? Og hva skal til for at dommere og jury mener at han burde ha forstått det?

Spørsmålet jeg stiller meg er: Hvordan er det mulig at en mann ikke kan vite om en kvinne ønsker å ha samleie med ham? Og hvordan er det mulig at vi generelt oppfatter det som rimelig at han ikke kan vite det? Svarene på disse spørsmålene vil, etter min oppfatning, gi oss mye kunnskap om vår kulturs kjønnsrelasjoner og heteroseksuelle praksiser. Jeg har allerede problematisert noen av de tvetydige signalene som gjelder på det heteroseksuelle området i vår kultur. Men for å kunne besvare disse spørsmålene skal vi nå se litt nærmere på andre kjennetegn ved våre heteroseksuelle praksiser.

9.1 HETEROSEKSUELLE PRAKSISER

Dersom betraktningene ovenfor gir et korrekt, om enn ufullstendig, bilde av vesentlige aspekter ved heteroseksualitet og forførelse i vår kultur, kan tausheten omkring det jeg ovenfor kalte et av de viktigste spørsmålene blir mer begripelige. En aktivt tilstedeværende, deltakende og bejaende kvinne er i vår kultur ikke betraktet som en selvfølgelig og nødvendig forutsetning for inngåelse av heteroseksuelle relasjoner. Sett i denne sammenhengen blir det mer begripelig at en mann i fullt alvor kan hevde at han ikke vet om en kvinne ønsker samleie med ham uten at hun slår. Det blir da også mulig å forstå hvorfor de fleste av oss oppfatter det som rimelig at hun er medskyldig dersom hun ikke har gjort 'tilstrekkelig' fysisk motstand. Menn i vår kultur har ingen vanskeligheter med å gjennomføre samleier med passive, taust avvisende kvinner. De gjør det til stadighet, også i sine egne ektesenger. Med kvinner som 'stiller seg til rådighet' og 'gjør sin ekteskapelige plikt'. Og ingen kaller det overgrep eller krenkelser. Selv når det er fysisk vold med i bildet kan det være vanskelig å se overgrep innenfor ekteskapet som overgrep. Flere av kvinnene Eva Lundgren (1985) intervjuet ble tvunget til seksualitet. De smertes ved det, men voldtekt? "*Nei,*" sier de, "*han er jo mannen min*". "*Han gjør det for mitt eget beste,*" sier andre.

Noen kvinner ser imidlertid sine opplevelser annerledes etter at de er kommet ut av situasjonen, og mener at våre vurderinger av denne typen hendelser har forandret seg over tid. En kvinne forteller om sitt ekteskap: *"Fyren [ektemannen] var rett og slett sprø. Han forlangte at jeg skulle stå på pinne for han og kameratene hans, og han drakk, og han ga meg juling.*

Jeg var veldig ulykkelig og grein hver dag, og jeg fikk ikke lyst til å ligge med ham. Men han skulle. Jeg bad bokstavelig talt på mine knær om å få slippe, men da slo han meg så jeg blei liggende på golvet. "Det er greit hvis du slutter å slå," sa jeg. Han hadde slått meg helseløs hvis jeg ikke hadde gått med på det.

Dette er over 20 år siden, og den gangen blei ikke sånt kalt voldtekt. Du vet, når det var i ekteskapet. I dag kalle man det heldigvis for det det er" (Austrem 1994:79).

Fysisk vold er imidlertid ikke en nødvendig del av dette bildet, og kvinner gir ikke alltid eksplisitt uttrykk for at seksualiteten er uønsket. *"Kvinner er opplært til å skjule at de er med på et samleie uten å ha lyst. Det er vanskelig å snakke om det. Mange kvinner orker ikke innrømme det for seg selv eller mannen,"* hevder Stang Dahl (Brekken 1993:110). På denne måten bidrar de til å opprettholde en situasjon hvor mannens ønsker og hans bestemmelsesrett går foran kvinnens. Mange kvinner går, av forskjellige grunner, med på ting de ikke ønsker og ikke har glede av. *"Det er en bestemt sosial og kulturell struktur som fratar kvinnene deres begjær og deres mulighet for å uttrykke det,"* påpeker Irigaray (Haugsgjerd og Engelstad 1976:124). Dette *"skjer fordi språket og de herskende forestillingssystemene ikke kan 'oversette' dette begjæret. Av den grunn blir kvinnene fullstendig fortapt, 'ute av seg selv'. De vet ikke lenger hva de vil fordi de underordner seg den herskende orden, av frykt for å bli satt 'utenfor'. Det gjør dem passive og stenger dem inne i 'kvinnelige' roller. Dermed går deres begjær tapt, men det betyr ikke at de ikke har noe."*

En tidligere prostituert kvinne lurar på om ikke mange kvinner har et forhold til kroppen sin som nærmer seg hennes. At de har en følelse av å bli brukt. *"Eller har latt seg bruke, av frykt for konflikt, ensomhet eller for å gjøre noen til lags, kanskje. Jeg har sjøl venninner som sier at nei, nå er det så lenge sida og jeg synes så synd på ham at jeg får gjøre det i kveld. Jeg tror vi kanskje har mer til felles enn mange har lyst til å se i øya" (Klassekampen 14. August 1993).*

Når en kvinne ikke er annet enn et middel til nytelse for en tredje part, gjør hun seg selv til prostituert, hevder Bruckner og Finkielkraut (1985).⁵ Dette forutsatt at prostitusjonen virkelig er denne scenen av ikke-gjensidighet, dette teater der den ene av partene ikke kan eller vil nyte, for på den måten å få den andre til 'å komme' og dermed også gå så fort som mulig. Med denne definisjonen av prostitusjon sier det seg selv at den bebor mange av våre ekteskapsrom også - som betalte (gjennom forsørgelse, husfred osv) eller ikke-betalte voldtekter.

I dette teateret ser mannen kvinnen som et kjønnsorgan, men den prostituerte har ikke noe eget kjønnsorgan med et eget begjær. Hun har, slik Bruckner og Finkielkraut (1985) ser det, ikke noe annet kjønn enn det mannen låner henne. Hun har ikke noe kjønn og kan heller ikke ha det, hun er bare et hull, et speil. Mannen møter derfor i henne bare speilbildet av sitt eget lem og han finner derfor aldri noe annet enn seg selv i dette møtet. Han søker heller ikke noe gjensvar fra henne. Det han gjør er snarere å kvele ethvert svar gjennom aldri å stille noe spørsmål. Hun blir hans speil, hans omvendte bilde. I slike relasjoner møter mannen bare en gjentakelse, en fordobling, av seg selv. Han 'stjærtnullar' seg selv ved hjelp av stedfortreder, som Bruckner og Finkielkraut uttrykker det. De hevder at dette er tilbakeholdt homoseksualitet, fordi kvinnens kjønn helt og holdent er strøket ut i relasjonen. Prostitusjon er dermed et apparat som gjør den andre til den samme, og mannen som kunde fornekte alle kjønnsforskjeller. Hun er betalt for å befolke hans erotiske fantasier med sitt kjøtt og blod, men bare under forutsetning av at hun uten protester spiller den rollen hun på forhånd har fått tildelt. Ingen overraskelser eller uvisshet for mannen. Kvinnen blir her redusert til "*en hjelpsom parasitt i en fundamentalt auto-erotisk akt*", for å si det med Bejin (1982). Det vi må kreve av den mannlige seksualiteten er, hevder Bruckner og Finkielkraut (1985), at den sliter seg løs fra sin erotikks homoseksuelle ensidighet.

9.2 HETEROSEKSUELLE FORESTILLINGER

Pornografien representerer noe av den samme ensidigheten. Rollo May (1977:53) kommenterer bildene i Playboy og noterer seg at "*når man ser nærmere etter, oppdager man et merkelig uttrykk hos disse fotograferte pikene, de er uengasjerte, mekaniske, lite fristende*

⁵ Jeg tolker deres bruk av termen 'tredje part' som en måte å synliggjøre at det ikke er noen som anerkjennes i andreperson, som et du, tilstede i relasjonen. At partene ser hverandre i tredjeperson, som en han, en hun eller et det.

og virker tomme - ...” Det er altså ingen tilstede. De er jo slett ikke sexy, skriver han. Kanskje er de ikke det for ham, men MacKinnon (1987:128) mener at det nettopp er denne manglende tilstedeværelsen (*”det er ikke min kropp dette skjer med”*) som er nøkkelen til hva som er sexy ved disse kvinnene. Kvinnene kan på den måten ’fylles med’ eller ’tillegges’ hans fantasier. Susan Sontag beskriver dette som pornografiens følelsesmessige flathet (Barry 1984:173). Pornografiens tomme og platte tone er forutsetningen for at det skal vekkes noen seksuelle reaksjoner hos leseren.

Gjennom pornografien produseres derfor en spesiell type begjær, den lærer oss hva vi skal tenne på, hva som er sexy. Fantasierne virker igjen direkte på kropper gjennom at de produserer en spesiell lyst, et spesielt blikk, som igjen skaper en bestemt atferd hos andre. *”Det er menns fantasier om kvinner og seksualitet som skaper horen. Den prostituerte kryper inn i et hylster laget av andre enn henne selv”*, skriver Finstad og Høigård (1986). Forskeren Claude Jaget beskriver sin erkjennelse av dette gjennom sitt møte med prostituerte: *”Mer enn en gang så jeg deres forvandling før de gikk ned på gata – en utrolig, fantastisk, pinefull forvandling. Så jeg så det helt fysisk, jeg så den undertrykkninga de var ofre for – kroppsrytme, sminke, forkledninger, omlegging av stemmen, nøytraliseringen av kroppen. Det var umulig å ikke forstå hvordan mine øyne, som andres øyne, var grunnen til forvandlingen, og at jeg var ansvarlig, sammen med alle menn, kundene, hankjønnen. Jeg var en av dem, ingen tvil om det, og jeg kunne ikke slippe unna. Etter det er alt som gjenstår å ta konsekvensene av det, å lære på nytt hvordan en skal leve...”* (Jaget 1980:188 sitert i Finstad og Høigård 1986:96).

De mannlige fantasiforestillingene dominerer fortsatt den seksuelle scene, ikke kvinnenes. *”Kvinnene er holdt fast i krysningen mellom mennenes fantasiforestillinger: det betyr blant annet at en manns begjær etter en kvinne er en funksjon av en annen manns fantasier om henne. Men det må forbli underforstått, fordi betingelsen for at det mannlige begjæret kan bli opprettholdt, er at det holdes skjult”* (Irigaray i Haugsgjerd og Engelstad 1976:126).

Kvinnerens selvbilder er, som tidligere vist, også preget av madonna/hore symboliseringene i vår kultur. Aktiviseringen av en underforstått kulturell enighet omkring hore- og madonnafigurenes atferd bidrar til å gjøre kvinner tause om svært mange av de krenkelsene de

utsettes for. Disse symboliseringene er en del av kvinners situasjon i vår kultur, og de får derfor også kvinner til å føle seg 'medskyldige' i de krenkelsene de utsettes for. Hadde hun lagt opp til det? Hvorfor gikk hun gjennom den parken midt på natta i miniskjørt? Flørtet hun ikke med ham kanskje? Kort sagt; oppførte hun seg på noen måte slik at det kunne oppfattes som 'løsaktig'?

Reduksjonen av kvinnen til en fantasifigur finner vi også igjen i ekstremt idealiserte 'madonna'-kvinnebilder. Torgeir Schjerven har i sin roman *"Omvei til Venus"* (1994) skildret dette på en utmerket måte. Scenen utspiller seg mellom en 'høyt elsket' gift kvinne og en fremmed mann som er jeg-personen i sitatet. Kvinnen møter mannen på gaten mens hun er på vei til et hotell, for å slippe unna sin ektemann for en stund. Den fremmede tilbyr seg å bære kofferten for henne, og følger henne opp på hotellrommet hvor følgende scene utspiller seg:⁶

"Han sier jeg betyr alt for ham, men jeg vet ikke hvordan jeg skal se ut for å bety så mye," sa hun, "jeg vet ikke hvordan jeg skal oppføre meg." (s 11)

"Når Deres mann sier De betyr alt for ham, lyver han Dem opp i ansiktet. Han gjør Dem, til noe fjernt og uoppnåelig, til en slags liten stjerne langt der ute. Der ute i det blå et sted henger han Dem opp til tørk for at De skal lyse for ham. Han prøver å støte Deres rettmessige livslys ut i det iskalde universet sitt, så han kan ha Dem hengende der for seg selv og liksom ha noe å lengte etter. Og han vil tro at denne lengselen har med kjærlichkeit å gjøre, uten at det streifer ham at denne lengselen hans er det stikk motsatte av den kjærligheten en mann skal ha til sin kone. Jeg tror lengselen hans etter Dem i virkeligheten bare er en kjærlichkeit han vil slippe å utøve. En slik lengsel og kjærlichkeit kan man med fordel holde for seg selv! Jeg tror Deres mann er en kald fisk som utnytter Dem for å prøve å tilrane seg et følelsesliv," sa jeg. Noe slikt. (s 15)

Jeg satt altså ved siden av en dame som var offer for en kjærlichkeit så omfattende, så skruppelløs og beslagleggende, så egentlig snever, at hun så seg nødt til å tilbringe nettene alene i byens billige brudesuiter. (s 15-16)

"Betyr man alt for noen, er man dømt til å være savnet," sa jeg.

"Savnet?" spurte hun.

"Kontinuerlig savnet," fortsatte jeg.

⁶ Dialogen er komprimert av meg.

"Kontinuerlig?"

"Ja, i det uendelige."

"Enten man er der eller ikke?"

"Betyr man alt for noen, er man aldri nær nok, aldri stor nok, aldri den man er, der man er. Man blir en mygg. Borte," sa jeg" (Schjerven 1994:17-18).

Vi møter på denne måten både i prostitusjonen, i pornografien og i madonna-idealiseringsen en situasjon som minner om den amerikanske studentens beskrivelse av et stevнемøte i forrige kapittel. Det felles kjennetegnet er kvinnens fravær som selvstendig, levende subjekt. Kvinnen er fraværende som en levende annen, som en i utgangspunktet fremmed. Hun blir omgjort til en form som 'fylles' av mannens fantasier om henne. Konsekvensen av kvinnens fravær som selvstendig subjekt i heteroseksualiteten er at:

"The girl-child discovers herself to be scrutinised, discovers herself to be the defined sex, the sex on which society seeks to write its sexual and moral ideals" (Coward sitert i Ussher 1991:267).

9.3 HETEROSEKSUELL DIALOG?

Kvinnens fravær som selvstendig subjekt i heteroseksualiteten gjør det nødvendig å spørre i hvilken grad hetero-seksualitet⁷ og hetero-seksuelle relasjoner overhodet eksisterer i våre kulturelle forestillinger? Dersom våre seksuelle forestillinger bare gir rom for en type seksualitet, den mannlige, kan de vel mer presist betegnes som homo-seksuelle⁸? Og dersom våre forestillinger bare gir rom for ett selvstendig subjekt, mannen, så kan vi vel mer presist karakterisere dette som mono-logger, enn som reelle dia-logger?⁹

Vår kultur produserer, i følge Per Are Løkke (1994) fire tilfredsstillelsesbilder av kvinner: *Den gode* (moren) som tilfredsstillter gjennom omsorg, *den seksuelle* (horen) som tilfredsstillter gjennom seksualitet, *den vakre* som behager gjennom sin skjønnhet og *den uskyldige* (jomfruen) som tilfredsstillter gjennom sin renhet og uskyld. Alle disse kvinnefigurene er etter hans oppfatning sammenbundet og assosiert med hverandre i et nettverk av kulturelle bilder. I

⁷ Som refererer til den andre, noe annerledes.

⁸ Som refererer til det like eller ensartede.

⁹ Mono- henviser til noe som er alene, mens dialog er en sam-tale.

disse bildene fungerer de som objekter som nærer menns drømmer og behov for omsorg, seksualitet, skjønnhet og uskyld. Spørsmålet er ikke hvor utbredt denne sirkulasjonen av reduktive kvinnebilder er, mener Løkke. Spørsmålet er snarere om det overhodet eksisterer bilder av kvinner som representerer hele sitt subjektive mangfold av dybde og fylde, uten at dette bildet framstår som et fryktbilde for mannen. Slik han ser det knytter mannens oppsplitting av kvinnen seg til at hun splittes opp i en ytre flate som han forsøker å kontrollere, og et indre rom som han forsøker å benekte. Problemet er derfor at vi mangler kunnskap, bilder og ritualer som symboliserer og gir plass til virkelige, levende kvinner i mannens – og kanskje også kvinnenens egen – forestillingsverden.

*

”For første gang kom jeg til å tenke på at fortroligheten mellom oss, som så ofte mellom menn og kvinner, skyldtes at jeg kjente han og han ikke meg. Han kjente sitt ønskebilde av meg, det måtte holde seg stille,” skriver Christa Wolf (sitert av von Morstein 1994:90 min oversettelse). Det virkelige bildet av henne, levende med hennes erfaringer, hennes bevissthetsstrøm, kan ikke forbli gyldig. Men dersom andre er blinde for slike bilder av henne, kan hun ikke være nærværende for dem selv om hun er levende tilstede med sine erfaringer. Da blir hun trolig offer for deres makt og tvunget til å være taus, skriver von Morstein.

For å gjøre seg selv nærværende, skriver von Morstein (1994), for å la seg selv bli gitt i andres bevissthet, er det å kunne gi sitt bilde av verden til andre viktig. Å la andre se hva jeg ser innebærer derfor å forandre andres bilde av meg. Det vil si å endre den måten jeg er gitt på i deres erfaring, å la meg bli gitt på en annen måte med hver ny opplevelse, hver ny erfaring, hvert nytt bilde som forandrer meg. Det betyr å la meg være ’levende’. Å la meg forandre bildet av meg selv uten å bli utsatt for fiendtligheter fra tvingende stemmer. Bærerne av slike stemmer søker ikke etter meg slik som jeg kan være gitt i deres erfaring, men de søker meg ettersom de vil bruke meg for sine formål; sitt ønskebilde (von Morstein 1994).

*

Vi opererer i vår kultur med et dobbeltbokholderi, en strengt dualistisk struktur, som rammer

kvinner og menn med ulik styrke (Nordseth 1984). Dette har produsert en manns- og kvinnefigur med dyptgripende splittelser og uforenlige komponenter. *“For mannen - som aktør innen den mannlige orden - har denne splittelsen kunnet bli opprettholdt og manipulert ved å husholde to sett seksualitet og to sett kvinner. For kvinnen - som ikke har bygget opp en flora av bordeller til eget bruk verden over - har den nedfelt seg i vår bevissthet som antagonistiske krefter - i perioder på randen til galskap. Vi skal innen våre livsløp både stille opp på de mannlige sexfantasmenes skamløse praksisformer og vi skal ivareta ærbarhet, renhet og dydighet”*, skriver Nordseth (1984:235).¹⁰ Hun hevder at til tross for at denne dikotomien har fått større spennvidde i løpet av de senere generasjonene, vokser våre døtre fremdeles opp med denne kultur-”kollisjonen”. Førrige kapittels drøfting av erfaringer som blir fredløse er en illustrasjon på det.

Kvinner er fanget i et voyeuristisk blikk, fanget som fragmenterte objekter for begjær, hevder Ussher (1991). På den måten tvinges de til å leve gjennom bilder som de har blitt utstyrt med, bilder som er like gjennomtrengende som de er mektige. Konsekvensen av dette er at: *“On a daily basis many women feel that their very person is under attack, that they must continuously watch for their safety, that their sexuality is under constant surveillance. And this experience of surveillance is not based on paranoia”* (Ussher 1991:265).

Kvinner står fortsatt overfor store utfordringer når det gjelder å definere en seksualitet på egne premisser. Mange av eksemplene jeg har benyttet i denne teksten viser hvordan de i praksis støter på, og arbeider med disse utfordringene. Den såkalte seksuelle frigjøringen har ikke hatt de revolusjonerende konsekvensene for kvinner som vi kanskje har antatt. Mange stiller spørsmål ved hva vi ble frigjort til? Førte ‘frigjøringen’ til seksualitetens demokrati? Flere hevder at den snarere bestod i å få kvinner til å overta et mannlige begjær, og at den derigjennom gjorde flere kvinner seksuelt tilgjengelige for menn. Pascal Bruckner og Alain Finkielkraut (1985) hevder i sin bok *Kärlekens nya oordning* at ‘frigjøringen’ besto i at mannen abdiserte fra sin posisjon som Mester bare for i neste øyeblikk å reise seg som nytelsens fyrste. Mannen etterlot seg de maskene han bar som Hersker og Fader bare for å

¹⁰ Den kvinneskikkelsen Freud møtte mot slutten av 1800-tallet var nettopp hun som både skulle huse jomfruen og skjøgen i en og samme kropp. *“Hun som skal besvare de mannlige begjærstrukturene på bryllupsnatten og forsvare sin ærbarhet dagen etter. Disse kvinnene kommer i hopetall med kroppslige skavanker til Freud og andre medisinnemns undersøkelsesrom - slept dit av misfornøyde fedre og ektemenn som ikke finner varens verdi i samsvar med prisen”* (Nordseth 1984:248).

dukke opp på nytt som Eros' sendebud. Den seksuelle revolusjonens fokus på den genitale forbindelsen forsterker mannens dominans gjennom å øke kvinneutbyttet. Det handlet derfor om, i den mannlige erotikkens navn, å gjøre kvinnen 'fri' og stadig tilgjengelig for ham. Slik Bruckner og Finkielkraut ser det finnes ikke heteroseksualiteten. Våre samfunnssystemer oppmuntrer ingenting annet enn en fallisk-genital homoseksualitet. Forskjellen mellom kjønnene eksisterer med andre ord ikke i vår seksualitet, i det minste ikke som noe annet enn en hierarkisk underordningsform. Mannens genitale bilde av seksualitet er fortsatt det som gjelder, han har bare 'befrikk' denne modellen til å gjelde hele menneskeheten og derigjennom gjort kvinnen 'like bra' som seg selv. På denne måten erstatter (eller fordobler) han undertrykkelsen gjennom likeverd (Bruckner & Finkielkraut 1985). Man skal ikke tro at man ved å si ja til sex sier nei til makten, sier Foucault (1980), man følger snarere bare den generelle seksualitetsinstallasjonens rettesnor.

Vi har fått en orgasmekultur som hører sammen med det Bruckner og Finkielkraut kaller genitalitetens tyranni. Dette tyranniet består slik de ser det i en tredobbel redusering; for det første en redusering av seksualiteten til organer og genitale gleder, for det andre reduseringen av den kvinnelige erotikken til den mannlige seksuelle utrustningen og for det tredje reduseringen av det mannlige kjønnnet til penis alene. På denne måten kom en spesiell type mannlig kropp til å fremstå som modell, som mønster, for begge kjønnene. Mannens anatomi er blitt kvinnens seksuelle skjebne, hevder de. Denne nye kroppen krever avkastning, den handler i termer av hensikter og ikke følelser og den motsetter seg spredning uten mål. I stedet for et seksualitetens demokrati har vi fått et monarki der våre kropper står samlet rundt den nye ypperstepresten, guden Penis, og hans to bisittere, testiklene (Bruckner & Finkielkraut 1985). *Testiklarnas herravälde* tittelerer Hjordis Levin (1986) sin bok om seksualmoralens historie på 1800 og 1900 tallet.

1900-tallet er for kjønnenes del et ingenmannsland, skriver Birgitta Holm (1990). Utdrevet fra 1800-tallets faste begrepsbestemmelser har kjønnene havnet i grensestrider, uavbrutte stridigheter om definisjoner og territorier. Den 'seksuelle moderniteten' er et åpent terreng, hevder hun. Allerede på 1800 tallet begynte kvinner imidlertid å stille spørsmål ved den rutinemessige, seksuelle atferden (se for eksempel Levin 1986, Holm 1990). Kvinner prøvde seg frem og menn ble stilt overfor nye krav. Menns enerett til seksualiteten ble truet, og de

hadde fullt opp med å parere. Hva hender dersom en kvinne snakker om hva hun vil? Et stor antall kvinner var omkring århundreskiftet opptatt med å forsøke å formulere sine lyster, skriver Holm (1990). Men menn lyttet ikke: *"Vad jag ville och tänkte, fann ej minsta genljud hos honom"*, skriver Greta Beckius (Holm 1990:60). Hva kvinnen vil ha har, slik Holm ser det, forblitt et ubesvart spørsmål. Holm hevder, som Bruckner og Finkielkraut, at den seksualiteten vi fikk på 1900-tallet var maskulin med mannen som subjekt og kvinnen som objekt dvs den var overveiende 'homoseksuell'. Til tross for at mye viktig er oppnådd i dette århundredet, sett med kvinners øyne, råder fortsatt en mannlig seksuell økonomi; erobre, bestige, ta i besittelse¹¹ (Holm 1990). Feltet åpnes nå på nytt når vi nærmer oss et nytt århundreskifte. Vi er i en situasjon der kvinner bare er i begynnelsen av å definere en seksualitet på egne premisser. Seksuelle fenomener kjennetegnes ved at de er fenomener der menns og kvinners virkelighetsoppfattelse ofte vil støte sammen.

I Rakel Nordseth's (1984) utfordring av den seksuelle monologen etterlyses en *"dia-logisk seksualitetsform og en dia-logisk teoriform"*. Dette forutsetter en synkron kommunikasjon. Det forutsetter samstemthet og samhörighet, der prosessens forløp ikke er gitt på forhånd. Det forutsetter å kunne 'gi seg hen' til prosessens ukjente resultater. *"En dialogisk, heteroseksuell seksualitet må derfor"*, slik Nordseth ser det, *"forankres i en dialogisk kommunikasjonsform - både språklig og ikke-språklig"* (1984:252). Hun gir også et eksempel på hvordan Finn Alnæs i sin roman *Musica* (1978) har skildret et slikt dialogisk møte mellom en kvinne og en mann, et møte mellom to begjær som er dialogisk svarende overfor hverandre: *"Så førte han dem til leiet; men tenkte: hun leder meg slik at jeg fører henne til leiet; vi ledsager hverandre dit ... der en annen solbjelke lyste opp som et lyskast på scenen.*

Han la henne ned ... hun gjør så jeg legger henne ned, og følger etter - hun drar meg etter seg. De lå sidelengs og holdt hverandres blikk.

Så dro han henne inntil seg ... hun drar meg inntil seg ... og kysset henne. Hun var først slapp, tilbød lepper som viljeløst til forming ... men hun vet hun suger meg til seg og egger meg til forming ... og stykke for stykke kjente han undringen vokse i leppene hennes, i tungespissen ... sødme ... og ble beruset av den spillende oppvåkningen som blandet seg med den milde lukten av henne, og han gjorde kysset hardt, grådig, og da han etter en lang stund slapp henne veltet hun seg over på ryggen slengte en arm bakover sånn at den ble liggende

¹¹ Jfr for eksempel den amerikanske studentens terminologi i kapittel 8.3

som en krans rundt hodet. Og der lå hun og smilte for seg selv” (Alnæs 1978:189). Og senere “... med alle sanser åpne, med hver celle i huden lyttende til hver celle i hennes, fornemme den minste bevegelse, og svare, og med svaret få nytt tilsvare fra henne, kjenne hennes kjønn fatte om hans, oppdagende, bekreftende, stigende mot samme forløsning. Alt er rytme. Alt er hjerteslag. Alt er musikk!” (Alnæs 1978:191).

Her er begges hengivenhetsevne, og ikke en målrettethet mot en forhåndsbestemt entydig orgasme, i sentrum. Deres evne til lydhørhet og hengivenhet overfor en ikke-forutbestemt og risikofylt samstemthet. En slik relasjon betinger at menn (og kvinner) utvikler evnen til å gi seg hen, til å miste kontrollen, *uten* samtidig å miste fatning og potens, skriver Nordseth (1984).

*

“Jeg elsket ham der han lå, for han gjorde meg så lykkelig. Gjorde seg så, ingenting. Gjorde meg så tydelig” (Grimsrud 1990:47).

*

Jeg har i dette kapittelet forsøkt å peke på trekk ved vår kulturs heteroseksuelle relasjoner som kan bidra til å gi en forståelse av kvinners mellomromserfaringer. For det første hvordan vår kulturs seksuelle dobbeltbokholderi rammer både kvinner og menn, om enn med ulik styrke. For det andre hvordan kvinners aktivitet og deltakelse ikke fremstår som en nødvendig forutsetning for heteroseksuelle relasjoner. Kvinners erfaringer, i begge endene av mellomrommet, kan dermed gjøres forståelige - de handles på og ikke sammen med. De inngår ikke i relasjonene som levende med sine erfaringer. De kan ikke gjøres nærværende som selvstendige subjekter, bare som ønskebilder eller fantasiforestillinger. De kunne vært hvem som helst. Og fortsetter de å være nærværende, til tross for blindheten og mannens bilde av dem, så må de leve i angst.

Hver enkelt kvinne, og mann, møte med vår kulturs seksuelle dobbeltbokholderi får følger for den måten de erfarer sine kropper på og for den formen for subjektivitet de utvikler. Samfunnets forestillinger om kjønn og seksualitet har avgjørende betydning for dannelsen av en persons subjektivitet, men ulike individer vil, som vi har sett i tidligere kapitler, reagere

forskjellig på det samme tvangspresset. En persons levde erfaring kan derfor ikke forklares bare gjennom en henvisning til slike forestillinger. For, som Toril Moi (1998) påpeker, så gjør vi kontinuerlig noe med det som verden kontinuerlig gjør med oss. Vår subjektivitet er alltid en tilblivelse, og ikke en direkte følge av vårt møte med samfunnet. Gjennom et fokus på fredløse erfaringer i kapittel 8 forsøkte jeg å vise hvordan kvinner forsøker å gjøre noe med det 'verden' har gjort med dem. I det neste kapittelet vil jeg drøfte hvordan kvinner forhandler om subjektposisjoner for seg selv.

KAPITTEL 10: DEN UMULIGE OFFERPOSISJONEN

Når krenkelsene utøves av de ‘fullkomment velklede’, de som ikke passer inn i det dominerende kulturelle bildet av en overgriper, kan de gi grobunn for fredløse erfaringer. De blir, som vi har sett, vanskelige å navngi som krenkelser og overgrep. Men det å navngi en erfaring som en krenkelse eller et overgrep innebærer flere vanskelige elementer. Det innebærer også å plassere seg selv i en spesiell posisjon, som offer. Denne posisjonen ser i seg selv ut til å skape problemer for mange kvinner.

En kvinne vurderte konsekvensene av å navngi noe som seksuell trakassering på denne måten: *”I think I sometimes don’t label it because you have more emotional freedom that way. I feel more liberated if I **don’t** think of someone else as harassing me. You’re defining your own oppression. The word ‘harassment’ is sort of setting yourself up as an object”* (Kitzinger & Thomas 1995:38). Her er det flere viktige elementer. Denne kvinnen opplever at en benevning av trakasseringen ville gi henne mindre følelsesmessig frihet, og det ville gjøre at hun følte seg mindre frigjort. Ved å benevne det som foregår som seksuell trakassering ville hun bidra til å definere sin egen undertrykking, og dermed gjøre seg selv til objekt. Og hvem ønsker å betrakte seg selv som undertrykte, stakkarslige, viljeløse og passive, hjelpeløse objekter? Som jentene fra Foss videregående skole uttrykte det *”det er jo ikke noe kult å si at man blir trakassert, det er ingen som vil si det.”*¹

En annen kvinne uttrykker dilemmaet slik: *”I have this idea that if I refuse to acknowledge it as sexual harassment, then it’s **not** sexual harassment, because I’m refusing to relate on those terms. And by ignoring it, that means he’s not going to get the benefit of knowing that I’m scared”* (Kitzinger & Thomas 1995:38). Ved å nekte å anerkjenne det som seksuell trakassering vil ikke mannen få gleden av å vite at hun er redd. Kan hun tilsynelatende få litt makt gjennom i alle fall å nekte ham den tilfredstillende det er å se at han har makt over henne?

Denne strategien kan imidlertid ha store omkostninger. Slike benektelser gikk nesten for langt for en kvinne: *”I just refused to see what was happening because I wanted to insist on my own rights as an academic. I wanted to see our conversation as an academic discussion, so I insisted to myself that’s what was happening – which, at one level, it was. But by refusing to*

¹ Referert i kapittel 1.4.

acknowledge the other level until it was too late, I nearly got myself raped” (Kitzinger & Thomas 1995:38).

En annen grunn til å nekte å se hva som foregår kan knytte seg til det bilde man har av seg selv, og et forsøk på å bevare dette. En kvinne forteller: *”I know this is going to sound daft, but I’m the sort of person who is known to stand up for herself and her rights. If I was sexually harassed, I would be expected to...I would expect myself to direct complaints down all the appropriate channels and bring my harasser to justice. I know I would have to do that – I couldn’t allow myself to be harassed and not kick up a fuss about it. I’ve never occupied the passiv victim role! Now, when I think of what is involved in taking a sexual harassment case to an industrial tribunal – the hours it would take, the commitment and energy it would need – I just know I don’t want to do that. So I have a huge vested interest in not seeing myself as having been sexually harassed. If I’m honest, I think there’s a sense in which I can’t afford to notice that I’m being sexually harassed, because the consequences would be too horrific” (Kitzinger & Thomas 1995:38).*

Men ved å nekte å se det som foregår som trakassering, blir det umulig å kritisere denne typen atferd. Det overlates til kvinnen selv å skjule at hun blir trakassert, også for seg selv. Kvinner og menn har derfor kanskje en felles interesse i at alt ser ut til å være i den skjønneste orden. De har begge en interesse i at hun skjuler sin underordning – hun fordi hun beholder forestillingen om seg selv som et aktivt handlende subjekt, og han fordi han kan opprettholde sin relative overordning uten at det synliggjøres som en maktrelasjon.

Eksemplene ovenfor viser at det å benytte benevnelsen seksuell trakassering under visse omstendigheter kan være en overlevelsesstrategi, men at den under andre omstendigheter alt for klart og smertefullt tydeliggjøre graden av undertrykking. Selve benevnelsen innebærer å betrakte seg selv som et objekt, et offer. En viktig grunn til å unnlate å benevne sine egne erfaringer seksuell trakassering og voldtekt, ser derfor ut til å være at kvinnene avviser den offerstatusen disse termene impliserer.²

² Andre grunner kan, som nevnt, være at det å benevne overgrepet som et overgrep på dette tidspunktet ville medføre en forventning, fra andre og kvinnen selv, om at rettsapparatet kobles inn, og frykten for at ingen andre vil bekrefte deres opplevelse av situasjonen.

10.1 KONSTRUKSJONEN AV OFFERET

I våre dager er offerposisjonen blitt en umulig posisjon å plassere seg selv i, eller å bli plassert i, for kvinner.³ Også feminister foretrekker nå benevnelser som 'overlevende' (survivor) og 'utsatt' fremfor offer. Hva kan dette skyldes? Hvordan ble det stigmatiserende for kvinner å være offer?⁴

Offerbegrepet har etter hvert kommet til å gi assosiasjoner til noe passivt, og til noe et menneske er – en karakter. Fra å være utsatt for en handling, å være offer *for* noe, har offeret blitt et substantiv med en spesifikk karakter og personlighet. Den samme prosessen kan registreres også på andre områder. Foucault (1980:57-59) beskriver for eksempel den historiske overgangen fra at sodomi ble betraktet som en aktivitet, en forbudt handling der utøveren av den bare var handlingens juridiske subjekt, til at den homoseksuelle ble til en spesiell type menneske. Den homoseksuelle ble på 1800-tallet gjort til en personlighet med en fortid, en historie og en barndom, en karakter og en livsform. Den homoseksuelles seksualitet kom slik til å gjennomsyre hele hans person. Overalt hos ham er seksualiteten nærværende. Den er, som Foucault skriver, ett med hans vesen. Ikke lenger en syndig vane, men en særegen natur. Den homoseksuelle ble en egen art.

Begrepet homoseksuell kom også til å markere en grense, som noe man enten er eller ikke er. Mens de gamle grekerne for eksempel kunne ha seksuelle relasjoner med både kvinner og menn uten at dette fikk konsekvenser for deres kjønnsidentitet, så ville vi i dag antakelig klassifisere en person som har seksuelle relasjoner til mennesker av begge kjønn som biseksuell. Kategorien biseksuell rommer i tillegg, i det minste i vår kultur, en forestilling om noe ubesluttsomt. De blir ofte betraktet som enten noen som 'vil ha både i pose og sekk' eller som noen som 'ikke kan bestemme seg' – de er i en viss forstand illojale. En uferdig eller uavklart identitet? Verken heteroseksuell eller homoseksuell.

³ I følge undersøkelsen til Kitzinger og Thomas (1995) er offerposisjonen imidlertid ikke problematisk å plassere seg i for dagens amerikanske menn. Offerposisjonen impliserer kanskje ikke viljeløshet, hjelpeløshet, passivitet og stakkarslighet for menn i denne posisjonen?

⁴ I noen tilfeller ser offerposisjonen ut til å være mer akseptabel enn i andre. Folk som utsettes for feilbehandling på sykehus forventes å betrakte seg selv som ofre, og å kjempe for sine rettigheter. For mennesker som har vært utsatt for andre overgrep fra myndighetene, for eksempel de som ikke fikk den utdannelsen de hadde krav på i 1930-40 årene, ser vi tilsvarende tendenser. Det er altså i noen grad en forskjell på ofre med hensyn til grad av stigmatisering, og hva og hvem de er ofre for.

Og som for å understreke at dette handler om en karakter og en livsform som omfatter et større spekter enn de rent seksuelle handlingene (*homoseksuelle*), dannes et nytt begrep, en ny personlighetstype – den *homofile*.

Etter min oppfatning gjennomgår offerbegrepet en tilsvarende prosess. Fra at man var offer *for* en handling, at man *ble ofret*, til at offer er blitt et kjennetegn på den som utsettes for handlingen. Denne overgangen medfører en forflytning i det ståstedet vi ser offeret fra. Snakker vi om at noen er offer for noe legger vi hovedvekten på den handlingen som gjorde noen til offer. Det samme kan sies om termen 'utsatte'. Betrakter vi offeret som en som ble ofret legger vi hovedvekten på at hun/han ble ofret *av* noen og *for* noe. Legger vi hovedvekten på offeret som en egen type person skyver vi fokuset over på den handlingen skjer mot. Og videre på hvordan hun/han er i stand til å mestre situasjonen for å unngå og forbli i en offerposisjon. Med termen 'overlevende' legges vekten derimot på offerets aktivitet i forhold til å gjøre noe med sin egen situasjon, samtidig som det understreker handlingens grusomhet. Men hva skjedde underveis? Hvordan ble offeret en spesiell type person, en karakter?

Kvinnens stilling som offer ble fokusert på veldig seint, hevder Barry (1979). Kriminologien og rettssystemet var primært opptatt av forbryterne og ikke ofrene, spesielt ikke de kvinnelige ofrene. Når de kvinnelige ofrene omsider ble gjenstand for oppmerksomhet var det derfor viktig å få fram hvilken brutalitet hun hadde vært utsatt for, de traumatiske psykologiske virkningene av overgrepet og de store problemene som oppsto i hennes liv etterpå (se for eksempel Haag 1996 og Brison 1997). Ganske raskt etter at dette ble anerkjent oppsto offeret som en ny posisjon, og i kjølvannet fikk vi et offer-syndrom. Det ble forventet en spesiell type atferd av henne som offer. Som en konsekvens av dette opplevde kvinner at de bare kunne gjøre seg forstått dersom de spilte rollen som offer (se også Haag 1996, Heberle 1996, Marcus 1992).

Offerposisjonen innebar videre at kvinnen bare ble sett i lys av det som hadde hendt henne, og dette ble skrevet inn i fremtiden. Når hun en gang hadde blitt voldtatt kunne hun aldri mer bli ikke-offer. Alt det hun ellers måtte være ble ugyldiggjort. Hennes menneskelighet ble berøvet henne, hevder Barry (1979). Hun ble tingliggjort.⁵ Spørsmål om hennes vilje ble på den måten

⁵ Tilsvarende prosesser vil også kunne gjenkjennes hos for eksempel kreftpasienter.

utelukket, og også at hun var et levende menneske i forandring. Det som ble gjort mot henne medførte at hun ble redusert til en gjenstand for overgrep. Fra å skape bevissthet omkring hvordan det var å bli utsatt for seksuell vold har termen 'offer' kommet til å bli et uttrykk for denne kvinnens vesen – stivnet og passiv.

Passivitet er noe mange forventer seg fra et offer. Forventninger til et offers atferd bidrar derfor til å skape offer-syndromet – de kan bare gjøre seg forstått og få anerkjennelse for sin smerte dersom de fremstår som 'verdige ofre' (Barry 1979). Det er disse passive og uskyldige ofrene som påkaller vår 'medlidenhet' og sorg.⁶ Dette medfører at det er problematisk å tildele offeret noen aktiv rolle i overgrepet, selv om de med nødvendighet inngår i et samspill. Men alle ofre er aktive i en eller annen forstand. De forhandler for eksempel med overgriperen om å bruke prevensjon, de kan bestemme seg for at det er lurest å være passive eller de kan anta at det beste ville være å sloss imot, alt for å prøve å minimalisere skaden (Arcel 1992, Brantsæter og Widerberg red 1992, Haag 1996). I enkelte voldtektssituasjoner må de for eksempel fra øyeblikk til øyeblikk gjøre beslutninger som kan være utslagsgivende for om de skal overleve. Ofte må de sette inn alt de har av ressurser for å greie det (Barry 1979, Ekselius 1982). Men det kvinnene gjør for å overleve blir ofte usynliggjort eller grovt forvrengt.

Når kravet for å fremstå som et verdig offer innebærer at man må ha vært passiv, så kan sannsynligvis ingen voldtektsutsatte overhodet betegnes som ofre. Kravet om passivitet er følgelig uforenlig med hva som faktisk skjer i denne typen situasjoner, og overser de anstrengelsene kvinnene gjør for å mestre dem – i noen tilfeller for å overleve. Det later til å være slik at dersom ofrene betraktes som aktive, så medfører det at de også betraktes som medskyldige i det som ble gjort mot dem - den handlingen de var offer *for* (se for eksempel Wood & Rennie 1994). Sett i en slik sammenheng er det ikke til å undre seg over at kvinnene ovenfor betakker seg for offerposisjonen. For å fremstå som verdige ofre må de frarøves enhver vilje, enhver evne til handling og ethvert initiativ. Offerposisjonen begrenser på denne måten kvinners handlefrihet, den får kvinnenens forsøk på å overleve til å se ut som medskyldighet og den gjør det vanskelig å forstå hvorfor en kvinne tenker og handler som hun gjør (Barry 1979). På denne måten blir offerposisjonen, tildelt henne av de velmenende, like ødeleggende for offeret som de skeptiskes fullstendige benektelse av at hun er et offer.

⁶ For noen kvinner vil det å påkalle medlidenhet og sorg gi tilfredsstillelse, og medføre at de ønsker å betrakte seg selv som et passivt og uskyldig offer.

Kriminologen Nils Christie beskriver et 'ideelt offer' som "*et individ eller en kategori individer som - når de rammes av kriminalitet - uten videre gis en fullverdig status av å være offer*" (referert i Pedersen 1998:95). Christie foreslår fem kjennetegn på det 'ideelle offer' i vår kultur: offeret er svakt, det har et respektabelt forehavende, det oppholder seg et sted ingen kan bebreide det, overgriperen er stor og voldelig og offeret har ingen personlig relasjon til overgriperen. Som vi har sett passer de fleste kvinner som har vært utsatt for seksuelle overgrep dårlig med dette idealet, men de blir målt i forhold til det.

For å forsøke å skape forståelse for at ofre for seksuelle overgrep oftest krenkes av noen de kjenner, og at de også på andre måter avviker fra det 'ideelle offer', har mange strategier vært benyttet. En av dem har vært å argumentere for at det å utsettes for seksuelle overgrep er en spesielt traumatisk erfaring, og at disse erfaringene derfor ikke kan sammenlignes verken med andre kvinners eller andre voldsofres erfaringer. Pamela Haag uttrykker bekymring over å betrakte ofre for seksuell vold som en spesiell type ofre.⁷ Hun er spesielt redd to tendenser hun mener å se innen amerikansk feminisme i dag. Noen av de amerikanske feministene er opptatt av å synliggjøre ofrene for seksuell vold, at de skal snakke om og 'bekjenne' sin smerte i offentlighet gjennom media. Det farlige med denne strategien er, slik Haag ser det, at det utvikler seg til en form for sentimentalisme som krever en stadig økende og overdreven viktigmisering av ofrene. Medias form krever at de må hyle ut sin rå smerte, for gjør de ikke det så forblir krenkelsene så subtile at de ikke registreres verken av retten eller den offentlige folkemening. Slik skapes og forsterkes en offerposisjon der all form for kontroll er fratatt kvinnen, og dersom hun utviser noen form for initiativ, ved for eksempel å overtale voldtektsmannen til å bruke kondom, så anerkjennes hun ikke lenger som offer. Forestillingen om det 'uskyldige offeret' blir et målekriterium på autentisitet. Denne feministiske retningen står slik i fare for å 'stylisere' offeret, overdrive hennes sårbarhet og posisjonere henne som et spesielt skadet subjekt som trenger kulturell og legal oppreisning, hevder Haag (1996). Gitt denne situasjonen kan vi ikke forundres over at kvinner som erklærer seg selv som ofre i vår tid kan virke både suspekterte og trettende.

Haag foreslår videre at denne tendensen innenfor amerikansk feminisme kanskje også kan

⁷ Se også kapittel 7.

forklare unge kvinners fiendtlighet overfor feminismen. De ønsker ikke posisjonen som offer fordi den later til å implisere en overdreven lammelse av viljen. De sier at de ikke føler seg som ofre. Oppfatter disse unge kvinnene at alt feminismen tilbyr dem er en forunderlig helliggjort identitet som et haltende subjekt? Men hvem ønsker å være et slikt subjekt?

På den andre siden finner vi amerikanske feminister, som Paglia og Roiphe, som vil utrydde denne 'offer-kvinnen' fullstendig (Haag 1996). Drevet av en forakt for svakhet vil de innsette kvinner som John Wayne-aktige individer, som fullstendig selv-determinerende ikke-ofre, hevder Haag. Slik Haag ser det mangler begge disse posisjonene ideologisk tyngde fordi de ikke klarer å knytte sammen offeret eller volden til en større kritikk av det normale subjektet, eller av den kulturen som har gjort vold både utbredt og fordømt.

Pamela Haag er altså bekymret for 'styliseringen' av seksuelle voldsofre som en spesiell type ofre som ikke har noe til felles med andre voldsofre, eller med andre kvinners hverdagserfaringer med vold. Hun bekymrer seg over at voldshandlingen blir gjort til en totaliserende erfaring i seg selv, og til noe som fikserer offeret som forsvarsløs og på søken etter redning – fra for eksempel rettsvesenet.

Som tidligere vist kan den belastede offerposisjonen potensielt unngås når det gjelder visse typer krenkelser. Seksuell trakassering og voldtekter fra kjente menn, ser ut til å være eksempler på det. Her forsøker kvinnene selv å unngå posisjonen ved å benekte eller omskrive det som skjedde. I sin undersøkelse av kvinner som hadde vært utsatt for overgrep fra menn de kjente, fokuserer Wood og Rennie (1994) på de komplekse diskursive strategiene kvinnene benyttet for å formulere sine erfaringer, og for å forhandle en offer/ikke-offer identitet for seg selv og en forbryter/ikke-forbryter identitet for de mennene som voldtok dem.

I tillegg til at de tilgjengelige diskursene for voldtekt ikke passet for disse kvinnene, fordi disse omhandler ukjent gjerningsmann og ofte overgrep i offentlige rom, så var deres dilemma at de ble stilt overfor et valg mellom to umulige subjektposisjoner; det passive offeret eller den aktivt handlende kvinnen. Dersom de betraktet seg som passive, hadde de selv skyld i det som skjedde fordi de ikke kunne ha gjort nok motstand. Og betraktet de seg selv som ofre, ble mannen å betrakte som en forbryter (noe som i seg selv var problematisk) og de fikk et bilde av

seg selv som hjelpeløse. Så de seg selv som aktive og handlende subjekter fikk de imidlertid problemer med å benevne det de hadde vært utsatt for som voldtekt. For dersom du er et aktivt handlende subjekt så må det bety at du kunne handlet annerledes, og dermed kanskje forhindre overgrepet. Kanskje var det allikevel deres egen skyld? Å måtte velge mellom slike umulige posisjoner skaper grunnlag for fredløse erfaringer. For smerte som ikke blir anerkjent. Og for en smerte som bare gis en mulig vei for anerkjennelse – gjennom rettsapparatet og dets diskurs?

Kan det være slik at den anerkjennelsen de tilbys, gjennom rettsapparatet, bidrar til å opprettholde problemet? Det å fortelle om et overgrep aktiverer jo umiddelbart rettsdiskursen, og kanskje er det den eneste reaksjonsformen som aktiveres? spør Liv Finstad (1995). Men dersom vi skulle tenke i forhold til kvinnens behov i denne situasjonen, hva ville det være? Finstad påpeker at offerets primære behov handler om å bli sett, om at andre skal se hennes lidelse og at den skal ta slutt. Grunnen til at man sier fra til noen kan også være at man håper dette skal bidra til å gjøre slutt på smerten. Problemet er, slik Finstad ser det, at man ved å si ifra gjerne får hele reaksjonskjeden med på kjøpet – anmeldelse, rettsbehandling, diskusjon om troverdighet og påstander om delaktighet i handlingen. Kvinnene tilbys denne reaksjonsformen fordi dette er den eneste reaksjonskjeden som finnes, hevder hun.

Erfaringer kan bli fredløse fordi det å navngi dem kan medføre omkostninger som kvinnene vurderer som for store. Retten til å navngi blir til en plikt til å posisjonere seg selv som et rettslig objekt, som et hjelpeløst vesen - som et offer. Valget mellom den passive eller den aktive, mellom offer eller ikke-offer fremstår derfor som et valg mellom umulige posisjoner.

10.2 VOLDTEKTENS MANUSKRIFT

En appell til rettsdiskursene for å stoppe seksualisert vold mot kvinner er en problematisk strategi av flere grunner, hevder Marcus (1992). For det første er overgrepet allerede begått på det tidspunktet rettsapparatet kobles inn. Rettsapparatets effektivitet med hensyn til å forebygge nye overgrep er også høyst diskutabel (Finstad 1995). Fundamentalt sett er et ensidig fokus på rettsdiskursene også et valg om å konsentrere oppmerksomheten rundt å overbevise menn om at de ikke bør voldta. Og endelig, rettsdiskursene er et godt eksempel på hvordan for eksempel voldtekt er et spørsmål om språk, fortolkning og subjektivitet: hvem

sine ord teller i en voldtektssak? Hvem sitt 'nei' kan aldri bety 'nei'? Hvordan konsoliderer rettssaker menns subjektive meninger og gjør dem til objektive 'sannhetsnormer', og ugyldiggjør kvinners subjektive meninger? spør Marcus (1992).

Marcus forsøker i sin artikkel å utarbeide en alternativ analysemåte og strategi mot seksualisert vold. Hun oppfordrer oss til å nekte å anerkjenne voldtekt som et reelt faktum i våre liv. Det vil si at vi ikke må akseptere en forestilling om at alle kvinner er eller vil bli voldtektsofre, og at det er noe uunngåelig i dette. Voldtekt bør behandles som et lingvistisk, og ikke reelt, faktum. Vi bør spørre oss hvordan voldtekt muliggjøres gjennom narrativer eller fortellinger. Fortellingene får sin styrke gjennom den makten de har til å strukturere våre liv ved å påtvinge oss kulturelle manuskripter. De får ikke sin styrke fordi de er likefremme, uforanderlige og styrkemessig overlegne, hevder Marcus. Logikken som følger er at dersom voldtekt blir muliggjort gjennom kulturelle manuskripter, så er det mulig å endre manuskriptene.

Marcus avviser at seksualisert vold eksisterer fordi menn faktisk og biologisk er sterkere enn kvinner. En voldtektsforbryters mulighet til å antaste en kvinne verbalt, til å kreve hennes oppmerksomhet, og til og med til å angripe henne fysisk, avhenger ikke av hans angivelige fysiske styrke. Det avhenger mer av hvordan han relativt sett posisjonerer seg i forhold til henne sosialt. Voldtekt kan følgelig betraktes som en samhandling etter et på forhånd utarbeidet manuskript. Samhandlingen finner sted i språket i termer av konvensjonell maskulinitet og femininitet, og i andre kjønnsmessige ulikheter som er innskrevet lenge før hvert enkelt individuelle tilfelle av voldtekt. Seksualisert vold er en av vår kulturs mange måter å femininisere kvinner på, hevder hun, og det skjer på to måter. For det første velger overgriperen sitt mål fordi han gjenkjenner henne som en kvinne.⁸ For det andre vil han også gjennom selve handlingen innskrive kjønnsidentiteten 'feminint offer' på henne. Som vi har sett forsøker kvinner å motsette seg denne kjønnsidentiteten blant annet ved å nekte å anerkjenne handlingen som et overgrep.

Den kjønnede voldens grammatikk posisjonerer menn som både ofre og utøvere av vold, mens den posisjonerer kvinner som objekter for vold og som fryktsomme subjekter. Denne grammatikken medfører, i følge Marcus, at menn som følger de anviste reglene anerkjenner

⁸ Jfr erfaringene til kvinnene som gikk for å være menn i kapittel 1.

sine kjønnede selv i bilder og forestillinger om aggresjon. I disse fortellingene er de voldsagenter som enten initierer vold, eller som svarer voldelig når de trues. Kvinner 'lammes' på den andre siden av frykt og blir passive, eller snarere defensive.⁹ Når kvinner følger sosiale konvensjoner anerkjenner vi derfor våre kjønnede selv som objekter for vold og ikke som voldsutøvere.

I vår kjønnskultur er mannens fysiske vold mot kvinnen, i alle fall implisitt, et tegn på hans maskulinitet. Volden bekrefter og understreker den: *“En mann som slår, bryter ikke med sine kjønnsgrenser; han blir ikke kvinnelig. Tvert imot er han et virkelig mannfolk når han gjennom vold trekker sitt kjønn ut i den ytterste konsekvens. Gjennom dette bekrefter han nettopp struktureringen av mann-kvinne-relasjonen slik vi har den i samfunnet, der kvinnen er systematisk underordnet mannen”* (Lundgren 1990 sitert i Aasland 1992:108). Når det gjelder de kvinnelige ofrene for seksualisert vold ser vi en lignende dynamikk. Denne volden mot kvinner blir på en grunnleggende måte betraktet som om den ikke har skjedd nettopp på grunn av dette misbrukets innvirkning på ofrene, hevder MacKinnon (forord i Masson 1986:xxi). Det traumat som oppstår ved seksuell terror kan skape holdninger og atferd hos de kvinnelige ofrene som betraktes som normalt feminine; passivitet, avhengighet, fryktsomhet, underdanighet, masochisme og promiskuitet. En seksuelt misbrukt kvinnes holdninger og atferd bryter følgelig heller ikke med de kulturelle forventningene til mennesker av kvinnekjønn. Hun blir kanskje til og med oppfattet som mer 'kvinnelig'. Hun trekker, på samme måte som den voldelige mannen, vår kulturs kjønnsesifikke forventninger ut i den ytterste konsekvens.

Voldtektsspråket inviterer kvinner til å posisjonere seg som truede, krenkbare og redde. Menn inviteres til å posisjonere seg som legitimt voldelige og som berettiget til kvinners seksuelle tjenester (Marcus 1992). Voldtekt skaper ikke bare frykt, men overgrepene lar seg også ofte gjennomføre på grunn av kvinners frykt, hevder Marcus.

⁹ Det kan diskuteres om ikke Marcus her bidrar til å underkjenne kvinners aktivitet jfr diskusjonen tidligere i kapittelet. En britisk undersøkelse av mannlige voldtekts ofre ødelegger myten om 'skikkelige mannfolk' ville sloss igjen dersom de utsettes for seksuelle overgrep (referert i The Independent 29.05.1995). De fleste mennene i undersøkelsen sa at de var for skrekkslagne til å yte motstand. Menn som har vært utsatte for voldtekter, som voksne eller barn, lider også av de samme symptomene etterpå som kvinner gjør - depresjon, selvmord, isolasjon og frykt. Mange er for skamfulle til å anmelde overgrepet. Disse mennene reagerer også med å knytte sin frykt til menn.

Ser vi nærmere på voldtektsscenarioet skiller Marcus mellom minst to grammatiske posisjoner kvinner inntar. Den første posisjonen kvinner inntar er den *empatiske*. Empati betraktes som feminint, og denne posisjonen medfører at noen kvinner identifiserer seg med voldtektsmannen heller enn å forsvare seg mot ham. De bidrar derigjennom til at han føler seg anerkjent og bekreftet som menneske, som mann - mens de ikke anerkjenner sin egen vilje og menneskelighet. Den andre posisjonen kvinner oppfordres til å innta er den *svarende*. De oppfordres gjennom dette manuskriptet til å være passive og forståelsesfulle, dvs til ikke å være offensive i dialogen. De oppfordres til å forbli innenfor de grensene den potensielle overgriperen setter. Slik Marcus ser det motarbeider begge disse posisjonene kvinners interesser når det gjelder å forebygge voldtekt.

Doris Lessing (1962/92:125, bind 2) lar romanpersonen Anne skildre det slik: *“Jeg forbløffes alltid, hos meg selv og andre kvinner, av styrken i vårt behov for å bakke opp menn. Dette er ironisk, ettersom vi lever i en tid da menn kritiserer oss for å være “kastrende” osv. - alle de ordene og uttrykkene av samme slag. [...] For sannheten er at kvinner har et dypt, instinktivt behov for å bygge en mann opp som mann. [...] Jeg antar det skyldes at det blir færre og færre virkelige menn, og vi er redde og prøver å skape menn. Nei, det som skremmer meg er min velvillighet. Det er det Mother Sugar [hennes psykolog] ville kalle “den negative siden” av kvinners trang til å blidgjøre, underkaste seg. Nå er jeg ikke Anne, jeg har ingen vilje, jeg kan ikke komme meg ut av en situasjon når den først er oppstått, jeg bare avfinner meg med den.”*

En feministisk diskurs om seksualisert vold bør, etter Marcus' oppfatning, utvikles med et annet utgangspunkt enn det voldtektsmanuskriptet fremmer. Vi må skrive inn det dette manuskriptet ekskluderer: kvinners vilje, handling og deres kapasitet til vold. Den etiske byrden av å forebygge seksualisert vold ligger imidlertid ikke hos kvinner, men hos overgripere og det samfunnet som opprettholder dem. Men vi vil måtte vente lenge, veldig lenge, dersom vi skal vente på at menn bestemmer seg for ikke å begå seksuelle overgrep, hevder hun. Hennes motstandsstrategi er derfor at kvinner omskriver sin egen rolle i dette manuskriptet. Gjennom å bli agenter for vold må vi, som hun uttrykker det, skremme voldtektskulturen til døde. Vi må finne strategier som vil sette kvinner i stand til å sabotere menns makt til å voldta.

*

“Dersom du ikke blir elsket som kvinne, kan du velge: enten blir du fryktet, eller foraktet. Respekt er sjelden” (Müller 1995:108).

*

Psykolog og kvinneforsker Halldis Leira skisserer følgende dilemma: *“Jenter er sosialisert til å ha tillit til andre mennesker, også til menn. Gutter som vokser opp i et miljø preget av den gamle mansrollen sosialiseres til å ta seg til rette. Er det da riktig å gripe fatt i jentene, og lære dem å bli mistenksomme?”* (Ringheim 1995:132) Et annet viktig spørsmål er, når kan jenter vite at de står i fare for å bli voldtatt? Det er ikke mulig å vokse opp, eller å innlate seg på nære forhold til menn, uten å utsette seg for risiko for overgrep. For Leira ligger løsningen i å lære jenter å verdsette seg selv nok til at de passer på seg selv, til at de prioriterer å respektere sine egne grenser.¹⁰

Vi har gjennom denne avhandlingen sett at kvinner reagerer på seksuelle krenkelser på ulike måter. Voldelig motstand er et alternativ for noen: *“Jeg skal sloss for meg selv, for andre jenter som han oppfatter som lett bytte. Og om jeg skulle bli utsatt for voldtekt likevel, skal jeg sørge for at hele familien hans, hele omgangskretsen hans, og alle i livet hans vet om det; og jeg skal ta hevn, om jeg så må ta loven i egne hender. Men frivillig portforbud? Ikke faen”*, skriver en kvinne i et leserinnlegg i avisen (Ringheim 1995:133). Slike uttalelser kan være et signal om at ingen lenger kan forvente at kvinner forholder seg til det kulturelle voldtektsmanuskriptet. Både filmer og bøker tildeler også i disse tider kvinner posisjonen som hevnerne. En kvinnelig romanforfatter lar en kvinne gjøre seg følgende tanker under en voldtekt: *“Rinka letar och letar, rotar omkring i hjärnan och hittar ingen erfarenhet som skulle kunne hjälpa henne”* (Tuckermann 1989:44). Men etterpå sverger hun hevn. Målet med hevnen var ikke at han skulle lide kroppslig, men at han skulle bli redd - livredd. Hun ville vise ham makt, og det gjorde hun sammen med to venninner: *“Kanske förhindrade vi bara att han gör om det. Han kommer alltid att vara rädd att varenda kvinna kommer att hämnas, bara han tänker på att utöva vold mot henne”* (Tuckermann 1989:83). Widerberg (1995)

¹⁰ Jfr Hochschild (1983) og Freund (1990) i kapittel 5.

påpeker også det interessante i at en del av tidens mest populære filmer (for eksempel "Thelma og Louise") og bøker (for eksempel Zahavi 1991) viser kvinner som forsvarer seg ved hjelp av voldelige midler, som tar igjen. Blant de mest solgte kriminalbøkene finner vi kvinnelige forfattere og kvinnelige etterforskere og privatdetektiver.

For å forebygge seksuelle overgrep er det, etter Marcus' oppfatning (1992), viktig for kvinner å bli i stand til å intervenere i selve prosessen. Voldtekt må følgelig betraktes som en prosess som skal analyseres og undergraves mens den foregår ('as it occurs'). Etter at overgrepet har skjedd, er det for sent. Det er i en slik sammenheng vi må se hennes appell om at kvinner må posisjonere seg som agenter for vold; det kan bidra til å avverge et overgrep. Utgangspunktet her er at en manns evne til å krenke en kvinne sier mer om hvordan han posisjonerer seg i forhold til henne sosialt, enn om hans fysiske styrke. Og det sier mer om hvilke posisjoner som er sosialt tilgjengelige for ham i denne situasjonen, enn om hans fysiske styrke. Menn får sin makt i relasjon til en forestilt kvinnelig maktesløshet, og ettersom kvinner er meddelaktige i å skape og opprettholde denne makten så kan de også handle for å ødelegge den (Marcus 1992). Mange av de tilnærmelsene fra menn som jeg har beskrevet under overskriften takdryppsformemmelser, som obskøne bemerkninger, trusler og annen trakassering, vil av Marcus antakelig bli betraktet som forsøk på å legge til rette for en voldtektssituasjon. De utgjør representasjoner av voldtekt og er for henne ikke det samme som voldtekt. Dette er et viktig skille (som ikke gjøres av kontinuum teorier om voldtekt) fordi voldtekten kan forhindres gjennom intervensjon på representasjonsstadiet. For det å gjennomføre en voldtekt avhenger av en sekvens av hendelser over tid, og denne kan forstyrres og avbrytes. I mellomrommet mellom trusselen og voldtekten kan kvinner forsøke å intervenere og avlede den truende handlingen. Jeg har i kapittel 3 vist flere eksempler på hvordan kvinnene på forskjellige måter intervenerte i handlingsforløpet.

10.3 OPPFATNINGER OM KROPPEN

I debatten om seksualisert vold (også innen feminismen) ser det ut til at det opereres med ulike oppfatninger om kroppen (Haag 1996). På den ene siden er argumentasjonen at kvinner grunnleggende sett er spesielt sårbare eller psykisk ømfintelige overfor voldshandlinger. Deres sårbarhet overdrives ofte og hun blir posisjonert som et særegent skadet subjekt som fortjener kulturell og legal oppreisning (hos for eksempel Warshaw 1988). Som en reaksjon mot denne

oppfatningen forsøker andre å redde offeret, eller det potensielle offeret, fra sentimentalisering gjennom å snakke om kroppen som en diskursiv konstruksjon. Her utfordres forestillingen om at identitet direkte kan avledes fra kroppens naturlige egenskaper. Kvinnekroppen er ikke per definisjon sårbar. Kroppen er ikke pre-diskursiv og forut for diskursens ideologiske operasjoner innvendes det (se Marcus 1992). Mange feminister motsetter seg imidlertid denne typen analyser fordi de gjennom å utfordre betydningen av kroppen, ser ut til å utfordre selve eksistensen til det kvinnelige subjektet.

Feministiske analyser av seksualisert vold er derfor, slik Haag (1996) ser det, ved et begrepsmessig dødpunkt. Enten må kroppens ontologiske usikkerhet, som noe som gjøres synlig gjennom diskurser og derfor ikke ekisisterer forut for dem, omfavnes. Herfra må det mobiliseres til en kritikk av den seksuelle voldens 'naturlighet'. Eller så må de fastlagte betydningene av kroppen og kvinnelig subjektivitet bevares i håp om at dette vil tillate feminister å tilskrive skyld og uskyld til henholdsvis gjerningsmann og offer. Innenfor denne siste retningen betraktes seksualitet som noe som essensielt sett alltid allerede er der, som selvets eiendom. Gjennom seksuell vold, spesielt voldtekt, blir ofrene fratatt noe de tidligere hadde. Kvinner blir dermed betraktet som enhetlige subjekter hvis identitet er lokalisert i deres kropp, og mer spesifikt i deres kjønnsorganer. Et slikt utgangspunkt begrenser kamper mot seksualisert vold til defensive og beskyttende strategier, hevder Heberle (1996). Til et forsvar av sårbare kropp overfor seksuell aggresjon. Innenfor den andre retningen tenderte man mot å avvise voldtekt som en særegen type overgrep. De insisterte på at voldtekt burde betraktes som et overfall på linje med andre overfall. Begrunnelsen for dette standpunktet var at kvinners kjønnsorganer ikke kan betraktes som noe distinkt og adskilt fra resten av kvinners kropp. De ønsket å komme bort fra forestillingen om kvinners kjønnsorganer som noe 'unikt' som hadde blitt gjort blodig urett gjennom overfall. Og at kvinners seksualitet og deres kjønnsorganer gjennomsyrrer hele deres person, og er ett med deres vesen.

Vi ser her to forskjellige syn på kroppen. I den 'konstruksjonistiske' varianten er problemet ikke kvinners biologiske kropp, men snarere de måtene det sosiale systemet organiserer og gir mening til biologi på. Oppgaven er primært å gi den andre betydninger og verdier. Det som må endres er holdninger, trosforestillinger og verdier, og ikke kroppen selv. Biologien (gjennom termen sex) danner her en 'naturlig' og fast basis som ideologier (gjennom termen

gender) legger seg ovenpå. Omformingene må derfor foregå på nivået 'gender' eller sosialt kjønn. De politiske kampene rettes dermed mot å nøytralisere den seksuelt spesifikke kroppen. Innenfor denne retningen er kropp/sinn opposisjonen fortsatt aktiv, men nå kodet som en distinksjon mellom biologi og psykologi og som en opposisjon mellom sfærene produksjon/reproduksjon (kropp) og ideologi (sinn) (Grosz 1994).

I den 'naturalistiske' varianten betraktes kvinnekroppens spesifisitet, dens spesifikke natur og dens kroppslige sykluser, ofte enten som en begrensning eller som et særegent potensiale. Når den betraktes som en begrensning omfatter dette kvinners manglende tilgang til de rettighetene og privilegiene som den patriarkalske kulturen tilkjenner menn. Her er kvinners kropp sett som en iboende begrensning for kvinners kapasitet til likhet med menn. Når den betraktes mer positivt, som et særegent potensiale, vurderes kvinnekroppen som et unikt middel for tilgang til kunnskap og levemåter. Her gir kroppen kvinner en spesiell type innsikt som menn mangler. Enten det er begrensningene eller de særegne potensialene som fokuseres så later begge sidene innenfor den 'naturalistiske' varianten til å ha akseptert de patriarkalske antakelsene om kvinnekroppen som mer naturlig, mindre adskilt, mer viklet inn i og direkte relatert til sine 'objekter' enn mannlige kropp, hevder Grosz (1994). Den operative dualistiske kodingen i den 'naturalistiske' varianten er imidlertid ikke kropp/sinn som i den 'konstruksjonistiske', men natur/kultur opposisjonen.

Hvordan vi forholder oss til og analyserer kvinners erfaringer henger følgelig også sammen med våre teoretiske betraktninger omkring kropp og subjektivitet. Jeg skal derfor drøfte disse spørsmålene nærmere i neste kapittel.

Jeg har i dette kapitlet vært opptatt av hvordan det å navngi en hendelse som en krenkelse eller et overgrep ser ut til å plassere kvinner i en spesiell subjektposisjon, som offer. Denne posisjonen fører med seg et sett av forventninger om hvem som kan anerkjennes som et offer, og hvordan et offer skal oppføre seg. Jeg forsøkte å vise hvordan kvinner i slike situasjoner står overfor et valg mellom to umulige posisjoner; offer eller ikke-offer. At de tilgjengelige posisjonene fremstår som umulige ble avslutningsvis forsøkt sett i sammenheng med de dualistiske oppfatningene av kropp og subjektivitet som er grunnlagt på. Spørsmålet blir så om det kan finnes tilnærminger til kropp og subjektivitet som kan gjøre andre analyser mulig.

Analyser som kan åpne opp for at kroppen er dynamisk og ikke statisk, og for at forholdet mellom kropp og subjektivitet verken er nødvendig (i betydningen essensielt) eller fullstendig vilkårlig.

KAPITTEL 11: Å TENKE EN KROPPSLIGGJORT SUBJEKTIVITET

Et fokus på det motsetningsfylte i mellomromserfaringene nødvendiggjør en drøftelse av hvordan vi kan teoretisere det kroppsliggjorte subjektet som motsetningsfullt, dynamisk og mangfoldig. Dette er viktig for å ta alvorlig hvordan 'valget' mellom visse kulturelt tilgjengelige subjektposisjoner, som for eksempel offerposisjonen og madonna/hore posisjonene, blir umulig for kvinner. Bevisstheten og kroppens reaksjoner må videre ses i sammenheng for å få en forståelse av hvorfor følelser og erfaringer blir fredløse. Forestillinger om kropp og subjektivitet er vesentlige for å forstå flere aspekter ved de erfaringene jeg har vært opptatt av i avhandlingen; kvinners frykt, utrygghet og ubehag, deres opplevelse av rom (som trygge eller truende), tilgjengelige subjektposisjoner for kvinner i heteroseksuelle relasjoner, og kvinners motstand mot og utfordringer av de begrensningene frykten pålegger dem.

Det har i dette arbeidet vært viktig for meg ikke å ta utgangspunkt i, eller forutsette, et stabilt og enhetlig subjekt - enten dette nå er kvinnelig eller mannlig. De forestillingene om rasjonalitet og selvrefleksjon som ligger til grunn for det stabile og enhetlige subjektet er basert på forvisning og undertrykkelse av den kroppslige sfæren og alt det den anses å representere - begjær, følelser, materialitet osv. Gjennom å ta utgangspunkt i kvinners levde erfaringer som kroppsliggjorte subjekter, forsøker jeg å intervenere i de tradisjonelle kropp/sinn og natur/kultur dualismene. Og den eneste måten å komme utenfor dualismene på er "*to be-between, to pass between, the intermezzo*" (Deleuze & Guattari 1988 sitert i Williams & Bendelow 1998:109).

Innen feministisk teori uttrykkes det i økende grad misnøye med skillet mellom biologisk kjønn (sex) og sosialt kjønn (gender) (se for eksempel Widerberg 1992b). Termen sosialt kjønn (gender) var viktig for feminister fordi den utfordret de undertrykkende og deterministiske aspektene ved de biologiske kjønnsteoriene. Dagens kritikk mot sex/gender skillet er imidlertid mangfoldig og omfattende. Her vil jeg ta utgangspunkt i de kritiske innvendingene som omhandler det synet på kroppen dette skillet representerer. Mange har hevdet at sex/gender skillet viderefører en cartesiansk arv der natur/kultur og kropp/sinn dualismene fortsatt er operative. Andre kritiske merknader er at sex/gender skillet etterlater relasjonen mellom biologisk og sosialt kjønn uforklart og at kroppen forblir en underteoretisert bakgrunn

(se for eksempel Grosz 1995, Moore 1994, Moi 1998, Davis ed 1997). Jeg vil her gjøre et forsøk på å tenke en ikke-dualistisk tilnærming til forholdet mellom kropp og subjektivitet, uten å havne i en eller annen form for reduksjonisme.

Den sosiale konstruksjonismen har, gjennom termen gender eller sosialt kjønn, reist en viktig kritikk av de undertrykkende aspektene ved mange av de biologisk deterministiske teoriene. Kritikken har imidlertid hatt en tendens til å forsterke det dikotome synet på biologi versus det sosiale gjennom bare å vektlegge det sosiale. Det naturlige betraktes fortsatt som adskilt fra det kulturelle, selv om grensene trekkes på en ny måte. Dualismen utfordres ikke, men opprettholdes. Relasjonen mellom kroppen og det sosiale problematiseres heller ikke, men man antyder likevel, som Heinämaa (1998) hevder, at interaksjonen mellom dem er kausal. Det kroppslige materialet på den ene siden og maskineriet for kjønnsproduksjon på den andre, oppfattes som to separate systemer som kan beskrives uavhengig av hverandre. Det nye er bare at biologiske årsaker nå erstattes med sosiale årsaker.

Innen sex/gender debatten har det vært en utvikling fra at feminister var opptatt av å forstå sosialt kjønn ved å spørre hvordan individer av hunkjønn og individer av hankjønn gjøres kvinnelige og mannlige, til at mange nå er opptatt av produksjonen av biologisk kjønn. Spørsmålet er ikke lenger bare hvordan behandlingen av barn og barnas omgivelser påvirker dem mentalt, men også hvordan disse faktorene påvirker barnas kroppslige funksjoner, deres hormonsystemer og deres organer (Heinämaa 1998). Hvordan produseres forskjellen mellom hunkjønn og hankjønn?

Gjennom utelukkende å fokusere på den sosiale konstruksjonen av kjønn har enkelte teoretikere gått langt i retning av å fremstille forholdet mellom kropp og subjektivitet som fullstendig vilkårlig. For å komme ut av den biologiske determinismen, troen på at hva det vil si å være en kvinne kan avledes direkte fra hennes biologi og at det fra det å ha en kvinnekropp med nødvendighet følger en spesiell type subjektivitet (essensialisme), har enkelte endt opp med å betrakte forholdet mellom det å ha en kvinnekropp og subjektivitet som fullstendig vilkårlig (konstruksjonisme). De har vurdert dette som det eneste alternativet til forestillingen om at biologisk kjønn bestemmer sosialt kjønn (Moi 1998). Sosialt kjønn blir gjennom denne manøveren gjort kroppsløst, og kroppen reduseres til biologi.

Til tross for at feminister har kritisert biologiske teorier om kjønn, har mange likevel hatt en tendens til å betrakte biologien som noe som kommer først. Biologien har blitt stående som den basisen som erfaring og omgivelsenes påvirkning legges oppå i løpet av menneskets utvikling. Problemet med en slik posisjon er at det skaper en forestilling om at utvikling er noe som skrider frem langs en enkel lineær bane; en persons biologiske begynnelse pålegger begrensninger på hva hun eller han kan lære fra de kulturelle omgivelsene. Biologien ligger der som en fast konstant. Mennesket fratras på den måten noen aktiv del i sin egen utvikling. Det som overses er at vår egen atferd som mennesker kan endre ikke bare omgivelsene, men også vår biologi eller fysiologi.

Sex/gender paradigmet som preger spesielt anglo-amerikansk feminisme er grunnlagt på det Heinämaa (1998) kaller en (bio)vitenskapelig forståelse av menneskekroppen. Menneskekroppen forstås da utelukkende som et *objekt* for kunnskap, og kroppens rolle i konstituering av subjektivitet og kunnskap overses. I følge Heinämaa er det to problematiske konsekvenser som følger av å ta utgangspunkt i kroppen som en bio-mekanisme. For det første betraktes relasjonene mellom kroppen og omgivelsene som eksterne, det vil si at kroppens tilstand og omgivelsene kan beskrives uavhengig av hverandre. Det følger av dette at dersom biologisk kjønn er en indre egenskap i kroppen og sosialt kjønn en sosialt konstruert tolkning som er projisert over på kroppen, så er forholdet mellom biologisk og sosialt kjønn logisk sett uavklart. I ytterste konsekvens kan da *mann* og *mannlig* like lett betegne en kvinnekropp som en mannskropp, og omvendt. For det andre begrenser det (bio)vitenskapelige begrepet om menneskekroppen mulighetene våre til å teoretisere omkring forholdet mellom kroppsliggjøring og kunnskap. Den kjønnsdifferensierte kroppen betraktes utelukkende som kunnskapens objekt og ikke som subjekt - som grunnlag for kunnskap.¹

I mange av de feministiske kampsakene som omhandler kvinners kropper og kvinners kontroll over dem (for eksempel om temaer som seksuell trakassering og voldtekt), ser vi også at kroppen blir betraktet som passiv og reproduktiv/reproduserende, men i all hovedsak uproduktiv, påpeker Elizabeth Grosz (1994). Kroppen blir et objekt der kamper mellom dens

¹ Etter som utgangspunktet for avhandlingen er at fredløse følelser kan gi grunnlag for kunnskap og være epistemiske ressurser, følger det at jeg må utvikle en annen forståelse av kroppen enn den (bio)-vitenskapelige. Se kapittel 1.1

'beboer'/eier og andre/utbyttere kan være mulig. Kroppens treghet innebærer at den kan handles på, tvinges eller begrenses av eksterne krefter. En eventuell handlekraft eller vilje må følgelig betraktes som en direkte konsekvens av psykiske intensjoner. Dette synet på kroppen som et instrument eller et redskap som står til bevissthetens disposisjon er en arv fra cartesianismen (Grosz 1994). Kroppen behandles som subjektets eiendom og avskjæres fra all sanselighet, og beslutninger og valg om hvordan kroppen og dens krefter skal disponeres gjøres av bevisstheten.

11.1 CARTESIANISME OG REDUKSJONISME

Cartesianismen etablerer et uoverstigelig gap mellom sinn/bevissthet og kropp/materie.² Descartes skilte mellom to typer substanser; en tenkende substans (res cogitans, sinnet) og en utstrakt (romlig) substans (res extensa, kroppen). Bare den siste kunne etter hans oppfatning betraktes som en del av naturen og styrt av naturens lover. Kroppen er her en maskin, en mekanisk innretning som er underlagt naturlovene. Sinnet, den tenkende substansen, sjelen eller bevisstheten, har ikke noen plass i den naturlige verden. Denne ekskluderingen av sjelen fra naturen, av bevisstheten fra verden, ble gjort til forutsetning for etableringen av en vitenskap om naturen som ekskluderer subjektets betraktninger. Den vitenskapelig diskurs aspirerer mot upersonlighet og regner dette for å være det samme som objektivitet. Subjektet kan bare få tilgang til virkeligheten på en indirekte måte gjennom slutninger eller deduksjon. Sinn/kropp opposisjonen ble på den måten knyttet til selve grunnlaget for kunnskap. Sinnet ble plassert i en hierarkisk overordnet posisjon over naturen, inkludert kroppens natur. Fra denne tiden har vi ansett subjektet eller bevisstheten som atskilt fra, og i stand til å reflektere over kroppens og objektenes verden. Descartes dualistiske antakelse om at det finnes to distinkte og gjensidig utelukkende substanser, sinn og kropp, som bebor hver sin selvtilstrekkelige sfære har preget flere århundreders tenkning. Fordi de regnes som å være grunnforskjellige i sin natur så kan de bare påvirke hverandre gjennom lineære, kausale forhold. Påvirkingen skjer gjennom utvendige eller ytre omstendigheter. Innenfor den cartesianske dualismen finnes det ikke en gjensidig konstituering av livsformene. De utelukker derimot hverandre, er lukket om seg selv og henviser ikke til noe annet enn seg selv. Når termene defineres som gjensidig utelukkende slik det her gjøres, finnes det ingen måter å gjenforene dem på. Vi får således ingen mulighet til å forstå hvordan de gjensidig påvirker hverandre.

² Det følgende resonnementet om cartesianismen og reduksjonismen er basert på Grosz (1994).

Dekonstruksjon av opposisjonen mellom sinnet og kroppen har de siste tiårene vært sentral for mange feminister, og forsøk på å omtenke subjektet og kroppen har vært en viktig del av dette arbeidet.³ Som Lois McNay påpeker: *“a main concern has been to unpack the concept of the stable and unified subject by demonstrating how the ideas of rationality and self-reflection, which underlie it, are based on the exclusion and repression of the bodily realm and all that which, by analogy, it is held to represent – desire, materiality, need and so on. The category of the body, then, has a tactical value in so far as it is used to counter the ideophilia of humanist culture”* (McNay 1992:13).

Mange har forsøkt, og forsøker fortsatt, å overskride dualismen gjennom en eller annen form for reduksjonisme. Enten reduseres bevisstheten til kroppen, eller kroppen reduseres til bevisstheten. Interaksjonen mellom dem etterlates uforklart, bortforklart og umulig. *Reduksjonismen* fornekte enhver interaksjon mellom bevisstheten og kroppen, fordi den fokuserer på en av de binære termene på bekostning av den andre. Resultatene av forsøket på å forklare kroppen og materien i termer av bevisstheten, ideer eller fornuft er *rasjonalisme* og *idealisme*. Forsøkene på å forklare bevisstheten i termer av kroppslige erfaringer eller materien⁴ resulterer i *empirisme* og *materialisme*.

Begge formene for reduksjonisme forfekter at bare en av de binære termene representerer det virkelige - eller den egentlige årsak, og at den andre kan forklares ved, eller oversettes til dennes termer. Et eksempel på dette er enkelte radikale 'konstruksjonisters' forsøk på å redusere biologien eller kroppen til en sosial konstruksjon.

11.2 DEN DYNAMISKE OG 'UFULLSTENDIGE' KROPPEN

Hvordan kan så en alternativ forståelse av kroppen se ut? En av de teoretikerne jeg har latt meg inspirere av er sosiologen Chris Shilling (1994). I sitt forsøk på å overkomme den tradisjonelle dualistiske sinn/kropp tilnærming foreslår han at vi må anerkjenne at kroppen er 'ufullstendig'⁵ fra fødselen, og at alle kropper derfor til en viss grad er sosialt konstruerte.

³ Mange tenkere har arbeidet med å overskride dualismen opp gjennom historien, så det i seg selv er ikke noe spesifikt feministisk prosjekt. Deres arbeider er også ofte utgangspunkter, og inspirasjonskilder for feministiske prosjekter.

⁴ I dag forklares bevisstheten vanligvis med hjernen eller sentralnervesystemet.

⁵ Jeg foretrekker å benytte termen 'ufullstendig'. Shilling selv bruker termen 'unfinished'.

Sosiale kategorier navngir kropper, sosialt kontrollerte dietter påvirker deres størrelse, helse og høyde mens familier og skoler deltar i innprentingen av 'kroppsteknikker'. De materielle, biologiske og fysiske dimensjonene av kroppen må i følge Shilling tas alvorlig. Kroppen er ikke en biologisk konstant, isolert fra historiske og samfunnsmessige forhold.

Naturalistiske synspunkter plasserer kroppen utenfor samfunnet og den blir slik den pre-sosiale, biologiske basisen for sosiale relasjoner og ulikheter. Denne typen synspunkter både overdriver og underestimerer den biologiske kroppens viktighet for samfunnet, hevder han. Naturalistiske synspunkter overdriver dens innflytelse gjennom å anta at sosiale fenomener kan betraktes som direkte og uformidlede produkter av kroppen. Og de underestimerer dens viktighet gjennom ikke å se at sosiale ulikheter kan bli kroppsliggjorte.⁶

Alternativet Shilling lanserer er at vi må se på de måtene sosiale representasjoner og klassifiseringer av kroppen både skaper, og er skapt av, den organiske kroppen. Kroppen er dynamisk. Den endrer seg historisk, og over enkeltmenneskers livsløp, på grunn av sin biologiske og sosiale konstitusjon. Den menneskelige kroppen er ved fødselen et produkt av evolusjonsmessige prosesser som er påvirket av sosiale så vel som biologiske prosesser. Etterhvert som kroppen utvikler seg blir den imidlertid tatt opp i og omformet, innenfor visse grenser, av sosiale faktorer. Kroppen er følgelig ikke bare påvirket av sosiale relasjoner, men den danner også basis for, og bidrar til konstruksjonen av sosiale relasjoner (Shilling 1994:199). Sinnet kan ikke atskilles fra kroppen, men må lokaliseres i den. De kategoriene og forestillingene vi bruker og skaper om det sosiale og det naturlige livet, er ikke uavhengige av vår korporlige eksistens, men er plassert innenfor den.

Ved å ta utgangspunkt i kroppens ufullstendighet kan vi akseptere at kropper er noe som kan overvåkes og skapes av individer og sosiale systemer. I vår tid betraktes kroppen i økende grad som et prosjekt (Shilling 1994). Vi har i den vestlige verden i dag både kunnskaper og tekniske muligheter til å intervensere i, og grunnleggende forandre, kroppen gjennom for eksempel medikamenter, transplantasjoner, plastiske operasjoner og kjønnsoperasjoner. Et økende antall mennesker ser i tillegg kroppen som en ufullstendig størrelse som kan formes og 'gjøres fullstendig' delvis som et resultat av livsstilsvalg. I stadig større grad betraktes kroppen

⁶ Jfr forholdet mellom følelser og makt (Freund 1990) i kapittel 5.

som et fenomen som kan skapes, dekorerer og trenes slik at den derigjennom kan være et uttrykk for et individs identitet. Vi mennesker er imidlertid ulike med hensyn til i hvilken grad vi behandler kroppene våre som prosjekter. Samfunnsmessig posisjon, alder, seksuell orientering, handikap, religion, kjønn og etnisitet er bare noen av de faktorene som kan påvirke den orienteringen individer har i forhold til sine kroppar.

I samme ånd som Shilling, men med større vekt på også de psykologiske aspektene, foreslår Elizabeth Grosz at en omtanking av kroppen kan begynne med at kroppen defineres som *“en konkret, materiell, besjelet organisering av kjøtt, organer, nerver og skjelettstruktur, som gis enhet, sammenheng og form gjennom den psykologiske og sosiale innskrivningen på kroppens overflate. Kroppen er, organisk, biologisk 'ufullstendig'; den er ubestemmelig, uten endelig fasong eller form, en serie ukoordinerte potensialer som trenger sosial utløsning, ordning og lang tids 'administrering'. Kroppen blir en menneskelig kropp, en kropp som faller sammen med en psykes 'tilstand' og rom, en kropp som definerer erfaringens og subjektivitetens grenser bare gjennom intervensjonen fra "the (m)other and ultimately, the Other (the language- and rule-governed social order)" (Grosz 1995:104 min oversettelse).* I denne definisjonen av kroppen er det følgelig ikke biologien som legger begrensninger på oss. Våre kroppar blir til menneskelige kroppar først gjennom intervensjonen fra våre nære omgivelser og den sosiale orden. Kroppen gis enhet, sammenheng og form gjennom den psykologiske og sosiale innskrivningen på kroppens overflate.

I følge både Lacan og Merleau-Ponty er ikke kroppen en virkelig menneskelig kropp, det vil si et menneskelig subjekt eller individ, uten at den har en forestilling om seg selv som et atskilt vesen, eller som en gestalt (Gatens 1992). Denne forestillingen betegnes som 'body image'. Gatens påpeker at det er denne orienteringen av vår egen kropp i rommet, og i relasjon til andre kroppar, som gir oss et perspektiv på verden og som er forutsatt i konstitueringen av det betydningskapende (signifying) subjektet. Med 'body image' menes det bildet vi danner oss i våre sinn av våre egne kroppar, det vil si den måten kroppen fremstår på for oss selv. Den imaginære kroppen er en effekt av sosiale og historisk spesifikke praksiser.

Verdien av termen 'body image' er at det tilkjenner følelser en sentral rolle i skapelsen av forestillingen om kroppen eller kroppsbilder. Termen 'body image' signaliserer umuligheten av å behandle sinnet og kroppen som atskilte enheter, og behovet for å arbeide på grenseflaten

mellom de fysiske, psykologiske og sosiologiske områdene av vår kroppslige væren (Williams & Bendelow 1998:98). Forestillingen om 'body image' tjener derfor som en viktig 'tredje term' som knytter kroppen til sinnet og sinnet til kroppen uten å redusere den ene til den andre.

11.3 DEN LEVDE KROPPEN

Kroppene våre er sosiale og erfaringene våre med, og engasjementet vårt i forhold til en kjønnert verden gjør vi som kroppsliggjorte subjekter. Det er imidlertid ikke en dialog mellom de to deltakerne natur og kultur som utgjør den menneskelige erfaring, hevder Kelly Olivier (1995:189, se også Brennan 1992). Natur og kultur eksisterer i kraft av dialogen. Det er ikke bare en gjensidig avhengighet mellom dem, men en felles konstituering. Natur og kultur bidrar følgelig ikke begge med noe slik at kombinasjonen av dem resulterer i menneskelig erfaring. Det er umulig å rekke en klar linje mellom den rene natur på den ene siden, og den rene menneskeskapte betydningen på den andre. Konsekvensen av dette er at den menneskelige eksistensen er fundamentalt tvetydig (Moi 1998). Den menneskelige kroppen er alltid "*a signified body*" og kan som sådan ikke forstås som et 'nøytralt objekt' som vitenskapen kan konstruere 'sanne diskurser' på, skriver Moira Gatens (1992:132). Den menneskelige kroppen og dens historie forutsetter hverandre.

Relasjonen mellom kropp og subjektivitet er verken nødvendig (essensiell) eller fullstendig vilkårlig, men kontingent, hevder Toril Moi (1998). Våre kroppar vil derfor ha betydelig innflytelse både på hva andre, eller samfunnet, gjør med oss og på de valgene vi foretar som svar på andres bilder av oss. Det betyr vidare at ingen spesifikk form for subjektivitet følger nødvendig av en spesiell kropp eller kroppstype. Så det faktum at vi er kvinne eller mann, sier derfor ingenting om hva slags type kvinne eller mann vi er.

Gjennom avhandlingen har jeg forsøkt å vise hvordan det å ha en kvinnekropp i vårt samfunn i vår tid påvirker hva menn og samfunnet generelt gjør med kvinner, og hvordan kvinner forsøker å svare på de bildene som er skapt av dem gjennom å forhandle mellom ulike (ofte umulige) posisjoner. I en diskusjon om kjønn er det derfor avgjørende at vi ikke utelater kroppens betydning, for hvilken kropp vi har vil ha innflytelse både på våre erfaringer og vår subjektivitet. Kvinnelige kroppers kapasiteter er i dag, i det store og hele, svært forskjellige fra mannlige kroppers kapasiteter (Gatens 1992). Etter Gatens oppfatning er det derfor viktig å

skape midler for å artikulere kjønnsforskjellens historiske realitet uten derigjennom å forsterke disse forskjellene. Vi trenger en redegjørelse for hvordan de typiske bevegelsessfærene til menn og kvinner, og deres respektive aktiviteter, konstruerer og gjenskaper spesielle typer kropper for å utføre spesielle typer oppgaver (se for eksempel Young 1990).

Vårt engasjement i forhold til en kjønnert verden gjør vi som kroppsliggjorte subjekter. Den fysiske fornemmelsen av mannlighet og kvinnelighet er av sentral betydning for hvordan vi i vår kultur erfarer kjønn. Som Connell påpeker: *“Masculine gender is (among other things) a certain feel to the skin, certain muscular shapes and tensions, certain postures and ways of moving, certain possibilities in sex”* (1995:52-53). Kroppserfaringer er ofte sentrale i minnene fra våre egne liv, og derfor i forståelsen av hvem og hva vi er. La meg gi eksempel på hvordan kvinner og menn kan oppleve fare på ulike måter. Det å gå nedover gaten om kvelden med en mannskropp kan oppleves slik: *“To be an adult male is distinctly to occupy space, to have a physical presence in the world. Walking down the street, I square my shoulders and covertly measure myself against other men. Walking past a group of punk youths late at night, I wonder if I look formidable enough. At a demonstration I size up the policemen and wonder if I am bigger and stronger than them if it comes to the crunch - (...)”* (Connell 1995:57).

En kvinne kan oppleve det å gå nedover gaten om kvelden slik: *“I emerged from the warmth and conviviality of a group of friends at a restaurant into the darkness and emptiness of a city street late at night. My car was just around the corner, but getting to it meant walking under an unlit viaduct. As I approached the viaduct, I saw a man starting toward me from the other end of the block. My heart began to pound. I held my breath, and began to calculate: Does he have bad intentions? Is he bigger than I am? Should I scream? Where can I run if he attacks? The bar on the corner is open, but is that a source of safety or of greater danger? My anxiety increased as the man got closer. I tightened, and the calculations continued: Should I look him directly in the eye, or will that be interpreted as a come-on? Should I walk briskly, or will that convey fear?”* (Gordon & Rieger 1991:1).

I kraft av at vi er kroppsliggjorte subjekter har vi alle *minner om* situasjoner vi har vært engasjert i som kroppsliggjorte subjekter. Minner om slike situasjoner refererer til de

mangfoldige måtene vi husker på.⁷ Vi kan huske gjennom erindring eller gjenkjennelse, gjennom påminnelser eller gjenfortelling eller på andre måter. Beskrivelsene ovenfor av å leve i verden med en manns- eller kvinnekropp er eksempler på hvordan vi gjenforteller måter vi husker spesielle situasjoner på. Men i tillegg til at vi har minner om situasjoner vi har vært engasjerte i som kroppsliggjorte subjekter så bærer også kroppene våre på minner. Edward Casey (1987) kaller dette kroppshukommelse eller *kroppsminner*. Forskjellen mellom minner vi har om spesifikke situasjoner og kroppsminner er at de førstnevnte omhandler å gjenfortelle en gitt situasjon der vi representerer oss selv som kroppslig engasjert i den situasjonen. Kroppsminner refererer på den andre siden til det å være i den samme situasjonen på nytt og føle det gjennom kroppen. Kroppsminner henviser til kroppens egen måte å huske på, på hvordan vi husker i, ved og gjennom kroppen. En spesiell lukt kan for eksempel få oss til å gjenoppleve følelser som var knyttet til en spesiell situasjon, og dermed også selve situasjonen.

Vanemessige kroppsminner er en type kroppsminner. De har med utøvelse, og ikke med en mental operasjon, å gjøre. Noen enkle eksempler her kan være hvordan vi lærer å sykle, svømme eller skjære brød. Vi lærer disse ferdighetene gjennom praksis, og når vi har lært dem vil vi kunne utføre dem selv etter lang tids opphold.⁸ Vanemessige kroppsminner er pre-refleksive og utgjør en taktil, pre-artikulert dimensjon ved den menneskelige erfaring. Slike vanemessige kroppsminner etablerer hvordan vi er i verden. Vanemessige minner er kontinuerlig i arbeid i vår erfaring og de er også konstituerende for selve erfaringens struktur, hevder Casey (1987). Gjennom denne typen kroppsminner opplyser fortiden dagens kroppslige handlinger på en effektiv, orienterende og regelmessig måte. Det vanemessige er imidlertid ikke passivt, for fortiden vil alltid være inkarnert i våre nåtidige handlinger. Vanemessige kroppsminner er ikke formulert i ord eller i forestillinger, og de er heller ikke konkretisert gjennom gjenfortellinger (Casey 1987:153). Kroppsminner er imidlertid lokalisert i verden, det vil si de er ikke strengt mentale eller psykologiske.

Mens kroppslige vaner setter oss i stand til å handle vil for eksempel traumatiske kroppsminner hemme handling. Mulighetene for fri bevegelse kan ha blitt begrenset på grunn av et traume som forstyrret kroppens spontane handlinger (se for eksempel Brison 1997).

⁷ Se også kapittel 1.2

⁸ Forutsetningen er imidlertid at vår fysiske kapasitet ikke har endret seg radikalt (gjennom for eksempel sykdom) slik at vi ikke lenger er i stand til å utføre dem (se Dorn 1998).

Jeg har her forsøkt å argumentere for at kroppen ikke kan betraktes som en passiv og gjennomiktig størrelse, et redskap som står til bevissthetens disposisjon. Jeg har videre forsøkt å vise hvordan de erfaringene vi gjør som kroppsliggjorte subjekter er vesentlig for vår måte å være i verden på. Både minner om situasjoner vi har vært engasjerte i som kroppsliggjorte subjekter og kroppsminner er vesentlige i denne sammenheng. Kroppsminner viser til hvordan vi husker gjennom kroppen, og hvordan det å være i tilsvarende situasjon flere ganger medfører at vi kan føle den gjennom kroppen, uten noen mental operasjon. Fortiden opplyser på den måten nåtidige kroppslige handlinger gjennom for eksempel vanemessige eller traumatiske kroppsminner. Avhengig av hvilke erfaringer vi har kan fortiden, gjennom våre kroppsminner, gi oss handlingsmuligheter eller hemme våre evner til fri bevegelse og spontan handling.

For å forstå det motsetningsfylte i mellomromserfaringene og hvordan følelser og erfaringer kan blir gjort fredløse, må vi se bevissthetens og kroppens reaksjoner i relasjon til hverandre. Jeg har tidligere hevdet at 'valget' mellom umulige subjektposisjoner bidrar til å gjøre noen av kvinners erfaringer fredløse. Fra det faktum at vi har en spesiell kroppstype, at vi eksempelvis er kvinner eller menn, følger det ikke med nødvendighet en viss type subjektivitet. Som kvinner og menn 'velger' vi visse subjektposisjoner og ikke andre, men valgmulighetene er ikke uendelige og 'valgene' gjøres ikke utelukkende på bakgrunn av rasjonelle beslutninger.

11.4 SUBJEKTIVITET

Termen subjektivitet viser hen til vår opplevelse av oss selv. Både de bevisste og ubevisste tankene og følelsene som skaper vår opplevelse av 'hvem vi er' og de følelsene som bringes til forskjellige posisjoner i vår kultur, er vesentlige for subjektiviteten (Woodward ed 1997). Vår subjektivitet involverer derfor våre mest personlige følelser og tanker. Vi erfarer imidlertid vår subjektivitet i en sosial sammenheng der språk og kultur gir mening til vår erfaring av oss selv. Som mennesker må vi posisjonere oss innenfor ulike diskurser.

Subjektivitet er en term som inkluderer ubevisste dimensjoner og som impliserer motsetning og endring. Vår subjektivitet kan være både rasjonell og irrasjonell. Vi kan være, eller ønske å være, klartenkte, rasjonelle agenter, men vi utsettes for krefter som er utenfor vår kontroll. Jeg

foretrekker å benytte termen subjektivitet i stedet for termer som 'selvet' og individet. Problemet med termen 'selvet' er at den bare innbefatter det vi erfarer. Dersom vi er opptatt av å inkludere også det som ikke er direkte tilgjengelig for erfaringen, er termen problematisk. Det samme gjelder for termen identitet. Termen subjektivitet tillater imidlertid en utforskning av de følelsene vi bærer med oss og de personlige investeringene som gjøres i visse subjektposisjoner, og videre av grunnene til at vi er knyttet til spesielle posisjoner. Når det gjelder termen individ inngår den innenfor samfunnsvitenskapene ofte som en del av dualismen individ - samfunn. Den bakenforliggende forestillingen i denne dualismen er at det subjektet som er involvert er et individ med en asosial kjerne, for de sosiale delene er plassert i den andre delen av dualismen - hos samfunnet (Hollway 1994). Individ og samfunn kommer på denne måten til å bli betraktet som to forskjellige ting, og samfunnet eller de sosiale omgivelsene blir eksterne i forhold til det 'naturlige' individet.⁹ Svakheten med denne tilnærmingen er at den gjensker en forestilling om individet og samfunnet som to atskilte størrelser, og den er ute av stand til å gi en sammenhengende redegjørelse for deres gjensidige konstituering. Ettersom det ikke finnes noen intervenserende eller formidlende form, må individet og det sosiale forbli fremmede for hverandre.

Termen subjektivitet har den fordelen at subjektet oppfattes som mangfoldig og dynamisk, alltid posisjonert i forhold til diskurser og praksiser og som produsert gjennom disse. Poenget her er å intervensere i voluntarisme/determinisme-dualismen, og for å gjøre det kreves en teori om subjektet som ikke fanges opp i den paralelle dualismen mellom individ og samfunn.

Slik jeg ser det blir mennesker til subjekter innenfor og gjennom spesielle diskurser og diskursive praksiser. Diskurs refererer til nettverket for sirkulasjon av tekster, ment både som materielle, institusjonelle hendelser og som symbolske eller 'usynlige' effekter. En tekst er en term i et nettverk som skaper mening, verdier og normer og som distribuerer dem i en sosial kontekst (Braidotti 1994:260). Diskursive praksiser besørger tilgangen til subjektposisjoner. Subjektposisjoner er imidlertid aldri fullstendig determinerte, delvis fordi en diskurs kan være internt selvmotsigende og delvis fordi ulike diskurser kan stå i motsetningsforhold til

⁹ En utbredt tenkemåte er at individer fødes inn i kulturer og blir medlemmer av dem gjennom læreprosesser og sosialisering. Dette impliserer ikke bare at kulturer eksisterer forut for individene, men også at individene som enheter eksisterer forut for sin kontakt med det sosiale; at de på en eller annen måte er 'singulære' enheter som trenger en kulturell pregning.

hverandre. Diskursen som konstruerer kvinnelige subjekter både som aktive seksuelle subjekter og som 'billige', 'lettevinte' og horer dersom de posisjonerer seg som sådanne, er ett eksempel på hvordan en diskurs kan være internt selvmotsigende. Eksempler på diskurser som står i motsetningsforhold til hverandre kan være de diskursene som konstruerer kvinner som henholdsvis like og ulike menn. Diskursen om den 'sårbare kvinnen' som trenger beskyttelse står også i motsetning til diskursen om den 'hysteriske kvinnen' som bare overdriver når hun uttrykker sin opplevelse av sårbarhet. I kraft av at diskurser ofte både er internt selvmotsigende og står i motsetning til hverandre, vil det derfor alltid være et potensiale for motstand og en åpning for at diskursene kan utfordres.

Som mennesker opptar vi alle et mangfold av subjektposisjoner innenfor en rekke forskjellige diskurser og sosiale praksiser. Noen av de subjektposisjonene vi opptar vil være selvmotsigende og i konflikt med hverandre. Subjektet er derfor komponert av, eller det eksisterer som, et sett av mangfoldige og motsetningsfulle posisjoneringer og subjektiviteter (Moore 1994).

Hva er det så som holder et så fragmentert subjekt sammen? Disse mangfoldige subjektivitetene fremstår som agenter som handler i verden gjennom blant annet den subjektive opplevelsen av identitet, det fysiske faktumet at vi er kroppsliggjorte subjekter og subjektets historiske kontinuitet - noe som betyr at tidligere subjektposisjoner har en tendens til å overdeterminere nåværende subjektposisjoner (Moore 1994). For at et subjekt skal kunne oppta en posisjon som subjekt må det være i stand til å situere seg selv som "*a being located in the space occupied by his [sic] body. This anchoring of subjectivity in its body is the condition of coherent identity, and, moreover, the condition under which the subject has a perspective on the world, becomes the point from which vision emanates*" (Grosz 1995:89).¹⁰

Men hvordan kan vi, uten å redusere subjektet til ren bevissthet, forstå at mennesker tar opp spesielle subjektposisjoner og ikke andre? Kan vi spore noen aktiv rolle for kroppen i disse prosessene?

¹⁰ Dorn (1998) gir et godt eksempel på hvordan en slik prosess kan arte seg for en kvinne som ble avhengig av rullestol.

11.5 BEGJÆRSINVESTETERINGER

Vi mennesker er forskjellige med hensyn til i hvilken grad vi er i stand til å anerkjenne de alternative subjektposisjonene som er tilgjengelige for oss. Det er videre slik at våre valg av subjektposisjoner ikke er bevisste refleksjoner rundt de ulike valgmulighetene som finnes. Dette betyr ikke at vi ikke 'velger' eller 'investerer' i spesielle posisjoner, men at dette oftere er noe vi gjør gjennom praksis enn som et resultat av bevisst refleksjon (Moore 1994). Vi trenger følgelig ikke å ha et bevisst eller intellektuelt forhold til disse 'valgene' eller 'investeringene'.

Forholdet mellom makt, begjær og interesser er viktig for forståelsen av hvorfor vi 'velger' som vi gjør. Deleuze og Foucault (Foucault 1977/88:214-15) reiser spørsmålet slik: Hvordan kan det ha seg at folk som ikke får sine interesser ivaretatt allikevel støtter opp om eksisterende maktstrukturer ved å forlange å få 'en del av kaka'? Handler de mot sine egne interesser? Kan vi snakke om en falsk bevissthet? Deleuze foreslår at vi i stedet for å snakke i termer av interesser, ser slike prosesser i lys av 'investeringer' vi gjør. Interesser er kanskje ikke det endelige svaret dersom vi tenker i termer av at alle mennesker gjør, økonomiske eller ubevisste, investeringer. Vi gjør begjærsinvesteringer som fungerer på en mer inngående og diffus måte enn våre interesser dikterer. Samtidig er det imidlertid slik at vi aldri begjærer mot våre interesser, fordi våre interesser alltid befinner seg der vårt begjær har plassert dem.¹¹

Forhold mellom mennesker, enten de er dyadiske eller større grupper, er alltid mer komplekse enn de individene de består av, påpeker Craib (1995). Han gir følgende eksempel på hvilke komplekse prosesser som kan utvikle seg mellom mennesker: *"People can divide emotions between themselves in varying ways. Couples can swap feelings that the respective partners find difficult, one saying, in affect but not in words, for example, "I'll have the anger if you'll have the vulnerability"; if partners divide the feelings up in such a way, one can then say "I'm angry because you're vulnerable" to which the other can respond "Your anger makes me vulnerable" and each can avoid having the feelings that frightens them most. In any case this trading and circulation of emotion is an extraordinary subtle process and couples tend to produce an often precarious and extremely important balance - a sort of emotional equilibrium in the partnership. In this context the standard stereotypical behaviour of men*

¹¹ Benum 1992 gir et godt eksempel på slike prosesser.

and women can be a means of fighting a battle - "You never talk to me"; "You're always on at me" - which is actually a defence of the relationship. The unspoken communication would be something like "As long as you don't love me properly, I can stay in the relationship and fight to make you love me properly. If I didn't have that fight on my hands, I wouldn't know what to do." This produces a situation of mutual "bleating": a moaning about each other that allows the situation to remain the same" (Craib 1995:156). På denne måten kan vi gjennom våre relasjoner til andre mennesker repetere måter å bli bekreftet på som vi kjenner til, og følelser vi ikke har kunnet bearbeide på andre måter.

Når vi skal forstå hvorfor mennesker tar opp spesielle subjektposisjoner og ikke andre, kan forestillingen om 'investeringer' være nyttig. En investering forstås som en mellomting mellom en følelsesmessig forpliktelse og en hevdvunnet interesse ('vested interest') (etter Hollway 1984 også referert i Moore 1994). Mennesker tar opp spesielle subjektposisjoner, ikke bare ut fra rasjonelle betraktninger, men også på grunn av den måten disse posisjonene tilbyr nytelse, tilfredstillelse og belønning på et personlig plan. Slike individuelle tilfredstillelser har imidlertid bare makt og betydning innenfor spesielle institusjonaliserte diskurser og praksiser¹² (se Benum 1992 for et eksempel). Det vil si innenfor en sosiokulturell sammenheng der visse subjektivitetsformer er godkjente.

Det å ta opp en posisjon, eller mange posisjoner innenfor konkurrerende diskurser, handler ikke bare om konstruksjon av selvidentitet og subjektivitet. Å være posisjonert innebærer også alltid å være posisjonert i relasjon til andre. På den måten vil vår samhandling med andre mennesker også være bestemmende for hvilke posisjoner vi inntar (Moore 1994). Forventninger fra mennesker i vår nærhet, eller herskende forestillinger i samfunnet i stort, vil kunne fungere som motkrefter dersom vi forsøker å forandre våre betingelser.¹³ Investeringer er derfor ikke bare et spørsmål om følelsesmessig tilfredstillelse, men også om helt reelle materielle, sosiale og økonomiske fordeler visse subjektposisjoner belønnes med i mange sosiale situasjoner. Et eksempel kan være de fordelene det 'verdige offeret' har i forhold til rettsapparatet i spørsmål om skyld og økonomisk kompensasjon, og i forhold til omgivelsenes støtte og medfølelse. Andre eksempler på subjektposisjoner som belønnes materielt, sosialt og økonomisk kan være; senior mann, god kone, mektig mor eller pliktoppfyllende datter/sønn.

¹² Jfr drøftelsen av offerposisjonen i kapittel 10.

¹³ Vi kan for eksempel oppleve disse motkreftene som kroppslige fornemmelser av skyld og skamfølelse.

Subjektivitetsformer og spørsmål om identitet er på denne måten bundet opp til spørsmål om makt, og de materielle godene som kan følge av utøvelsen av denne makten.

Subjektposisjoner 'velges' imidlertid ikke helt fritt. For det første er ikke alle diskurser likeverdige sett i en historisk sammenheng. Noen subjektposisjoner belønnes positivt, mens andre blir negativt sanksjonert. Noen diskurser åpner for subjektposisjoner som både kan være individuelt tilfredstillende, og som samtidig utfordrer og yter motstand mot de dominerende diskursene. Men de menneskene som utfordrer, eller motstår, hegemoniske diskurser knyttet til for eksempel kjønn og seksualitet vil ofte finne at de gjør det på bekostning av sosial makt, sosial anerkjennelse og til og med materielle fordeler.¹⁴

En annen viktig grunn til at subjektposisjoner ikke kan velges helt fritt er at vår subjektivitet er mangfoldig og motsetningsfylt. Det faktum at vi alle opptar flere subjektposisjoner der noen står i motsetning til hverandre, kan ikke forklares i termer av rasjonelle valg. Termen investering kan minne oss om at det både er følelsesmessige og ubevisste motivasjoner for at vi opptar spesielle subjektposisjoner.¹⁵

Kroppslige praksiser og diskursive fortolkninger vil sannsynligvis ikke alltid passe perfekt sammen, påpeker Henrietta Moore (1994). Språk og atferd står ofte i kontrast til hverandre. Det som ikke (lenger) kan tales repeteres i atferd. Kroppskunnskapen kan derfor både avvise og baksnakke oss. Den kan insistere på ting vi ønsker å legge bak oss (gjennom for eksempel traumatiske kroppsminner), og den kan fortsette å guide oss når vi har mistet all opplevelse av mål og mening (gjennom for eksempel vanemessige kroppsminner). Av dette synet på kroppen følger således at motstand ikke trenger å være diskursiv, sammenhengende og bevisst.

Selv når vi har klare intensjoner er det umulig å være fullstendig bevisst på hva vi gjør. Mange av våre handlinger er utenkte, uformulerte og i emning. De er halvveis oppfattet og blir konkrete først etter at vi vet effektene av dem. De trer derfor ikke inn i diskursen før de utøves, og ofte ikke etterpå heller. Også våre tanker kan ha en slik ubestemmelig karakter. Vi

¹⁴ Et eksempel på dette er hvordan homofile presters utfordring av de hegemoniske diskursene om kjønn og seksualitet innen kirken får helt reelle omkostninger både med hensyn til deres posisjon, makt, anerkjennelse og materielle situasjon.

¹⁵ Jfr kvinnene som nektet å navngi sine erfaringer som seksuell trakassering i kapittel 10 og deres begrunnelser.

kan kjenne til noe, vite om noe, som ennå ikke er tenkt eller italesatt. Bollas (1987) kaller dette 'det kjente utenkte'. Han hevder at den psykoanalytiske praksisen blant annet gjennom språket søker å synliggjøre det man kjenner til, men ennå ikke har tenkt. Som et eksempel fra sin egen praksis som analytiker og forfatter skriver han at han selv ofte arbeider med en ide uten å vite akkurat hva det er han tenker. Han opplever dette som et forsøk på å tenke en ide som kjemper for å få ham til å tenke den.

Utenkte og uformulerte handlinger er allikevel overlagte, kalkulerte og kalkulerende, hevder Moore (1994). For denne typen handlinger trenger vi ikke noe mer enn kunnskap om hvordan vi skal fortsette. Den 'opplyste aktøren' kan aldri bli fullstendig bevisst betingelsene for sin egen konstruksjon. Som subjekter vil vi alltid representere noe mer enn det jeg'et som hver og en av oss tror vi kjenner. Vi representerer også andre interesser enn de vi bevisst er klar over *"gjennom den historia vi ber med oss i kropp og sinn, historia om alle dei sosiale relasjonane vi har gjennomlevd frå fødselen av – og som vi har med oss frå tida før fødselen, gjennom opphavet vårt"* (Bourdieu & Wacquant 1993:12).

Kvinnens opplevelser av og reaksjoner på seksuelle krenkelser må derfor forstås på bakgrunn av deres tidligere opplevelser, ikke bare av seksuelle krenkelser, men også av relasjonen mellom kjønnene mer generelt (Brantsæter og Widerberg red 1992:50). Kvinnens frykt for seksualisert vold kan ikke gjøres forståelig dersom vi bare fokuserer på den sammenhengen de konkrete hendelsene utspiller seg i. For å forstå frykten må vi også ta høyde for de 'historiske' relasjonene partene bærer med seg.

11.6 OPPSUMMERING

Subjektet er alltid kroppslig og komplekst, og må både kroppsliggjøres og historiseres. Kroppen forstås her som å referere til et lag av kroppslig materialitet, et underlag av levende materie utstyrt med hukommelse. Kroppen kan imidlertid aldri bli fullstendig forstått eller representert. Den overskrider representasjon (Braidotti 1994).

Kroppslig erfaring kan verken reduseres til det biologiske eller begrenses til sosial indoktrinering. Kroppen er et område der det naturlige og det kulturelle møtes, og hvor mangfoldige makt- og kunnskapskoder opererer. Kroppen er et punkt der det fysiske, det

symbolske og det sosiale overlapper hverandre. Startpunktet for å omtenke subjektiviteten i feministiske termer er derfor, som Braidotti (1994) påpeker, en ny form for materialisme. En materialisme som snakker om en kroppslig materialitet. Det gjør den ved å understreke den kroppsliggjorte og derfor kjønnsdifferensierte strukturen til det talende subjektet.

Gjennom å betrakte subjektet som kroppslig åpnes det opp for alternativer til det enhetlige, rasjonelle og kroppsløse subjektet. Når subjektet betraktes som enhetlig betyr det at alt som karakteriserer mennesket kommer fra en enkelt kilde. Når subjektet oppfattes som rasjonelt innebærer det at rasjonalitet er det som tilfører den menneskelige tanke og handling den korrekte tilbøyeligheten (Hollway 1994). Det enhetlige rasjonelle subjektet ble utfordret gjennom psykoanalysen og dens forestillinger om det dynamiske ubevisste. Det vil si at det er et område av vår psykologiske fungering som ikke er tilgjengelig for introspeksjon, men som allikevel har en bestemmende, eller i det minste en motiverende, innflytelse på hverdagslivets aktiviteter, tanker og følelser. Rasjonaliteten utfordres derfor stadig av krefter som stammer fra 'et annet sted' - fra det ubevisste. Det ubevisste er stedet for fortrenget materiale - ideer, følelser, begjær og fantasier, og dette materialet kontrolleres av forsvarsmekanismene. I forlengelsen av dette resonnementet kan vi oppsummere med at de kreftene som styrer subjektivitet og handling ikke kommer fra bare en kilde.

Gjennom å betrakte subjektet som kroppslig kan det tilkjennes både kropper, kjønn og følelser. Fordi forholdet mellom våre kropper og vår bevissthet er dynamisk og kontingent vil en viss type subjektivitet aldri med nødvendighet følge av en viss kroppstype. Det følger videre at kroppen ikke bare en passiv og gjennomsiktig størrelse som står til bevissthetens disposisjon, men at den også gjennom for eksempel kroppsminner både opplyser, og gir retning til, våre handlinger.

*

*"Keep on going, without getting out of breath. Your body is not the same today as yesterday. Your body remembers. There's no need for **you** to remember. No need to hold fast to yesterday, to store it up as capital in your head. Your memory? Your body expresses yesterday in what it wants today. If you think: yesterday I was, tomorrow I shall be, you are thinking: I have died a little. Be what you are becoming, without clinging to what you might*

have been, what you might yet be. Never settle" (Irigaray 1985:214).

*

Gjennom å betrakte subjektet som et produkt av diskurser kan mangfold, motsetninger og endring, både mellom subjekter og innen ett subjekt, adresseres. Fordi diskurser aldri er enhetlige, men alltid står i konflikt til hverandre og delvis er internt selvmotsigende, fungerer de aldri fullstendig determinerende. Det vil derfor alltid være rom for valg. De valgene vi foretar har imidlertid, i større eller mindre grad, personlige omkostninger med hensyn til for eksempel sosial anerkjennelse og materiell posisjon. En kvinne kan følgelig både oppta ulike subjektposisjoner innenfor den samme diskursen gjennom sitt livsløp, og disse kan være forskjellige fra andre kvinners posisjoneringer. Termen investeringer gjør det mulig å tenke at subjektposisjoner ikke utelukkende opptas som et resultat av en rasjonell kalkyle av en fullkomment opplyst aktør. Antallet subjektposisjoner til disposisjon innenfor en gitt diskurs er heller ikke verken ubegrensede, eller fullstendig uavhengig av hvilken kropp vi har. På denne måten kan vi forstå hvordan enkelte følelser og erfaringer kan bli fredløse.

I en diskusjon om kjønn er det avgjørende at vi ikke utelater betydningen av at vi er kroppsliggjorte, for hvilken kropp vi har vil ha innflytelse både på våre erfaringer og vår subjektivitet. Gjennom et fokus på subjekter som kroppsliggjorte blir det også tydelig at det ikke bare er kjønn som påvirker våre erfaringer av og med oss selv, men at også seksuell orientering, handikap, alder, klasse, religion og etnisitet vil ha innflytelse på hvordan vi møter verden, og hvordan verden møter oss.

KAPITTEL 12: DISSONANSER – OM STRAFF FOR NATTLØPERI OG MULIGHETER FOR Å GJØRE SEG SELV NÆRVÆRENDE

For å få en forståelse av kvinners frykt for seksualisert vold har jeg i denne avhandlingen tatt utgangspunkt i de mest vanlige formene for seksuelle krenkelser som kvinner utsettes for - *mellomromserfaringer*. Erfaringer med hendelser som ligger mellom det vi kulturelt anser som ønskelig kjønnsatferd og det vi i all hovedsak er enige om er klare overgrep. Slike krenkelser kommer til uttrykk som *takdryppsfornemmelser*; at kvinner i sin hverdag stadig utsettes for ulike typer dagligdagse, eller det vi ofte tenker på som 'banale' krenkelser fra fremmede menn. Og, de kommer til uttrykk som *krenkelser fra de fullkomment velklede*; fordi kvinner oftere utsettes for seksuell trakassering og seksuelle overgrep fra menn de kjenner eller kjenner til, enn fra fremmede menn. Det vil si fra menn som ikke passer inn i våre tradisjonelle forestillinger om overgripere. Mellomromserfaringer kjennetegnes ved at de ikke uten videre anerkjennes som krenkelser og overgrep i det norske samfunnet. De gjøres til gjenstand for debatt, og de utgjør områder vi strides om.

Som bærere av det motsetningsfylte, et ubehag, en diskontinuitet og et brudd, kan mellomrommene vise hen til noe problematisk. Kanskje representerer bruddene også de stedene der vi kan finne sprekker som, hvis vi arbeider på dem, kan bli til åpninger mot noe nytt, noe ukjent?

En av de sprekke jeg har arbeidet på omhandler hvordan kvinner i mange situasjoner, spesielt i heteroseksuelle relasjoner, ikke møtes som levende subjekter, men som seksuelle tegn menn begår sine seksuelle fantasier på. Dette kommer til uttrykk både i kvinners direkte samhandling med menn, og gjennom våre rettsdiskurser. Ved å ta kvinners opplevelser og følelser av å bli krenket alvorlig, ved å bruke dem som epistemiske ressurser, har jeg forsøkt å motvirke den generelle tendensen til å banalisere og ugyldiggjøre dem.¹ Jeg har betraktet disse følelsene som avgjørende for å forstå kvinners frykt for seksualisert vold. Jeg har videre analysert følelsene som et uttrykk for en samfunnskritikk.

¹ Jeg vil her minne om Hochschild's påstand om at følelsene til en person med lavere status ikke tillegges samme vekt, ikke blir tatt like alvorlig, som følelsene til personer med høyere status (Hochschild 1983 og Freund 1990 i kapittel 5). Personer med lavere status er derfor langt mer sårbare overfor å bli sosialt omdefinert som den typen mennesker de som har mer makt forventer at de skal være. De får også oftere ansvaret for å bære de ubehagelige følelsene i sine kropp.

Vi erfarer alle vår subjektivitet i en sosial sammenheng, der språk og kultur gir mening til våre erfaringer av oss selv. Som individer må vi posisjonere oss innenfor ulike diskurser. Vi blir til subjekter innenfor og gjennom spesielle diskurser, og diskursive praksiser som besørger tilgang til subjektposisjoner. Erfaringer kan derfor ikke bare tas for gitt som utgangspunkt for en analyse. Det er selve erfaringen vi trenger å problematisere, forklare og produsere kunnskap om. Et viktig anliggende har derfor vært å problematisere hvordan kvinner, gjennom rekonstruksjoner av minner, posisjonere seg som subjekter, og hvilke posisjoner som er tilgjengelige for dem.

Tekstens refreng er en understreking av nødvendigheten av å omdefinere kvinnelig subjektivitet. Et slikt arbeid krever at vi arbeider oss gjennom lagene av forestillinger, begreper og representasjoner av kvinner slik de har blitt kodet av den kulturen vi lever i. Denne analysen kan betraktes som et forsøk på å gjøre nettopp det. Med utgangspunkt i erfaringer som er omstridte *som* seksuelle krenkelser, har jeg arbeidet meg gjennom de ulike forestillingene, begrepene og representasjonene av kvinner. For å virkeliggjøre kjønnsforskjellen som forskjell, og ikke bare som en nødvendig del av et hierarkisk dualistisk system, er et slikt arbeid nødvendig.

Bak dette resonnementet ligger en oppfatning om at det i realiteten ikke finnes to kjønn i vår kulturs symboliseringer, men bare ett – mannen (Braidotti 1994, Grosz 1995, Irigaray 1985, 1996). Bare mannen har positiv eksistens. Kvinnen og det feminine har opp gjennom historien blitt definert gjennom negasjon til mannen i en A/ikke-A logikk. I denne logikken er ikke-A definert som fraværet av A.² Kvinnen symboliseres derfor ikke som noe i seg selv, men som en ikke-mann. Mannen og det maskuline fungerer som norm, mens kvinnen og det feminine representerer alt det han ikke ønsker å forbindes med. Kvinnen konstitueres på den måten både som 'annerledes enn', og i motsetning til mannen.

Forskjellstenkningens utgangspunkt er følgelig at kjønnsforskjellen aldri har vært tenkt i vår

² Selve strukturen til dette skillet medfører at logisk kontinuitet mellom termene er umulig. Muligheten for en tredje term er også umulig. En alternativ forskjellstenkning kan uttrykkes som et A/B skille der begge termene har positiv eksistens. Termene er da forskjellige, men ikke logiske motsigelser. Kontinuitet mellom dem er derfor mulig. Termene er videre avgrensede, men det er ingenting som forhindrer dem fra også å vurdere en tredje mulighet C.

kultur, og at det å skape nye betydninger og representasjoner av kvinner er et ledd på veien mot å tenke den. For å virkeliggjøre kjønnsforskjellen som forskjell kreves imidlertid mer enn viljestyrke. Forskjell, en ny kvinnelig subjektivitet, må arbeides frem ved hjelp av uttallige repetisjoner. Et fokus på forskjell er viktig som en kritikk av det universelle subjektet. Gjennom en slik kritikk åpnes det opp for at alle grupper har rett til å tale på egne vegne, og til å få sin stemme akseptert som legitim.

Gjennom termen *handlingsrom* har jeg rettet søkelyset mot både kvinners bevegelsesfrihet og deres handlefrihet. Begrensningene på deres *bevegelsesfrihet* har jeg knyttet opp til rådende kulturelle forestillinger om kvinne- og mannskropper og deres bruk av rom. Hvor og hvordan kan kvinner tillate seg å bevege seg? Begrensningene på kvinners *handlefrihet* har jeg analysert i forhold til tilgjengelige subjektposisjoner for kvinner i heteroseksuelle relasjoner. Hvordan tillates kvinner å oppføre seg? I hvilken grad må kvinner tilpasse seg andres kriterier for hvordan en kvinne skal være? Hvilke kulturelle forestillinger og krav stilles kvinner overfor - nettopp fordi de er kvinner - i møtet med samfunnet? Begrensninger som legges på kvinners handlingsrom, både når det gjelder bevegelsesfrihet og handlefrihet, er etter min oppfatning nært forbundet med hverandre.

Kvinnens trygghet ute på gaten er et tema som har gått igjen i de offentlige debatter i alle fall i de siste hundre årene. Kvinnesaksforeningens leder Ragna Nielsen holdt for eksempel i 1886 et foredrag hun kalte "*Om kvinders sikkerhed paa gaden*" (Fougner Førde 1990). På den tiden var det en utbredt forestilling at 'gode' kvinner ikke gikk ute alene etter mørkets frembrudd. Kvinner som oppholdt seg på gaten etter klokken 22 kunne risikere å bli brakt inn til politiet. For kvinnesaksforeningen var dette et uttrykk for kvinners manglende rettssikkerhet. Foreningen så det som en viktig oppgave å gjøre det legitimt for alle kvinner å bevege seg utendørs om kvelden, for på den måten å fjerne skillet mellom 'gode' og 'dårlige' kvinner.

Til tross for at kvinner og menns handlingsrom, det vil si både deres bevegelsesfrihet og deres handlefrihet, formelt sett er den samme så viser de seg i praksis å være forskjellig. De samfunnsmessige - og rettslige - vurderingene av hennes kjønnsfrihet er annerledes enn vurderingene av hans. Dersom en kvinne benytter seg av den alminnelige bevegelses- og

handlefriheten kvinner som gruppe har i dagens norske samfunn – gjennom for eksempel å gå hvor hun måtte ønske, med hvilke klær hun måtte ønske, på det tidspunktet hun måtte ønske og å snakke med hvem hun måtte ønske – kan det medføre at hun blir angrepet og krenket, som kvinne. Og det medfører at hun gjøres meddelaktig i krenkelsene av henne gjennom mistenkeliggjøringer av hvorfor hun befant seg på dette stedet og hvorfor hun var kledd som hun var. Så når jeg skal fortelle Ragna Nielsen om kvinnes utvikling i det 20de århundrede blir jeg nødt til å meddele henne at det norske samfunn fortsatt administrerer skillet mellom 'gode' og 'dårlige' kvinner, og også avstraffelser av kvinner for *nattløperi*.³

Til tross for at vi har gjennomgått en 'seksuell revolusjon' i vårt århundrede ser ikke dette ut til å ha revolusjonert våre forestillinger om kvinner og seksualitet i så stor grad som vi ofte liker å tro. Feltet er imidlertid motsetningsfullt. Etter den 'seksuelle frigjøringen' har det også blitt vanskelig for kvinner å legitimere hvorfor de ikke fortsetter dersom de først har innlatt seg på et erotisk spill. Hvis en kvinne viser noen form for seksuell interesse for, eller flørter med en mann, ser han ut til å være i sin fulle rett hvis han forventer samleie. En norsk rett stadfestet nylig at kvinner holdes ansvarlige for menns 'berettigede forventninger' (Klassekampen 19.juni 1998).

Både kvinner som ønsker å gjøre seg tiltrekkende og attråverdige for menns blikk, og kvinner som er seksuelt aktive står ved utgangen av det 20de århundrede fortsatt i fare for å bli tildelt merkelappen 'hore' – alle-manns-tilgjengelig kvinne. Kvinnens ønsker om å bli betraktet som tiltrekkende og attråverdige tolkes dithen at de er tilgjengelig for alle typer inviter, for et hvilket som helst begjær. Kvinner som har et aktivt seksualliv risikerer å bli møtt med forventninger om at de er tilgjengelige for ethvert begjær, på et hvilket som helst tidspunkt: Ettersom de engang har sagt ja, kan de aldri mer si nei.

Kvinnens aktivitet og deltakelse fremstår ikke som nødvendige forutsetninger for heteroseksuelle relasjoner i vår kultur. "*På den tida gikk det litt bedre med mannen min*", skriver Aleksandra Kollontaj i en litterær tekst fra 1923 (Wiestad red 1994:192), "*han kom hjem edru, men meg så han liksom ikke. Vi sov hver for oss, jeg inne hos barnet, han på divanen i spisestuen. Det hendte at han kom inn til meg midt på natten, men jeg hadde ingen*

³ Jfr kapittel 4 og 7.

glede av at han var hos meg, jeg følte meg liksom enda mer krenket. Han ville bare kysse og omfavne meg og spurte ikke hvordan jeg hadde det og hva jeg følte. Det var ikke meg han ville ha, det var bare en 'kvinne'.” Kvinner i vår tid har som jeg tidligere har vært inne på, fortsatt slike opplevelser. En kvinne hevder imidlertid at 70-tallets krav om aldri å stille opp seksuelt dersom man ikke hadde lyst, er for absolutt. På 70-tallet ble dette betraktet som prostitusjon, undertrykking eller voldtekt. Etter hennes oppfatning kan hun stille opp fordi det er hyggelig å glede partneren. Hun kaller det 'å stille opp i lidenskapens tjeneste' og betrakter det som en gave som er et tegn på kjærlighet (Brekken 1993). Men slik hun ser det ønsker ikke en skikkelig mann sex når hun ikke vil. Seksualiteten var lenge et konflikttema i deres ekteskap, forteller hun, og forsetter: *”Hos oss ble det ekstra ille fordi jeg var fullstendig uerfaren. Det var ikke mulig å sortere ut hva som ville være mitt mønster. Samtidig var han opplært til å tro og mene at dersom han kjente lyst, betydde det at han skulle ha sex. Straks den står skal det gjøres noe med den. Hva slags vanvittig byrde er det på dem og på oss? Og hvorfor skal vi få det ansvaret i fanget, bokstavelig talt?”* (Brekken 1993:145)

Kvinner inngår i mange tilfeller ikke i heteroseksuelle relasjoner som levende med sine erfaringer. De kan ikke gjøres nærværende som selvstendige og foranderlige subjekter, men bare som ønskebilder eller fantasiforestillinger. Insisterer de på å gjøre seg selv nærværende, i sin mangfoldighet, kan det få store personlige omkostninger. Vi har gjennom teksten sett mange eksempler på dette. Mot denne bakgrunn har jeg satt spørsmålsteget ved om ikke vår kulturs seksuelle dobbeltbokholderi gjør i beste fall en heteroseksuell dialog svært vanskelig, og i verste gjør det dialogen ikke eksisterende. En kvinne gjør seg følgende tanker om vilkårene for kvinner seksualitet i dagens samfunn: *”Vi kan bare fantasere om hva kvinners seksualitet ville vært i et samfunn der de to kjønn var likeverdige. La oss bare et øyeblikk tenke over hva kvinners seksualitet utsettes for i de fleste samfunn: overgrepene som barn og som voksen, redselen for graviditet, abortene, fødslene – mange av dem ikke ønsket – samleier som plikt, følelsen av å være en bruksgjenstand, den sinnsyke blandingen av hån og forakt og dryppende sentimental dyrking av kvinners kropp og kjønn. I dette brakkvannet skal kvinners seksualitet helst blomstre som en duggvåt rose i skumringen”* (Brekken 1993:147-148).

“Recognition is the act that could enable the hierarchical domination between the sexes to be overcome, which could restore woman and man, women and men, to their respective identity and dignity”... (Irigaray 1996:101-102)

*

I første halvdel av teksten ga jeg eksempler på hendelser kvinner opplevde krenkende, de opplevde hendelsene som invadering av deres personlige rom. Gjennom fysiske, verbale og visuelle krenkelser opplever kvinner at de ikke lenger har kontroll over graden av intimitet i forhold til omverdenen. De avgjør ikke lenger selv hvem som kan komme nær dem og hvordan. De har ikke lenger et 'livsrom' omkring seg som de kan bevege seg fritt i, som de kan la andre komme inn i, eller holdes utenfor. De mister kontroll over egne grenser og føler seg omgjort til en ting som hvem som helst kan gå inn i, invadere, bruke og trampe på.

Rom er kjønnnet, både gjennom den symbolske betydningen av rom, gjennom de klart kjønnede meldingene det overfører og gjennom direkte ekskludering ved bruk av vold (Massey 1994). De måtene kjønn konstrueres og forstås på vil både reflekteres gjennom og påvirkes av romlige forhold. Rom er derfor viktig både i konstruksjonen av kjønnsrelasjoner og i forsøkene på å forandre dem. Når en truende maskulinitet skriver seg inn i mange offentlige rom, og kvinner frarådes å oppholde seg der, er dette en klart kjønnnet melding om at offentlige rom på et symbolsk plan fortsatt forbindes med, og primært skal forvaltes av, menn. All verdens undersøkelser som viser at det er i halvoffentlige og i private rom kvinner utsetter seg for størst fare, ser ikke ut til å endre våre forestillinger om at offentlige rom er farlige for kvinner. Disse undersøkelsene ser heller ikke ut til å gjøre oss mindre tilbøyelige til å ville begrense kvinners handlingsrom, deres bevegelses- og handlefrihet i offentlige rom.

I siste halvdel av teksten har vi sett hvordan kvinner som utsettes for krenkelser fra de fullkomment velkledte, forhandler om mulige subjektposisjoner for seg selv for å kunne anerkjenne sine egne følelser og opplevelser. Vi har sett hvordan kvinner forsøker å forhindre at disse erfaringene blir fredløse. Dette er eksempler på hvordan vår subjektivitet alltid er en tilblivelse, og ikke en direkte følge av vårt møte med samfunnet. Det er eksempler på hvordan kvinner forsøker å gjøre noe med det samfunnet, eller med det menn, gjør med dem. For vi gjør alle kontinuerlig noe med det verden gjør med oss, og vi reagerer forskjellig på det samme

tvangspresset. Vi har sett at noen kvinner bevisst nekter å benevne de hendelsene de utsettes for som krenkelser. De har, som de selv uttrykte det, store interesser i å ikke betrakte seg selv som krenkede (les; hjelpeløse). De anerkjenner imidlertid at dette også fratår dem retten til å kritisere denne typen krenkelser. De foretrekker allikevel posisjonen ikke-krenket, framfor det som åpenbarer seg som det eneste mulige alternativet – offerposisjonen med sine løfter om 'oppreisning' gjennom rettsdiskursen. Rettsdiskursen har da også gjennom rettspraksis vist seg lite egnet til å følge opp sine løfter om oppreisning og rettssikkerhet for ofrene *for* ulike typer seksualisert vold.

Når kvinner har vansker med å finne tilfredstillende subjektposisjoner å tale fra, å fremsette en kritikk fra, blir deres erfaringer av seksuelle krenkelser lyst fredløse, og de blir 'stumme'. Den eneste kritiske posisjonen som er tilgjengelig later til å være den umulige offerposisjonen.⁴ Og enhver kritikk kvinner fremfører av vår kulturs heteroseksuelle forestillinger og praksiser, ser ut til å medføre mistanker og anklager om at de ønsker å posisjonere seg som ofre. Den eneste tilgjengelige kritiske posisjonen reduserer på denne måten den kritiske kvinnen til et passivt, hjelpeløst og stivnet subjekt som trenger bistand fra et psykologisk og/eller rettslig apparat.

Ikke desto mindre vil det kanskje glede Ragna Nielsen å høre at kvinners handlingsrom har blitt betraktelig større siden hennes tid, og at deres gode krefter i langt mindre grad blir sløst bort. Kanskje vil det også glede henne å høre at dagens kvinner i stor grad benytter seg av "*de Fordele, al den Adgang til Udvikling, som foregaaende Aarhundreder ikke bød Kvinderne*" (Nielsen 1904:ii). Så når Ragna Nielsen spør meg om vi har "*arbeidet frem en Kvindetype, saa fuldkommen som Verden aldrig før saa*", en kvinnetype som ikke er preget av "*aandelig Sløvhed*" eller "*Resignation*" (Nielsen 1904:ii), er mitt svar til henne mer optimistisk.

Resignasjon og åndelig sløvhed er ikke det som karakteriserer dagens kvinner. De forhandler daglig aktivt og ved hjelp av ulike strategier, om sin egen bevegelsesfrihet. Strategiene er i stor grad påvirket av de erfaringene de selv og deres nærmeste omgivelser har gjort. Men retten til å gå i egne tanker er fortsatt en ønskedrøm. Dagens kvinner arbeider kontinuerlig for å utvide sin handlefrihet, for å utvide grensene for hvordan samfunnet tillater en kvinne å oppføre seg. Men kjønnsforskjell kan ikke bli til uten mange, og endeløse, repetisjoner.

⁴ De som tar opp denne posisjonen konstitueres imidlertid som 'vesener' med en spesiell karakter, en slags uforanderlig essens. De fastlåses på den måten i offerposisjonen, og deres subjektivitet reduseres til den.

Strevet med å arbeide frem en ny og fullkommen kvinnetype, som ikke bare er *"Fantasifostre"* som ikke har noe *"med levende Kvinder at gjøre"*, er altså ikke avsluttet. Det fortsetter ved inngangen til det 21. århundredet.

Det å kunne gi sitt bilde av verden – enten det er i tekst, tale, bilder eller praktisk handling - er viktig for å gjøre seg selv nærværende, for å la seg selv bli gitt i andres bevissthet. Å la andre se hva kvinner/jeg ser innebærer derfor å forandre andres bilde av oss. Det vil si å endre den måten kvinner/jeg er gitt på i deres erfaring. Å la kvinner/meg bli gitt på en annen måte med hver ny opplevelse, hver ny erfaring, hvert nytt bilde som forandrer oss. Det innebærer å la kvinner/meg forandre bildet av oss selv uten å bli utsatt for tvingende stemmers fiendtlighet. Det betyr; å la oss være 'levende'.

For å kunne gi sitt bilde av verden, for å kunne gjøre seg selv nærværende kreves det at noen lytter. At noen lytter i stillhet. I en stillhet som verken er fiendtlig eller begrensende, men som er mottakelig. Det er *"å lytte til din tale som unik, som noe som ikke kan reduseres, særlig ikke til min, som ny, ennå ukjent. Det er å høre den som uttrykk for en intensjon, en menneskelig, åndelig tilblivelse."* Det innebærer å lytte *"til deg, som en annen, overskridende i forhold til meg, ber om å flyttes til en ny dimensjon. Jeg lytter til deg: jeg oppfatter hva du sier, jeg er lydhør i forhold til det, jeg forsøker å høre din intensjon gjennom det."* For at du skal kunne gjøre deg selv nærværende må jeg oppmuntre frembruddet av noe som ikke ennå er, en tilblivelse, en vekst. *"Jeg lytter til deg passer på noe ennå-ikke-kodet, stillhet, et sted å være til, initiativ, fri intensjonalitet, støtte for din tilblivelse"* (Irigaray 1996:116-117 oversatt av Sidsel Lie). Gjennom å lytte gjør vi oss selv tilgjengelig, vi gir den andre et stille rom der denne kan manifestere seg selv.

Og nå,
nå er tiden kommet
til å gi deg
stillhet

*Jeg gir deg stillhet
der fremtiden ved deg*

- og kanskje ved meg, men **sammen med** deg og ikke **som** deg eller **uten** deg –
kan komme til syne
og skape seg et fundament⁵

⁵ Irigaray 1996:117 oversatt av Sidsel Lie.

KILDER TIL INSPIRASJON OG INFORMASJON:

- Afshar, H ed (1987): *Women, State and Ideology*. Hampshire; Macmillan Press ltd
- Alnæs, F (1978): *Musica*. Oslo; Aschehoug & Co
- Alvesson, M og Sköldberg, K (1994): *Tolkning och reflektion. Vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod*. Lund; Studentlitteratur
- Amundsen, E m fl (1981): *Privatlivets fred. Ei bok om kvinnemishandling*. Oslo; Pax forl
- Andenæs, J (1971): *Spesiell strafferett*. Oslo; Universitetsforl
- Andersson, S (1992): *Känslornas filosofi*. Stockholm; Symposion
- Anker, N Roll (1935/81): *Den som henger i en tråd*. Oslo; Aschehoug forl
- Arcel, L Tata (1992): *Seksuel chikane. Ufrivillig sex på arbeidsplassen. Hva kan man gjøre ved det?* København; Hans Reitzels forl
- Arendt, H (1971): *Vold i vår tid*. Oslo; Cappelen forl
- Aubert, V (1982/93): *Retts sosiologi*. Oslo; Universitetsforl
- Auren, T H (1996): "Et kjønnen byrom? Om kvinners bruk av det offentlige byrom i Oslo, med fokus på frykt." Hovedoppgave i samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo
- Austrem, L M (1994): *Vi står han ikke alltid av*. Jyveskylä; Gummerus Printing
- Bachelard, G (1958/69): *The Poetics of Space*. Boston; Beacon Press
- Baldvig, F (1990): "Fear of Crime in Scandinavia – New Reality, New Theory?" i Snare, A ed: *Criminal Violence in Scandinavia: Selected Topics*. Oslo; Norwegian University Press.
- Barry, K (1979): *Kvinner i seksuelt slaveri*. Oslo; Gyldendal Norsk Forl
- Barthes, R (1990): *Lysten ved teksten*. Oslo; Solum forl
- Bateman, P (1991): "The Context of Date Rape" i Levy, B ed: *Dating Violence. Young Women in Danger*. Seattle; The Seal Press.
- Bejin, A (1982): 'The influence of the sexologist and sexual democracy' i Aries, P & A. Bejin eds: *Western Sexuality. Practice and Precept in Past and Present Times*. Oxford; Basil Blackwell Ltd
- Benum, K (1992): "Når kvinner knytter sitt begjær til underkastelse. Et utkast til forståelse av mishandling basert på terapeutiske erfaringer" i *Nytt om kvinneforskning* no 4-5
- Berglund, K (1992): 'Strafferett: Om James Bond og kvinners livsvilkår' i *Kvinneforskningsmaraton II. Nettverk for kvinner i forskning*. Tromsø; Universitetet i Tromsø

- Björk, N (1997): *Under det rosa täcket. Om kvinnelighetens vara och feministiska strategier*. Sted mangler; Wahlström & Widstrand
- Blixen, K (1957/87): *Siste Fortellinger*. Oslo; Gyldendal forl
- Bollas, C (1987): *The Shadow of the Object: Psychoanalysis of the Unthought Known*. London; Free Assosiation Books
- Bourdieu, P (1990): 'La Domination masculine', upublisert norsk oversettelse av artikkel opprinnelig publisert i *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol 84, sept 1990
- Bourdieu, P & Wacquant, L (1993): *Den kritiske ettertanken. Grunnlag for samfunnsanalyse*. Oslo; Det Norske Samlaget
- Braidotti, R (1994): *Nomadic subjects. Embodiment and sexual difference in contemporary feminist theory*. New York; Columbia University Press.
- Brantsæter, M og Widerberg, K red (1992): *Sex i arbeid(et) i Norge*. Oslo; Tiden Norsk forl
- Brekken, A (1993): *Fra rødstrømper til silkehansker? Samtaler med norske kvinner*. Oslo; Cappelen forl
- Brennan, T (1992): *The Interpretation of the Flesh. Freud and Femininity*. London; Routledge
- Brison, S J (1997): 'Outliving oneself. Trauma, memory, and personal identity' i Meyers, D T ed: *Feminists Rethink the Self*. Colorado; Westview Press
- Brittan, A (1989): *Masculinity and Power*. Oxford; Basil Blackwell
- Bruckner, P & Finkelkraut, A (1985): *Kärlekens nya uorden*. Göteborg; Korpen.
- Brøgger, S (1975): *Fri oss fra kjærligheten*. Oslo; Pax forl
- Cairns, K V (1997): "'Femininity' and women's silence in response to sexual harassment and coercion" i Thomas, A M & Kitzinger, C eds: *Sexual Harassment. Contemporary Feminist perspectives*. London; Sage Publ.
- Carstensen, Kongstad, Larsen og Rasmussen (1982): *Voldtægt – på vei mod en helhedsforståelse*. Sted mangler; Delta forl
- Caputi, J (1987): *The age of sex crime*. London; The Womens Press Ltd
- Casey, E (1987): *Remembering. A Phenomenological Study*. Bloomington and Indianapolis; Indiana University Press
- Chestler, P (1974): *Women and Madness*. New York; Avon Books
- Clark, L M G og Lewis, D J (1977): *Rape: The Price of Coercive Sexuality*. Toronto; The

Womens Press Ltd

- Clough, P T (1993): 'On the brink of deconstructing sociology: Critical reading of Dorothy Smith's standpoint epistemology' i *The Sociological Quarterly*, vol 34, no 1
- Collett, C (1893): *Fra de stummes leir*. Kristiania; Alb. Cammermeyers forl
- Collett, C (1894): *Mod strømmen*. Kristiania; Alb. Cammermeyers forl
- Connell, R W (1995): *Masculinities*. Cambridge; Polity Press
- Craib, I (1995): "Some comments on the sociology of emotions" i *Sociology*, vol 29, no 1
- Crawford, J m fl (1992): *Emotion and Gender. Constructing Meaning from Memory*. London; Sage Publ
- Dahl, T Stang (1994): *Pene piker haiker ikke*. Oslo; Universitetsforl
- Davis, K ed (1997): *Embodied Practices. Feminist Perspectives on the Body*. (Kapittel 1) London; Sage Publ
- Davies, J MacGregor (1994): 'Pornografins skadlighet' i Emt, E J & Mansén, E red: *Feministisk filosofi*. Nora; Bokforlaget Nya Doxa
- Devor, H (1989): *Gender Blending. Confronting the Limits of Duality*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press
- Dimen, M (1989): "Power, sexuality, and intimacy" i Jaggar, A M & Bordo, S R eds: *Gender/Body/Knowledge. Feminist Reconstructions of Being and Knowing*. London: Rutgers University Press
- Dorn, M (1998): 'Beyond nomadism: The travel narratives of a 'cripple',' i Nast, H & Pile, S eds: *Places Through the Body*. London; Routledge
- Dribbell, J (993): 'A rape in cyberspace'. Internett:
<http://www.de.com/SpecialInterest/Places/VillageVoice.html>
- Dworkin, A (1987): *Intercourse*. London; Arrow Books Ltd
- Einarsen, S, B I Raknes, og S B Mathiesen (1993): *Seksuell trakassering. Bøllen og blondinen på norske arbeidsplasser*. Bergen; Sigma forl
- Ekselius, E (1982): *Våld mot kvinner*. Stockholm; Prisma
- Ellingsen, D, Björnsdottir, I D og Warring, A (1995): *Kvinner, krig og kjærlighet*. Oslo; Cappelen forl
- Fagerholm, M (1996): *Vidunderlige kvinner ved vann*. Oslo; Cappelen forl
- Fergusson, K (1991): 'Interpretation and genealogy in feminism' i *Signs*, vol 16, no 2
- Finstad, Liv (1995): 'Rettsapparatet som erkjennelsessystem' i *Seksualisert vold og*

- rettsvesenet*. Rapport fra konferanse 13.oktober 1995. Oslo; Norges Forskningsråd
- Finstad, L og Høigård, C (1986): *Bakgater*. Oslo; Pax forl
- Flemmen, A B (1984): 'Drap på kvinner i Norge 1977-82' i Nordisk Ministerråd: *Vold i parforhold* (navnet har pga en skrivefeil blitt til Flemenen i boka)
- Flyvbjerg, B (1993): *Rationalitet og makt. Det konkrete vitenskap*. København; Akademisk forl
- Forrester, J (1989): 'Rape, seduction and psychoanalysis' i Tomaselli, S & Porter, R eds: *Rape. An Historical and Social Enquiry*. Oxford; Basil Blackwell
- Foucault, M (1977/88): *Language, Countermemory, Practice. Selected Essays and Interviews*. Edited by Bouchard. New York; Cornell University Press ('Intellectuals and Power' side 205-218)
- Foucault, M (1980): *Viljan att veta. Sexualitetens historia*. Bind 1. Södertälje; Gidlunds
- Foucault, M (1991): *Galskapens historie*. Oslo; Gyldendal Norsk forl
- Fougner, B red (1993): *Dagens dame – fri og likestilt?* Oslo; Aschehoug forl
- Freund, P E S (1990): "The expressive body: A common ground for the sociology of emotions and health and illness" i *Sociology of Health & Illness*, vol 12, no 4
- Frøberg, S og Sørensen, R (1992): *Stopp seksuell trakassering på jobben*. Oslo; Tiden Norsk forl
- Frøberg, S (udatert): *'De er jo syke'*. *Seksualitet i arbeidslivet – del 1*. Oslo; Norsk Kommuneforbund
- Førde, B Fougner (1990): *Kvinneliv. Om norske kvinner i 1880- og 1980 årene*. Oslo; Tiden Norsk forl
- Gardner, C B (1980): 'Passing by: Street Remarks, Adress Rights, and the Urban Female' i *Sociological Inquiry*, 50:328-56 Se side 21, kapittel 3
- Gardner, C B (1990): 'Safe Conduct: Women, Crime, and Self in Public Places' i *Social Problems*, vol 37, no 3, august 1990
- Gardner, C B (1994): 'Out of Place: Gender, Public Places, and Situational Disadvantage' i Friedland, R & Boden, D eds: *NowHere. Space, Time and Modernity*. Berkely; University of California Press
- Gatens, Moira (1992): 'Power, Bodies and Difference' i Barrett, M & Phillips, A eds: *Destabilizing Theory. Contemporary Feminist Debates*. Cambridge; Polity Press

- Giddens, A (1989): *Sociology*. Cambridge; Polity Press
- Gordon, M T & Rieger, S (1991): *The Female Fear. The Social Cost of Rape*. Chicago; University of Illinois Press
- Grant, L (1994): *A Women's Place*. New York; Scribner
- Green, G (1991): 'Feminist fiction and the uses of memory' i *Signs*, vol 16, no 2
- Grimsrud, B (1990): *Det finnes grenser for hva jeg ikke forstår*. Oslo; Cappelen forl
- Grosz, E (1994): *Volatile bodies. Towards a corporeal feminism*. Bloomington and Indianapolis; Indiana University Press.
- Grosz, E (1995): *Space, Time, and Perversion*. London; Routledge
- Haag, P (1996): 'Putting Your Body on the Line: The Questions of Violence, Victims, and the Legacies of Second-Wave Feminism' i *Differences: A Journal of Feminist Cultural Studies*, vol 8, no 2
- Hagerup, F (1903/16): *Almindelig borgelig straffelov og om dens ikrafttræden*. Kristiania; Aschehoug & co
- Hanmer, J og Maynard, M eds (1987/94): *Women, Violence and Social Control*. London; MacMillan
- Hanmer, J & Saunders, S (1984): *Well-founded Fear. A Community Study of Violence to Women*. London; Hutchison
- Hastrup, K (1992): 'Writing ethnography: State of the art' i Okely, J & Callaway, H eds: *Anthropology and Autobiography*. London; Routledge
- Haug, F m fl (1987): *Female Sexualization. A Collective Work of Memory*. Verso
- Haugsgjerd, S og Engelstad, F (1976): *Seks samtaler om psykiatri*. Oslo; Pax forl
- Hearn, J og Parkin, W (1987): 'Sex' at 'Work'. *The Power and Paradox of Organisation Sexuality*. Sussex; The Harvester Press
- Heberle, R (1996): 'Deconstructives strategies and the movement against sexual violence' i *Hypatia*, vol 11, nr 4
- Heinämaa, S (1998): "Kvinnea - natur, produkt, stil? En omprövning av den feministiska vetenskapsfilosofins grunder" i *Kvinnovetenskaplig tidsskrift*, no 1
- Hochschild, A (1983): *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling*. Berkeley; University of California Press
- Hollway, W (1984): "Gender difference and the production of subjectivity" i Henriques, J,

- Hollway, W, Urwin, C, Venn, C & Walkerdine, V: *Changing the Subject: Psychology, Social Relations and Subjectivity*. London; Methuen
- Hollway, W (1994): *Subjectivity and Method in Psychology. Gender, Meaning and Science*. London; Sage Publ
- Holm, B (1990): "Det kvinnelige begärets ingenmansland" i *Tvärsnitt*, nr 4 (Uppsala).
- Holm, G (1932/51): *Løstølfolket*. (Tre bind.) Oslo; Gyldendal Norsk forl
- Holter, Ø Gullvåg (1981): *Sjekking. Kjærlighet og kjønnsmarked*. Oslo; Pax forl
- Holst, S (1993): *Men menn. om kjønn i arbeidslivet*. Oslo; Aschehoug forl
- Irigaray, L (1985): *This Sex Which Is Not One*. New York; Cornell University Press
- Irigaray, L (1996): *I Love to You. Sketch of a Possible Felicity in History*. London; Routledge
- Isdal, P (1990): 'Vold og kjærlighet – menn som mishandler kvinner' i Anstorp, T & Axelsen, E red: *Menn i forandring. En tydeliggjøring av problemer og utviklingsmuligheter*. Oslo; Tano forl
- Jaggard, A M (1989): "Love and Knowledge: Emotion in Feminist Epistemology" i Jaggard, A M & Bordo, S eds: *Gender/Body/Knowledge. Feminist Reconstructions of Being and Knowing*. London; Rutgers University Press
- Jeffner, S (1998): *Liksom våldtäkt, typ... Om ungdomars forståelse av våldtäkt*. Stockholm; Utbildningsförlaget Brevskolan
- Jensen, J O (1986): *De nære årene. Norske kvinner og menn forteller om krigen*. Oslo; Gyldendal Norsk forl
- Kelly, L (1987/94): 'The continuum of sexual violence' i Hanmer, J & Maynard, M eds: *Women, Violence and Social Control*. London; MacMillan
- Kissling, E A & Kramaræ (1991): 'Stranger compliments: The interpretation of street remarks' i *Women's Studies in Communication*, vol 4, no 1
- Kitzinger, C and Thomas (1995): 'Sexual Harassment: A Discursive Approach' i Wilkinson, S and Kitzinger, C eds: *Feminism and Discourse. Psychological Perspectives*. London; Sage Publ.
- Kjelstadli, K (1997): "Å analysere skriftlige kilder" i Fossåskaret, E mfl (red): *Metodisk feltarbeid. Produksjon og tolkning av kvalitative data*. Oslo; Universitetsforl
- Kjerschow, P (1896): *Lov angaaende forbrydelser af 20. August 1842*. Kristiania; Jacob

- Dybwads forl
- Kjerschow, P (1930): *Almindelig borgelig straffelov av 22. Mai 1902 og lov om den almindelige borgelige straffelovs ikrafttredelse*. Oslo; Aschehoug & co
- Kong Christian den femtes norske lov* (1982 utgave)
- Kvale, S (1997): *Det kvalitative forskningsintervju*. Oslo; Gyldendal forl
- Kvalheim, G (1992): *Det begynte med voldtekt. Å leve etter overgrepet*. Oslo; Cappelen forl
- Liljeström, R (1981): *Det erotiska kriget*. Stockholm; Liber forl
- Lessing, D (1962/92): *Den gylne notatbok*. Bind 2. Oslo; Pax forl
- Levin, H (1986): *Testiklarnas Herravälde. Sexualmoralens historia*. Stockholm; Akademilitteratur.
- Lov av 4. februar 1977 nr 4 om arbeidervern og arbeidsmiljø m.v. Ajourført med endringer, senest ved lov 02.12.1994 fra 01.02.1995*. Oslo; Tidens forl
- Lunden, M Sverdrup (1941/44): *De frigjorte hender. Et bidrag til forståelse av kvinners arbeid i Norge etter 1814*. Oslo; Johan Grundt Tanum
- Lundgren, E (1985): *I herrens vold*. Oslo; Pax forl
- Lundgren, E (1987): *Prester i lyst og last*. Oslo; Pax forl
- Lykkjen, A M (1976): *Voldtekt. Ei bok om kvinneundertrykking*. Oslo; Pax forl
- Lydon, M (1988): 'Foucault and feminism: A romance of many dimentions' i Diamond, I & Quinby, L eds: *Feminism and Foucault. Reflections on Resistance*. Boston; Northeastern University Press
- Løkke, P A (1994): 'Horens plass i mannens psyke' i *Nytt om kvinneforskning*, 2/94
- Lønn, Ø (1991): *Thomas Ribes femte sak*. Oslo; Gyldendal Norsk forl
- MacKinnon, C A (1986): forord i Masson, J M: *A Dark Science. Women, Sexuality and Psychiatry in the Nineteenth Century*. New York; Farrar, Straus and Giroux
- MacKinnon, C A (1987): *Feminism Unmodified. Discourses on Life and Law*. London; Harvard University Press
- Magnus Lagabøters Landslov* (1970 utgave)
- Marcus, S (1992): 'Fighting bodies, fighting words: A theory and politics of rape prevention' i Butler, J & Scott, J W eds: *Feminists Theorize the Political*. London; Routledge
- Massey, D (1994): *Space, Place, and Gender*. Minneapolis; University of Minnesota Press

- Maulenbelt, A (1980): *Skammens tid er forbi*. Oslo; Grøndahl & Søn forl
- May, R (1977): *Kjærlighet og vilje*. Oslo; Dreyers forl
- McNay, L (1992): *Foucault and Feminism*. Cambridge; Polity Press
- McNeill, S (1987/94): 'Flashing: Its effects on women' i Hanmer, J & Maynard, M eds: *Women, Violence and Social Control*. London; MacMillan Press
- Miller, A (1988): *Du skal ikke merke*. Oslo; Gyldendal
- Miles, R (1992): *Kvinnene og verdenshistorien*. Oslo; ExLibris forl
- Moi, T (1995): *Simone de Beauvoir. En intellektuell kvinne blir til*. Oslo; Gyldendal forl
- Moi, T (1998): *Hva er en kvinne? Kjønn og kropp i feministisk teori*. Oslo; Gyldendal forl
- Moore, H (1994): *A Passion for Difference*. Cambridge; Polity Press
- Morstein, P von (1994): 'Erfarenhet och kunnskap, dikotomi och enhet' i Emt, E J & Mansén, E red: *Feministisk filosofi*. Nora; Bokförlaget Nya Doxa
- Mostue, A (1988): *Slik var hverdagen. Arbeidsfolk forteller fra husmannskår, anleggstid og kriseår*. Oslo; NKS-forl
- Müller, N (1995): *For det er det jævlige med kjærligheten*. Oslo; Emilia
- Mykle, A (1956/86): *Sangen om den røde rubin*. Oslo; Gyldendal Norsk forl
- Nielsen, R (1904): *Norske kvinder i det 19.de aarhundrede*. Kristiania; Det Norske Aktieförlag
- Nordseth, R (1984): 'Hetero-seksuell dialog' i Anstorp, T, Axelsen, E & Ingebretsen R red: *Kvinne(p)syke. Kvinners psykiske problemer – forandring og utvikling gjennom terapi*. Oslo; Universitetsforlaget
- Nordseth, R (1987): 'Kjære Lita! Vi som møttes i veven hvor seksualiteten er renningen og innslaget vold' i *Sosiologi i dag*, no 2/87
- Nysted, L (1990): *Som om noe noen gang tar slutt*. Oslo; Samlaget
- Næss, K (1989): *Dikt*. Oslo; Dreyer forl
- Olivier, K (1995): *Womanizing Nietzsche. Philosophy's relation to the 'feminine'*. London; Routledge
- Pain, R (1991): 'Space, sexual violence and social control: integrating geographical and feminist analyses of women's fear of crime' i *Progress in Human Geography*, vol 15, no 4
- Pedersen, E (1988): 'Refleksjoner og emansipasjon. Essayistikk fram til århundreskiftet' i Engelstad, m fl: *Norsk Kvinnelitteraturhistorie. Bind 1: 1600-1900*. Oslo; Pax forl

- Pedersen, W (1998): *Bittersøtt. Ungdom, sosialisering, rusmidler*. Oslo; Universitetsforl
- Ramazanoglu, C (1987/94): 'Sex and Violence in Academic Life or You Can Keep a Good Woman Down' i Hanmer, J & Maynard, M eds: *Women, Violence and Social Control*. London; MacMillan
- Reiersen, A (1993): "Kjærlighet på tvers. Homofile menn og lesbiske kvinners forvaltning av kjærlighet og seksualitet". Hovedoppgave i sosiologi, Universitetet i Tromsø
- Ring, B (1915/20): *Før kulden kommer*. Kristiania; Aschehoug forl
- Ringheim, G (1995): *Hysteriske kvinnfolk*. Oslo; Cappelen
- Robberstad, A (1994): *Bistandsadvokaten. Ofrenes stilling i straffesaker*. Oslo; Universitetsforl
- Rose, G (1993): *Feminism & Geography. The Limits of Geographical Knowledge*. Cambridge; Polity Press
- Sandvik, R (1987): *Befridde søner*. Oslo; Gyldendal Norsk forl
- Sayre, H (1988): 'Performance' i Lentricchia, F & McLaughlin, T eds: *Critical Terms for Literary Study*. Chicago; The University of Chicago Press
- Schaanning, E (1997): *Vitenskap som skapt viten. Foucault og historisk praksis*. Oslo; Spartacus forl
- Scheman, N (1996): 'Feeling our way toward moral objectivity' i May, L, Friedman, M & Clark, A eds: *Mind and Morals. Essays on Cognitive Science and Ethics*. London; The MIT Press, A Bradford Book
- Schjerven, T (1994): *Omvei til venus*. Oslo; Gyldendal Norsk forl
- Scott, J W (1992): 'Experience' i Butler, J & Scott, J W eds: *Feminists Theorize the Political*. London; Routledge
- Scott, J (1990): *A Matter of Record. Documentary Sources in Social Research*. Cambridge; Polity Press
- Shilling, C (1994): *The Body and Social Theory*. London; Sage Publ
- Skeie, J (1938): *Den norske strafferett. Annet bind. Den spesielle del*. Oslo; Olaf Nordlis forl
- Skjørten, K (1994): *Voldsbilder i hverdagen. Om menns forståelse av kvinnemishandling*. Oslo; Pax forl
- Skjørten, K (1995): 'Rettsoptimisme og seksualisert vold' i *Seksualisert vold og rettsvesenet*.

- Rapport fra konferanse 13. oktober 1995. Oslo; Norges Forskningsråd
- Skram, A (1985): *Constance Ring*. Oslo; Pax forl
- Smith, S J (1987): 'Fear of crime: Beyond a geography of deviance' i *Progress in Human Geography*, vol 11, no 1
- Stanko, E A (1985): *Intimate Intrusions. Women's Experience of Male Violence*. London; Unwin Hyman
- Stanko, E A (1990): *Everyday Violence: How Women and Men Experience Physical and Sexual Danger*. London; Pandora
- Stanko, E (1993): "Ordinary fear: Women, violence and personal safety" i Bart, P & E. Moran eds: *Violence Against Women: Bloody Footprints*. London; Sage Publ
- Sveen, K (1987): *Kvinnen som forsvant*. Oslo; Pax forl
- Sørheim, T A (1998): *Vanlige kvinner – uvanlige utfordringer. En studie av kvinner med funksjonshemming*. Oslo; Seksjon for medisinsk antropologi, Universitetet i Oslo
- Texmo, Å og Aarvik, L (1998): *Seksuelle overgrep mot kvinner og barn – fornærmedes rettsstilling i praksis*. Prosjektrapport. Nordfold; Kvinneuniversitetet Nord
- Tiby, E (1990): 'Women and crime in the urban environment' i Wikström, P-O H red: *Crime and Measures against Crime in the City*. Stockholm; National Council for Crime Prevention Sweden. Brå-report 1990:5
- Tomaselli, S (1989): "Introduction" i Tomaselli, S & Porter, R eds: *Rape. An Historical and Social Inquiry*. Oxford; Basil Blackwell
- Toronto Transit Commition m fl (1989): *Moving Forward. Making Transit Safer for Women. A Joint Study on the Rapid Transit System relative to Sexual Assault*. Toronto
- Tuan, Yi-Fu (1979): *Landscapes of Fear*. Minneapolis; University of Minnesota Press
- Tuckermann, A (1989): *Våldtäkt*. Stockholm; MånPocket fra Bokförlaget T Fisher & Co
- Tyler, A & Boxer, D (1996): 'Sexual harassment? Cross-cultural/cross-linguistic perspectives' i *Discourse & Society*, vol 7, no 1
- Ulstrup, Å (1978): *Menn og elskere*. Oslo; Gyldendal Norsk forl
- Ussher, J (1991): *Women's Madness. Misogyny or Mental Illness?* London; Harvester Wheatsheaf
- Utaker, A (1978): *Fra filosofikritikk til vitenskapskritikk*. Bergen; Spor skriftserie
- Utrio, K (1984): *Evas döttrar. Kvinnans, barnets och familjens historia*. Stockholm;

Bokförlaget Prisma

- Vachss, A (1994): *Down in the zero*. London; Pan Books MacMillan Ltd.
- Valentine, G (1989): 'The geography of women's fear' i *Area*, vol 21, no 4
- Valentine, G (1992): 'Images of danger: women's sources of information about the spatial distribution of male violence' i *Area*, no 1
- Van Manen, M (1990): *Researching Lived Experience. Human Science for an Action Sensitive Pedagogy*. Ontario; The State University of New York Press
- Warshaw, R (1988): *I Never Called it Rape*. New York; Harper and Row
- Whitford, M (1986): "Luce Irigaray and the Female Imaginary: Speaking as a Woman" i *Radical Philosophy* (summer 1986), 43
- Wiese, J (1990/97): *Kvinnen som kledte seg naken for sin elskede*. Oslo; Gyldendal forl
- Wiestad, E red (1994): *De store hundreårsbølgene. Kjønndebatten gjennom 300 år*. Oslo; Emilia forl
- Wiig, B (1984): *Kvinner selv. Den skjulte norgeshistorien fra vår nære fortid*. Oslo; Cappelen forl
- Wildenvey, G (1939/79): *Andrine og lykken*. Oslo; Gyldendal Norsk forl
- Widerberg, K (1989): 'Kvinnelig seksualisering - å lære underkastelse gjennom kroppen. En ny metode og en ny kunnskap?' i *Materialisten*, vol 17, no 1
- Widerberg, K (1992): "Hur mycket kvinna får jag vara som vetenskaps-man?" i *Kvinnovetenskaplig Tidsskrift*, vol 13, no 3
- Widerberg, K (1992b): "Vi behöver en diskusjon om könsbegreppet" i *Kvinnovetenskaplig tidsskrift*, vol 13, no 4
- Widerberg, K (1995): *Kunnskapens kjønn. Minner, refleksjoner og teori*. Oslo; Pax forl
- Williams, S J & Bendelow, G (1998): *The Lived Body. Sociological Themes, Embodied Issues*. London; Routledge
- Wood, L A & Rennie, H (1994): 'Formulating rape: the discursive construction of victims and villains' i *Discourse & Society*, vol 5, no 1
- Woodward, K ed (1997): *Identity and Difference*. Milton Keynes; The Open University
- Young, I M (1990): 'Throwing like a girl' (kap 8) i Young, I M: *Throwing like a Girl and Other Essays in Feminist Philosophy and Social Theory*. Bloomington and Indianapolis; Indiana University Press

Zahavi, H (1991): *Blodig helg*. Oslo; Aventura forl

Øberg, E (1940): *Innvielse*. Oslo; Aschehoug forl

Ørjasæter, T (1993): *Menneskenes hjerter. Sigrid Undset en livshistorie*. Oslo; Aschehoug forl

Østerberg, D (1993): *Fortolkende sosiologi I*. (kapittel 4: Latent funksjon og amfibisk samkvem). Oslo; Universitetsforlaget

Aasen, E (1986): *Kvinnens spor i skrift*. Oslo; Det Norske Samlaget

Aasland, A B (1992): *Kvinnemishandling på norsk*. Oslo; Universitetsforlaget

OFFENTLIGE UTREDNINGER:

NOU 1991:3 Mannsrolleutvalgets sluttrapport.

NOU 1991:13 Seksuelle overgrep mot barn, straff og erstatning.

NOU 1992:20 Det gode arbeidsmiljø er lønnsomt for alle. Innstilling fra Arbeidsmiljøutvalget

NOU 1997:23 Seksuallovebrudd. Straffelovkommisjonens delutradning VI.

Ot prp nr 50 (1993-94): "Om lov om endringer i lov av 4 februar 1997 nr 4 om arbeidervern og arbeidsmiljø m v". Oslo; Kommunal og arbeidsdepartementet.

OFFENTLIG STATISTIKK:

Levekårsundersøkelser 1983, 1987, 1991

AVISER OG BLADER:

Aftenposten, 18 juni 1998

Aftenposten, 19 juni 1998

Dagbladet, 21 februar 1995

Dagbladet, 19 mai 1995

Dagbladet, 19 mars 1996

Det Nye nummer 5 1996

Klassekampen, 14 august 1993

Klassekampen, 9 oktober 1993

Klassekampen, 11 februar 1995

Klassekampen, 16 juni 1995
Klassekampen, 19 juni 1998
Kvinner og Klær, påskenummer, 1991
Newsweek, 8 februar 1999
Nordlys, 4 oktober 1991
Nordlys, 19 mai 1995
Nordlys, 27 september 1996
Nordlys, 8 oktober 1996
Nordlys, 2 desember 1996
Nordlys, 10 januar 1998
Nordlys, 23 september 1998
The Independent, 29 mai 1995

ANDRE PUBLIKASJONER:

Likt & Ulikt. Likestillingsrådets kvartalsmagasin. Oktober 1991
Norsk Luftambulans (brosjyre)
Tiltaksplan i forbindelse med plagsom/truende seksuell oppmerksomhet ved Universitetet i Oslo, 21 november 1995.
Bokmålsordboka 1994
Norges Kulturhistorie, 1980 bind 1, 3 og 5